Ontvangen op:
10 APR. 2019
Plas I Bossinade

Betreft : Provinciale staten van Groningen en anderen

5.1.2e
Postbus 1100
9701 BC GRONINGEN

Datum	Ons nummer	Uw kenmerk
9 april 2019	201810054/1/A1	5.1.2e

Inlichtingen
5.1.2e
5.1.2e

Onderwerp
Instemmingsbesluit Groningen gasveld 2018-2019
gaswinning

Procedure
Beroep

Geachte heer/mevrouw,

Hierbij zend ik u - ter informatie - stukken die betrekking hebben op de bovenvermelde procedure.

Zoals u is meegedeeld, zal de zaak op 17 april 2019 worden behandeld op een zitting.

Aangezien dit bericht geautomatiseerd is aangemaakt, is dit niet ondertekend.

Hoogachtend,
de griffier

Postbus 20019 - 2500 EA Den Haag - T 070 426 44 26 - F 070 365 13 80 - www.raadvanstate.nl
Bij correspondentie de datum en het nummer van deze brief vermelden

RAAD VAN STATE
INGEKOMEN
0 8 APR. 2019
ZAAKNR.
AAN: 5.1.2e
BEHANDELD PAR: 5.1.2e

Aan de Afdeling bestuursrechtspraak
van de Raad van State,
Postbus 20019,
2500 EA Den Haag

Uw kenmerk: 201810054/1/A1

Wedde, 4 april 2019

Betreft: Aanvullend stuk m.b.t. beroep instemmingsbesluit Groningen gasveld 2018-2019

Geachte heer, mevrouw,

De minister van Economische Zaken en Klimaat heeft u op 28 februari 2019 een verweerschrift gestuurd inzake het instemmingsbesluit Groningen gasveld 2018-2019. Op een aantal punten in dit verweerschrift wil ik graag reageren.

Op bladzijde 19 in het verweerschrift wordt bij 6.6 verwezen naar onder andere het addendum op het advies van het Hooglerarenpanel 8 november 2018. In de laatste alinea van 6.6 op bladzijde 19 wordt aangegeven dat het NAM-model waarmee het OIA (behoudens verdiscontering van de gemiddelde verblijfsduur) berekend is een zeer degelijk en wetenschappelijk verantwoord risicomodel is. Het panel heeft ook een poging gedaan om de verblijfsduur 'handen en voeten' te geven en daarmee het individuele risico, maar op 11 februari 2019 heeft het Staatstoezicht op de Mijnen een brief gestuurd naar de minister van Economische Zaken en Klimaat, waarin geadviseerd wordt om het advies van het panel over de gemiddelde verblijfsduur niet over te nemen, omdat de praktische invulling door het panel onvoldoende solide is[1].

In een bericht op de website van het SodM (van 26 maart 2019)[2] wordt aangegeven dat het NAM-model (HRA-model) onder toezicht van het SodM verbeterd is, maar: *De informatie waar de modellen gebruik van maken, de modellen zelf en de achterliggende wetenschap wordt voortdurend verbeterd door wetenschappers in opdracht van de NAM, SodM, en de wetenschappers via het onafhankelijke Kennisprogramma Effecten Mijnbouw. Desondanks is het model niet gebaseerd op sterke kennis van de aardbevingsrisico's en werkt bovendien ook met onvolledige informatie omtrent individuele gebouwen in het gebied. Kortom er zitten veel onzekerheden in het model en daarmee ook in de uitkomsten.*

Beide reacties van het SodM en een recente presentatie van de inspecteur-generaal bij Staatstoezicht op de Mijnen de heer Kockelkoren[3], waarin uitleg over het HRA-model gegeven wordt, en onder andere aangegeven wordt dat *Kennis van de relatie tussen gaswinning en risico's gaat*

[1] https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2019/02/11/beoordeling-advies-berekening-gemiddelde-verblijfsduur-van-het-panel-van-hoogleraren
[2] https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2019/03/26/jaarlijkse-risico-analyse-groningen-minder-aardbevingen-meer-gebouwen-voldoen-aan-de-veiligheidsnorm
[3] https://www.sodm.nl/documenten/publicaties/2019/03/26/presentatie-sodm-over-hra-model-tijdens-bewonersavond-midden-groningen-25-03-2019

vooruit maar is (nog) niet sterk, zorgen er niet voor dat mijn vraagtekens bij voldoende inzicht in (individuele) aardbevingsrisico's verdwijnen.

Op bladzijde 23 van het verweerschrift wordt bij 6.11 aangegeven dat de minister de uitkomsten van de risicoberekeningen betrekt bij de jaarlijks vast te stellen operationele strategie. In mijn beroepschrift gaf ik aan dat de minister weliswaar aangeeft de ontwikkelingen in het veiligheidsrisico te analyseren, maar dit verder niet concreet maakt behalve dat hij aangeeft in de jaarlijkse update rekening te houden met de stand van de versterkingen aan gebouwen. De reactie van de minister in het verweerschrift is zo ongeveer de tekst uit het instemmingsbesluit. De opmerking van de minister dat hij 'recht wil doen aan onzekerheden' is een mooie volzin, maar het is achterom kijken, reactief reageren op hetgeen al gebeurd is. De minister moet proactief inzetten op de afbouw van de gaswinning en de onzekerheden in Groningen.

Op bladzijde 24 van het verweerschrift geeft de minister aan dat het niet te verwachten is dat de gaswinning in het Groningenveld effect heeft op andere mijnbouwactiviteiten aan de rand van het veld. Er wordt daarbij aangegeven dat er geen bewijzen zijn. Vraag daarbij is hoe dit vastgesteld is, want wat wel feiten zijn, dat is dat er eind 2017 bevingen zijn geweest bij Winschoten. Het KNMI doet hier onderzoek naar, maar ik heb nog geen uitkomst van dit onderzoek kunnen vinden. En ook heb ik de duiding die het SodM van deze gebeurtenis zou doen voor de minister niet kunnen vinden. Ook zijn er eerder al bevingen geweest bij Oude en Nieuwe Pekela (overigens zijn er meerdere stations van het KNMI defect geweest en heeft het meetinstrument van het KNMI bij Oude Pekela eind 2018 een poos niet (goed) gewerkt[4]). De minister geeft aan dat in het Kennisprogramma Effecten Mijnbouw onderzoeken plaatsvinden en er vindt op dit moment inderdaad onderzoek plaats naar bevingen bij kleine gasvelden. Er is echter geen specifiek onderzoek naar de effecten van de winning in het Groningenveld op andere mijnbouwactiviteiten aan de randen.

Tot slot nog hetgeen de minister in het verweerschrift aangeeft op bladzijde 69 bij 9.13. De minister geeft aan dat hij inzet op negen grootverbruikers, omdat dit wezenlijk bijdraagt aan het terugbrengen van de gaswinning. Dat klopt, maar de minister geeft in mijn ogen te gemakkelijk aan dat de maatregelen van het basispad naar verwachting verlopen (zelfs beter verlopen dan verwacht). De minister kan de ambitie van het basispad verhogen en meer maatregelen nemen, waardoor de gaswinning nog sneller beperkt kan worden. In een brief aan de Tweede Kamer van 11 februari 2019 geeft de minister aan: *De raming van GTS toont dat de afbouw van de gaswinning veelbelovend is en mogelijk zelfs sneller gaat dan voorzien op 29 maart 2018*[5]. Ik blijf mij dus afvragen of het basisplan van de minister niet te 'conservatief' is en er niet meer maatregelen mogelijk zijn om de afbouw te versnellen.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
5.1.2e

[4] www.rtvnoord.nl/nieuws/203035/Meerdere-KNMI-stations-defect-in-aardbevingsgebied en www.rtvnoord.nl/nieuws/205241/Deel-KNMI-metingen-niet-correct-mogelijk-gevolgen-voor-versterking
[5] www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/vkvxnl3bm9zq

RAAD VAN STATE
INGEKOMEN
0 8 APR. 2019
ZAAKNR.
AAN 5.1.2e
BEHANDELD D.D. PAR. 5.1.2e

Raad van State
Afdeling bestuursrechtspraak
Postbus 20019
2500 EA Den Haag

5.1.2e

Groningen, 4 april 2019

Betreft: *Nadere argumentatie bij het beroep tegen het Instemmingsbesluit Groningen gasveld 2018-2019, uw kenmerk 201810054/1/A1*

Hoogedelgestrenge dames en heren,

We maken van de mogelijkheid gebruik om ons beroepsschrift op enkele punten aan te scherpen aan de hand van actuele ontwikkelingen. We blijven de overtuiging toegedaan, ook na het verweer van de minister, dat het instemmingsbesluit niet voldoet aan de eisen die u gesteld hebt in uw uitspraak van 15 november 2017 en dat de minister handelt in strijd met het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.

In zijn instemmingsbesluit stelt de minister in november 2018 hoopvol dat *'het veiligheidsrisico wordt verminderd door de combinatie van afnemende seismiciteit en voortschrijdende versterking'*. De hoop van de minister moge gevestigd zijn op vermindering van seismiciteit, de realiteit is dat na de 90 aardbevingen (waarvan 15 sterker dan 1,5 op de schaal van Richter) in 2018 de teller in 2019 nu alweer op 18 bevingen in het Groningen-gasveld staat. Zie: http://cdn.knmi.nl/knmi/map/page/seismologie/all_induced.pdf.
Het betreft tot nu toe (gelukkig!) kleinere bevingen, maar ze laten mensen in de omgeving van de beving niet onberoerd en zorgen voor nieuwe scheuren, lekkages, verzakkingen, etc..
Het risico op zwaardere bevingen blijft de komende jaren reëel.
Van de gehoopte voortschrijdende versterking en de beloofde ruimhartige en rechtvaardige schadeafwikkeling komt – om het vriendelijk te stellen – weinig terecht. De schadeafwikkeling is al jaren een drama. Er is geen uitzicht op verbetering op afzienbare termijn. De versterking was nog nauwelijks op gang gekomen, is vorig jaar door de minister stil gelegd en zit nog steeds in het slop. De informatie aan bewoners over welke huizen wel en niet voor versterking in aanmerking komen, wisselt steeds. De tekst van het verweer van de minister geeft geen opheldering over de wijze van risicobepaling. Een zinsnede als *'de versterkingsoperatie kan nu meer risicogericht worden uitgevoerd'* komt zeer onwerkelijk op ons over. Gediscussieerd wordt over risicoclassificaties, methoden, typologieën, profielen, risicoprioritering. Intussen ligt de versterking al maanden nagenoeg stil. De hele operatie zal nog vele jaren in beslag nemen. Zo zal de pas bekend gemaakte herbouw van 500 woningen in Delfzijl naar nu wordt verwacht in 2025 klaar zijn; dan zijn we dus al weer 6 jaar verder.
Dit brengt ons tot de stelling dat het instemmingsbesluit niet in overeenstemming is met het

risicobeleid, aangezien er geen concreet zicht is op tijdige versterking van alle gebouwen tot het vereiste veiligheidsniveau. Zoals ook in ons beroepsschrift gesteld: de risico's voor veiligheid en leefbaarheid zijn in onze ogen onaanvaardbaar.

Het uitblijven van de noodzakelijke versterking van woningen betekent dat inwoners in het gebied nog jaren lang in onveilige omstandigheden leven. Ze worden willens en wetens bloot gesteld aan onaanvaardbare risico's. Hiermee handelt de minister in strijd met de bepalingen in het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens. Op grond van het EVRM mogen burgers van de overheid verwachten dat deze *actief voorkomt* dat levens in gevaar komen en dat rechten op een ongestoord privéleven en op ongestoord genieten van eigendom worden geschonden. Inwoners van het aardbevingsgebied kunnen al jaren niet rekenen op bescherming van de overheid. De fysieke, psychische, sociale gevolgen van het overheidsbeleid inzake de gaswinning zijn ingrijpend en maatschappelijk ontwrichtend. Schrijnend zijn de onderzoeken die tonen hoe kinderen lijden onder de gevolgen van de aardgaswinning.
Alle goede voornemens en door de minister uitgesproken intenties ten spijt, laat de minister na een eind te maken aan onduidelijkheden en misstanden bij de schadeafhandeling en de versterking. Integendeel. Met het stil leggen van de versterkingsoperatie heeft de minister het risico op calamiteiten vergroot. En met de eindeloze juridische procedures en onoverzichtelijke bureaucratie draagt de minister bij aan onmenselijke, uitzichtloze situaties waarin gedupeerden verkeren. Hij ontneemt mensen de middelen om hun leven weer op te pakken, om weer regie te krijgen op hun bestaan. Bij wijze van illustratie voegen we hier aflevering nr. 75 van de serie *'Ik wacht'* van het Dagblad van het Noorden toe (zie bijlage).

Zoals ook al in ons beroepsschrift is gesteld, ontbreekt het ons inziens in het instemmingsbesluit (en ook in het verweer van de kant van de minister) aan een goed gemotiveerde afweging van belangen. De leveringszekerheid krijgt voorrang boven de veiligheid en leefbaarheid, zonder dat een deugdelijke afweging wordt gemaakt.
Aan de ene kant worden de veiligheidsrisico's en de inbreuk op grondrechten van bewoners niet echt in de afweging betrokken; de minister formuleert de hoopvolle, maar volstrekt onrealistische wens dat snel verbeteringen zullen optreden. En neemt zelf tegelijkertijd besluiten (zoals het stil leggen van de versterkingsoperatie) die strijdig hiermee zijn.
Aan de andere kant blijkt de leveringszekerheid toch minder onveranderlijk dan de minister in het instemmingsbesluit veronderstelt. Het feit dat vraag naar Gronings gas sneller afneemt dan voorzien, laat zien dat het mogelijk is om veel sneller toe te werken naar het relatief veilig geachte niveau van 12 miljard, als tussenstap naar versnelde volledige afbouw.
In de argumentatie van de minister missen we overwegingen op dit punt: waarom zou het niet mogelijk zijn, gezien het belang van veiligheid voor de bevolking, actiever stappen te zetten naar minimalisering van de gasvraag? Laat de minister regie nemen en komen met een stevig een plan voor versnelde terugdringing van de gasbehoefte, inclusief scenario's die anticiperen op eventuele pieken in de gasvraag.
Na alle ellende die is aangericht, is het naar onze mening de hoogste tijd om de belangen van de inwoners in het aardbevingsgebied voorop te stellen, in woord en daad. Dat vraagt om vernietiging van dit instemmingsbesluit.

[redacted]
5.1.2e

Bijlage

"Ik wil zwart op wit hebben dat het daar veilig is. Maar niemand geeft het me zwart op wit"

Ik wacht (75):
Dick Stukkien en Sacha van Rheenen

Wie: Dick Stukkien (48) en Sacha van Rheenen (48) met hun dochters van 16 en 13
Woonplaats: Zeerijp
Beroep: hij interieurbouwer, zij coach/yogadocent
Huis: voormalige doopgsgezinde kerk met ernaast het woonhuis in de voormalige kosterij, kerkenkamer en paardenstalling

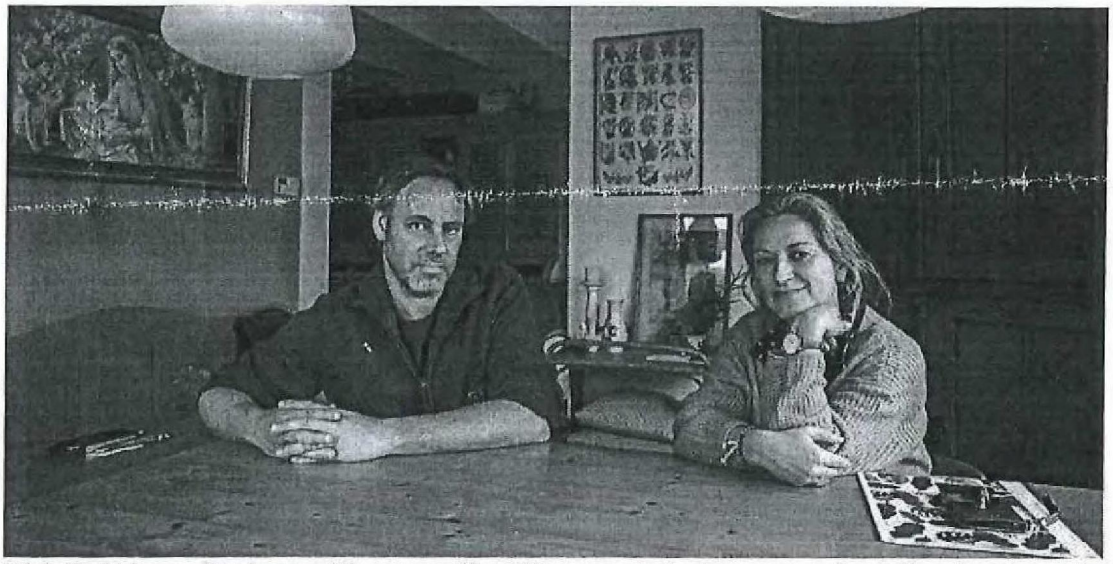

Dick Stukkien en Sacha van Rheenen willen dit getouwtrek, deze poppenkast, deze bureaucratie niet. Foto: Jan Zeeman

Een jaar na de beving in Zeerijp wachten nog veel Groningers op een oplossing voor de schade aan hun huis. Ik wacht! is een serie over mensen die het wachten zat zijn. Aflevering 75: Dick Stukkien en Sacha van Rheenen uit Zeerijp.

'Het is vaag en volkomen willekeurig'
Dick Stukkien is een bouwer. Toen hij en Sacha in 2006 het kerkje van Zeerijp met naastgelegen woonhuis kochten, wreef hij zich vergenoegd in de handen. Met deze panden uit 1847 kon hij aan de slag. „Dit is een plek met veel geschiedenis. Ik hou ervan om sfeer te brengen in mooie, oude gebouwen. Deze plek leende zich daar te gek voor!''

Dat er scheuren in de muren zaten, vond Stukkien niet zo'n probleem. „Het is hier verzakt. Ik dacht dat het cosmetische schade was en ben het gaan restaureren."
Hun woonhuis werd steeds meer van hun, de kerk verbouwden ze tot De Kleine Antonius - een plek waar ruimte is voor overdekte heidagen, voor yoga, een bed and breakfast, concertjes, noem maar op.

'Al lang blij dat we iets kregen'
Ze woonden er een jaar of zes toen steeds duidelijker werd dat de bodemdaling werd veroorzaakt door de gaswinning. De schade werd opgenomen. Stukkien herstelde die zelf, voegde staal toe in de voegen, liet een nieuwe schoorsteen bouwen en maakte hun hele hebben en houden scheurvrij. „Het was twee jaar werk en we kregen een vergoeding van de NAM. Alleen de uitbestede schoorsteen was al duurder, maar goed, toen waren we al lang blij dat we iets kregen", blikt Stukkien terug.
Dat veranderde toen de aardbevingen steviger werden en voelbaarder, ze schudden de Groninger bevolking wakker die aanliep tegen het logge orgaan van NAM, overheid, gemeente, CVW. Stukkien is geen klager. Hij ligt niet wakker van scheuren in zijn huis. „Het gaat ons om het kerkje, daar komen elke week honderd mensen. Ik wil zwart op wit hebben dat het daar veilig is. Maar niemand geeft het me zwart op wit."

Geen rapport, geen bericht, niets
Toen Wiebes vorig jaar in Zeerijp was, haastte Stukkien en Van Rheenen zich naar het gemeentehuis om hun schades te melden: scheuren in de voorgevel van de kerk, de steunbeer waarop het orgel rust is doormidden, scheuren in het huis. Een team van drie man kwam bij hun thuis om de schade in kaart te brengen.
Een van de bouwkundig ingenieurs blikte omhoog in het kerkje. „Hier durf ik wel te slapen", zei hij. Van het bouwkundig onderzoek heeft Stukkien nooit iets vernomen. Geen rapport, geen bericht, niets.
Intussen verpaupert het kerkje. Een paar weken geleden namen Stukkien en Van Rheenen maar weer eens contact op met het CVW, die hen doorverwees naar de NCG. Die stuurde een keurige meneer die alles wel wilde doen voor Stukkien. „Ik ga zorgen dat jullie voorrang krijgen", sprak de meneer. In jargon heet dat een prio.

Het omgekeerde van de werkelijkheid
Een week later kreeg Stukkien te horen dat hij niet in aanmerking kwam voor een prio. „Kennelijk bepalen ze onderling op zo'n kantoor wat wel of niet gevaarlijk is. Volkomen willekeurig."
Hij schiet ervan in de lach. „We hebben hier ook allemaal een brief gekregen of je huis een verhoogd risico heeft of een minder verhoogd risico. Wordt ook willekeurig bepaald. Heel vaag. Elke keer wordt er met een nieuwe maat gemeten. Nu heeft ons huis een verhoogd risico en het kerkje niet. Precies het omgekeerde van de werkelijkheid. Ik was woest."

Verdeeldheid en angst
Stukkien en zijn vrouw willen verder, met hun bedrijf, hun leven. Ze willen dit getouwtrek, deze poppenkast, deze bureaucratie niet; tegelijkertijd merken ze dat ze zich erin vastbijten. „Uit frustratie denk ik", zegt Stukkien. Hij ziet lijdzaam toe wat de maatschappelijke impact van de aardbevingen is. Hij noemt de onderlinge verdeeldheid, de angst, de jarenlange bouwput voor de deur.
Hij is een man die oplossingen zoekt. Het lijkt hem niet moeilijk: „Ik wil dat ze morgen langskomen en de schade aanwijzen. Dan kan ik de boel tegen vergoeding herstellen en dan is het hier veilig."

Samen staan we sterker!

groninger gasberaad

RAAD VAN STATE
INGEKOMEN
05 APR. 2019
ZAAKNR
AAN: 5.1.2e 5.1.2e
BEHANDELD DD. PAR: 5.1.2e

AANGETEKEND
Raad van State
Afdeling Bestuursrechtspraak
Postbus 20019
2500 EA 's-Gravenhage

Groningen, 4 april 2019
Betreft: instemmingsbesluit Groningen gasveld 2018-2019
Uw nummer: 201810054/1/A1

Geachte heer, mevrouw,

Naar aanleiding van het verweerschrift van de Minister van Economische Zaken en Klimaat van 28 februari 2019 berichten wij u het volgende.

1. Algemeen
De minister gaat in het algemeen niet inhoudelijk in op de in ons beroepschrift van 20 december 2018 aangevoerde argumenten. In de regel volstaat hij met het, soms in andere bewoordingen, herhalen van hetgeen hij reeds in het instemmingsbesluit gaswinning Groningenveld 2018-2019 en in de Nota van Antwoord Zienswijzen op het ontwerp-instemmingsbesluit met betrekking tot het winningsplan Groningen gasveld 2018-2019 van november 2018 heeft gesteld. Wij concluderen dan ook dat de minister in zijn verweerschrift verschillende gronden van ons beroep weliswaar heeft weersproken, maar niet heeft weerlegd.

Voorts kunnen wij ons niet aan de indruk onttrekken dat de minister nog altijd geen idee heeft wat er in Groningen gaande is. In het aardbevingsgebied is zich een ramp aan het voltrekken. Gelukkig tot nu toe nog niet een ramp waarbij in één klap een groot aantal dodelijke slachtoffers valt, maar wel een sluipende ramp van ongekende omvang.

De bewoners van het gebied worstelen nu al ruim 30 jaar met schade aan hun eigendommen en met de afhandeling van die schade. Sinds de aardbeving van Loppersum/Huizinge van 16 augustus 2012, met een kracht van 3.7 op de schaal van Richter en de reactie daarop van het SodM, begin 2013, dat ook veel zwaardere aardbevingen mogelijk zijn, komt daar de angst bij: is het huis wel veilig; wat als er weer een grote klap komt? En de onzekerheid: wat brengt de toekomst? Worden de problemen ooit opgelost? Uit onderzoek blijkt dat mensen in het gebied ziek worden door stress, onzekerheid, uitzichtloosheid.

'De omvang van dit probleem is groot: 410.000 Groningers wonen in een postcodegebied waar schade door aardbevingen erkend is. 170.000 mensen (kinderen meegerekend) hebben schade aan hun woning. 85.000 (kinderen meegerekend) hebben meervoudige schade. 10.000 mensen kampen met acute stress-gerelateerde gezondheidsproblemen.
(...)
Als we de omvang van de gezondheidsklachten combineren met de wetenschappelijke kennis over de gevolgen op langere termijn, kunnen er 5 of meer mensen per jaar overlijden als gevolg van deze

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

problematiek.' (bron: Gevolgen van bodembeweging voor Groningers (ervaren veiligheid, gezondheid en toekomstperspectief 2016-2017), Gronings Perspectief, 2018).

Ondertussen is er nog altijd geen duidelijkheid over de aantallen te versterken gebouwen, de voortgang van de versterking of de termijn waarbinnen de versterking daadwerkelijk zal zijn afgerond. Erger: de minister heeft de versterkingsoperatie al ruim een jaar geleden stil gelegd en ziet nu geen kans de versterkingsopgave alsnog voortvarend op te pakken.

De minister erkent dat er een rechtstreeks verband is tussen de gaswinning en het optreden van schade. De minister erkent ook dat een deel van de woningen in het gebied nog niet aan de (door de minister gestelde) veiligheidsnorm voldoet en versterkt zou moeten worden. De minister erkent dat de falende schade-afhandeling en de falende versterkingsoperatie schadelijk zijn voor de gezondheid van de bewoners van het gebied. Maar de minister is desondanks van oordeel dat de falende schade-afhandeling en de stagnerende versterkingsoperatie geen deel mogen uitmaken van deze procedure: volgens hem staat dit los van het instemmingsbesluit. En hij blijft van oordeel dat hier geen sprake is van een inbreuk op de mensenrechten: hij meent dat het wettelijk en bestuurlijk kader voldoet aan de verplichtingen op grond van het EVRM en het IVRK. Van een schending van deze verdragen is dan ook volgens hem geen sprake.

Er is een stille ramp gaande in Groningen. Een ramp van ongekende omvang. Veroorzaakt door de gaswinning en door de manier waarop de NAM en de minister, al meer dan 30 jaar lang, met de gevolgen om gaan. Mensen leven in onzekerheid, angst, zien (letterlijk) hun toekomst afbrokkelen. Er is nu een generatie kinderen die hun hele bewuste jeugd in angst heeft geleefd. In reactie op de feiten over deze ramp stelt de minister koel, afstandelijk, bureaucratisch dat er juridisch niets aan de hand is en dat deze procedure niet geëigend is om daarop in te gaan.
Wij vinden dit een verbijsterende conclusie van de minister.

2. Leeswijzer

Wij zullen in paragraaf 3, voor zover nodig, eerst (zo beknopt mogelijk) ingaan op de reactie van de minister op ons beroep. Waar de minister niet op onze argumenten heeft gereageerd of heeft volstaan met herhaling van hetgeen hij stelde in het instemmingsbesluit gaswinning Groningenveld 2018-2019 en in de Nota van Antwoord Zienswijzen op het ontwerp-instemmingsbesluit met betrekking tot het winningsplan Groningen gasveld 2018-2019 van november 2018, gaan wij ervan uit dat wij er niet of nauwelijks op hoeven te reageren: de minister heeft onze argumenten niet weerlegd.

In paragraaf 4 noemen wij, voor de duidelijkheid, de belangrijkste punten uit ons beroepschrift waar de minister niet inhoudelijk op in is gegaan. Deze opsomming is verre van uitputtend.

Vervolgens gaan wij in paragraaf 5 in op de mensenrechtensituatie in het getroffen gebied.

3. Ons beroepschrift en de reactie van de minister

Eerst maken wij enige algemene opmerkingen, vervolgens gaan wij in op verschillende punten uit het verweer van de minister, waarbij wij de indeling (en de nummering) van het verweerschrift aanhouden.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

Duidelijke termijnen, harde afspraken
De NAM en de regering hebben sinds het begin van de gaswinning (1963) veel geruststellende mededelingen gedaan die niet bleken te kloppen, veel toezeggingen gedaan die niet werden waar gemaakt. Sinds de aardbeving van Loppersum/Huizinge op 16 augustus 2012, met een kracht van 3.7 op de schaal van Richter en de moeizame afwikkeling van de schade is het vertrouwen in de overheid en de NAM naar een dieptepunt gezakt. De bewoners van het gebied hebben op zijn minst recht op duidelijkheid. Die geeft de minister niet.

De minister zal de gaswinning uit het Groningenveld op zo kort mogelijke termijn beëindigen. Hij doet wel voorspellingen, maar een harde toezegging over die termijn ontbreekt. Daarbij houdt de minister vast aan het garanderen van de leveringszekerheid boven het belang van veiligheid: zo lang voortzetting van de gaswinning uit oogpunt van leveringszekerheid 'noodzakelijk' is, zal de gaswinning niet worden beëindigd.

Nog steeds is niet duidelijk welke woningen op dit moment onveilig zijn en versterkt zouden moeten worden. En er is nog steeds niet duidelijk binnen welke termijn dat wel bekend zal zijn. Ook geeft de minister niet aan binnen welke termijn de versterkingsoperatie zal worden afgerond. De minister stelt dat dit 'binnen afzienbare termijn' zal zijn, maar dat geeft geen enkele duidelijkheid.

6. Risicobeoordeling
De minister stelt dat het winningsplan in samenhang moet worden gezien met de daarbij behorende aanvullingen en actualisaties, waaronder de Hazard and Risk Assessment (hierna: HRA). Dit programma heeft, op basis van een aantal algemene kenmerken, het 'Local Personal Risk' (seismisch risico) berekend voor elk gebouw in de regio. Volgens deze berekening zijn er naar verwachting inmiddels geen gebouwen meer die een seismisch risico kennen van groter dan 10-4 per jaar, ongeacht of het een warm, gemiddeld of koud jaar is en zijn er bij een gemiddelde temperatuur, in 2019 circa 1.500 gebouwen zijn die niet voldoen aan de norm van 10-5 per jaar, aldus de minister.

'De gebouwen met een risico tussen 10-4 en 10-5 per jaar worden nu meer risicogericht beoordeeld en waar nodig versterkt.' zegt de minister. Welke gebouwen dit zijn, blijkt volgens de minister uit het HRA-model. Dit lijkt duidelijkheid te geven, maar deze berekening is slechts gebaseerd op een aantal algemene kenmerken van typen woningen in het gebied. De uitkomsten van het HRA-model blijken vaak slecht met de werkelijkheid overeen te komen. Het HRA-model blijkt een zeer gebrekkig middel om onveilige woningen op te sporen. Daarvoor is daadwerkelijke inspectie van de woningen in het gebied noodzakelijk. En woningen die door het HRA niet als mogelijk onveilig worden aangemerkt, worden niet geïnspecteerd. Wij vrezen dan ook dat met deze aanpak (veel) onveilige woningen gemist worden.

6.2 Veiligheid ten onrechte geen prioriteit
Het betoog van de minister gaat er aan voorbij dat de maatregelen die hij van plan is te nemen niet zijn opgenomen in het instemmingsbesluit. Immers: het feitelijke instemmingsbesluit staat in hoofdstuk 8, de andere hoofdstukken bevatten slechts toelichting en aanvullende achtergronden, maar geen besluit.

Hoofdstuk 8 van het instemmingsbesluit bevat geen concrete regelingen tot afbouw van de gaswinning en tijdige versterking van de gebouwen in het gebied. In hoofdstuk 8 staat de

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

leveringszekerheid centraal. Dus over beëindiging van de gaswinning, veiligheid en versterking heeft de minister met dit instemmingsbesluit niets besloten. Het kabinetsbesluit waar de minister naar blijft verwijzen, bevat een aantal politieke toezeggingen, waarop de huidige en toekomstige regeringen alleen politiek ter verantwoording kunnen worden geroepen. Burgers kunnen zich er niet op beroepen. Er zijn in Groningen al genoeg politieke toezeggingen gedaan die niet werden na gekomen. Het wordt nu tijd voor harde afspraken.

6.4 Veiligheidsbegrip

Norm plaatsgebonden risico

In onze zienswijze voerden wij aan dat de overheid met twee maten meet. Het plaatsgebonden risico bij de industrie (dit is de kans per jaar dat 1 persoon overlijdt door een ongeluk met een gevaarlijke stof) mag niet groter zijn dan 1 op de miljoen (10-6). Maar voor de gaswinning acht de minister een plaatsgebonden risico van 1 op de 100.000 (10-5) voldoende. Met andere woorden: het overlijdensrisico ten gevolge van de gaswinning mag van de minister 10x zo hoog zijn als het overlijdensrisico ten gevolge van een ongeluk met een gevaarlijke stof.

In de Nota van Antwoord (p. 50) meldt de minister dat het overlijdensrisico ten gevolge van een ongeluk met een gevaarlijke stof is geregeld in het Besluit externe veiligheid inrichtingen, waar de norm 10-6 van toepassing is voor de veiligheid van industriële activiteiten voor de omgeving. Maar die norm gaat alleen over gevaarlijke stoffen, niet over aardbevingen, aldus de minister. Vervolgens zegt de zegt de minister in feite: aardbevingen zijn geen ongelukken met gevaarlijke stoffen en daar hebben wij nu eenmaal een andere norm voor vastgesteld.

Wij vinden dit onbegrijpelijk en onaanvaardbaar. Is het dan 10x zo erg om te sterven ten gevolge van een ongeluk met gevaarlijke stoffen dan om te sterven ten gevolge van een aardbeving?

In uw uitspraak nr. 201501544/1/A4 van 18 november 2015, r.o. 39.3 oordeelt u dat de gaswinning uit het Groningenveld, gezien het relatief hoge plaatsgebonden risico voor een aantal personen in het aardbevingsgebied dat daarmee gepaard gaat, bij uitstek een industriële activiteit waarbij de positieve verplichtingen uit artikel 2 EVRM van toepassing zijn.

U bestempelt gaswinning als een industriële activiteit en oordeelt dat artikel 2 en 8 EVRM van toepassing zijn (r.o. 39.3 en 40.4). Is het dan redelijk dat voor het ene industriële risico een 10 maal zo hoog plaatsgebonden risico wordt aanvaard als voor een ander industrieel risico?

Definiëren van veiligheidsrisico's

De minister gaat voor de inwoners van het aardbevingsgebied uit van *'het jaarlijkse risico op overlijden van een individu in het gaswinningsgebied. Dit is een gebruikelijke maatstaf in de normering van veiligheidsrisico's. Er is geen statistische basis voor een beoordeling van de waarschijnlijkheid van aantallen gewonden en de uiteenlopende zwaarte van verwondingen. Ook de andere door appellanten genoemde maatstaven zijn niet eenduidig te meten of te berekenen.'* aldus de minister.

Dus omdat er geen goede (internationale) statistische basis is over de waarschijnlijkheid van aantallen gewonden en de uiteenlopende zwaarte van verwondingen en omdat subjectieve veiligheid moeilijk meetbaar is op een reproduceerbare manier, worden het risico van (ernstig) letsel, het risico van schade aan eigendommen, de maatschappelijke ontwrichting, de angst, het gevoel van

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

onveiligheid in het gebied niet betrokken in de veiligheidsnorm voor de bewoners van het gebied. Dus deze veiligheidsrisico's worden ook niet meegewogen in de belangenafweging van de minister bij het bepalen van het productieniveau uit het Groningenveld.

Wat betreft schade aan gebouwen wijzen wij erop dat de minister ervan op de hoogte is dat er nu al ruim 6 jaar zo'n 16.000 schademeldingen per jaar worden gedaan: dat lijkt ons voldoende materiaal om het risico op schade in statistisch in beeld te brengen. De minister brengt dit niet in beeld en weegt dit niet mee in zijn instemmingsbesluit.

Weliswaar stelt de minister dat hij de effecten van de gaswinning op het veiligheidsgevoel van de Groningers bij zijn besluit heeft betrokken, maar, afgezien van deze constatering, blijkt dit niet uit zijn besluit.

De minister: *'Als veiligheidsnorm voor personen in of nabij bouwwerken in het Groningse gaswinningsgebied geldt een individueel aardbevingsrisico van 10-5 per jaar. Die veiligheidsnorm geldt voor zowel nieuwbouw als bestaande gebouwen. De norm van 10-5 per jaar betekent dat de kans om te overlijden ten gevolge van het bezwijken van (delen van) een gebouw door de bijzondere belasting van een geïnduceerde aardbeving, voor een individu niet groter mag zijn dan 1 op de 100.000 (per jaar).'*

De definitie van veiligheid voor de Groningers gaat slechts uit van het overlijdensrisico ten gevolge van het bezwijken van (delen van) een gebouw. Het overlijdensrisico ten gevolge van stress-gerelateerde gezondheidsklachten als gevolg van de aardbevingsproblematiek weegt de minister niet mee.

De minister erkent dat het veiligheidsrisico van het afsluiten van afnemers van gas op dit moment niet is uit te drukken in een overlijdensrisico. Toch heeft hij de mogelijke (economische en maatschappelijke) gevolgen van het niet kunnen voldoen aan het leveringszekerheidsniveau benoemd tot veiligheidsrisico en betrokken bij het instemmingsbesluit.

De minister maakt hiermee een belangenafweging tussen enerzijds de overlijdenskans ten gevolge van gebouwschade in Groningen (zonder de overige risico's mee te wegen, zoals letsel, schade en stress-gerelateerde overlijdenskans) en anderzijds de economische belangen van de eindafnemers. Wij vinden het onaanvaardbaar dat economische belangen worden afgewogen tegen mensenlevens. Sterker: bij weging van de beide risico's heeft hij voorrang gegeven aan de leveringszekerheid. Onze conclusie, dat economische risico's hier worden afgewogen tegen de kans dat er dodelijke slachtoffers vallen, heeft de minister niet weerlegd.

6.7 Toename seismisch risico gasjaar 2018-2019
Volgens de Commissie Meijdam waren er waarschijnlijk geen gebouwen met een risico groter dan 10-4. Maar zeker is dit niet. De inspecties, waar naar verwezen wordt, vonden plaats in de periode augustus 2012 – midden 2015 op basis van de toenmalige kennis en normen en op basis van de toenmalige inzichten welke woningen/woningtypen het grootste risico vormden. Sindsdien is, met het HRA-model, het beeld van welke woningen mogelijk onveilig zijn en met spoed geïnspecteerd moeten worden, grondig gewijzigd. Woningen die eerder zijn onderzocht en onveilig werden bevonden, komen nu niet meer voor versterking in aanmerking en omgekeerd.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

Bovendien zijn er sinds de kamerbrief van december 2015 waar de minister naar verwijst weer veel (ook hevige) aardbevingen geweest, is er weer veel schade ontstaan en is de conditie van veel woningen door die aardbevingen weer (verder) aangetast. De conclusie waar de minister naar verwijst is dan ook achterhaald.

'Dat er ook in de huidige situatie naar verwachting geen gebouwen meer voorkomen met een risico groter dan 10-4 per jaar blijkt uit de berekeningen van de HRA.' stelt de minister. Echter: het HRA-model houdt geen rekening met de schade die de woningen in de loop der jaren door de gaswinning hebben opgelopen. Schade, ook meervoudige ernstige schade, wordt bij de beoordeling in het HRA-model niet meegenomen.

7.3 Afbouw gasproductie onzeker
Wij stellen dat (tempo van) afbouw van de gasproductie uit het Groningenveld naar nul niet in het besluit (hoofdstuk 8 instemmingsbesluit) is geregeld en dus onzeker is.

De minister merkt op dat er nu extra stikstof wordt ingekocht en dat de financiering van de nieuwe stikstofinstallatie bij Zuidbroek rond is. Met deze maatregelen wordt verdere, versnelde afbouw van de gaswinning wel bevorderd, maar niet gegarandeerd. Er zijn meer maatregelen nodig om de gasproductie uit het Groningenveld te beëindigen.

Overigens: de vergunningen nodig voor de bouw van de installatie in Zuidbroek zijn nog niet rond, de minister heeft niet de (wettelijke/juridisch bindende) plicht ervoor te zorgen dat de installatie op tijd in bedrijf is en de minister heeft, op grond van het nieuwe artikel 167c Mbw, ***wel*** altijd de verplichting om te voldoen aan de leveringszekerheid.

De minister stelt: *'Dat deze en andere maatregelen niet als voorschriften in dit instemmingsbesluit zijn opgenomen, is niet verwonderlijk. Het instemmingsbesluit richt zich tot NAM, terwijl de afbouwmaatregelen niet door NAM genomen worden.'*
Er zijn geen juridische belemmeringen om in het instemmingsbesluit meer te regelen dan alleen de rechten en plichten van de NAM. Wij zijn van oordeel dat het geen vertrouwen wekt dat het gaswinningsbeleid van de minister is opgesplitst in allemaal verschillende, niet met elkaar samenhangende, besluiten en maatregelen: de rechtszekerheid van de burger wordt hiermee (verder) aangetast.

Voorts merken wij op dat wij een aantal concrete onzekerheden hebben genoemd bij de afbouw van de gaswinning, bij voorbeeld medewerking van de groot-industriëlen. Daar gaat de minister niet op in.

'Ten overvloede merkt de minister op dat hij vanaf het gasjaar 2019/2020 jaarlijks een operationele strategie zal vaststellen voor de gaswinning uit het Groningenveld. Op grond van artikel 52d Mbw moet de minister bij de vaststelling van deze strategie kijken naar het tempo van de afbouw van de vraag. Dit geeft invulling aan de afweging die de minister moet maken. In zoverre borgt de wet ook de afbouw van de gaswinning uit het Groningenveld.' stelt de minister. Wij merken op dat de minister hierbij kijkt naar de afbouw van de vraag, niet naar de beperking van het aanbod tot een veilig niveau: de leveringszekerheid staat voorop in plaats van veiligheid.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

8. Versterkingsoperatie
De minister stelt: *'Uit het Plan van Aanpak volgt dat de 1.478 gebouwen (1.560 adressen) die volgens de HRA niet aan de veiligheidsnorm voldoen, met voorrang versterkt worden.'*
Voorts: *'In het versterkingsprogramma zijn aanvullend ook 7.034 .gebouwen (8.904 adressen) opgenomen die volgens de HRA op zichzelf wel voldoen aan de veiligheidsnorm. Op basis van de adviezen van SodM en de Mijnraad is bij het bepalen van de scope van het versterkingsprogramma namelijk een extra (tijdelijke) onzekerheidsmarge toegepast ...'*
En: *'In het versterkingsprogramma zijn ook 966 adressen (721 gebouwen) opgenomen omdat ze constructief verbonden zijn aan adressen die uit de HRA naar voren komen (bijvoorbeeld twee-onder-een-kapwoningen en meerlaagse bouw), of omdat ze van hetzelfde constructief type zijn.'*

De minister vervolgt: *'Verder is de versterking van de gebouwen van de bestaande batch 1467 niet gestopt; die gaat door op basis van de al uitgebrachte versterkingsadviezen. Ook voor de batch 1588 is met bestuurders in Groningen afgesproken dat deze kan worden uitgevoerd op basis van de al uitgebrachte versterkingsadviezen. De panden uit de batch 1581 die niet voldoen aan de veiligheidsnorm worden conform de opgeleverde versterkingsadviezen uitgevoerd. (...)*
In totaal omvat de scope van de versterkingsoperatie in het Plan van Aanpak 11.671 gebouwen (15.634 adressen). Het is van belang hierbij te benadrukken dat deze gebouwen worden opgenomen en beoordeeld. Dit betekent niet dat deze gebouwen per definitie worden versterkt.'

De minister meldt: *'Op 21 december 2018 heeft de minister werkorders gegeven om ervoor te zorgen dat in het eerste halfjaar van 2019 de opname en beoordeling van bijna 3.000 adressen wordt uitgevoerd. Het gaat om de 1.561 adressen die op basis van de verwachtingswaarde volgens de HRA niet aan de veiligheidsnorm voldoen (pmean) en daarnaast om 1.377 adressen die constructief verbonden zijn aan adressen die uit de HRA naar voren komen (bijvoorbeeld twee-onder-een-kapwoningen en meerlaagse bouw), of omdat ze van hetzelfde constructief type zijn (Pmean gecompleteerd).'*

Hoe kan het dat woningen die constructief verbonden zijn met onveilige woningen en woningen die constructief van hetzelfde type zijn als onveilige woningen, niet uit het HRA-programma naar voren komen? Op grond van het HRA-model voldoen 1.478 gebouwen niet aan de veiligheidsnorm. Maar gezien de gebreken in het HRA-model en eerdere toezeggingen worden 11.671 gebouwen (15.634 adressen) in het in het Plan van Aanpak meegenomen. Dit geeft wel aan hoe groot de onbetrouwbaarheid van het HRA-programma is. Bij dergelijke afwijkingen mag worden aangenomen dat het HRA-programma ook een (groot) aantal (zeer?) onveilige woningen heeft gemist. En dat ook in het Plan van Aanpak (veel?) onveilige woningen worden gemist. De minister gaat hier niet op in.

Wij constateren dat de regering er sinds de beving in 2012 slechts in geslaagd is 721 woningen te versterken (augustus 2012 – 19 juli 2018, volgens kwartaalrapportage NCG, april - juni 2018). Wij constateren dat de minister de versterkingsoperatie vervolgens heeft stil gelegd (hij wekt in zijn verweer de indruk dat de versterkingsoperatie gewoon door gaat, maar dat klopt niet).

In zijn brief van 16 januari 2019, kenmerk DGBI-DR / 19008824, meldt de minister aan de Tweede Kamer: *'Zo heeft conform deze overeenkomst het CVW inmiddels de opdracht gekregen om te starten met inspecties van woningen met een verhoogd risicoprofiel. Hiermee kan in het eerste halfjaar van 2019 de opname en beoordeling van bijna 3000 adressen worden uitgevoerd.'*

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

Inmiddels meldt het Dagblad van het Noorden (11 maart 2019) onder de kop *'Minister Wiebes zet Tweede Kamer op verkeerde been met cijfers over beoordelingen versterking'*:
'Minister Eric Wiebes van Economische Zaken kan zijn belofte aan de Tweede Kamer, dat in het eerste half jaar van 2019 bijna 3000 adressen in het Groningse bevingsgebied worden opgenomen en beoordeeld voor versterking, niet waarmaken. Dat blijkt uit een vertrouwelijk memo van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG), dat 6 maart is gestuurd aan Groningse bestuurders. In dat bericht gaat de NCG uit van 900 tot 1200 beoordelingen van adressen voor het gehele jaar 2019.'

De aardbeving van Loppersum/Huizinge is inmiddels meer dan 6 jaar geleden. Er zijn inmiddels in die periode 721 woningen versterkt. Er moeten duizenden woningen versterkt worden, maar er is nog niet bekend welke. Er moeten meer dan 15.000 adressen opgenomen en beoordeeld worden. Met een tempo van 900 – 1200 adressen per jaar, hoewel volgens de minister 3000 woningen in een half jaar worden opgenomen en beoordeeld. De versterkingsoperatie ligt al ruim een jaar stil, hoewel de minister de indruk wekt dat de versterking van eerder opgenomen woningen gewoon door gaat. Hoe lang gaat het duren voor Groningen veilig is? Welk vertrouwen mogen de Groningers in toezeggingen van de minister hebben?

Opname gebouwen in het kader van versterkingsoperatie
De minister meldt: *'Alle gebouwen binnen de scope van het versterkingsprogramma worden daarnaast individueel opgenomen. Daarbij worden alle kenmerken van het gebouw in beeld gebracht die nodig zijn om exact door te kunnen rekenen of en zo ja welke versterkingsmaatregelen nodig zijn. Als dat nodig is, worden dan ook de op het eerste oog onzichtbare delen van de gebouwen (zoals het fundament) onderzocht.'*

Dit is een optimistische visie van de minister, die niet met de praktijk overeenkomt. In de praktijk blijkt dat bij de versterkingsoperatie, niet ***alle kenmerken*** van het gebouw in beeld worden gebracht. Zo blijft het (bestaande) schadebeeld van een gebouw volledig uit beeld. Dus een pand dat (vaak meerdere keren) cosmetisch is hersteld, maar waarbij de scheuren in de muren er nog wel degelijk zitten, de fundering mogelijk is ontzet, balklagen niet meer vast zitten in het metselwerk, kan inmiddels (ernstig) verzwakt zijn. Dit wordt ***niet*** betrokken bij het bepalen van de versterkingsnoodzaak. Gegevens van eerdere schade inspecties worden niet in het risicomodel meegenomen (HRA-model) en ook niet bij de daadwerkelijke versterkingsinspectie en -doorrekening betrokken.

Onzichtbare delen, zoals funderingen en balklagen, worden volgens de minister alleen onderzocht ***als dat nodig is***. Kenmerk van onzichtbare delen is nu juist dat ze niet te zien zijn. Of het nodig is nader onderzoek in te stellen blijkt dus pas als ze nader onderzocht worden. Je zou het andersom verwachten: in principe moet ***altijd*** funderingsonderzoek gedaan worden (de klap van een aardbeving komt immer van onderen), tenzij overduidelijk is dat dat niet nodig is. Als het gaat over de sterkte van een gebouw is fundering immers de basis. Apart funderingsonderzoek per woning kan alleen overgeslagen geworden in bijvoorbeeld een rijtjes-situatie. Dan is validatie op basis van enkele onderzoeken gerechtvaardigd. Maar dan zou je ook nog kunnen zeggen dat het om één gebouw gaat (met daarin meerdere woningen). Per gebouw in meer of mindere mate funderingsonderzoek doen is onvermijdelijk. In de praktijk wordt echter meestal geoordeeld dat het niet nodig is.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

Veel fundamentele gegevens over de nog resterende sterkte van schade-woningen ontbreken dus bij het beoordelen of versterking van de woning noodzakelijk is.

8.9 Eerst versterken, dan pas gas winnen
De minister: *'Uit de berekeningen van de HRA blijkt dat (uitgaande van een jaar met een gemiddeld temperatuurprofiel) circa 1.500 gebouwen niet aan de veiligheidsnorm voldoen. Deze gebouwen moeten worden versterkt. (...) Dit is een complexe en tijdrovende operatie. Het is niet mogelijk om deze gebouwen van de ene op de andere dag te versterken. Tegelijkertijd is het ook niet mogelijk om de gaswinning van de ene op de andere dag te beëindigen.'*
Dit is, bijna 7 jaar na beving Loppersum, gezien het bovengenoemde verloop van de versterkingsoperatie, geen geloofwaardig verhaal meer. Wij vragen u: wanneer is de maat vol en krijgen de Groningers hun rust terug?

De minister stelt: *'Voor bestaande bouw is een niveau tussen 10-4 en 10-5 per jaar tijdelijk aanvaardbaar, mits binnen een redelijke termijn maatregelen worden genomen om het niveau van individueel risico van 10-5 per jaar te bereiken. De versterkingsoperatie is erop gericht om deze gebouwen zo snel mogelijk op de norm te krijgen.'*
Naar ons oordeel is die redelijke termijn al lang verstreken. Wij hebben er in de zienswijze en in het beroepschrift op aangedrongen dat de minister aangeeft wat volgens hem ***een redelijke termijn*** is, wat ***zo snel mogelijk*** is. De minister gaat hier niet op in.

9. Leveringszekerheid
De minister herhaalt dat huishoudens en bedrijven in Nederland, België, Frankrijk en Duitsland afhankelijk zijn van laagcalorisch gas. Veel apparaten die geschikt zijn voor laagcalorisch gas functioneren niet met hoogcalorisch gas en omgekeerd. Voorts meldt de minister dat hij na de aardbeving bij Zeerijp op 8 januari 2018 aan Gasunie Transport Services B.V. gevraagd heeft wat de mogelijkheden zijn om de gaswinning uit het Groningenveld te verlagen met behoud van leveringszekerheid.

Wij constateren dat Nederland bij de ontdekking van het Groningenveld in 1959 voor een groot deel afhankelijk was van stadsgas. Veel apparaten die geschikt waren voor stadsgas functioneerden niet met aardgas en omgekeerd. De overheid zorgde er voor dat Nederland in 10 jaar tijd werd voorzien van een aardgas-transportnet en dat alle apparaten werden omgebouwd van stadsgas op aardgas. Aardgas werd toen gezien als een oplossing: goedkope energie uit eigen bodem bracht welvaart. Nu aardgas een probleem is geworden, ontbreekt een dergelijke voortvarendheid. Niet na de aardbeving van Loppersum, maar pas na de aardbeving bij Zeerijp wordt onderzocht of de winning verlaagd kan worden.

De minister verwijst naar uw uitspraak van 15 november 2017, met name naar uw overweging dat niet is gemotiveerd waarom het belang van leveringszekerheid zwaarder weegt dan de belangen die tegen voortzetting van de gaswinning pleiten. Vervolgens herhaalt de minister, in andere bewoordingen, wat hij over het belang van leveringszekerheid heeft gezegd in zijn instemmingsbesluit en in de Nota van Antwoord. Wij constateren dat de minister hierbij niet ingaat op hetgeen wij in ons beroepschrift hebben gesteld.

Met leveringszekerheid bedoelt de minister dat eindafnemers van gas op het juiste moment en in de juiste kwaliteit (laag- of hoogcalorisch) en met de benodigde hoeveelheid worden beleverd, ook

· Groninger Gasberaad · Martinikerkhof 13 · 9712 JG · Groningen · Postbus 610 · 9700 AP · Groningen · www.gasberaad.nl ·

340206 0896

wanneer de vraag hoog is. Dus de gezamenlijke eindafnemers, en niet de minister, bepalen hoeveel gas van welke kwaliteit op welk moment geleverd wordt. U vraagt, wij draaien! De veiligheid en de leefbaarheid in Groningen zijn, volgens de minister, hieraan ondergeschikt.

'Bij het voorgaande merkt de minister op dat voor de leveringszekerheid de fysieke behoefte aan laagcalorisch gas van huishoudens en bedrijven leidend is. Het doet niet ter zake wat er contractueel is afgesproken met buitenlandse afnemers, want contracten hebben geen invloed op de fysieke gasbehoefte van eindgebruikers en zijn dus niet van betekenis voor de benodigde winning uit het Groningenveld (...) De stelling van appellant mist dus feitelijke grondslag.' stelt de minister.

In de zienswijze van ENGIE geeft het bedrijf aan dat ENGIE in de afgelopen tijd laagcalorisch gas omgezet heeft in hoogcalorisch gas om te kunnen voldoen aan de contractuele afnameverplichting. Als dit waar is (de minister heeft dit niet ontkend), dan klopt de redenering van de minister niet: dan wordt er, ten gevolge van de afgesloten contracten, meer gas uit het Groningenveld gewonnen dan strikt noodzakelijk is in verband met de leveringszekerheid van laagcalorisch gas. Dit stond in ons beroepschrift en de minister heeft dit niet weerlegd.

9.13 Onduidelijkheid afbouwen gas grootverbruikers
Ook wij gaven aan dat de afbouw van het gebruik van laagcalorisch gas niet zeker is, dat deze afbouw door de minister niet gegarandeerd kan worden. Terwijl het wel een belangrijk element is in zijn plannen tot afbouw van de gasproductie uit het Groningenveld.

Inmiddels vindt de minister de afkoppeling van de 170 grootverbruikers (totaal jaarverbruik 4,4 miljard Nm3 aan Groningengas) van het laagcalorisch gasnet niet meer nodig: het is volgens hem voldoende als de 9 grootste verbruikers worden afgekoppeld. Dus worden volgens het huidige plan van de minister nu alleen de 9 grootste verbruikers in 2022 afgekoppeld. Wat dit getalsmatig betekent voor de winning van gas uit het Groningenveld en wat dit betekent voor het tempo waarin deze winning zal worden beëindigd, meldt de minister niet.

10. Schade(afhandeling)
'De minister stelt voorop dat de huidige procedure niet geëigend is om in te gaan op de wijze van schade-afhandeling.'
De minister erkent dat er een directe relatie is tussen het niveau van gaswinning en het ontstaan van schade aan eigendommen. Wij zijn dan ook van oordeel dat er, omgekeerd, een directe relatie zou moeten zijn tussen de (negatieve) gevolgen van de gaswinning en het niveau van gaswinning. Nu de schade-afhandeling al ruim 30 jaar niet naar behoren wordt opgepakt, noch door de commerciële exploitant noch door de overheid, is deze schade-afhandeling een onderdeel geworden van het probleem dat door de minister moet worden mee gewogen in zijn gaswinningsbesluit. Wij zijn dan ook van oordeel dat de huidige procedure niet om dit probleem heen kan.

De minister meldt: *'De maatregelen die de afgelopen jaren zijn getroffen om het civielrechtelijke proces van afhandeling van schade te verbeteren hebben niet geleid tot een voor eenieder bevredigende oplossing. Bij brief van 13 april 2017 heeft de minister daarom aangekondigd dat er een nieuwe procedure komt voor de afhandeling van meldingen van schade als gevolg van de gaswinning uit het Groningenveld. Hierbij treedt NAM terug uit de schade-afhandeling en gaat de procedure onder verantwoordelijkheid van de overheid plaatsvinden.'*

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

We zijn inmiddels twee jaar verder. Schademeldingen van na 31 maart 2017 gaan naar een nieuw loket: de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade (TCMG). Het nieuwe loket heeft nu een werkvoorraad van meer dan 16.000 schademeldingen. De afhandeling is nog nauwelijks op gang gekomen. *'De minister hecht eraan dat de schademelders niet onaanvaardbaar lang moeten wachten tot zij de vergoeding krijgen waar zij recht op hebben. Bij brief van 1 oktober 2018 heeft de minister de Tweede Kamer dan ook laten weten dat het tempo omhoog moet.'*
Sinds de aardbeving van Loppersum/Huizinge worden regelmatig dergelijke mededelingen gedaan, maar de praktijk blijkt weerbarstig. Leeft het gevoel van urgentie voldoende bij de minister?

De minister stelt: *'Het grootste knelpunt ten aanzien van de snelheid van schade-afhandeling was de beschikbaarheid van onafhankelijke deskundigen. In de periode voor het zomerreces lag het aantal schade-opnames rond de 40 per week. De TCMG heeft het aantal onafhankelijke deskundigen per december 2018 sterk verhoogd. Dit leidt tot een toename tot gemiddeld 400 opnames per week.'*

Sinds begin dit jaar neemt het aantal schade opnames/inspecties inderdaad toe. Echter: veel van deze 'onafhankelijke' deskundigen werkten voorheen voor de NAM/CVW. Zij maken rapporten zoals ze altijd deden, waardoor het aantal zienswijzen sterk toeneemt (ook procentueel). Dus dreigt het beetje draagvlak dat de nieuwe organisatie probeert op te bouwen alweer te verdwijnen. De TCMG wil nu meer gaan sturen op de inhoud van die rapporten (aan de voorkant) maar dat betekent vertraging in de doorlooptermijnen. Dus hoewel er meer opnames plaat vinden, leidt dit nog niet tot veel meer besluiten/afhandeling. Uit de voortgangsgegevens van de TCMG (tot en met maart dit jaar) blijkt dat het aantal opnames sinds december is gestegen maar dat het aantal niet afgehandelde schades sinds augustus 2018 stabiel rond de 16.000 blijft. Wat de doorlooptijden zijn, is ons niet bekend.

Ook in de nieuwe regeling worden de oorzaak en de hoogte van de schade éénzijdig vastgesteld. Bij grondaankopen door de overheid is het vaak gebruikelijk dat de overheid een deskundige aanstelt en de verkoper stelt een deskundige aan. Beide deskundigen maken samen één taxatierapport. Voordat zij met hun werk beginnen, wijzen zij samen een derde deskundige aan die kan bemiddelen in geval zij er samen niet uit komen. De kosten van alle deskundigen worden door de overheid gedragen. Een redelijke methode, waarbij de betrokken burger weet dat zijn belangen goed worden behartigd. Het verbaast ons dat een dergelijke methode niet wordt toegepast bij aardbevingsschade.

De minister stelt dat hij in zijn afweging over de gaswinning heeft betrokken dat er een ***adequate*** regeling beschikbaar is om de schade te vergoeden en er een aantal andere regelingen is ter verzachting van de gevolgen. Wij kunnen deze opvatting niet delen. Een adequate regeling is een regeling waarbij getroffenen snel, eenvoudig en zonder bureaucratische rompslomp een volledige vergoeding van hun schade krijgen uitgekeerd. Bij verzekeringsschade is uitbetaling uiterlijk binnen 3 maanden na het optreden van de schade in de praktijk een redelijke termijn. Daarbij mag een vergoeding van alle schade worden verwacht, ook funderingsschade, op basis van volledig herstel. Dus niet alleen het dichtsmeren van de scheuren (nu gebruikelijk) maar herstel van de samenhang en de sterkte van het gebouw. Inclusief een vergoeding waardevermindering van de woning (zowel door ligging in het aardbevingsgebied als vergoeding verminderde kwaliteit door schade). Zonder dat dit tot extra kosten voor de getroffenen leidt. Er is op dit moment nog steeds geen regeling die daaraan voldoet.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

De minister weegt in zijn instemmingsbesluit wel mee dat er een *'adequate regeling beschikbaar is om de schade te vergoeden'*, maar niet dat die regeling (en de voorgangers van die regeling) in de praktijk onvoldoende werkt.

Ondanks de praktijk gaat de minister ervan uit dat de TCMG de in oktober 2018 bestaande werkvoorraad van ruim 16.000 meldingen eind 2019 kan hebben weggewerkt. Echter: vooralsnog mag verwacht worden dat ook 2019 weer zo'n 16.000 nieuwe schademeldingen zal opleveren. Blijft het dweilen met de kraan open?

Voorts gaat de minister ervan uit dat een nieuwe wet Instituut Mijnbouwschade Groningen alle problemen rond de afhandeling van de schade zal oplossen. Weer een nieuwe wettelijke regeling, weer twee nieuwe organisaties (Instituut Mijnbouwschade Groningen en de Commissie Mijnbouwschade), weer nieuwe procedures, weer nieuwe mensen die weer opnieuw het wiel gaan uitvinden. Hoe vaak hebben we dat niet gehoord en gezien in de afgelopen 30 dan wel 6 jaar? En wat waren tot nu toe de resultaten? Hier heeft Groningen geen vertrouwen meer in. Als al het geld en de inzet van de overheid niet was gestoken in allerlei structuren, commissies, organisaties en onderzoeken, maar in de werkelijke afhandeling van de schade, dan stond de vlag er heel anders voor.

Dan meldt de minister:
'Wat betreft de oude schademeldingen, zij erop gewezen dat de minister gezien de wettelijke regeling van artikel 6: 177 BW ervan mag uitgaan dat op zichzelf is voorzien in een adequate compensatie van financiële gevolgen van door gaswinning veroorzaakte schade. Dat deze schademeldingen nog niet zijn afgehandeld, doet daaraan niet af. De minister meent dus in redelijkheid te hebben kunnen instemmen met het winningsplan.'
Hij zegt: in de wet is het goed geregeld en ik mag er dus vanuit gaan dat het in de werkelijkheid ook goed geregeld is. Terwijl hij er al jaren van op de hoogte is dat het in de praktijk helemaal niet goed gaat. Hij had de bestuurlijke plicht die werkelijkheid mee te wegen in zijn besluit over de gaswinning en had in redelijkheid moeten afzien van instemming met het winningsplan.

De minister vervolgt:
'Het is mogelijk dat de schademelders die een voucher hebben verzilverd een lager bedrag hebben ontvangen dan zij zouden hebben gekregen als zij het latere aanbod van NAM hadden geaccepteerd. Dit betekent echter niet dat deze wijze van schadeafhandeling onjuist is. Het stond de schademelders vrij om dit eerste aanbod niet te accepteren.'
Het is de minister bekend dat de afhandeling van schade (door de NAM, door de CVW, door de TCMG) zeer traag en onbevredigend verloopt. Als er dan, na lange tijd, een (veel) te laag schadevergoedingsvoorstel komt, dan hebben veel getroffenen niet meer de vrijheid een dergelijk bod te weigeren. Dat zou immers betekenen dat het nog jaren kan duren voor de schade wordt hersteld.

13. Belangenafweging
De veiligheid in het gebied (niet alleen de kans op overlijden ten gevolge van aardbevingen maar ook de kans om gewond te raken en de schade die door de aardbevingen wordt veroorzaakt) is voor de minister nog altijd een belang dat minder zwaar weegt dan het belang van de leveringszekerheid. In reactie op ons beroepschrift stelt de minister: *'In het instemmingsbesluit heeft de minister zijn belangenafweging uitgebreid gemotiveerd.'* Vervolgens herhaalt hij: *'Vanuit maatschappelijk*

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

perspectief en veiligheidsperspectief kleven er dusdanige risico's aan een gasproductie onder het niveau van leveringszekerheid, dat de minister het niet aanvaardbaar heeft geacht de gaswinning uit het Groningenveld nu al te beëindigen of te verlagen tot onder het niveau dat nodig is om de afnemers van Groningengas te kunnen voorzien.'

Wij onderkennen dat niet voldoen aan de leveringszekerheid grote maatschappelijke en economische gevolgen kan hebben, maar van een veiligheidsrisico is geen sprake en dit heeft de minister dan ook niet kunnen onderbouwen.

De minister vervolgt: *'De minister is van oordeel dat hij gelet op het vorenstaande in redelijkheid met het winningsplan (en de daarbij behorende aanvullingen) heeft mogen instemmen.'* Het moge duidelijk zijn dat wij dit oordeel niet delen. *'Het instemmingsbesluit geeft invulling aan het kabinetsbesluit om de gaswinning uit het Groningenveld zo spoedig mogelijk af te bouwen en te beëindigen.'* Het instemmingsbesluit (hoofdstuk 8) regelt nu juist niet de afbouw van de gaswinning. Zelfs een hogere gasproductie is mogelijk. *'Met het instemmingsbesluit wordt de gaswinning tot het strikt noodzakelijke beperkt, terwijl het kabinetsbesluit concreet perspectief biedt op een belangrijke verbetering van de situatie in de nabije toekomst.'* Strikt noodzakelijk uit oogpunt van leveringszekerheid is zijn maatstaf, niet maximaal toelaatbaar uit oogpunt van veiligheid.

De minister voorspelt al 6 jaar dat de situatie in de nabije toekomst zal verbeteren, maar daar merkt Groningen niets van. In het besluit wordt geen uitzicht geboden op verbetering van de situatie in de nabije toekomst. Daar wil de minister zich niet op binden.

14. Mensenrechten

Hieronder reageren wij op de formeel-juridische reactie van de minister op ons beroep ten aanzien van schending van de mensenrechten. Maar bij mensenrechten gaat het volgens ons niet om regeltjes, wettelijk en bestuurlijk kader. Het gaat om mensen, om hun leven, hun angst, de voortdurende (telkens weer) schade aan hun eigendommen, hun wanhoop, hun hopeloze en uitzichtloze situatie. Daar gaat de minister niet op in.

De minister stelt: *'Appellanten hebben geen feiten en omstandigheden naar voren gebracht op grond waarvan thans anders moet worden geoordeeld over hetgeen uw Afdeling in de uitspraak van 18 november 2015 heeft overwogen over het wettelijk en bestuurlijk kader.'*

In de praktijk blijkt dat het wettelijk en bestuurlijk kader niet effectief is: al jaren worden de mensenrechten van honderdduizenden Groningers geschonden. Daar gaan wij in een apart hoofdstuk op in.

Wij voeren aan dat het instemmingsbesluit (en de totstandkoming van dit besluit) en artikel 167c Mbw in strijd zijn met de volgende bepalingen:
- artikel 2 EVRM - recht op leven;
- artikel 8 EVRM - recht op eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven;
- artikel 1 EP EVRM - recht op eigendom;
- artikel 3 IVRK - plicht betrekken belang kind;
- artikel 6 IVRK - recht op leven en ontwikkeling kind;
- artikel 12 IVRK - recht kind op participatie en om gehoord te worden.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

De minister erkent: *'Hieruit vloeit voort dat er op de Staat een positieve verplichting rust om alle gepaste maatregelen te nemen om het leven te beschermen.'* Maar vervolgens is de minister van oordeel dat de Staat aan deze verplichting heeft voldaan als de Staat heeft *'voorzien in een effectief wettelijk en bestuurlijk kader'* ter bescherming van het recht op leven, eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven en recht op eigendom. *'In Nederland voorziet onder meer de Mijnbouwwet in het wettelijk en bestuurlijk kader.'* Daarmee is, volgens het oordeel van de minister, aan de positieve verplichtingen op grond van het EVRM voldaan. Wij delen deze conclusie van de minister niet.

De mensenrechtenverdragen gaan verder dan alleen het scheppen van een wettelijk en bestuurlijk kader. De minister dient er ook voor te waken dat dit wettelijk en bestuurlijk kader ***effectieve bescherming*** biedt tegen inbreuken op de beschermde rechten. En de minister dient daarnaast alle gepaste maatregelen te nemen om het recht op leven, eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven en recht op eigendom te beschermen. En hoewel de minister hierbij een ruime beoordelingsmarge heeft, kan en mag hij niet, willens en wetens, toelaten dat deze mensenrechten nu al gedurende tientallen jaren, voortdurend en op grote schaal worden geschonden.

Dit klemt temeer nu de gaswinning weliswaar formeel wordt uitgevoerd door de NAM, maar in feite al sinds 1963 door een organisatorisch en financieel samenwerkingsverband waar de NAM en de overheid deel van uit maken. De minister heeft het dus in zijn macht, niet alleen wettelijk maar ook feitelijk, om maatregelen te nemen ter bescherming van het recht op leven, eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven en recht op eigendom.

De minister is al 30 jaar bekend met de problemen, de schade in het gebied, en weet al 6 jaar dat de gaswinning niet alleen tot heel veel schade leidt, maar ook tot daadwerkelijk levensgevaar en angst voor de bevolking. Maar blijft instemmingsbesluiten nemen om te voldoen aan de leveringszekerheid, weigert de gaswinning terug te brengen naar een veilig niveau. En neemt ook overigens onvoldoende effectieve maatregelen om de bescherming van de mensenrechten veilig te stellen: de versterkingsoperatie komt nog nauwelijks van de grond, de afhandeling van schade stagneert nog steeds, veel bewoners van het gebied zitten gevangen in een uitzichtloze situatie. Dankzij de gaswinning, mede dankzij het beleid van de minister.

Wij zijn dan ook van oordeel dat de minister, door keer op keer in te stemmen met voortzetting van de gaswinning op een onveilig en schadeveroorzakend niveau en na te laten effectieve maatregelen te nemen ter bescherming van de rechten van de bevolking, zijn beoordelingsmarge ruimschoots heeft overschreden. Dit geldt ook voor het huidige instemmingsbesluit. Vandaar dat wij u verzoeken het instemmingsbesluit te vernietigen.

Artikel 2 EVRM

De minister stelt: *'Bij besluiten op grond van de Mijnbouwwet worden de risico's voor de veiligheid en daarmee de risico's van gaswinning voor het menselijk leven betrokken.'* De minister kijkt dus naar de risico's voor de veiligheid (voor zover het om de kans op dodelijke slachtoffers gaat), maar geeft (op grond van artikel 167c Mbw) voorrang aan de leveringszekerheid.

De minister stelt: *'Door de lagere productie neemt het seismisch risico af.'* Het besluit van de minister gaat over gasjaar 2018-2019. In dit besluit neemt de productie niet af. Dit is dus feitelijk onjuist.

'Naast deze maatregelen om de risico's te beperken worden ook mitigerende maatregelen getroffen

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 619 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

om de nadelige gevolgen te beperken. Voorbeelden van deze maatregelen zijn het uitvoeren van preventieve versterkingen aan woningen ...' Preventieve maatregelen zijn maatregelen die worden getroffen voordat de gevaarlijke situatie kan ontstaan. Er waren al aardbevingen sinds 1986. Pas erkend door de NAM sinds 1996. De preventieve versterking van de woningen had al uitgevoerd moeten zijn ruim voor de aardbeving van Loppersum/Huizinge. De versterking van woningen sinds de aardbeving van Loppersum/Huizinge verliep al veel te traag, bovendien heeft de minister woningversterking vorig jaar stil gelegd.

'Verder worden maatregelen getroffen om de kennisonzekerheden te verkleinen, zoals het onderzoeksprogramma van NAM dat zich richt op het ontstaan en voorkomen van seismiciteit, de manier waarop aardbevingen in de Groningse bodem leiden tot grondversnellingen aan het oppervlak, en de sterkte van gebouwen.' Er zijn al ruim 30 jaar aardbevingen, in 2013 concludeerde SodM dat er mogelijk veel zwaardere aardbevingen zouden komen en nu moet de NAM nog onderzoeken welke maatregelen er mogelijk zijn om de seismiciteit te beperken: voortvarend beleid is anders. Het is voor ons onbegrijpelijk dat dit al niet veel eerder onderzocht is.

Artikel 8 EVRM

De minister stelt: *'Alleen indien door een aantasting van de woning dan wel de woonomgeving tevens de persoonlijke levenssfeer (direct en voldoende ernstig) wordt aangetast, kan dat leiden tot een schending van artikel 8 EVRM'.*
'Over het algemeen kan een schending van artikel 8 EVRM pas worden aangenomen in geval van het doelbewust negeren of creëren van illegale milieuaantasting, waardoor ernstige overlast dan wel ernstige gezondheidsschade bij omwonenden ontstaat. (...) Alleen indien door een aantasting van de woning dan wel de woonomgeving tevens de persoonlijke levenssfeer (direct en voldoende ernstig) wordt aangetast, kan dat leiden tot een schending van artikel 8 EVRM.'

Daar is in Groningen duidelijk, aantoonbaar en op grote schaal sprake van. De overheid en de NAM hebben de gevolgen van de gaswinning voor de leefbaarheid en de veiligheid in het gebied doelbewust jarenlang genegeerd, waardoor ernstige overlast dan wel ernstige gezondheidsschade, zelf een groot risico op dodelijke slachtoffers, bij omwonenden is ontstaan. Woningen, woonomgeving en persoonlijke levenssfeer van meer dan 170.000 mensen zijn ernstig aangetast.

De minister stelt: *'Veiligheid en de aantasting van de persoonlijke levenssfeer hebben bij de afweging een zeer prominente rol gespeeld. Hierbij is van belang dat over de risico's van gaswinning onzekerheden blijven bestaan die door onderzoek niet volledig kunnen worden weggenomen.'*
De minister stelt wel dat veiligheid en de aantasting van de persoonlijke levenssfeer een zeer prominente rol hebben gespeeld in de belangenafweging, maar in het instemmingsbesluit vinden wij hier weinig van terug. Let wel: het instemmingsbesluit is hetgeen is besloten in hoofdstuk 8 en heeft slechts betrekking op gasjaar 2018-2019. Weliswaar heeft de minister de aanbevelingen van SodM over de 'vlakke winning' over genomen, maar het instemmingsbesluit maakt zelfs een toename van de gasproductie mogelijk ten opzichte van het vorige gasjaar.

Voldoen aan de levergingszekerheid heeft bij het besluit van de minister een prominentere rol gespeeld dan veiligheid en de aantasting van de persoonlijke levenssfeer. Hij erkent dat er over de risico's van gaswinning onzekerheden blijven bestaan. Dan had de minister op grond van het voorzorgbeginsel deze risico's zwaarder moeten wegen. Het instemmingsbesluit van de minister doet dan ook geen recht aan het EVRM.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 11 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

Een goede motivering waarom bij het veiligheidsrisico in Groningen slechts gekeken wordt naar de kans op dodelijke slachtoffers en niet naar de kans op gewonden en schade heeft de minister niet kunnen leveren. Dit klemt temeer nu hij een nieuw 'veiligheidsrisico' introduceert, te weten het niet voldoen aan de leveringszekerheid, waarbij hij het zelfs niet nodig vindt om de kans op dodelijke slachtoffers in beeld te brengen. En vervolgens dit 'veiligheidsrisico' zwaarder weegt dan de kans op dodelijke slachtoffers in Groningen. De minister heeft dit instemmingsbesluit niet dan wel niet deugdelijk gemotiveerd.

Artikel 1 EP EVRM

De minister stelt: *'Appellant hebben geen feiten en omstandigheden naar voren gebracht op grond waarvan thans anders moet worden geoordeeld over hetgeen uw Afdeling in de uitspraak van 18 november 2015 heeft overwogen over het bestaande wettelijke kader en de mogelijkheid om vermeende aantasting van eigendom ten gevolge van de gaswinning aan de rechter voor te leggen.'* Daar gelaten dat wij deze conclusie niet delen, voeren wij in deze aanvulling op ons beroep (met name in paragraaf 5) feiten en omstandigheden aan op grond waarvan u tot het oordeel kunt komen dat de minister, door in te stemmen met het winningsplan, in strijd handelt met artikel 1 EP EVRM.

> **Artikel 1. Bescherming van eigendom**
> Iedere natuurlijke of rechtspersoon heeft recht op het ongestoord genot van zijn eigendom. Aan niemand zal zijn eigendom worden ontnomen behalve in het algemeen belang en onder de voorwaarden voorzien in de wet en in de algemene beginselen van internationaal recht.
> De voorgaande bepalingen tasten echter op geen enkele wijze het recht aan, dat een Staat heeft om die wetten toe te passen, die hij noodzakelijk oordeelt om het gebruik van eigendom te reguleren in overeenstemming met het algemeen belang of om de betaling van belastingen of andere heffingen of boeten te verzekeren.

De overheid mag dus, in het algemeen belang, iemand zijn eigendom ontnemen (in Nederland: onteigenen, op grond van de Onteigeningswet), het gebruik van eigendom reguleren (onder meer Wet ruimtelijke ordening) en beslag leggen op de woning om schulden te kunnen innen. Behoudens deze uitzonderingen heeft iedere natuurlijke of rechtspersoon heeft recht op het ongestoord genot van zijn eigendom.

Met het instemmingsbesluit verleent de overheid aan een particuliere organisatie, de NAM, het recht om zodanige activiteiten te ontplooien dat het ongestoorde genot van het eigendom van meer dan 170.000 Groningers voortdurend en ernstig wordt aangetast. Erger: de minister verplicht de NAM in dit instemmingsbesluit om voldoende gas te winnen om te voldoen aan de leveringszekerheid, ook als dit leidt tot een nog zwaardere aantasting van het woongenot van deze mensen. Daarmee is in feite de overheid, en niet meer de NAM, verantwoordelijk geworden voor deze aantasting van het ongestoorde genot van het eigendom.

In de uitspraak van 18 november *2015* heeft uw dan ook terecht Afdeling overwogen dat uit artikel 1 EP EVRM een positieve verplichting voor de Staat volgt om maatregelen te nemen om eigendom te beschermen. *'Dit betekent dat aan de orde is of Nederland voldoende maatregelen heeft getroffen ter zake van de gevolgen van de gaswinning voor de eigendommen van anderen.'* erkent de minister.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

De minister geeft aan dat er allerlei wettelijke regelingen zijn waar de getroffenen een beroep op kunnen doen als er schade is, als het woongenot wordt aangetast. Daarbij gaat de minister er aan voorbij dat de NAM op grond van artikel 33 Mbw alle maatregelen dient te nemen die redelijkerwijs van hem gevergd kunnen worden om te voorkomen dat als gevolg van de gaswinning nadelige gevolgen voor mens en milieu worden veroorzaakt, schade door bodembeweging wordt veroorzaakt of de veiligheid wordt geschaad, en alle noodzakelijke maatregelen om de gevolgen van een zwaar ongeval voor mens en milieu te beperken. Dus in de eerste plaats moet de NAM schade voorkomen en de gevolgen van schade beperken. De NAM diende te zorgen voor tijdige (voordat ernstige schade ontstond) versterking van de woningen in het gebied.

En de minister dient daar toezicht op te houden: als de exploitant niet tijdig voldoende effectieve maatregelen treft kan de minister op grond van artikel 36 Mbw zijn instemming met het opgestelde winningsplan geheel of gedeeltelijk weigeren. En op grond van artikel 1 EP EVRM moet de minister zijn instemming weigeren met een winningsplan dat er, op grote schaal, voor zorgt dat het ongestoord genot van het eigendom van meer dan 170.000 Groningers wordt aangetast.

Daarnaast overwoog uw Afdeling dat het bestaan van een wettelijk kader de minister niet ontslaat van de verplichting om bij het instemmingsbesluit te beoordelen of met het oog op een redelijk evenwicht tussen enerzijds het recht op eigendom en anderzijds het algemeen belang een beperking van de gaswinning moet worden voorgeschreven. Bij het huidige instemmingsbesluit is van zo'n redelijk evenwicht geen sprake.

De minister stelt *'Daarnaast is van belang dat voor de inmenging in de eigendomsrechten van betrokkenen een wettelijke basis bestaat. De zaakschade en waardevermindering aan (on)roerende goederen worden veroorzaakt door bodembeweging ten gevolge van de gaswinning. Voor deze activiteit bestaat een wettelijke basis in de Mijnbouwwet, zodat de inmenging in de eigendomsrechten bij wet is voorzien.'*
Dus de bepalingen in de Mijnbouwwet, bedoeld om gedupeerden te beschermen tegen schadelijke en gevaarlijke gevolgen van mijnbouwactiviteiten, moeten volgens de minister zo worden uitgelegd dat juist aan de exploitant het recht wordt verleend om het ongestoord genot van het eigendom van derden aan te tasten, mits hij deze schade vergoedt.

Als de minister hiermee gelijk heeft, dan zijn de betreffende bepalingen naar ons oordeel strijdig met artikel 1 EP EVRM en dienen deze artikelen buiten toepassing verklaard te worden. Immers: volgens dit artikel is slechts de overheid bevoegd een inbreuk te maken op dit recht en is de overheid daar slechts toe bevoegd in het algemeen belang. Volgens de visie van de minister verleent hij met het instemmingsbesluit toestemming aan de NAM om inbreuk te maken op dit recht. De NAM is geen overheid, maar een particuliere organisatie en de NAM streeft niet het algemeen belang na, maar het eigen economische bedrijfsbelang.

De minister stelt: *'Door de productie zo snel mogelijk af te bouwen en te beperken tot het niveau van leveringszekerheid en de overige voorschriften van het instemmingsbesluit, in combinatie met de versterkingsoperatie en de schaderegelingen, is voorzien in een redelijk evenwicht tussen de bescherming van het eigendom op grond van artikel 1 EP EVRM en het algemeen belang dat wordt gediend met het instemmingsbesluit.'*

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

Dit is de theorie van de minister. De praktijk is anders. Er waren voor de aardbeving van Loppersum/Huizinge al tientallen jaren problemen rond de afhandeling van schade door de gaswinning. Het ongestoorde genot van de woningen werd al jaren aangetast. Na de beving en het rapport van SodM dat er mogelijk nog zwaardere bevingen konden komen, kwam daar de angst bij. Mensen voelen zich niet meer veilig in hun eigen huis, schrikken bij ieder onverwacht geluid, slapen slecht, maken zich zorgen, zien geen toekomst meer. Dan mag je verwachten dat de NAM en de overheid alles op alles zetten om de problemen zo snel mogelijk op te lossen, de gaswinning zo snel mogelijk te beperken en met absolute spoed een versterkingsoperatie uit te voeren. In plaats daarvan heeft de NAM in 2013 de gasproductie fors verhoogd, zijn sinds 2012 nog geen 800 woningen versterkt (voor een deel: gesloopt) en is voor veel mensen de schade van 2012 nog niet opgelost terwijl er al weer nieuwe schade is ontstaan. Wanneer is de maat vol? Wanneer worden de toezeggingen van de minister na gekomen, wordt de schade hersteld, de woningen versterkt, keert de rust terug in Groningen?

Artikel 3 IVRK

Bij besluiten waarbij belangen van kinderen zijn betrokken, moeten de belangen van die kinderen een eerste overweging vormen. En Nederland heeft zich verbonden het kind te verzekeren van de bescherming en de zorg die nodig zijn voor zijn of haar welzijn. Het kan de minister niet ontgaan zijn dat de Kinderombudsman uitdrukkelijk aandacht vraag voor de 30.000 kinderen in het aardbevingsgebied. Toch is er in het instemmingsbesluit zelfs geen bijzin gewijd aan de gevolgen van de gaswinning voor deze kinderen en aan de manier waarop de minister met deze kinderen rekening houdt.

Uw Afdeling oordeelde op 23 januari 2019 in zaak nr. ECLI:NL:RVS:2019:180
'12.1. (...)Wel dient de bestuursrechter in dit verband te toetsen of het bestuursorgaan zich voldoende rekenschap heeft gegeven van de belangen van het kind en aldus bij de uitoefening van zijn bevoegdheden binnen de grenzen van het recht is gebleven. (...)'

'Tegen deze achtergrond merkt de minister op dat alle bij de gaswinning betrokken belangen in het besluit zijn meegewogen, voor zover het toetsingskader dat toelaat. In het instemmingsbesluit zijn onder meer het veiligheidsbelang, het belang van het voorkomen van schade en het belang van leveringszekerheid betrokken. Hieruit volgt dat de belangen van alle inwoners van het aardbevingsgebied zijn meegewogen, daaronder begrepen de belangen van de in het gebied woonachtige kinderen.'

De minister redeneert: de belangen van alle bewoners zijn meegewogen, kinderen zijn ook bewoners van het gebied, dus hun belangen zijn ook meegewogen. Daarbij vormden de belangen van de kinderen in het gebied dus niet een eerste overweging. Er blijkt uit het instemmingsbesluit niet dat de minister zich rekenschap heeft gegeven van de belangen van de 30.000 kinderen in het gebied. In zoverre is het instemmingsbesluit van de minister in strijd met artikel 3 IVRK en bovendien is het besluit onzorgvuldig voorbereid.

Artikel 6 IVRK

Op grond van dit artikel heeft ieder kind het inherente recht op leven en dient de staat in de ruimst mogelijke mate de mogelijkheden tot overleven en de ontwikkeling van het kind te waarborgen.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

De minister stelt: *'Uit de jurisprudentie van uw Afdeling volgt dat artikel 6 IVRK, gelet op de formulering, geen norm bevat die zonder nadere uitwerking in nationale wet- en regelgeving door de rechter direct toepasbaar is.'*

In de preambule van het Verdrag inzake de rechten van het kind erkent Nederland dat het kind, voor de volledige en harmonische ontplooiing van zijn of haar persoonlijkheid, dient op te groeien in een gezinsomgeving, in een sfeer van geluk, liefde en begrip. Uit de berichten van de Kinderombudsman en de GGD blijkt dat de volledige en harmonische ontplooiing van zijn of haar persoonlijkheid van een (groot) aantal kinderen ten gevolge van de aardbevingen in het gedrang komt, dat de ouders, door de gevolgen van de aardbevingsproblematiek, onvoldoende in staat zijn een gezinsomgeving, in een sfeer van geluk, liefde en begrip aan hun kinderen te bieden.

Het mag zo zijn dat artikel 6 IVRK geen nadere uitwerking heeft gekregen in nationale wet- en regelgeving, maar het IVRK heeft rechtstreekse werking en het artikel zelf verplicht de staat in de ruimst mogelijke mate de mogelijkheden tot overleven en de ontwikkeling van het kind te waarborgen. Die verplichting bestaat zeker als geconstateerd wordt dat kinderen door de aardbevingsproblemen in de ruimste zin daadwerkelijk worden belemmerd in hun ontwikkeling. Blijkens de berichten van Kinderombudsman en GGD staat de ontwikkeling van een deel van de kinderen in het gebied onder druk: de kinderen leven nu al jaren lang in angst, hebben concentratieproblemen en hun ouders zijn, door alle problemen, niet in staat hun voldoende steun te geven. Van een normale, gezonde ontwikkeling is bij veel kinderen in het gebied geen sprake.

Dit heeft de minister niet mee gewogen in zijn instemmingsbesluit.

Artikel 167c Mbw

Wij achten het nieuwe artikel 167c Mbw, dat de minister verplicht om er voor zorg te dragen dat de eindafnemers altijd worden voorzien van de hoeveelheid laagcalorisch gas die zij nodig hebben, in strijd met artikel 2 en 8 EVRM, artikel 1 EP EVRM en artikel 3 en 6 IVRK.

Voorts zijn wij van oordeel dat het nieuwe artikel 167c slechts bedoeld is om de leveringszekerheid wettelijk te laten prevaleren op de veiligheid in het gebied. Wij zijn van oordeel dat de wetgevende macht hier op ontoelaatbare wijze de brede belangenafweging doorkruist. De minister ontkent dit, maar onderbouwt dat niet.

Artikel 167c
Bij de instemming met het winningsplan voor het Groningenveld in 2018 op grond van artikel 34, neemt Onze Minister, in aanvulling op artikel 36, de bijzondere functie van het Groningenveld voor het kunnen voorzien van eindafnemers van de benodigde hoeveelheid laagcalorisch gas in acht.

De minister stelt dat het nieuwe artikel 167c Mbw een brede belangenafweging mogelijk maakt, door te bepalen dat bij het nemen van het instemmingsbesluit ook het veiligheidsbelang en het maatschappelijk belang dat verbonden is aan het niet kunnen voorzien van eindafnemers van de benodigde hoeveelheid laagcalorisch gas moet worden betrokken.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

In de eerste plaats: de minister was, op grond van de Mijnbouwwet en op grond van de Algemene wet bestuursrecht, al verplicht om alle relevante feiten en de af te wegen belangen in zijn afweging te betrekken. Als dit slechts het doel was, dan is artikel 167c Mbw een overbodig artikel.

Maar het nieuwe artikel 167c Mbw staat niet in dat hij veiligheidsbelang en het maatschappelijk belang verbonden aan het garanderen van de leveringszekerheid, moet ***betrekken*** in zijn besluit, er staat dat hij de bijzondere functie van het Groningenveld voor de leveringszekerheid ***in acht moet nemen***. En dat is fundamenteel iets anders dan het betrekken van dit belang (als één van de belangen) in zijn belangenafweging.

website 'Aan de slag met de Omgevingswet'

Instructieregel
Een instructieregel is een algemene regel waarmee een bestuursorgaan aan een ander bestuursorgaan aangeeft hoe dat orgaan een taak of bevoegdheid moet uitoefenen. Instructieregels gaan over de inhoud, toelichting of motivering van een instrument dat een bestuursorgaan op grond van de Omgevingswet kan inzetten.

Type 1 – betrekken bij
'Betrekken bij' betekent in het kader van de instructieregel dat een overheid aandacht schenkt aan feiten of verwachtingen van feiten.
Voorbeeld
Het Rijk stelt in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) dat gedeputeerde staten bij het opstellen van een lijst met zwemlocaties de ontwikkeling van het aantal zwemmers moet betrekken. Dit staat in artikel 3.2, 1e lid, ontwerp Bkl.

Type 2 – rekening houden met
'Rekening houden met' betekent in het kader van de instructieregel dat de overheid zelfstandig een beslissing kan nemen over een onderwerp, maar dat de instructieregel de bandbreedte geeft voor die beslissing.
Voorbeeld: plaatsgebonden risico
Een omgevingsplan moet rekening houden met een plaatsgebonden risico van één op de miljoen per jaar voor beperkt kwetsbare gebouwen en locaties. Dit staat in artikel 5.11 van het ontwerp Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl). Dit betekent dat een gemeente buiten de contouren van één op de miljoen die beperkt kwetsbare gebouwen mogelijk kan maken, maar erbinnen niet. De gemeente heeft wel de mogelijkheid regels te stellen aan de activiteit. Daardoor kan het zijn dat die activiteit kleiner wordt, en daardoor de contour.
Weging van het waterbelang
In het ontwerp Besluit kwaliteit leefomgeving staat ook dat een omgevingsplan in bepaalde gevallen rekening moet houden met de gevolgen voor het beheer van watersystemen. Officieel heet dat 'weging van het waterbelang'.

Type 3 – in acht nemen
'In acht nemen' betekent in het kader van de instructieregel dat een overheid aan die instructieregel móét voldoen.
Voorbeeld 1: rijksomgevingswaarden

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

Bij het vaststellen van een omgevingsplan in een aandachtsgebied voor luchtkwaliteit moet het bevoegd gezag altijd de rijksomgevingswaarden voor luchtkwaliteit in acht nemen. Dit staat in artikel 5.51 van het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl). Dit geldt ook voor specifieke gevallen. Bijvoorbeeld de aanleg van nieuwe auto(snel)wegen. Of de aanleg van tunnels langer dan 100 meter. Een ook bij het toestaan van een milieubelastende activiteit.
Voorbeeld 2: externe veiligheid
Nog een voorbeeld, nu over externe veiligheid. Bij een projectbesluit voor de aanleg van een autosnelweg moet het Rijk een bepaalde afstand bij kwetsbare en zeer kwetsbare gebouwen en locaties in acht nemen (artikel 9.1 Bkl).

https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/wetsinstrumenten/instrumenten/instructieregel/acht-nemen/

Dus het nieuwe artikel 167c Mbw bepaalt dat de minister onder geen beding een instemmingsbesluit mag nemen dat ertoe kan leiden dat de eindafnemers niet (altijd) worden voorzien van de benodigde hoeveelheid laagcalorisch gas. Ongeacht de gevolgen die dit kan hebben voor de andere belangen die bij het instemmingsbesluit in het geding zijn, zoals de belangen die worden beschermd door artikel 2 en 8 EVRM, artikel 1 EP EVRM en artikel 3 en 6 IVRK.

'Daarnaast merkt de minister op dat beschermde afnemers aanspraken op gaslevering kunnen ontlenen aan het Unierecht'.
Hij verwijst hierbij naar *'Verordening (EU) 2017/1938 van het Europees parlement en de Raad van 25 oktober 2017 betreffende maatregelen tot veiligstelling van de gasleveringszekerheid, PB 2017, L 280, blz. 1'.*

Wij gaan ervan uit dat de minister hierbij doelt op:

Overwegende hetgeen volgt:
(1) Aardgas (gas) blijft een essentiële component van de energievoorziening van de Unie. Een groot deel van dat gas wordt in de Unie ingevoerd uit derde landen.
(2) Een ernstige verstoring van de gaslevering kan een negatief effect hebben op alle lidstaten, op de Unie en op de Verdragsluitende partijen bij het Verdrag tot oprichting van de Energiegemeenschap, ondertekend te Athene op 25 oktober 2005. Ook kan de economie van de Unie ernstige schade ondervinden en kunnen de maatschappelijke gevolgen aanzienlijk zijn, met name voor kwetsbare groepen afnemers.
(3) Deze verordening moet ervoor zorgen dat alle noodzakelijke maatregelen worden genomen om een ononderbroken gaslevering in de gehele Unie veilig te stellen, met name voor beschermde afnemers in het geval van moeilijke weersomstandigheden of verstoring van de gaslevering. Die doelstellingen moeten met de meest kosteneffectieve maatregelen worden bereikt en op zodanige wijze dat de gasmarkten niet worden verstoord.

Daar gelaten dat de minister slechts verwijst naar de overwegingen die geleid hebben tot het vaststellen van de Verordening en niet naar de tekst van de verordening zelf, merken wij op dat ook de EU het EVRM erkent. Voor zover de Verordening in strijd zou zijn met het EVRM (de minister wekt die indruk) zou ook deze Verordening buiten toepassing kunnen blijven. Wij lezen in de Verordening overigens geen bepalingen die de minister zouden dwingen leveringszekerheid boven veiligheid te stellen.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

Wij verzoeken u dan ook voor recht te verklaren dat artikel 167c van de Mijnbouwwet wegens strijd met internationaal recht / verdragen buiten toepassing blijft.

4. Niet weerlegd
Hieronder in het kort enige belangrijk punten uit ons beroepschrift waar de minister niet af nauwelijks op ingegaan. De opsomming is verre van volledig.

De minister meldt in de toelichting van het instemmingsbesluit dat hij van plan is de gaswinning op termijn geheel te beëindigen en noemt een aantal maatregelen om dat te bereiken. Wij voeren aan dat uitvoering van de meeste van die maatregelen nog ongewis is. Het blijft dan ook onduidelijk en onzeker of de afbouw van de gaswinning die de minister voorstelt zal worden gerealiseerd. In zijn verweerschrift weerlegt de minister dit niet.

Integendeel: inmiddels blijken sommige door de minister gepresenteerde maatregelen alweer van de baan. Zo worden er van de 170 grootverbruikers slechts 9 (mogelijk) van het laagcalorisch gasnet afgekoppeld. En blijkt de bouw van de stikstoffabriek in Zuidbroek nog niet geregeld: volgens de minister is er nu geld, maar de vergunningen zijn nog niet rond.

De minister gaat in zijn verweerschrift niet in op ons verzoek voorlopige voorziening. De minister weerlegt niet dat het uit oogpunt van veiligheid dringend gewenst is de gaswinning uit het Groningenveld vooralsnog te beperken tot maximaal 12 miljard Nm^3 voor de gasjaren 2019-2020 en 2020-2021, maximaal 9 miljard Nm^3 voor gasjaar 2021-2022, maximaal 7 miljard Nm^3 voor gasjaar 2022-2023, waarna de gaswinning uit het Groningenveld met ingang van gasjaar 2023-2024 (bij in gebruik name van de nieuwe stikstoffabriek in Zuidbroek) geheel wordt beëindigd.

5. Mensenrechten
De minister ontkent, met een koel juridisch verhaal, dat het EVRM en het IVRK in Groningen geschonden worden. Wij zijn van oordeel dat het bij mensenrechten niet hoort te gaan over juridische haarkloverij, maar in de eerste plaats over mensen. Wat zijn de gevolgen van de gaswinning voor de mensen in het gebied? Hoe ervaren deze mensen die gevolgen?

Het is niet mogelijk alle getroffenen in deze zaak aan het woord te laten. Bijgaand zenden wij u, ter illustratie, een bundeling van 50 verhalen van getroffen Groningers over hun ervaringen, gepubliceerd in het Dagblad van het Noorden. Persoonlijke verhalen. Verhalen, waarin zij vertellen wat hen is overkomen en hoe zij daarmee om (moeten) gaan. Het zijn de 50 eerste verhalen. De serie loopt nog. Als er niet snel en grondig iets verandert, kan het Dagblad nog jaren voort met deze serie.

Ramp
In het aardbevingsgebied is zich een ramp aan het voltrekken. Gelukkig tot nu toe nog niet een ramp waarbij in één klap een groot aantal dodelijke slachtoffers valt, maar wel een sluipende ramp van ongekende omvang.

In 1959 werd het Groningenveld ontdekt, in 1963 werd de productie gestart. De eerste aardbeving als gevolg van de gaswinning werd geregistreerd in 1986. Het KNMI heeft sindsdien ongeveer 1000 aardbevingen in het Noorden geregistreerd. De meeste bevingen waren niet zwaarder dan 2.0 op de schaal van Richter. Er zijn 14 bevingen geweest die zwaarder waren dan 3.0. Let wel: ook lichtere

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

bevingen dan 2.0 kunnen schade veroorzaken (de getallen komen uit het rapport van de Kinderombudsman uit 2017: de bevingen, ook de hevige, zijn sindsdien door gegaan).

Pas in 1996 erkende de NAM dat de aardbevingen door de gaswinning werden veroorzaakt. Maar de erkenning door de NAM dat deze bevingen ook schade veroorzaakten ging moeizaam. De bewoners van het gebied waren duidelijk in het nadeel: zij moesten zelf aantonen dat er sprake was van aardbevingsschade, terwijl de NAM alle deskundigheid in huis had. Waarbij komt dat aardbevingsschade (standaard in Nederland) in de opstalverzekering is uitgesloten: de eigenaren kunnen dus niet terugvallen op hun verzekering. De mensen moeten zelf maar zien dat ze hun schade vergoed krijgen. In het beste geval eindigde de schade-afhandeling, vaak pas na jaren, met een schikking, waarbij de eigenaren toch nog een deel van de schade vergoed kregen. Maar vaak werd in het geheel geen schadevergoeding betaald.

Na de aardbeving van Loppersum/Huizinge op 16 augustus 2012, met een kracht van 3.7 op de schaal van Richter, viel niet meer te ontkennen dat de gaswinning op grote schaal schade veroorzaakt in het gebied. Toch ging ook na deze beving de schade-afhandeling even moeizaam verder. En ondanks alle wettelijke en organisatorische maatregelen die de minister sindsdien heeft genomen, blijft afhandeling van de schade een weerbarstige materie.

De bewoners van het gebied worstelen nu dus al ruim 30 jaar met schade aan hun eigendommen en met de afhandeling van die schade. Niet alleen kan die afhandeling jaren duren en krijgen de mensen vaak slechts een deel van de schade vergoed, zolang er geen overeenstemming is over de schade kan de schade ook niet hersteld worden. Mensen treffen, op eigen kosten, tijdelijke noodmaatregelen: stutten tegen de gevel, een zeiltje om inregenen te voorkomen. En niet zelden komt daar weer nieuwe schade bij, voordat de oude schade is afgehandeld. Een hopeloze en uitzichtloze situatie.

Sinds de aardbeving van Loppersum/Huizinge van 16 augustus 2012, met een kracht van 3.7 op de schaal van Richter en, in reactie daarop, het rapport van het SodM, begin 2013, waarin werd gezegd dat ook veel zwaardere aardbevingen in het gebied mogelijk zijn, komt daar de angst bij: is het huis wel veilig; wat als er weer een grote klap komt? En de onzekerheid: wat brengt de toekomst? Worden de problemen ooit opgelost?

Diverse onderzoeken hebben gevolgen van de gaswinning over het welzijn van de inwoners laten zien.
- De Onderzoeksraad voor Veiligheid (OvV) publiceerde hierover in 2015 een rapport, waarin o.a. herstel van vertrouwen en inspraak van bewoners van Groningen hierover werd aanbevolen.
- In 2017 concludeerde de OvV in een opvolgend rapport dat de aanbevelingen uit 2015 niet of onvoldoende waren nagekomen.
- De Kinderombudsman vroeg in 2017 nadrukkelijke aandacht voor de 30.000 kinderen in het gebied en stelde dat er te weinig aandacht is voor de kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied (*Vaste grond gezocht (kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied), Kinderombudsman, 2017*) (hierna: KOM 2017).
- Uit het onderzoek *'Aardbevingen en Gezondheid 2016, gezondheidsmonitor GGD Groningen en Rijksuniversiteit Groningen, oktober 2017'* komt naar voren dat in 2016 meer dan 110.000 inwoners in een huis met aardbevingsschade, ontstaan vanaf augustus 2012, woonden. Het onderzoek legt een directe relatie tussen de gevolgen van de gaswinning en nadelige gevolgen voor de gezondheid.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

Het aantal mensen met aardbevingsschade is sindsdien nog verder toegenomen: er komen nog altijd jaarlijks zo'n 16.000 schademeldingen bij.
- In januari 2018 verscheen het rapport *'Gevolgen van bodembeweging voor Groningers (ervaren veiligheid, gezondheid en toekomstperspectief 2016-2017), Gronings Perspectief, 2018.'* (hierna: GP 2018), waarin verontrustende cijfers werden gepresenteerd over stress-gerelateerde klachten bij 10.000 inwoners van Groningen als direct gevolg van meervoudige schade door bevingen en de afhandeling hiervan.
- In een brief van 20 november 2018, kenmerk 1323026 meldt de Kinderombudsman aan de minister, naar aanleiding van een bezoek aan Appingedam, dat het mentaal slechter gaat met de bewoners van de wijk die een jaar eerder ook bezocht is. Ze voelen zich lamgeslagen, murw en kunnen moeilijker voor zichzelf op komen. (hierna: KOM 2018).
- In maart van dit jaar bracht de GGD Groningen het rapport *'Aanpak Gezondheidsgevolgen aardbevingen, Eindrapport, GGD Groningen'* uit (hierna: GGD 2019).

Uit de rapporten
In de opvatting dat hier sprake is van een ramp staan wij niet alleen. Dit blijkt ook overduidelijk uit het uitgevoerde onderzoek. Hieronder enige citaten, die voor zichzelf spreken.

'De aardbevingsproblematiek zoals die speelt in de provincie Groningen heeft een omvang en uitwerking die zijn gelijke niet kent in onze recente geschiedenis. Het is een in de tijd geëscaleerde situatie die zich tot ramp heeft ontwikkeld, met een stapeling van problemen die de inwoners van het gebied chronisch parten speelt en die inmiddels als rampzalig wordt beleefd. De kwalificatie 'ramp' onderstreept de ernst van de problematiek, legitimeert actie, inzet van financiën en de inzet van hulp.' (GGD 2019, p. 6).

'Vergelijkingen met rampen of crises als de watersnoodramp van 1953, de vuurwerkramp in Enschede of de ramp met de MH17 gaan mank omdat in Groningen niet één duidelijk moment is aan te wijzen waarop zich de situatie tot ramp heeft ontwikkeld. Het is veeleer een in de tijd geëscaleerde situatie, met een opstapeling van problemen, die de inwoners van het gebied chronisch parten speelt en die inmiddels als rampzalig wordt beleefd.' (GGD 2019, p.43).

> *"De situatie in Groningen is als ramp te beschouwen: In Groningen lopen individuele en collectieve (sociale) maatschappelijke en ruimtelijke structuren door de aardgaswinning gevaar. Dit zorgt voor een hoge mate van onzekerheid in de gemeenschap. De onzekerheid en de potentiele structuurwijzigingen en -ontwrichtingen zorgen ervoor dat de gebruikers van de ruimtelijke en maatschappelijke structuren zich moeten voorbereiden op mogelijke (negatieve) gevolgen waarvan redelijkerwijs niet kan worden verwacht dat de lokale gemeenschap deze volledig zelfstandig kan dragen" ('Groningen Sendai-gereed?' afstudeerthesis M. Hoekstra; mei 2017)*

(GGD 2019, p.10)

> ***Samenvatting***
> *Gronings Perspectief toont aan dat er een oorzakelijk verband is tussen het hebben van schade en stress-gerelateerde gezondheidsproblemen omdat mensen zich onveilig voelen. Ook gebrek aan vertrouwen en gevoelens van onrecht hebben een impact op ervaren veiligheid en gezondheidsproblemen.*

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

De omvang van dit probleem is groot: 410.000 Groningers wonen in een postcodegebied waar schade door aardbevingen erkend is. 170.000 mensen (kinderen meegerekend) hebben schade aan hun woning. 85.000 (kinderen meegerekend) hebben meervoudige schade. 10.000 mensen kampen met acute stress-gerelateerde gezondheidsproblemen.

De gevolgen treffen niet alleen een zeer grote groep, ze hebben ook een bredere impact dan 'alleen' gezondheidsproblemen: mensen met meervoudige schade hebben een verhoogd arbeidsverzuim en hogere kans op burn-out. Ze rapporteren een afname van sociaal en fysiek functioneren. Vooruitkijkend naar de toekomst is het te verwachten dat een grote groep te maken krijgt met verstoord woongenot, een verminderde kwaliteit van leven en hogere zorgkosten. Als we de omvang van de gezondheidsklachten combineren met de wetenschappelijke kennis over de gevolgen op langere termijn, kunnen er 5 of meer mensen per jaar overlijden als gevolg van deze problematiek.

We stelden de afgelopen twee jaar de diagnose zoals bovenstaand omschreven. Er ontbreekt echter een overkoepelend plan van aanpak waarin instanties de aandacht vestigen op de 85.000 mensen met meervoudige schade waarvan velen kampen met gevoelens van onveiligheid, gezondheidsklachten, onzekerheid en een ontbrekend toekomstperspectief. We maken ons grote zorgen om deze groep met meervoudige schade. Het is urgent om een plan van aanpak te ontwikkelen voor deze grote groep mensen met (meervoudige) schade. Ons advies is om een integrale en gecoördineerde aanpak te ontwikkelen. Een integrale aanpak heeft onze voorkeur omdat deze problematiek niet alleen veiligheid en psychisch welbevinden betreft, maar ook sociaal functioneren, het dagelijks handelen en het toekomstperspectief. Wij adviseren dan ook een interdisciplinaire aanpak waarbij samenwerking tussen gemeenten voordelen heeft. Wij adviseren ten slotte ook om, mede gezien het grote wantrouwen, zoveel mogelijk een bottom-up benadering te hanteren.

(GP 2018, p. 110)

'In dit rapport benadrukken we dan ook met klem het grote belang van het ontwikkelen van een integrale en centraal gecoördineerde aanpak voor de groep die schade ervaart. Dat doen we niet voor niets: van degenen die het zwaarst getroffen zijn (door het hebben van meervoudige schade) weten we dat een aanzienlijk aantal gezondheidsklachten ontwikkelt. Er is terecht veel aandacht geweest voor versterking en voor het schadeprotocol - dit zijn dringende en belangrijke onderwerpen waarvoor een goede aanpak noodzakelijk is. Maar dat mag niet ten koste gaan van de zeer grote en groeiende groep mensen met (meervoudige) schade waarvan een grote groep zichtbaar slechter bestand is tegen het brede gevoel van onveiligheid (binnen het eigen huis, schadeprocedures, de houding van de regering) en de voortdurende spanning.
De reden om deze groep bijzondere aandacht te geven is niet alleen dat het bewijs voor de geconstateerde problemen sterk is en de ernstige problemen groeiende. Het is met name dat de groep zwaar getroffenen zo enorm groot is. In het eerste rapport schatten we dat er 15.000 mensen meervoudige schade zouden hebben. Inmiddels zijn er betere cijfers beschikbaar: als we kinderen meetellen blijkt het uit data van eind 2016 om 85.000 personen te gaan (Postmes et al., 2017c). 10.000 personen hebben acute stress-gerelateerde gezondheidsproblemen. Dat zijn heel veel mensen. In combinatie met de ernstige gevolgen lijkt het ons verdedigbaar om bij een gebeurtenis van die omvang te spreken van een ramp (zie Hoekstra, 2017).' (GP 2018, p. 111-112)

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

'Het aardbevingsdossier is een dossier dat zijn gelijke niet kent in onze recente geschiedenis. Er zijn geen voorbeelden van hoe de in Groningen ontstane situatie als gevolg van de aardbevingen aangepakt zou kunnen worden. Dat geldt zowel voor de materiele kant als voor de gezondheidsgevolgen.
Voor dit eindrapport is hetgeen is beschreven in het Tussenrapport het vertrekpunt. We vatten de belangrijkste uitgangspunten voor het vervolg hier nog eens samen:
- Het is duidelijk dat inwoners last hebben van stress, gebukt gaan onder boosheid, moedeloosheid, wanhoop en het vertrouwen in de Rijksoverheid voor een belangrijk deel zijn verloren. Van bovenliggend belang is de volledige erkenning door de Rijksoverheid van de problematiek van de inwoners in het aardbevingsgebied. Zolang deze vertrouwenskwestie (bijvoorbeeld de aanhoudende onduidelijkheid over welke huizen er versterkt worden) niet wordt opgelost, zal de stress bij inwoners niet verminderen en worden inspanningen om die stress te verminderen steeds weer ondergraven.
- Zaken die in de regio niet beïnvloed kunnen worden, maar die wel van invloed zijn op de draaglast van inwoners en daarmee op stressgerelateerde klachten (zoals rechtvaardigheid in het schadeherstelproces en duidelijkheid over de versterking) moeten benoemd blijven worden, zodat ze op de agenda blijven.
- Problemen die zijn of worden onderkend in gebieden met een versterkingsoperatie spelen ook in gebieden waar (nog) niet versterkt wordt, maar waar men wel last heeft van de gevolgen van aardbevingen. De gezondheidsproblemen spelen breed in het hele aardbevingsgebied.' (GGD 2019, p. 7)

'De gevolgen van de aardbevingen op de gezondheid van de inwoners in het getroffen gebied zijn ingrijpend en langdurend. Ze overstijgen de individuele gezondheidssituatie en hebben invloed op onder meer relaties, werk en het meedoen in de maatschappij.'(GGD 2019, p. 36).

'Als Groningse heb ik de aardbevingen en de roep van burgers om gehoord te worden op de voet gevolgd. Ik heb me verbaasd over het feit dat er in de discussie maar weinig aandacht is geweest voor kinderen en jongeren. En dat terwijl er ongeveer 30.000 kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied wonen. We weten uit onderzoek dat de aardbevingen impact hebben op het welzijn van de volwassen inwoners van Groningen. Maar hoe het voor kinderen en jongeren is om op te groeien in het aardbevingsgebied, is niet eerder onderzocht.
(...)
Wat mij in de gesprekken met de kinderen en jongeren opviel, was hun terughoudendheid om over de aardbevingen en de gevolgen ervan te vertellen. De meeste kinderen en jongeren praatten niet makkelijk over de aardbevingen en deelden eventuele problemen pas wanneer we er gericht op doorvroegen. Een meisje dat in eerste instantie zei geen last te hebben van de aardbevingen, vertelde even later dat ze 's nachts soms bang is dat het huis instort. Ook viel mij op dat kinderen en jongeren de aardbevingen heel verschillend beleven. Het ene kind zegt nergens last van te hebben en de aandacht voor de bevingen zwaar overdreven te vinden, terwijl het andere kind vertelt bang te zijn om na een vakantie in een ingestort huis terug te komen.' (KOM 2017, p. 7).

'- Er is te weinig aandacht voor de situatie van kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied. (...)
- Een kleine groep heeft duidelijk klachten door de aardbevingen. Ze slapen slecht, hebben nachtmerries, zijn bang voor nieuwe bevingen, piekeren veel, hebben moeite met leren, zijn boos of juist heel stil, houden alles in de gaten of maken zich zorgen over hun toekomst. Kinderen en jongeren met een beperking en zieke kinderen en jongeren hebben vaker problemen door de aardbevingen.

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

- De meeste kinderen en jongeren vertellen als eerste dat het goed met hen gaat. Ze groeien op in een liefdevol gezin, gaan graag naar school en zijn tevreden over hun leven. Daarna vertellen ze over de zorgen die ze hebben. Dat ze soms boos zijn en last hebben van de aardbevingen, de scheuren in het huis, de spanning bij hun ouders, het moeten verhuizen en het verstevigen van alle huizen in de buurt. Ze maken zich ook zorgen over hun toekomst en vragen zich af of er nog wel mensen willen wonen op de plek waar ze zijn opgegroeid.
- Volwassenen die met kinderen en jongeren werken maken zich zorgen om ouders die te druk zijn met de schade aan het huis, de verbouwing en de tijdelijke verhuizing naar een ander huis. Ouders kunnen dan soms niet meer goed voor hun kinderen zorgen. Ze zijn bang dat steeds meer ouders hulp nodig hebben en meer kinderen en jongeren hierdoor problemen krijgen.
- (...) Ook kinderen van ouders die het moeilijk vinden om hun kinderen op te voeden hebben meer problemen. Verder kunnen geldproblemen in het gezin, het moeten verhuizen en de onzekerheid over het wel of niet verhuizen of verbouwen, leiden tot problemen bij kinderen en jongeren.' (KOM 2017, p. 4-5).

'De last wordt zwaarder
Wat ons vooral trof was dat het mentaal slechter gaat met de bewoners van de wijk die wij een jaar geleden ook gesproken hebben. Ze voelen zich lamgeslagen, murw en kunnen moeilijker voor zichzelf op komen.'(KOM 2018, p. 1).

Het kan (en moet) anders
'Publieke gezondheid gaat uit van het principe 'voorkomen is beter dan genezen'. Dit preventieprincipe betekent dat alle inwoners van het aardbevingsgebied, ook de inwoners die (nu nog) geen klachten ervaren, doelgroep zijn voor de aanpak gezondheidsgevolgen. Collectieve maatregelen en interventies kunnen worden ingezet zowel gericht op beperking van de blootstelling als gericht op het ondersteunen van mensen en het verminderen van de gezondheidseffecten. Hierbij gaat het zowel om de blootstelling aan (de dreiging van) aardbevingen, als ook aan de blootstelling aan stressvolle schadeafhandeling, inspectie of waardedaling van woningen of bedrijfspanden.' (GGD 2019, p. 8).

'Zolang het vertrouwen in de Rijksoverheid niet is hersteld, is de inzet op gezondheidsgevolgen als 'dweilen met de kraan open'.' (GGD 2019, p. 9).

'Het is van cruciaal belang dat stappen worden gezet in het terugwinnen van vertrouwen bij de inwoners in de Rijksoverheid.
Wat kan de (Rijks)overheid doen om het geschonden vertrouwen terug te winnen? Vertrouwen komt te voet en gaat te paard. Het terugwinnen van vertrouwen vraagt een andere manier van denken dan de gebruikelijke, veelal zakelijke en technische insteek van de Rijksoverheid.
Noodzakelijk is volledige erkenning door de Rijksoverheid van de problematiek van inwoners van het aardbevingsgebied, in woord en daad. De inwoner wil serieus genomen worden.' (GGD 2019, p. 13).

'Bewoners en hun kinderen worden lang in onzekerheid gelaten over de versterking. De planning wordt vaak aangepast en zij ontvangen hierover laat bericht. Zij hebben een duidelijke planning en goede informatieverstrekking nodig. Ook mogen ze verwachten dat toezeggingen worden nagekomen.' (KOM 2018, p. 2).

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

'Bij zaken die grote impact hebben op bewoners, wordt de menselijke maat uit het oog verloren. Tijdens de versterkingsoperatie worden mensen met allerlei praktische problemen geconfronteerd, die zij vervolgens zelf moeten oplossen. Een deuropening die versmald is, waardoor de bank er opeens niet meer doorpast. Een schutting die maar tot de helft van de tuin loopt, omdat het budget op is. Een boom die op verzoek van de aannemer wordt gekapt, waarna men zelf voor de kosten opdraait. Vanuit de overheid bezien kleine problemen, met een klein prijskaartje. Maar voor bewoners een extra last. Mensen willen ontzorgd worden.'
(KOM 2018, p. 2).

'Verder ervaren bewoners dat ze weinig tot geen inspraak hebben in hoe de versterking verloopt. En als zij wel inspraak hebben (wordt ons rijtje versterkt óf gesloopt) ligt er een grote verantwoordelijkheid bij de burgers om er met elkaar uit te komen. Zij willen inspraak, zonder dat die inspraak de verhouding met andere bewoners op scherp zet. Door kinderen en volwassen bewoners beter te betrekken, voelen zij zich niet alleen gehoord, maar kunnen ook daadwerkelijk betere besluiten genomen worden.' (KOM 2018, p. 2).

In perspectief: de aardbeving in Roermond van 1992
Op 13 april 1992 werd de stad Roermond getroffen door een aardbeving met een kracht van 5.8 op de schaal van Richter. Deze aardbeving had een geologische oorzaak (een verschuiving in de Peelrandbreuk) en was tot ver in België voelbaar. De beving vond 's nachts plaats en richtte grote schade aan aan gebouwen en infrastructuur. Er waren gelukkig geen doden of gewonden. De beving kende een aantal kleinere naschokken kort na de piek. Aangezien een dergelijke aardbeving met zoveel materiële impact zich nooit eerder had voorgedaan was er in de eerste weken na de schok onduidelijkheid over aansprakelijkheid en schadevergoeding. Met gezamenlijke inspanning van overheden, verzekeraars en hulpfondsen is de schade (ca. 170 miljoen gulden) in een periode van ca. drie jaar goeddeels verholpen en financieel vereffend. In het gebied werd geen psychosociale stress van betekenis gerapporteerd.

De beving in Roermond, die in het collectieve nationale geheugen geen grote plek heeft gekregen, was in kracht ca. vier keer ernstiger dan de zwaarste schok die tot dusver in Groningen is gemeten (Huizinge, 2012, M3.6). Het was een krachtige 'puntramp' zonder menselijke oorzaak. Overheden, fondsen en bedrijven zijn gezamenlijk aan de gang gegaan om de vooral materiele gevolgen te bestrijden en hebben daarbij het vertrouwen van bevolking gekregen. Mede daardoor zijn er nauwelijks stressklachten gerapporteerd.

In Groningen vinden de eerste aardbevingen vanaf 1991 plaats en blijven deze zich herhalen (inmiddels meer dan 1.100 geregistreerde bevingen). Het betreft hier een 'man made disaster', waarbij het lang heeft geduurd voordat NAM en Rijksoverheid hun verantwoordelijkheid voor de oorzaak (gaswinning sinds 1960) hebben erkend. Bijna dertig jaar na de start van de bevingen is er nog dagelijks onduidelijkheid over de schadevergoeding en versterking. Juist deze voortdurende onduidelijkheid heeft het beleefde veiligheidsgevoel onder de inwoners ernstig aangetast en is de hoofdoorzaak van de gerapporteerde stress. De aardbevingen zelf, die zich in afnemende mate nog voordoen, zijn niet of nauwelijks de oorzaak meer van de gezondheidsgevolgen.

Een van de kerntaken van de Rijksoverheid is het borgen van de veiligheid van zijn onderdanen. Die (veronderstelde) zekerheid is in Groningse aardbevingsgebied fundamenteel aangetast.
(GGD 2019, p. 14-15)

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 618 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

Conclusie

Onderzoekers zijn het er over eens: er is in Groningen een ramp gaande van een omvang en uitwerking die zijn gelijke niet kent in onze recente geschiedenis. Geen natuurramp, maar een door mensen veroorzaakte ramp. Een ramp die zich tot deze omvang kon ontwikkelen mede dankzij de opeenvolgende besluiten, waaronder het huidige instemmingsbesluit, die de minister over de gaswinning heeft genomen. Daarbij komt dat de gevolgen van de aardbevingen voor de bevolking nog werden verergerd door de verschillende besluiten die de minister in de loop der jaren heeft genomen (en soms juist niet heeft genomen) over zaken als de afwikkeling van de schade en de uitvoerging van de versterkingsoperatie.

De omvang van deze ramp is groot. Er wonen 583.000 mensen in Groningen, waarvan 410.000 in het aardbevingsgebied. Er wonen 30.000 kinderen in het aardbevingsgebied. 170.000 mensen (kinderen meegerekend) hebben schade aan hun woning. 85.000 (kinderen meegerekend) hebben meervoudige schade. 10.000 mensen kampen met acute stress-gerelateerde gezondheidsproblemen. Op grond van de huidige wetenschappelijke kennis over de gevolgen op langere termijn, kunnen er 5 of meer mensen per jaar overlijden als gevolg van de gaswinning.

Let wel: de minister vindt een jaarlijks overlijdensrisico ten gevolge van het instorten van (delen van) gebouwen van 1:100.000 aanvaardbaar. Hij vindt dus een jaarlijks overlijdensrisico van 4,1 op 410.000 inwoners ten gevolge van het instorten van (delen van) gebouwen maximaal aanvaardbaar. Zou hij voor het overlijdensrisico ten gevolge van stress-gerelateerde klachten als gevolg van de gaswinning een zelfde norm hanteren, dan wordt deze norm nu al overschreden.

Is hier sprake van schending van de mensenrechten en de rechten van kinderen? Naar ons oordeel: ja! Had en heeft de minister het in zijn macht om deze schending van de mensen- en kinderrechten ramp te voorkomen of te beperken? Ja: de minister had andere besluiten kunnen en moeten nemen. Ook met het huidige instemmingsbesluit houdt de minister deze ramp in stand.

Wij zijn dan ook van oordeel dat het huidige instemmingsbesluit van de minister en de (onbetwistbaar daarmee samenhangende) gevolgen van dit besluit strijdig zijn met de artikelen 2 en 8 EVRM, artikel 1 EP EVRM en de artikelen 3 en 6 IVRK beschermde mensenrechten. Wij verzoeken u het instemmingsbesluit te vernietigen.

Artikel 167c Mbw verplicht de minister om er zorg voor te dragen dat altijd wordt voldaan aan de leveringszekerheid. Ook als daarmee de veiligheid in het gebied in gevaar komt. Ook als ten gevolge daarvan de in de artikelen 2 en 8 EVRM, artikel 1 EP EVRM en de artikelen 3 en 6 IVRK beschermde mensenrechten worden geschonden. Wij verzoeken u voor recht te verklaren dat artikel 167c van de Mijnbouwwet wegens strijd met internationaal recht / verdragen buiten toepassing blijft.

Hoogachtend,
namens het bestuur van de Stichting Groninger Gasberaad

[redacted] 5.1.2e

Jan Wigboldus (voorzitter)

[redacted] 5.1.2e

Susan Top (secretaris)

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

Bijlagen:

1. Gevolgen van bodembeweging voor Groningers (ervaren veiligheid, gezondheid en toekomstperspectief 2016-2017), Gronings Perspectief, 2018.
2. Vaste grond gezocht (kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied), Kinderombudsman, 2017).
3. brief van 16 januari 2019, kenmerk DGBI-DR / 19008824, van de minister van Economische Zaken en Klimaat aan de Tweede Kamer.
4. Artikel in Dagblad van het Noorden van 11 maart 2019: *'Minister Wiebes zet Tweede Kamer op verkeerde been met cijfers over beoordelingen versterking'*
5. Bundeling van 50 verhalen van getroffen Groningers over hun ervaringen, gepubliceerd in het Dagblad van het Noorden.
6. brief van 20 november 2018, kenmerk 1323026, van de Kinderombudsman aan de minister.
7. Aanpak Gezondheidsgevolgen aardbevingen, Eindrapport, GGD Groningen.

Kopie aan: Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, t.a.v. directie WJZ

• Groninger Gasberaad • Martinikerkhof 13 • 9712 JG • Groningen • Postbus 610 • 9700 AP • Groningen • www.gasberaad.nl •

340206 0896

Gevolgen van bodembeweging voor Groningers

Ervaren veiligheid, gezondheid en toekomstperspectief 2016-2017

Groningen Perspectief

340206 0896

Colofon

Onderzoek Rijksuniversiteit Groningen in samenwerking met de afdeling Onderzoek en Statistiek, Gemeente Groningen en de GGD Groningen. Dit onderzoek wordt uitgevoerd in opdracht van de Nationaal Coördinator Groningen.

Auteurs

Prof. dr. Tom Postmes, Rijksuniversiteit Groningen
Dr. Katherine Stroebe, Rijksuniversiteit Groningen
Drs. Justin Richardson, Rijksuniversiteit Groningen
Drs. Babet LeKander, Rijksuniversiteit Groningen
Dr. Frans Oldersma, Gemeente Groningen
Dr. Jan Broer, GGD Groningen
Dr. Frans Greven, GGD Groningen

Begeleidingscommissie

Drs. Alrita Borst, Veiligheidsregio Groningen
Drs. Ursula Hendriks, Nationaal Coördinator Groningen
Drs. Derwin Schorren en Dr. Jelle van der Knoop, Groninger Bodem Beweging
Drs. George Medendorp, Openbare Orde en Veiligheid, Gemeente Eemsmond
Prof. dr. Rob Meijer, Rijksuniversiteit Groningen
Ir. Maartje Kiep en Drs. Johan van Omme, Vereniging Groninger Dorpen
Mw. Carin Roggen, Provincie Groningen
Drs. Tinus de Vegt, Kernteam Aardbevingen gemeente Groningen
Prof. dr. Marieke Wichers, UMCG

© 2018; Rijksuniversiteit Groningen. Auteursrechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Rijksuniversiteit Groningen.

340206 0896

Voorwoord

Dit is het eindrapport van het onderzoek Gronings Perspectief. Het overkoepelende doel van het onderzoek was om gedurende twee jaar de sociale impact van aardbevingen en bodembeweging te beschrijven en verklaren. Onderzoekers van de Rijksuniversiteit Groningen, de afdeling Onderzoek en Statistiek van de Gemeente Groningen en de GGD Groningen onderzochten samen de invloed van de gasproblematiek op ervaren veiligheid, gezondheid en het toekomstperspectief van de bewoners van alle 20 Groninger gemeenten.

Bij aanvang van het onderzoek was de Nationaal Coördinator Groningen (NCG), onze opdrachtgever, net gestart. In de jaren die volgden werd de Groninger bodem rustiger dan ze in lange tijd was. De minister van Economische Zaken Henk Kamp nam een nieuw gasbesluit, wijzend op het afnemende aantal bevingen. Minister president Rutte zei in verkiezingstijd van 2017 "we hebben dat netjes gedaan" (bijv. NPO televisieuitzending Jinek op 7/2/17).

Maar zoals dit eindrapport laat zien nam in dezelfde periode onder Groningers, met name de 170.000 met schade, de onrust juist toe. Bewoners voelden zich door de afnemende bevingen weliswaar veiliger (hoofdstuk 4), maar ze werden minder hoopvol (hoofdstuk 4) en er was een toename in stress-gerelateerde gezondheidsproblemen (hoofdstuk 5). In de resultaten van dit rapport zien we die turbulentie terug en vinden we er verklaringen voor.

Terwijl wij de laatste hand legden aan dit eindrapport vond in Zeerijp de zwaarste beving sinds vijf jaar plaats: een beving met magnitude 3,4 op de schaal van Richter. Omdat de gemeten grondversnelling hoger was dan die van de beving in Huizinge, is dit wat betreft de bovengrondse impact (en dus de impact op mensen) één van de zwaarste bevingen in het gebied ooit. De reacties waren fel.

Deze beving was een dilemma voor ons: het onderzoek was formeel afgerond maar de NCG, de begeleidingscommissie en wijzelf wilden een goed beeld krijgen van de reacties op de beving en de behoeftes van bewoners. Om die reden besloten wij ons panel nog één keer te bevragen over de beleving van de beving: binnen twee dagen na de beving was een peiling uitgezet. De resultaten van die meting konden niet meer in dit rapport worden verwerkt. Wel zijn enkele voorlopige resultaten op verzoek van de NCG in een bijlage toegevoegd, omdat wij vermoedden dat de resultaten van belang zouden zijn voor een breed publiek.

Aan dit onderzoek werkten veel personen en instanties mee. Wij zijn ondersteund door nog veel meer. Het onderzoek wordt begeleid door een commissie met vertegenwoordigers van de NCG, de Vereniging Groninger Dorpen, de Groninger Bodem Beweging, gemeenten (Groningen en Eemsmond), de provincie Groningen, Veiligheidsregio Groningen en GGD Groningen en twee wetenschappers. Hun namen zijn met een uitzondering in de colofon opgenomen: ook Sipke Benus (toen GGD) was in het begin onderdeel van de begeleidingscommissie en leverde een belangrijke bijdrage aan de totstandkoming van ons onderzoek.De begeleidingscommissie was om meerdere redenen essentieel: ze bewaakte de koers en de onafhankelijkheid van het onderzoek. Wij danken allen voor de uitstekende samenwerking, ook bij de totstandkoming van de vijf (tussen)rapporten.

340206 0896

Een serie rapporten komt niet alleen tot stand dankzij de auteurs. Er zijn diverse personen die achter de schermen een grote bijdrage leveren. Onze onderzoeksassistenten, Guido Lammerts en Lieke Schoutens, hebben een grote bijdrage geleverd aan de totstandkoming van het onderzoek. Guido codeerde nauwgezet alle open vragen in het onderzoek en Lieke speelde een centrale rol in het coördineren en afnemen van de interviews. Miekel van der Zande heeft uitstekend communicatieadvies gegeven en is vanuit deze functie zeer betrokken geweest bij ons onderzoek. Onze dank gaat ook aan Jaliene Kwakkel voor haar uitstekende communicatieadvies. Het onderzoek was er niet gekomen zonder de steun en inzet van Jeanine Vosselman en Carla Huisman. Barbara Kip hield alle ballen in de lucht.

Wij werkten bijzonder goed samen met Govert Schoof, Mark Verlaat, Iris Koppert, Allard Roest, Danielle Vos en Paul Haan van de Geodienst van de Rijksuniversiteit die ons hulp en advies gaven bij geografische vragen, die ons hebben leren GISsen en prachtige kaartjes maakten. Ook door het Lifelines-team is veel meegedacht en geholpen met dit onderzoek, waardoor Lifelines een belangrijke meerwaarde had (zie hoofdstuk 5 en wetenschappelijk rapport #3). Dank aan Aafje Dotinga, Rolinde Alingh, Hemmo Sipsma, Robert Stolk, Eefje Stralen, Rosalie Visser en de (andere) datamanagers. Marcel Daalman (O&S gemeente Groningen) verzorgde de techniek van het panel. We kregen statistisch en methodologisch advies van Laura Bringmann, Henk Kiers, Peter Lugtig en Tom Snijders. We consulteerden een aantal experts op medisch-epidemiologisch gebied: Annelieke Roest, Peter de Jonge en Robert Schoevers.

Het onderzoek was niet tot stand gekomen zonder de bijdrage van een gemotiveerde groep onderzoeks- en studentassistenten: Iris Meinderts, Diede Smit, Nynke Kok, Kristie van Zwam, Wytske Kik, Hedwig Boer, Mariska Helmus, Bram de Weerd, Thomas Buursma, Jurgen Spruitenburg en Mayme Tabor. Bij het verwerken van de interviews gaven Marjolein Boendermaker en Ellis Ellenbroek waardevolle hulp. Louis Stiller redigeerde voor het eindrapport de vier interviews die treffend illustreren hoe mensen omgaan met (of verstrikt raken in) schadeprocedures.

De klankbordgroep van bewoners was van onschatbare waarde door mee te denken over de onderwerpen en vragen vanuit het perspectief van bewoners. Dat heeft in alle fasen van het onderzoek enorm geholpen de juiste toon te vinden en de resultaten op een toegankelijke manier te communiceren. Irma Doff, Martin Ettema, Pieta Ettema, Cato ten Hallers, Wiebke Heeren, Frits Postema en Gregor Theelen; bijzondere waardering voor jullie bijdrage en betrokkenheid.

De panelleden hebben twee jaar lang onze vragen ingevuld en hun vrije tijd aan dit onderzoek gespendeerd. Slechts zelden kregen wij boze telefoontjes over 'alweer een onderzoek'; maar veel vaker positieve reacties en goede tips. Wij hebben de samenwerking als erg positief ervaren. We willen met name alle geïnterviewde panelleden noemen: niet alleen vanwege hun tijd en energie, maar ook vanwege hun gastvrijheid en openheid. Zoals u in dit rapport kunt lezen levert het kijkje in hun ziel een zeer waardevolle, verdiepende bijdrage aan het onderzoek.

Het onderzoek werd op allerhande manieren gefaciliteerd door de Nationaal Coördinator Groningen. Met name door Ursula Hendriks, Nicolette Boelens, Peter Hellinga en Jeroen de Boer. Ook de Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen en Directie Psychologie boden hulp.

340206 0896

We zijn al deze personen en instanties enorm dankbaar voor hun inzet en steun. Zij maakten dit onderzoek onderzoek mogelijk en bepaalden mede het eindresultaat.

Wij hebben met de Nationaal Coordinator Groningen overeenstemming bereikt dat we met het onderzoek doorgaan. Op dit moment werken we de details van die voortzetting samen uit.

Tom Postmes en Katherine Stroebe
Onderzoeksleiders Gronings Perspectief

340206 0896

Inhoudsopgave

1. Inleiding	**7**
2. Methode	**13**
Bewoner aan het woord #1: Alles werd jarenlang ontkend	**16**
3. Situatieschets en samenhang	**20**
Bewoner aan het woord #2: Als we maar samen kunnen blijven	**31**
4. Primaire gevolgen: veiligheidsbeleving en emoties	**35**
5. Secundaire gevolgen (1): Gezondheid	**42**
Bewoner aan het woord #3: Hoe wij omgaan met schade aan ons huis	**55**
6. Secundaire gevolgen (2): Leefbaarheid en toekomstperspectief	**57**
7. Gedragsverandering door gaswinning	**64**
8. Processen, verandering over tijd en samenhang	**70**
Bewoner aan het woord #4: Elke keer ben je weer in afwachting	**80**
9. De impact van de gaswinning op het dagelijks leven: De Gronings Perspectief interviews	**86**
10. Conclusies en aanbevelingen	**110**
Referenties	**123**

340206 0896

1. Inleiding

Samenvatting

Gronings Perspectief onderzoekt gezondheid, ervaren veiligheid en toekomstperspectief van bewoners in alle 21 Groningse gemeenten. Het onderzoek is een samenwerking tussen onderzoekers van de Rijksuniversiteit Groningen, GGD Groningen en de afdeling Onderzoek en Statistiek van de gemeente Groningen. Opdrachtgever is de Nationaal Coördinator Groningen.

Gedurende twee jaar zijn er meerdere rapporten verschenen. In april 2016 werden de eerste resultaten gepubliceerd. Destijds al concludeerden wij dat alhoewel Groningers tevreden zijn met hun woonomgeving, bewoners met meervoudige schade een slechtere gezondheid hebben en zich veel minder veilig voelen. Het daarop volgende wetenschappelijke rapport van juli 2016 bevestigde deze resultaten. De resultaten van de tweede meting werden in oktober 2016 gepubliceerd in het tweede tussenrapport. In dit rapport beschreven wij dat de overheid volgens Groningers veel maatregelen kan nemen die een positief effect hebben voor hun veiligheid. Het derde wetenschappelijke rapport (juli 2017) beschreef analyses van onderzoeksgegevens die met Lifelines zijn verzameld. Deze tonen aan dat er een oorzakelijk verband is tussen meervoudige schade en de verslechtering van gezondheid.

Na dit derde wetenschappelijke rapport is een vijfde enquête uitgezet onder het bewonerspanel van Gronings Perspectief. Ook zijn er 64 interviews met bewoners van de provincie Groningen afgenomen. In het huidige rapport komen de analyse van de vijfde meting en de analyse van de interviews aan bod. Daarnaast blikken we terug op de belangrijkste resultaten van de afgelopen twee jaar.

Aanleiding onderzoek en terugblik

In september 2015 gaf de Nationaal Coördinator Groningen opdracht voor het onderzoek Gronings Perspectief. Dit onderzoek bestudeert de gevolgen van de gaswinning voor de ervaren veiligheid, risicoperceptie en gezondheid van bewoners van de provincie Groningen. Het onderzoek richt zich op de inwoners van de20 Groninger gemeenten, zowel binnen als buiten het gaswinningsgebied. Naast de eerdergenoemde thema's, besteden we ook aandacht aan het toekomstperspectief van Groningers. Waarom willen mensen op langere termijn in Groningen wonen en werken? Wat verhoogt de leefbaarheid van wijken en dorpen? Niet alleen de Nationaal Coördinator Groningen maar ook de provincie, de gemeentebesturen van de Groninger gemeenten en maatschappelijke organisaties onderschrijven het belang van een dergelijk grootschalig en geïntegreerd onderzoek.

Het onderzoek Gronings Perspectief bestaat uit drie onderdelen:

1.
Het *panelonderzoek* is in januari 2016 van start gegaan en liep door tot eind 2017. Eén van de doelstellingen van het panelonderzoek was het scheppen van duidelijkheid over de effecten van

340206 0896

gaswinning op de ervaren veiligheid en gezondheid. Van belang was dat dit bewonerspanel (net als het gehele onderzoeksproject) een integrale insteek heeft: de effecten op welbevinden en gezondheid kunnen niet los gezien worden van de sociale context waarin mensen leven. De verwachting bij aanvang van het onderzoek was dat gezondheid en welbevinden worden beïnvloed door sociale netwerken van bewoners, hun verwachtingen van de toekomst, het vertrouwen in de NAM, overheden en anderen. Ons panelonderzoek is daarom zo opgezet dat het inzicht kan bieden in de relatie tussen welbevinden/gezondheid, de sociale context en de consequenties van gaswinningsproblematiek. Bij aanvang van het onderzoek vermoedden we dat de twee meest indringende manieren waarop een persoon met deze problematiek geconfronteerd wordt, afhangt van (a) of de persoon zelf een beving heeft meemaakt en (b) of een persoon schade heeft aan de eigen woning. Om die reden is het onderzoek zo opgezet dat een vergelijking mogelijk is tussen bewoners van de provincie Groningen die zwaar, minder zwaar en niet zijn getroffen door de gevolgen van aardbevingen en bodembeweging.[1]

2.
In een omvangrijk kwalitatief onderzoek zijn 64 *interviews* afgenomen. Hierin zijn we dieper ingegaan op kwesties die van belang lijken te zijn, maar die in het panelonderzoek onvoldoende kunnen worden onderzocht. De verhalen die bewoners vertellen in de interviews vormen een verdieping op de cijfermatige bevindingen van het panelonderzoek. In deze interviews kunnen we bijvoorbeeld de persoonlijke verhalen van bewoners volgen: hoe heeft de gaswinning hun leven beïnvloed? Hoe ziet men de toekomst in het gebied? De interviews werden van maart 2017 tot juli 2017 gevoerd. De resultaten worden in dit eindrapport gepresenteerd.

3.
Gebruik makend van gegevens uit het *Lifelines-onderzoek* stellen we vast wat de gevolgen zijn van de gaswinning voor gezondheid en psychisch welbevinden, in vergelijking met de periode voordat de aardbevingen intenser werden. Lifelines is een grootschalig langetermijn epidemiologisch onderzoeksprogramma dat vanaf 2006 gezondheidsgegevens verzamelt onder een cohort van ruim 167.000 inwoners van de drie noordelijke provincies. Dit biedt de mogelijkheid een vergelijking te maken tussen bewoners die bevingen meemaken en/of schade aan hun eigen huis hebben en bewoners voor wie dat niet het geval is.

---

[1] Bij de opzet van het onderzoek is de keuze gemaakt om de dichtheid van de schade aan het aardoppervlak uiteindelijk als beste indicator van wat de zwaarst getroffen gebieden zijn te hanteren. Alternatieve indicatoren, zoals "*hazard maps*" of berekeningen van de veronderstelde dichtheid van voelbare bevingen zoals gemaakt door TNO, zijn gebaseerd op aannames over toekomstige ontwikkeling en/of schattingen van de impact van bevingen aan het aardoppervlak rondom het epicentrum. Het Lifelines-deel van het huidige rapport heeft ook naar de impact van deze maten gekeken. Net als in eerdere rapporten plaatsen we echter de volgende kanttekening bij deze maten: deze aannames en schattingen zijn niet onomstreden (zie onder meer SODM, 2016; TCBB, 2016). Daarbij komt dat aardbevingen niet de enige mogelijke oorzaak van schade zijn: de NCG gebruikt sinds kort de meer generieke term bodembeweging omdat er ook sprake is van bodemdaling en er mogelijk sprake zou kunnen zijn van verweken van de bodem en verstoring van de waterhuishouding. Om al deze redenen zou de aan de bovengrond vastgestelde schade de meest directe en zuivere indicator zijn van de omvang van het probleem. De enige beschikbare gegevens hierover zijn afkomstig uit schadeprocedures van het CVW en de NAM. Uiteraard is ook deze indicator verre van perfect: niet alle schade wordt gemeld of opgemerkt, er zijn wellicht opportunistische schademeldingen en uit het al dan niet toekennen van schadevergoeding kan niet worden afgeleid of de schade aan de gaswinning kan worden toegeschreven. Maar ondanks deze "ruis" mag je verwachten dat de *dichtheid* van de erkende schade verband houdt met de hoeveelheid schade die de gaswinning toebrengt.

340206 0896

De Lifelines-dataset is uniek omdat het de mogelijkheid biedt om causale verbanden te onderzoeken: in hoeverre heeft het wonen in het gaswinningsgebied, of het hebben van schade, gevolgen voor gezondheid wanneer we rekening houden met de 'basisgezondheid' van deze persoon voordat de effecten van de gaswinning op grote schaal voelbaar waren? Lifelines meet een breed scala aan gezondheidsuitkomsten en is hier uitstekend voor geschikt.

Eerdere resultaten

In april 2016 presenteerden we de eerste resultaten in een tussenrapport. Deze resultaten waren gebaseerd op de eerste meting, afgenomen in februari van dat jaar. In dit rapport stelden we dat bewoners trots zijn op hun woonomgeving en dat ze hier graag wonen. We vonden echter ook aanwijzingen dat mensen met meervoudige schade vaker ongezonder zijn en dat zij zich aanzienlijk minder veilig voelen.

In juli 2016 verscheen het eerste (uitgebreide) wetenschappelijke rapport. Dit rapport bevatte grotendeels dezelfde resultaten als het tussenrapport, maar ging hier dieper op in. Ook werden in dit rapport schattingen gegeven van het aantal mensen dat mogelijk is blootgesteld aan de risico's door schade, schattingen van het aantal personen dat nadelige gezondheidseffecten ondervindt als gevolg van schade aan de woning, informatie over achterliggende processen en een beknopte aanbeveling.

De resultaten van de tweede meting werden in oktober 2016 gepubliceerd in het tweede tussenrapport. Waar de eerste meting met name inging op de gevolgen voor de ervaren veiligheid en de gezondheid, ging de tweede meting in op de mogelijke oorzaken hiervan. De belangrijkste conclusie hieruit was dat de overheid volgens de Groningers veel maatregelen kan nemen die een positief effect hebben op hun gevoelens van onveiligheid: het stopzetten van gaswinning, onafhankelijk onderzoek, inspecties en versterking, erkenning van risico's en betere informatievoorziening. Verder werden de effecten op ervaren veiligheid en gezondheid gerepliceerd.

Het tweede (uitgebreide) wetenschappelijke rapport werd in februari 2017 gepubliceerd. Hierin werden analyses beschreven van de tot dan toe drie metingen van het bewonerspanel. Hieruit kwam naar voren dat de gezondheid van Groningers met schade verder was verslechterd. Toch leek het gevoel van veiligheid tijdens meting 3 iets te zijn toegenomen.

Het derde wetenschappelijke rapport, gepubliceerd in juli 2017, voegt met analyses uit Lifelines een belangrijk resultaat toe; Lifelines laat zien dat er een oorzakelijk verband is tussen meervoudige schade en de verslechtering van gezondheid. Niet alleen bevestigen deze resultaten de eerdere gezondheidsverslechtering uit het bewonerspanel, ook laten zij zien dat dit ook daadwerkelijk een gevolg is van aardbevingsschade. Bovendien komt in Lifelines naar voren dat het hebben van schade ook gevolgen heeft voor het dagelijks functioneren, bijvoorbeeld in werk en sociaal verband.

Naast deze publicaties en resultaten binnen het Gronings Perspectief project is er nog een derde relevante dataset beschikbaar gekomen die de impact van de gaswinning beschrijft en die de resultaten van dit eindrapport ondersteunt. In het najaar van 2016 verrichtte de GGD Groningen

340206 0896

in het kader van de vierjaarlijkse landelijke gezondheidsmonitor een onderzoek onder een aselecte steekproef. Deze gezondheidsenquête vormde een neutrale context en er werden (aan ons eigen panel identieke) vragen over ervaringen van en schade door aardbevingen toegevoegd. In totaal reageerden 16.340 respondenten (een respons van 45%). De GGD benaderde ons om samen met hen de resultaten te analyseren, waarbij we wilden inzoomen op de effecten van de aardbevingen in de provincie. De resultaten zijn in september 2017 gepubliceerd in het rapport Aardbeving en Gezondheid (Postmes, LeKander, Stroebe, Greven, & Broer, 2017). Op diverse plaatsen in dit eindrapport citeren wij uit de resultaten van dit aanvullend onderzoek.

Overzicht van dit eindrapport

Na het derde wetenschappelijke rapport (verschenen in juli 2017) is een vijfde enquête uitgezet onder het bewonerspanel van Gronings Perspectief. Ook zijn er 64 interviews met bewoners van de provincie Groningen afgenomen. In het huidige rapport komen de analyse van de vijfde meting en de analyse van de interviews aan bod. Daarnaast blikken we terug op de belangrijkste resultaten van de afgelopen twee jaar.

Schade veroorzaakt stress-gerelateerde gezondheidsproblemen doordat mensen zich onveilig voelen. Dit is een van de meest centrale bevinding van het Gronings Perspectief onderzoek. Een resultaat dat in elke meting weer bevestigd werd - en ondersteund door soortgelijke bevindingen in andere datasets zoals Lifelines en de GGD Monitor.

In het huidige rapport dissemineren we dit resultaat wederom door in te gaan op de volgende onderwerpen:

1. Wat is de invloed van schade op de ervaren veiligheid: in hoofdstuk 4 leggen we uit waarom men zich onveilig voelt (voortkomend uit Wetenschappelijk Rapport #2) en geven we een overzicht van de verandering van ervaren veiligheid van begin 2016 tot eind 2017.

2. Welke invloed heeft schade op stress-gerelateerde gezondheid: in hoofdstuk 5 behandelen we de invloed van schade op gezondheid. We lichten toe dat schade de oorzaak is van verschillende gezondheidsklachten zoals bekend uit Lifelines (zie ook Wetenschappelijk Rapport #3). Ook beschrijven we de verandering in gezondheid gedurende de afgelopen twee jaren binnen ons panel?

Bovendien gaan we in het huidige rapport in op twee vragen:

3. Zijn er nog andere factoren die kunnen verklaren waarom men zich onveilig voelt of gezondheidsklachten heeft?

a. Welke rol speelt vertrouwen in verschillende instanties? Heeft schade een invloed op dit vertrouwen?
b. Beïnvloedt het hebben van schade hoe onrechtvaardig men de gaswinning en procedures omtrent de gaswinning vindt?

340206 0896

4. Overige invloeden op bewoners?

a. Welke invloed heeft schade op verschillende emoties, zoals boosheid of hoop (hoofdstuk 4)?
b. Beïnvloedt de gaswinning en het hebben van schade de woontevredenheid? Welke wensen heeft men wanneer men nadenkt over leefbaarheid en zijn deze wensen afhankelijk van de hoeveelheid schade (hoofdstuk 6)?
c. Voelt men zich verbonden met buren en is dit belangrijk in het omgaan met de gaswinning? Hoe weerbaar vindt men zichzelf en de eigen buurt? En in hoeverre maakt men zich zorgen om naasten, bijvoorbeeld de eigen kinderen, partner of familieleden? Heeft het hebben van schade gevolgen voor de mate waarin men zich zorgen maakt (hoofdstuk 6, 8)?
d. Schade heeft een duidelijke impact op stress-gerelateerde gezondheid. In hoeverre beïnvloedt dit sociaal functioneren en functioneren op het werk? Hierbij lichten we nieuwe resultaten van meting 5 toe: arbeidsverzuim en burnout (hoofdstuk 5).
e. Is er sprake van gedragsverandering als gevolg van schade - bijvoorbeeld in de mate waarin men informatie met elkaar deelt, aan demonstraties deelneemt of stemgedrag verandert (hoofdstuk 7)?

We sluiten dit deel af met een hoofdstuk (8) waarin we ingaan op alle processen en veranderingen over tijd. Ook bespreken we het relatieve gewicht van verschillende factoren tezamen zijn (bijv. schade, onrecht en vertrouwen) als we proberen gevoelens van onveiligheid en verslechtering in gezondheid te verklaren. Hoe groot is bijvoorbeeld de rol van ervaren onrecht in ervaren veiligheid? Dit kan belangrijke inzichten geven aan beleidsmakers: wat, naast schade, draagt bij aan gevoelens van onveiligheid van bewoners - en welke variabelen zijn belangrijk in een aanpak gericht op gezondheid of het weerbaar maken van bewoners?

5. Bewoners zelf aan het woord

Een waardevol onderdeel van Gronings Perspectief zijn de 64 interviews die we in de loop van 2017 (tot september) hebben afgenomen. U ziet de resultaten van deze interviews op twee manieren terug in dit rapport:

Ten eerste laten we vier bewoners aan het woord door middel van interviews in geredigeerde vorm. Deze vindt u tussen een aantal hoofdstukken terug. Via deze interviews laten we zien hoe bewoners de gaswinning ervaren. De interviews zijn gekozen omdat ze een breed spectrum aan onderwerpen beslaan – thema's die de geïnterviewden zelf hebben aangekaart. Bovendien laten ze zien wat de impact van en het type reacties op gebeurtenissen omtrent de gaswinning zijn, zoals de mate waarin stress wordt veroorzaakt en hoe men met deze stress omgaat. De onderwerpen die in de (vier) interviews aan bod komen zijn veelzijdig: onder andere *het al langer bestaande besef dat de aardbevingen door gaswinning zijn veroorzaakt en het bijbehorende gevoel dat er jarenlang niets is gedaan met deze vermoedens* (zie ook bewoner #1), de *impact van schades* op geïnterviewden en hun omgeving, maar ook de *verschillen* in reacties daarop (bewoners #1-4), de soms zeer *grote impact van schadeprocedures* op families (waarbij bewoners #3 zeer indringend schetsen hoe complex zwaar schadeprocedures kunnen zijn) en de *zorgen* die het vooruitzicht op herstelwerkzaamheden van een huis en gedwongen verhuizing kan opwekken – zeker in het geval van moeilijkere thuis omstandigheden (zie bewoner #2).

340206 0896

Hoe we de geïnterviewden selecteerden leggen we in hoofdstuk 9 in detail uit, maar voor nu is van belang dat u weet: de vier bewoners die we aan het woord laten zijn geen abnormale gevallen, hoe uitzonderlijk hun verhalen soms ook zijn.

Ten tweede beschrijven we in hoofdstuk 9 de thema's die in de 64 interviews aan bod komen. Het doel van de interviews was het verkennen van een aantal kernvragen:

- Wat vertellen bewoners over hoe ze met de gevolgen van gaswinning omgaan? Zijn er individuele verschillen in de manier waarop zij op (meervoudige) schade aan hun woning reageren? Hoe zijn die verschillen te verklaren?
- Is er iets te zeggen over welke gebeurtenissen een grote (positieve of negatieve) impact hebben op bewoners? Zo ja, waarom hebben deze gebeurtenissen deze impact?
- Wat verwachten bewoners van de toekomst? Hoe verhouden die verwachtingen zich tot ervaringen uit het verleden?

In hoofdstuk 9 belichten we de volgende onderwerpen met betrekking tot de interviews:

1. Thema's die een rol spelen voor vrijwel *alle* geïnterviewden: bij een aantal thema's viel op dat ze over bijna alle interviews heen genoemd werden - ongeacht of geïnterviewden juist veel of weinig stress van de gaswinning ondervonden. Het eerste thema dat we in deze toelichten is het doorlopen van schadeprocedures: dat is voor vrijwel alle geïnterviewden een belasting. Het tweede thema dat we bespreken is het belang van sociale netwerken bij de omgang met de aardbevingsproblematiek - maar ook de mate waarin deze netwerken bedreigd worden.
2. In het tweede deel van dit hoofdstuk gaan we in op de *verschillen* tussen geïnterviewden. Zoals we zullen zien reageren mensen zeer verschillend op de aardbevingsproblematiek. Die verschillen geven veel inzicht in de manier waarop het sommigen boven het hoofd kan groeien, terwijl de problemen en uitdagingen voor anderen draaglijk blijven.

340206 0896

2. Methode

In dit hoofdstuk gaan we in op de opbouw van het bewonerspanel van Gronings Perspectief en de steekproef voor de interviews. We sluiten af met een toelichting op de taakverdeling binnen het onderzoeksproject. Deze methodesectie is op sommige punten minder uitgebreid dan de vorige rapporten, omdat destijds al meerdere details zijn gerapporteerd. Voor meer details verwijzen we naar Wetenschappelijk Rapport #2.

Gronings Perspectief

Panelopbouw

Op 11 januari 2016 hebben de 20 (toen 23) Groninger gemeenten uit de Basisregistratie Personen een aselecte representatieve steekproef getrokken onder inwoners van 16 jaar en ouder. Een week later zijn in totaal 25.000 bewoners in de provincie Groningen per brief uitgenodigd om lid te worden van het bewonerspanel. Bij het aanschrijven van de bewoners is er rekening mee gehouden dat het onderzoek een goede afspiegeling wil geven van (a) eventuele verschillen tussen **gebieden** in de provincie met meer en minder schade en met name van (b) verschillen tussen **bewoners** met schade en zonder schade. Het aantal panelleden bedraagt op dit moment (januari 2018) 4470 personen; hiervan ontvangen 173 personen de vragenlijsten op papier in de post.Voor een meer gedetailleerde beschrijving van de opbouw van het bewonerspanel: zie bijlage E.

Respons

De vragenlijst van meting 1 is vanaf 25 februari 2016 voorgelegd aan panelleden van Gronings Perspectief. Zij konden deze vragenlijst tot 29 april invullen. Hiervan hebben 3937 de eerste vragenlijst ingevuld (een respons van 86%). Op 21 juni verstuurden we de vragenlijst van meting 2 aan de panelleden. Zij hadden tot en met 31 juli de gelegenheid de vragen te beantwoorden. In totaal vulden 3156 panelleden de tweede vragenlijst in (respons van 69%). De vragenlijst van meting 3 is op 25 oktober aan panelleden gestuurd en kon tot 2 december worden ingevuld. In totaal hebben 2638 panelleden de derde vragenlijst is ingevuld (respons van 58%). De vierde vragenlijst, meting 4, is op 19 april 2017 verstuurd naar alle panelleden en kon tot en met 16 mei worden ingevuld. In totaal hebben 2351 panelleden de vierde vragenlijst ingevuld (respons van 52%). Op 16 oktober 2017 werd de vijfde vragenlijst, meting 5, uitgezet onder het bewonerspanel. Deze kon tot en met 16 november worden ingevuld en in totaal 2150 respondenten vulden de vragenlijst in.

Tabel 2.1: Respons van de metingen panelonderzoek Gronings Perspectief in 2016 en 2017

Meting	1 feb '16	2 jun '16	3 okt '16	4 apr '17	5 okt '17	Alle 5 enquêtes ingevuld
n	3937	3156	2638	2351	2150	1480
% van panel	86%	69%	58%	52%	47%	33%

340206 0896

Uitval van panelleden

We hebben geconstateerd dat het aantal panelleden dat de vragenlijsten invult met elke nieuwe meting afneemt. De dalende steekproefgrootte levert statistisch geen problemen op: bij de opzet van het onderzoek gingen we er vanuit dat er uitval zou zijn. De steekproef is groot genoeg om kleine effecten met een voldoende betrouwbaarheid vast te kunnen stellen. We hadden van tevoren bepaald dathet panel eind 2017 nog uit 1600 actieve deelnemers zou moeten bestaan om statistisch valide uitspraken te kunnen doen over kleine effecten. We zitten nog zo'n 500 respondenten boven deze limiet: ruim voldoende respons voor statistische betrouwbaarheid dus. Maar in een ander opzicht is uitval potentieel vervelend: als het bijvoorbeeld zo is dat vooral personen zonder schade of personen buiten het aardbevingsgebied uitvallen (systematische uitval), dan is de steekproef mogelijk niet meer representatief voor de verschillen tussen deze gebieden en groepen.

Om de omvang van dit probleem goed in te schatten hebben we verschillende analyses uitgevoerd, daarbij gebruikmakend van de methode die ook in Wetenschappelijk Rapport #2 en Wetenschappelijk Rapport #3 is toegepast. Voor een uitgebreide uitleg over de methode verwijzen we naar Wetenschappelijk Rapport #2. We zullen hier kort de resultaten samenvatten van de nieuwe analyses over de uitval bij meting 5.

Uitvallers bij meting 5 verschillen niet significant in het niveau van schade dat ze zelf ondervinden of in het niveau van schade in hun woonomgeving. Dat is een belangrijke bevinding, want het betekent dat er een gelijke mate van uitval is onder respondenten die persoonlijk wel of geen schade hebben, en dat er eveneens een gelijke mate van uitval is van respondenten in het gebied met veel en weinig schade. De consequentie daarvan is dat de vergelijking tussen mensen met en zonder schade nog steeds goed gemaakt kan worden (ook al vallen er respondenten uit).

Ook zijn uitvallers niet significant afwijkend op drie van de vier centrale uitkomstvariabelen. Er was een klein maar significant verschil in de geestelijke gezondheid (MHI-5) van uitvallers bij meting 5: hun geestelijke gezondheid is een fractie lager, wat wil zeggen dat ongezondere mensen iets vaker uitvallen. Dit verschil is echter zo klein dat het de resultaten niet wezenlijk kan vertekenen.[2]We concluderen dat op gebied van de centrale uitkomstvariabelen de uitvallers niet dusdanig afwijken dat het de resultaten kan beïnvloeden.

Voor de persoonskenmerken geldt dat uitvallers niet significant afwijken wat betreft geslacht. Het laatste persoonskenmerk is leeftijd. Hier zien we een groter verschil tussen de personen die uitvallen en zij die de vragenlijsten (blijven) invullen. Uitvallers in de vijfde meting zijn

[2] De MHI-5 scores lopen van 0 tot 100. Uitvallers scoren op meting 5 iets lager: 1,74 punt om precies te zijn (Bonferroni gecorrigeerde p=.004). Maar omdat de steekproef groot is zegt significantie niet zo heel veel. Het is beter om te kijken naar de effectgrootte. Die is zeer klein: *Cohen's d*=.06. De verklaarde variantie is 0,3%, wat inhoudt dat de geestelijke gezondheid slechts voor een fractie kan verklaren waarom mensen afhaken. Het is zeer onwaarschijnlijk dat dit de resultaten vertekent, niet alleen omdat het effect klein is, maar ook nog eens omdat logisch gezien de uitval van mensen die geestelijk ongezond zijn er enkel toe kan leiden dat de grootte van de effecten van schade door de uitval iets wordt *onder*schat.

340206 0896

gemiddeld 7,4 jaar jonger ($p < .001$). Leeftijd verklaart daarmee voor 6,2% waarom mensen uitvallen.

Taakverdeling binnen onderzoek en rapportage

Prof. dr. Tom Postmes en dr. Katherine Stroebe van de faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) geven leiding aan het onderzoek. Naast hen maken drs. Babet LeKander en drs. Justin Richardson vanuit de RUG onderdeel uit van het onderzoeksteam. Omdat het onderzoek over gezondheid en veiligheidsbeleving gaat, werken wij samen met de GGD Groningen (i.h.b. met dr. Jan Broer, arts-epidemioloog en dr. Frans Greven, onderzoeker medische milieukunde). De coördinatie van de steekproeftrekking en het bevragen van het bewonerspanel is in handen van de afdeling Onderzoek en Statistiek, gemeente Groningen (i.h.b. dr. Frans Oldersma, senior onderzoeker).

De RUG is volledig onafhankelijk in de uitvoering en de rapportage van het onderzoek. Alle rapporten zijn openbaar en worden via de website groningsperspectief.nl gedeeld met bewoners en geïnteresseerden. De onderzoekers brengen halfjaarlijks een wetenschappelijk rapport uit met een bijgevoegde samenvatting. Het huidige rapport is het vierde en tevens laatste in deze reeks.

340206 0896

Bewoner aan het woord #1

Alles werd jarenlang ontkend

[Vrouw. Gepensioneerd, ambtenaar burgerlijke stand in een dorp in Midden-Groningen. Voorheen gemeenteraadslid. Werkte ooit kort bij de NAM.]

Midden jaren tachtig waren we hier in het dorp bij vrienden van ons – ik meende dat dat in 1986 was. Een forse beving deed de wijn klotsen in het glas. Wij zaten daar 's avonds en we spraken over de bevingen die we daarvoor ook al hadden opgemerkt. Zij hadden net een grote verbouwing aan het huis achter de rug. Er liep na die dag een scheur over de hele lengte van de nieuw gelegde marmeren vloer in de hal. Het zorgde er voor dat ik extra geïnteresseerd werd in alles wat zich hier in de omgeving rondom aardbevingen afspeelde. Hun schade werd ontkend en weggezet als het gevolg van bodemdaling en daarvoor moesten ze naar het Waterschap. En zo waren er velen.

Ik heb van 1971 tot 1973 bij de NAM gewerkt op de geologische tekenkamer, dus ik wist al een beetje van de hoed en de rand. Want over de verwachte bodemdaling werd in het begin van de jaren zeventig al gesproken. Het kwam alleen nooit naar buiten. Alles werd jarenlang ontkend. Later werden cijfers genoemd, terwijl ik wist dat daar begin jaren zeventig al over gesproken werd.

In 2002 werd ik in de gemeenteraad gekozen en het bestuurlijke werk bleek erg leuk te zijn. Toen er in 2004 weer een flinke beving was heb ik na overleg met de burgemeester in raadsvergadering voorgesteld om een infoavond met de NAM en de inwoners te organiseren. Onze burgemeester was daar een voorstander van.

Het zat stampvol in het zalencentrum. De mensen waren geschokt en daar hoorden we wat voor enorme impact die bevingen in de loop der jaren al had gehad op de inwoners. Er zijn daarna nog een aantal van die bijeenkomsten geweest. Er kwamen toen zoveel vragen los. Er was zoveel onduidelijkheid. Zoveel boosheid en frustratie.

In de jaren daarvoor hadden we al regelmatig trillingen gehad, variërend in sterkte. Mensen reageerden daar op, meldden ook schade, maar dat werd steeds afgewezen. Er werd gezegd: 'Dat komt door de bodemdaling en daarvoor moet je bij het Waterschap zijn. Dat komt niet door de NAM.' Pas later werd erkend dat het toch door de aardbevingen kwam.

Na 2004 ben ik echt heel diep gaan graven. Heb allerlei informatiebijeenkomsten bezocht en heb me ingelezen.

Breekpunt: Huizinge

Maar voor mij was augustus 2012 echt het breekpunt. De beving van Huizinge was de *limit*. We hadden zelf scheuren in de buitenmuur. Het glas in lood in onze suitedeuren was stuk. Scheuren die wij eerder zelf gevoegd hadden, daar sprongen de voegen weer uit. Hoe kon dat? Dat was heel ernstig.

Kamp kwam voor het eerst naar het noorden. Ik ben daar heel geschokt en gestrest van geweest; dat dit ons hier in Groningen allemaal overkwam. En de wijze waarop iemand uit Den Haag kwam reageren. Ik was ook echt woedend. Over alles wat ons niet verteld was en wat niet naar buiten kwam. Over de huizenmarkt die kelderde en de verhalen die los kwamen van mensen.

340206 0896

In die tijd ben begon ik echt van alles bij te wonen, bijvoorbeeld bij inloop- en adviesavonden die de gemeente organiseerde. Avonden in de regio waar sprekers waren. Ik las alles wat ik kon vinden over het onderwerp, haalde allemaal oude stukken van internet en sprak met een oud collega van de NAM hierover.

Ik vond bijvoorbeeld een stuk van de vroegere woordvoerder van de NAM uit 1986 toen hij in het *Reformatorisch Dagblad* toe gaf had dat de situatie in Groningen veel ernstiger was dan hij indertijd had toegegeven aan Meent van der Sluis. Die al forse waarschuwingen had geuit.

We zijn zo besodemieterd. En we worden nog steeds besodemieterd.

Opeenstapeling van bevingen

Je koopt een oud huis en je zet je ziel en zaligheid in om het huis te maken zoals het moet zijn – met authentieke elementen en alles. We hebben in de loop van de 35 jaar dat we hier wonen alles zoveel mogelijk weer teruggebracht in de oorspronkelijke staat. Dan heb je een huis waar je je thuis voelt en veilig bent. Dat huis is oud en dat huis is onderhoudsgevoelig, dus iedere scheur die optreedt door vrachtverkeer of door ouderdom die knappen wij op. Veel tijd, moeite en geld.

Maar onze huizen hebben ondertussen meer te lijden onder een opeenstapeling aan aardbevingen. Een .is wordt daar niet stabieler van. Of dat nou een grote of een kleine beving is, al die trillingen doen het huis geen goed. De NAM is daar verantwoordelijk voor. Veel mensen zijn financieel niet in de positie om een huis in topconditie te houden. Die mensen hebben een huis dat extra beschadigd is, niet alleen door de tand des tijds, maar verergerd door menselijk toedoen.

We hebben onlangs nog een beving gehad. Ik zag alles bewegen in de kamer. Ik zat hier in de stoel en het was net alsof een trein onder me door reed. Een gedreun... Alles bewoog. Alles kraakte. Nou, dan loop je daarna direct om je huis heen met je fototoestel en kijk je rond. Wij hebben een prachtige kelder. Hij is kurkdroog en dat hoort een kelder te zijn, maar ik kijk na elke beving of er scheuren ontstaan, want dan kan ik de kelder voorgoed sluiten. Gelukkig gaat dat elke keer nog goed. Het is mijn grote angst dat de kelder gaat lekken. Dat betekent dat het fundament ook beschadigd is.

Van NAM naar Centrum voor Veilig Wonen

Wij waren in 2012 één van de tienduizenden die schade hadden gemeld. Dat liep in een paar maanden tijd enorm op. Wij waren er vrij vlot bij. In 2012 werden wij nog heel goed geholpen door de NAM. Wij hadden een contactpersoon, een erg aardige begripvolle man en de schade werd direct gerepareerd. Er werd niet moeilijk daan.

Een aantal jaren later hebben we hier iemand gehad van Centrum Veilig Wonen die de schade aan nieuwe en oude losgeraakte scheuren kwam opnemen. Wat een arrogante, nare zak was dat, niet te filmen. Ik kon hem op het laatst de deur wel uitschoppen. Hij gaf ons de indruk dat we van de situatie wilden profiteren. Dat is ook uitgelopen op een contra-expertise.

In de contra-expertise is nog best wat bijgesteld, maar niet heel veel. Die contra-deskundige zei: 'We hebben het geprobeerd, maar ze willen geen kant op'. Toen hebben wij gezegd: 'Laat maar zitten'. Als er weer een beving komt dan staat het genoteerd. Dan meten we de boel wel weer op.

Het is ook een komen en gaan van steeds weer nieuwe, aardige, jonge contactpersonen. De meesten zijn net van school, volgens mij. Ze hebben naar ons idee niet voldoende bouwkundig inzicht. Ik geloof dat we nu de zevende contactpersoon hebben gehad. Iedere keer krijgen we weer een voorstel-mailtje. Met de meesten van hen hebben we nooit contact gehad. Alleen met nummer twee of nummer drie. En die – hoorden wij later – zit met een burn-out thuis. Dat was een hele aardige vrouw, maar die is hier één keer geweest. In het begin stuurde ik ze een kerstkaart. (Lacht.)

340206 0896

Dat is mijn manier om aan te geven dat zij er ook niks aan kunnen doen. Ze krijgen iedere keer al die vervelende mensen aan de telefoon.

Onveilige schoorstenen

In 2013 is er vanaf de straat een eerste scan gemaakt. Daaruit bleek dat onze schoorstenen een onveilige situatie vormden. Ik heb gevraagd wat het vervolgtraject was. 'Ja mevrouw', zeiden ze, 'dat komt nog. Wij hebben nu een oppervlaktescan gemaakt', zei die man, 'geen dieptescan'. Er is echter pas in 2015 een dieptescan gemaakt, nadat we gemeld hadden dat een van onze schoorstenen aan het verzakken was. Daar is direct op ingegrepen. Ze hebben na uren meten en rekenen, foto's en filmpjes maken onder andere een 3D-voorstelling gemaakt van de woning. Alles was voorlopig ok, behalve de schoorstenen en de rookkanalen, die vormden een directe onveilige situatie.

Alleen het onderliggende rapport krijg je als particulier kennelijk niet in handen. In die tijd ben ik een poos van slaapkamer veranderd. Want we slapen op de begane grond recht onder de verzakte schoorsteen. Maar na verloop van tijd zijn we toch weer teruggegaan naar de slaapkamer beneden. Boven voelt het ook niet goed. Toen dacht ik vaak: hoe kun je zo omgaan met mensen? Mijn gevoel van onveiligheid in ons eigen huis is eigenlijk slopend.

We hebben sinds 2015 nieuwe schoorstenen op het dak. De rookkanalen werden pas een jaar later verwijderd. We hadden de keus tussen originele stenen en prefab schoorstenen. We hebben gekozen voor prefab, vanwege het gewicht op onze dakconstructie, die ook behoorlijk zwaar is.

Het is echt niet zo dat mij niks meer kan overkomen. Maar het is in ieder geval zo veilig dat ik de woning levend kan verlaten. (Lacht.) Maar dat is heel betrekkelijk en sterk afhankelijk van de kracht van de beving en waar ik me bevind in het huis. Slapeloze nachten, dat is het resultaat.

Het heeft tot eind 2016 geduurd voordat de rookkanalen konden worden weggehaald. Dat was dus een lange periode, waarin wij wel steeds heel alert zijn geweest als er bevingen waren of hele harde wind. En de angst die me beetpakte als lampen heen en weer gingen of balken kraakten. Dat zijn van die rare signalen. Het gaf mij een unheimisch gevoel. Het was niet veilig, dat was gezegd door 'deskundigen'. En dat dan zo lang moest duren, dat is een hele nare gewaarwording.

Het huis moet nu in de komende jaren mogelijk nog een grootscheepse versterkingsoperatie ondergaan en dan komen we tijdelijk in een andere woning te zitten. Daar zie ik helemaal niet tegenop eigenlijk. Ik denk dat ik eerder opgelucht zal zijn, voor wat betreft de veiligheid. Eindelijk wordt er wat aan gedaan. Maar zolang we no niet versterkt zijn, blijven we wel beneden leven. Bij dat idee schiet ik wel weer in mijn angsten en woede. Misschien heb ik tegen die tijd geleerd er beter mee om te gaan.

Hier liggen balken maar een klein stukje op een steensmuur. Er hoeft maar iets te gebeuren en die balken schieten los. Ze zijn wel verankerd, maar als het dak gaat bewegen bij een zware beving van pak hem beet vier punt nog wat, dan staat dit soort huizen niet meer overeind.

Relatie onder druk

In 2008 is mijn man definitief gestopt met zijn werk als docent. We hebben een caravan om te trekken, maar ook voor als ik weg wil om gewoon even niet in de sores te zitten. We lopen graag, en ook regelmatig. We plukken de dag, maar niet thuis.

Door de aardbevingsproblematiek ontstonden er problemen tussen mijn man en mij. Ik kwam er niet los van, sliep slecht en sprak nergens anders meer over. Mijn man had het daar erg moeilijk mee. En ik heb dat ervaren als gebrek aan steun.

340206 0896

Ik heb de huisarts op een gegeven moment een briefje gestuurd, kreeg overal last van, voelde me vaak zo moedeloos en angstig. Ik was mezelf volledig kwijt. 45 jaar huwelijk leek een last te worden. Ik heb haar voorgelegd wat er allemaal speelde. Toen heb ik een stuk of zeven gesprekken gehad met de praktijkondersteuner. Die heeft mij heel goed geholpen. Haar heb ik alles verteld. Het was allemaal te veel geworden.

Dat is weer gezakt hoor. Zij heeft mij heel goed geholpen. Ik heb handvatten gekregen van haar. Ze zei: 'Je moet daar anders mee omgaan.' En dat heb ik dus in het najaar van 2015 en het voorjaar van 2016 gedaan. 'Pas beter op jezelf.' Daar ben ik nog steeds mee bezig.

Ik heb er van geleerd. Je kiest voor elkaar en dat is met alles erop en eraan. Hij voelt mijn emoties op een andere manier aan dan dat ik ze zelf beleef. Dat staat los van de NAM, maar het bepaalt wel hoe ik mij voel en hoe dingen binnen komen.

Er op je zevenenzestigste er achter komen dat je zelfvertrouwen aan het wegebben is. Dat ervaar ik en word daar erg ongelukkig van. Najaar 2016 ben ik weer naar de huisarts gegaan, nu met fysieke klachten, en ze heeft me voor allerlei onderzoeken doorgestuurd naar het ziekenhuis. Mijn weerbaarheid was weg. En ik slaap slecht. Ik heb niet alleen astma maar ook chronische artrose. Dat is in 2017 duidelijk geworden. Als ik mezelf veel fysiek inspan dan krijg ik pijn, maar ook op stress reageer ik erg sterk. Ik ben in alle opzichten gevoeliger geworden.

Voor mijn ontspanning ben ik weer gaan breien. Dat is voor mij een soort mindfulness. Daar kun je heerlijk bij nadenken en je gedachten ordenen. En ik ben geïnteresseerd in kunst en cultuur, lees daar ook graag over. Maar ik lees geen rapporten meer. Gewoon leuke dingen doen. Het leven is niet één groot drama. Soms lees ik de krant niet. Dan wil ik het gewoon even niet weten.

Gijzeling

Ik denk niet dat het verstandig is om nog dingen aan het huis te doen. Dit is weliswaar geen rijksmonument, maar we wonen wel binnen het beschermde dorpsgezicht. Het zou mij niet verbazen als er veel aan deze woning moet gebeuren – misschien moet er wel herbouw plaatsvinden. Waarom doe je dan nog dingen? We houden het netjes, maar we vervangen niets meer.

Wij hebben altijd tegen elkaar gezegd dat we in 2015 zouden verhuizen. Dan gaan wij eens kijken wat de mogelijkheden zijn. Onze dochter woont in het buitenland. Ergens gaan wonen waar we wat gemakkelijk naar haar toe kunnen reizen; meer voorzieningen hebben. Die droom is na 2012 opzij gezet. Dit huis was daarvoor 'n drie ton waard, maar in het voorjaar van 2015 werd er gezegd door een makelaar: 'Als je er 240.000 voor krijgt mag je de handen dichtknijpen.'

Onze droom kunnen we niet meer waarmaken. Wij hadden geld nodig. Dat was voor onze oude dag in de buurt van onze dochter. Ze woont al 17 jaar in Engeland.

Mijn man woont hier overigens nog heel erg graag. Het is ook een schitterende plek met een prachtig huis. Hij gaf in 2015 eigenlijk ook aan niet weg te hoeven. Maar we hadden er een afspraak over gemaakt. Op enig moment rond die tijd zouden we weg.

Wij hebben ook geen toekomst meer hier. Dat is ons gewoon afgenomen. Dat irriteert me mateloos. Ik word daar heel boos over, dat anderen beschikken over mijn tijd, over de jaren die we nu nog hebben na onze pensionering. Dat wij niet kunnen doen en laten wat wij willen. Wij kunnen ons spaargeld wel stoppen in allerlei leuke aanpassingen aan het huis, maar wat voor zin heeft dat? Het is water naar zee dragen. Als er versterkt moet worden, slopen ze alles er weer uit.

Het is een gijzeling. Een nachtmerrie.

340206 0896

3. Situatieschets en samenhang

Samenvatting

Gronings Perspectief bestudeert de impact van de gaswinning van 2016 tot eind 2017. Uit het onderzoek blijkt dat schade en blootstelling aan bevingen onlosmakelijk verbonden zijn met ervaren veiligheid, gezondheid en toekomstperspectief. Dit onderzoek vindt plaats binnen een maatschappelijke en politieke context waarin voortdurend ontwikkelingen zijn van beleid, schade(meldingen), schadeprocedures en het niveau van gaswinning. In dit hoofdstuk schetsen wij de context waarin ons onderzoek plaatsvond en geven we een overzicht van hoe we de gevolgen van de gaswinning hebben bestudeerd :

1. *Overzicht van gebeurtenissen tussen 2012 (Huizinge) en januari 2018: Uit het overzicht blijkt dat de periode van ons onderzoek (2016-2017) ogenschijnlijk rustig was.*
2. *Blootstelling aan bevingen: Gedurende de looptijd van dit onderzoek vonden er zes bevingen plaats met een magnitude 2 tot 2,5 op de schaal van Richter en één met een magnitude 2,5 tot 3. Na afronding van het onderzoek vond de aardbeving in Zeerijp met een magnitude 3,4.*
3. *Aantal schademeldingen: 410.000 Groningers wonen in een postcodegebied met schade. Gedurende de looptijd van dit onderzoek kwamen er tot 29 maart 2017 21.003 nieuwe schademeldingen bij. Vanaf 1 april zijn de schademeldingen enkel geregistreerd en niet in behandeling genomen, omdat er een nieuw schadeprotocol ingesteld zou worden. Tussen 31 maart en 31 december 2017 zijn er 3953 schademeldingen binnengekomen. In de eerste drie weken van januari 2018 is als gevolg van Zeerijp het aantal meldingen met 4322 toegenomen. Er is nog geen schadeprotocol.*
4. *Uit de GGD Gezondheidsmonitor van eind 2016 blijkt dat ca. 170.000 Groningers (incl. kinderen) aangeeft schade te hebben aan hun huis.*
5. *Terugloop schademeldingen: Begin 2016 meldde 11,0% van de respondenten met schade dit (deels) niet aan CVW of NAM. In juni 2017 is dit gestegen naar 18,1%.Men meldt schade vooral niet omdat men negatieve verwachtingen heeft over de afhandeling.*
6. *Veranderende schaderegeling en versterking: In de loop van het onderzoek komt de versterkingsoperatie op stoom. De schadeafhandeling komt onder regie van NCG. Het lukt niet een nieuw schadeprotocol in te stellen.*
7. *Aan het eind van dit hoofstuk beschrijven we het Gronings Perspectief onderzoek. We leggen uit welke factoren we hebben onderzocht om de impact van de gaswinning op de bevolking te bestuderen. We geven een model met oorzaken, primaire en secundaire gevolgen.*

Het onderzoek Gronings Perspectief is ontworpen om verschillende vragen in samenhang en over tijd te bestuderen. Onze visie is dat schade en blootstelling aan bevingsgevaar onlosmakelijk verbonden is met de ervaren veiligheid, gezondheid en toekomstperspectief. Het onderzoek is twee jaar geleden zodanig opgezet dat aan het eind van het onderzoek, in dit eindrapport, een goed beeld geschetst kon worden van de impact van de bodembeweging over een breed spectrum van sociale en psychische reacties.

340206 0896

Alvorens in te gaan op de kernvariabelen van dit onderzoek en hun onderlinge samenhang is het goed om eerst stil te staan bij de impact van de bevingen. We maken daartoe een schets van de recente ontwikkelingen in het bevingsgebied en de kenmerken van de huidige situatie.

Situatie in het bevingsgebied

Gebeurtenissen vanaf de beving van Huizinge (augustus 2012)

Er zijn diverse gedetailleerde overzichten gemaakt van de gebeurtenissen rondom gaswinning (zie onder meer Damveld, 2017; Brandsma, Ekker, & Start, 2016). Voor dit rapport geven we geen gedetailleerd overzicht maar het is nuttig om de belangrijkste gebeurtenissen en feiten op rij te hebben. Dit doen we vanaf de beving van Huizinge (augustus 2012), een moment waarop de impact van de gaswinning voor veel mensen zeer duidelijk werd. We beseffen ons dat dit geen volledig overzicht is, er waren immers voor 2012 al veel bevingen en lokaal waren er grote zorgen over de impact van de gaswinning (zie ook interview met de titel "het begon al lang geleden).

Zoals uit dit overzicht is op te maken is de periode van dit onderzoek (2016-2017) ogenschijnlijk een rustige. De gaswinning loopt sterk terug vanaf het hoogste niveau in 2013. Het aantal schademeldingen eveneens. Aan het begin van ons onderzoek is de landelijke aandacht voor de situatie in Groningen weg aan het ebben. De publieke aandacht vlamt weer op in de aanloop naar de verkiezingen, als Groningen een korte periode een groot nationaal vraagstuk lijkt te worden. Kort nadat het onderzoek formeel is afgerond maakt de beving van Zeerijp (8 januari 2018) in een klap een eind aan de hoop dat er een regelbaar "systeem" zou zijn voor seismische activiteit.

Blootstelling aan aardbevingen

Bij aanvang van het onderzoek liep de seismische activiteit in het Groningen gasveld terug, ogenschijnlijk doordat de gaskraan rondom Loppersum werd teruggedraaid. Kenmerkend voor de eerste periode van het onderzoek was een toename van het aantal bevingen aan de Zuidkant van het gasveld. Gedurende de officiële looptijd van het onderzoek bleef het aantal hevige bevingen beperkt. In 2016 vonden er drie bevingen plaats met een magnitude 2 tot 2,5 op de schaal van Richter. In 2017 waren er eveneens drie bevingen met een magnitude 2 tot 2,5 en een met een magnitude 2,5 tot 3[3] op de schaal van Richter.

[3] Na de officiële afronding van dit project (maar voor het verschijnen van het eindrapport) vond op 8 januari 2018 een hevigere beving plaats in Zeerijp. We hebben binnen twee dagen na de beving een vragenlijst aan het bewonerspanel gestuurd waarin we onder andere de impact op veiligheid meten. Hierover schreven we een begeleidend rapport.

340206 0896

Figuur 3.1: Enkele gebeurtenissen rondom gaswinning van augustus 2012 (beving Huizinge) tot nu.

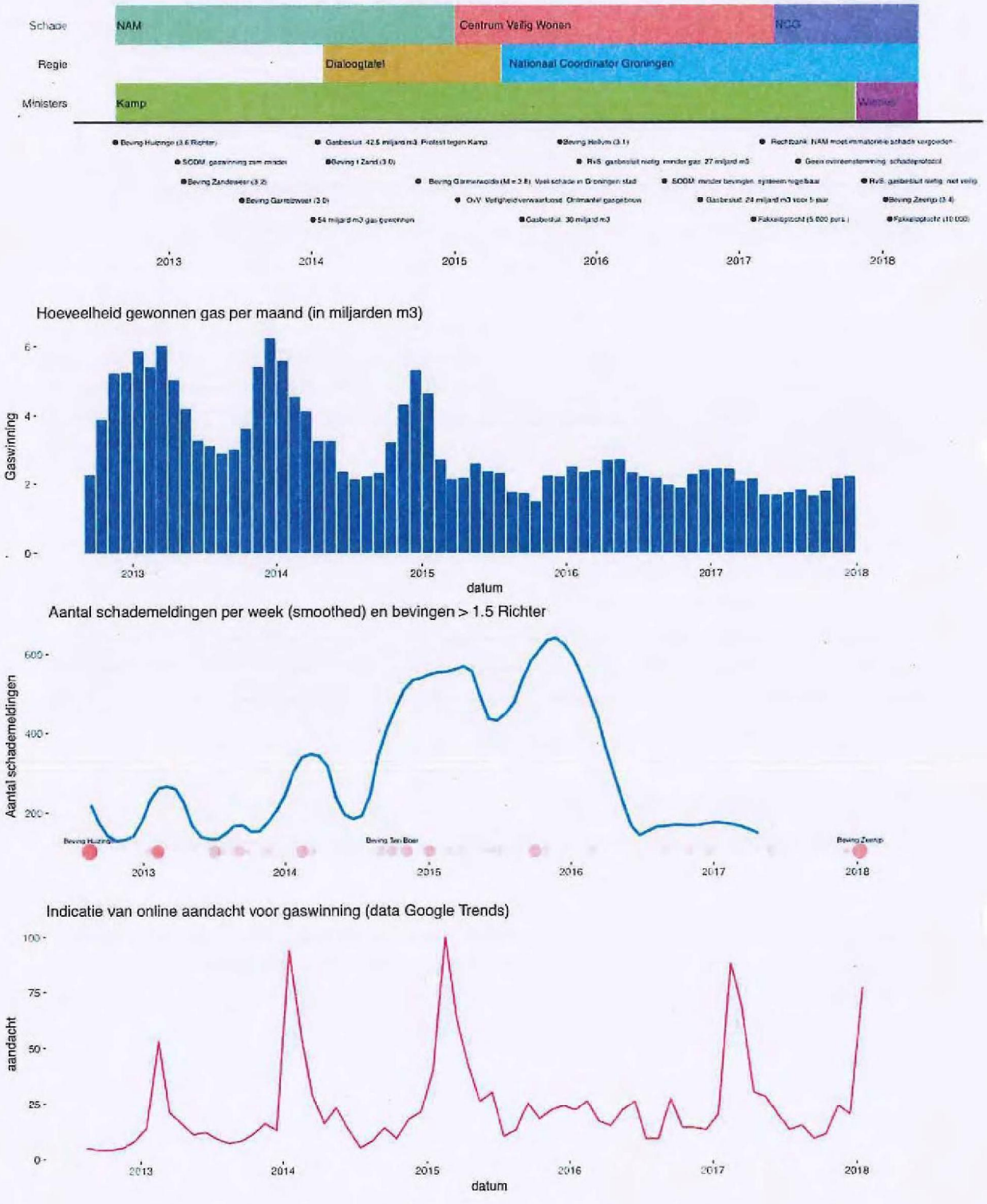

Figuur 3.2 geeft een indruk waar in Groningen en de andere noordelijke provincies mensen zijn blootgesteld aan aardbevingen, in de periode 1986 tot begin 2017. We zien op welke locaties in de provincie de deelnemers aan het Lifelines onderzoek blootgesteld zijn geweest aan bevingen die voelbaar zouden kunnen zijn in een klein gebied (1,0 tot 2,2), in een iets grotere omtrek (2,3 tot 2,9) en bevingen die nog verder weg kunnen worden gevoeld (3,0 en hoger). Of een persoon

340206 0896

een beving voelt of niet hangt af van zeer veel factoren (waaronder uiteraard de sterkte van de beving, maar ook persoonskenmerken, of men slaapt of wakker is, of men zich binnenshuis of buitenshuis bevindt, actief is of stil zit, etc.). Maar uiteraard geldt dat ook veel lichte trillingen een impact zouden kunnen hebben op de woning, ongeacht of de bewoners deze altijd registreren of niet. Overigens is Figuur 3.1 gemaakt op basis van aannames die, afgaande op de beving van Zeerijp, te laag zijn ingeschat. Deze laatste beving was tot in de stad Groningen nog voelbaar, over een afstand van zo'n 20 km of meer (zie bijlage over extra meting).

Figuur 3.2: Voelbare aardbevingen in de omgeving van deelnemers aan het Lifelines-onderzoek.

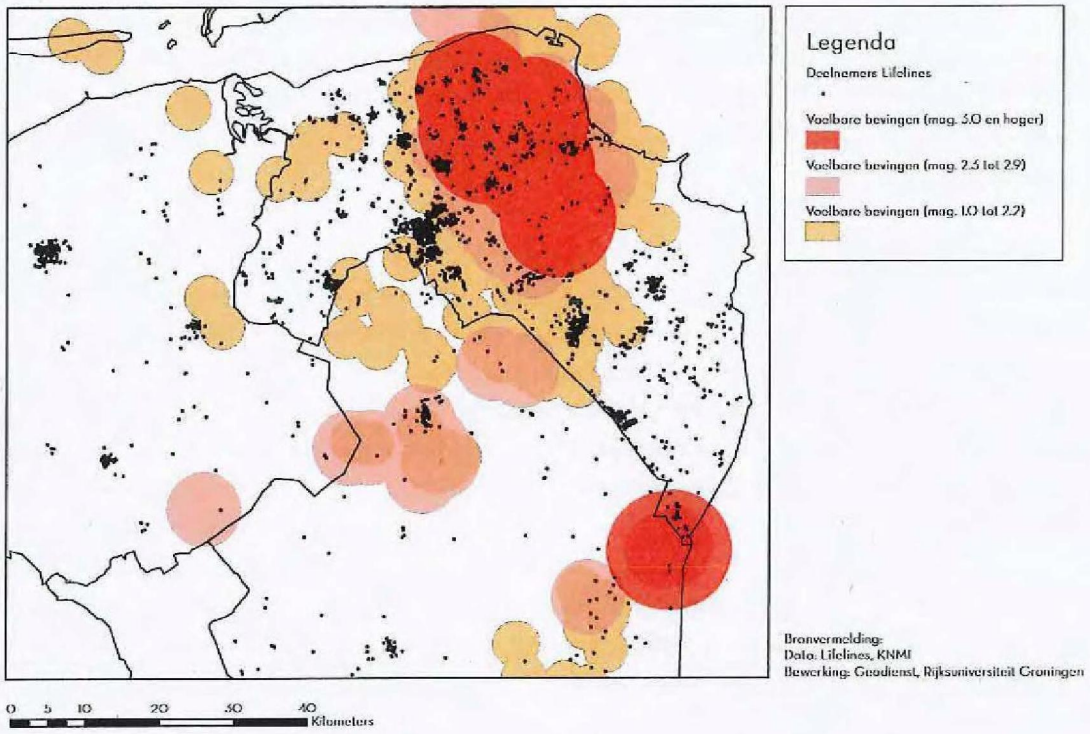

Schademeldingen

Bij aanvang van het onderzoek waren er 58.679 schademeldingen binnengekomen vanaf 13 augustus 2012 (na de beving van Huizinge) tot 1 januari 2016 (bron: NAMplatform.nl). Gedurende de looptijd van dit onderzoek kwamen er tot 29 april 2017 nog 21.003 nieuwe schademeldingen bij. Vanaf 1 april zijn de schademeldingen enkel geregistreerd en niet in behandeling genomen, omdat er een nieuw schadeprotocol ingesteld zou worden. Dat nieuwe protocol is echter nog niet in werking getreden. Tussen 31 maart en 31 december 2017 zijn er 3953 schademeldingen binnengekomen - gemiddeld tussen de 50 en 180 meldingen per week. In de eerste drie weken van januari 2018 is als gevolg van Zeerijp het aantal meldingen in 3 weken tijd scherp toegenomen: er kwamen 4322 meldingen bij (bron: NCG).

Gedurende het onderzoek bleek dat het aantal inwoners van de provincie dat blootgesteld was aan de gevolgen van bodembeweging veel groter was dan tot dan toe werd verwacht. Door gegevens over aantallen schadegevallen per postcodegebied (PC4) die wij kregen van het CVW

340206 0896

te koppelen aan gegevens uit de Basisregistratie Adressen en Gebouwen (BAG) van het Kadaster, becijferden wij dat zo'n 410.000 Groningers in een postcodegebied woonden waar schade door aardbevingen was erkend door de NAM/CVW.

Zowel tijdens de eerste als de vierde meting is aan respondenten gevraagd of ze schade hadden en of ze deze schade hadden gemeld bij het CVW of NAM. Tijdens meting 1, in februari 2016, had 11,0% van de respondenten schade niet of deels niet gemeld. Dat totaalpercentage kan op een aantal manieren worden onderverdeeld. Onder respondenten met één keer schade is het percentage dat schade (deels) niet meldt lager (8,6%) dan onder respondenten met meervoudige schade (13,1%). Van de mensen die aangeven dat ze meervoudige schade hebben, heeft 3,4% in het geheel geen schade gemeld. Tijdens meting 4, in april 2017, had 18,1% van de respondenten schade niet of deels niet gemeld. Het percentage dat schade (deels) niet meldt onder respondenten met één keer schade is 15,5%. Onder respondenten met meervoudige schade is dat 19,8%. Van de mensen met meervoudige schade heeft 5,8% in het geheel geen schade gemeld.

Uit verdiepende analyses blijkt dat het percentage dat schade niet (meer) meldt met name hoog is onder respondenten die al eerder schade aan hun woning hadden: van hen meldt 27,5% de nieuwe schade niet of niet geheel. Respondenten gaven ook toelichting waarom ze schade niet of deels niet meldden. De meest genoemde redenen om tijdens meting 1 (februari 2016) niet te melden waren negatieve verwachtingen over de afhandeling (26%), de schade was niet ernstig genoeg om te melden (20%), men herstelt schade zelf (8%), is er nog niet aan toegekomen om het te melden (7%) of woont in een huurhuis en ziet het niet als zijn/haar taak om schade te melden (6%).

Tijdens meting 4 zijn de meest genoemde redenen negatieve verwachtingen over de afhandeling (34%), dat de schade niet ernstig genoeg was om te melden (16%), dat men de schade nog niet heeft gemeld (16%) en dat men in een huurhuis woont (12%). Een aantal respondenten geeft aan dat men in het buitengebied woont en daarom denkt dat schademelding geen zin heeft (6%) of dat men schade niet meldt omdat men niet zeker is of het wel aardbevingsschade betreft (5%). De resterende 11% noemde andere redenen.

Uit de toelichting op de vraag blijkt dat velen schade niet melden omdat volgens hen de "kosten" van zo'n melding te hoog zijn. Die kosten zijn niet alleen financieel: men noemt verschillende obstakels om schademelding te doen. Schademeldingen en -afhandeling kosten volgens deze respondenten te veel tijd, ze geven overlast, vormen een te grote emotionele belasting en hebben soms ook negatieve financiële gevolgen. De redenen die men noemde zijn onder andere:

> "Te veel werk en gezeur om gelijk te krijgen en schadevergoeding te krijgen. Het kost heel veel tijd voordat je sommige schade vergoed krijgt, soms een paar jaar, en dat kost te veel energie die ik niet heb."

> "Geen overlast meer willen hebben van de herstelwerkzaamheden. De afgelopen jaren hebben de herstelwerkzaamheden (door een aannemer) ons ieder jaar redelijk veel vrije dagen gekost en veel overlast bezorgd. Een tweede reden is "meldingsmoeheid": ik wil niet weer melden en met een expert door het huis heen gaan om de schade te bekijken."

340206 0896

"Plat gezegd: het "gezeik" er omheen en het voortdurende getraineer van het CVW. Ik wil gewoon door met mijn leven en me niet constant kwaad maken over dingen die volledig buiten mijn invloedssfeer zijn ontstaan."

"Omdat ik niet elk jaar werklieden in mijn huis wil hebben. Dat geeft te veel onrust en het is onbegonnen werk omdat er telkens nieuwe schades zijn."

Uit diverse antwoorden blijkt dat deze negatieve verwachtingen deels gerelateerd zijn aan een gebrek aan vertrouwen in instanties, taxateurs en in het huidige systeem waarbinnen schades worden afgehandeld:

"Omdat wordt gezet op C schade, twijfel zelf soms ook vooral hierdoor. Anderzijds kan er nog meer schade zijn die ik niet zie en weet,maar heb geen vertrouwen in de afhandeling. Heb nu gelezen dat schade kan verjaren,hoezo vertrouwen in regering, NAM, CVW, EZ, nat.coordinator dhr.Alders?"

"Ik ben er emotioneel nu pas aan toe. Ik weet niet hoe ik reageer als ik een taxateur aan de deur krijg (eentje die denkt dat hij de schade uit eigen portemonnee moet betalen) die de schade toekent als C-schade. Het is een en al willekeur. Ik ben bang dat het verkeerd afloopt."

"Veel teveel gedoe in verhouding tot de schade (scheur in de muur op slaapkamer) en weinig vertrouwen in een snelle en goede afwikkeling, dus maar laten zitten..."

Zoals ook uit het laatste citaat blijkt kiezen veel bewoners ervoor om zelf een soort van "taxatie" te maken van de hoeveelheid schade. Als het meevalt of als er redenen zijn dat men denkt dat het toch niet wordt vergoed, dan wordt de schade niet gemeld:

"kleine schades, gedoe weegt niet op tegen zelf repareren"

"In eerste instantie niet gerealiseerd dat het aardbevingsschade was."

Van de mensen die schade nog niet hebben gemeld zijn er verschillende respondenten die schade "opsparen" tot ze een groot aantal in één keer kunnen melden.

"Het zijn kleine schades, scheuren in muren. We wachten tot het er weer meer zijn zodat alles in 1x kan gemeld kan worden en we niet aldoor in de papieren rompslomp zitten"

Kortom: gedurende de looptijd van het onderzoek is er een substantiële verandering in het gedrag van de respondenten. Zij melden in toenemende schade niet meer. Daar lijkt een gebrek aan vertrouwen in de schadeafhandeling aan ten grondslag te liggen.

Schademeldingen en erkende schade

Voor aanvang van het onderzoek hadden wij een beperkt beeld van de hoeveelheid schade in verschillende gemeenten. Gedurende het onderzoek ontvingen wij gegevens van het CVW over aantallen schademeldingen per postcodegebied, op basis van het schaderegister. De gegevens uit dit register zijn grafisch weergegeven in Figuur 3.3.[4]

[4] De in de Figuur weergegeven percentages zijn berekend met behulp van cijfers afkomstig van het Centrum Veilig Wonen (CVW) in combinatie met gegevens van het BAG register van het Kadaster. CVW verstrekte per 4-cijferig postcodegebied het totale aantal (a) schademeldingen, (b) erkende schadegevallen, (c) unieke woonadressen met erkende schade > 1000 euro, (d) unieke woonadressen met

340206 0896

Figuur 3.3: Gemelde schade en erkende schade als percentage van het aantal woningen per PC4 postcodegebied, per 1 januari 2017.

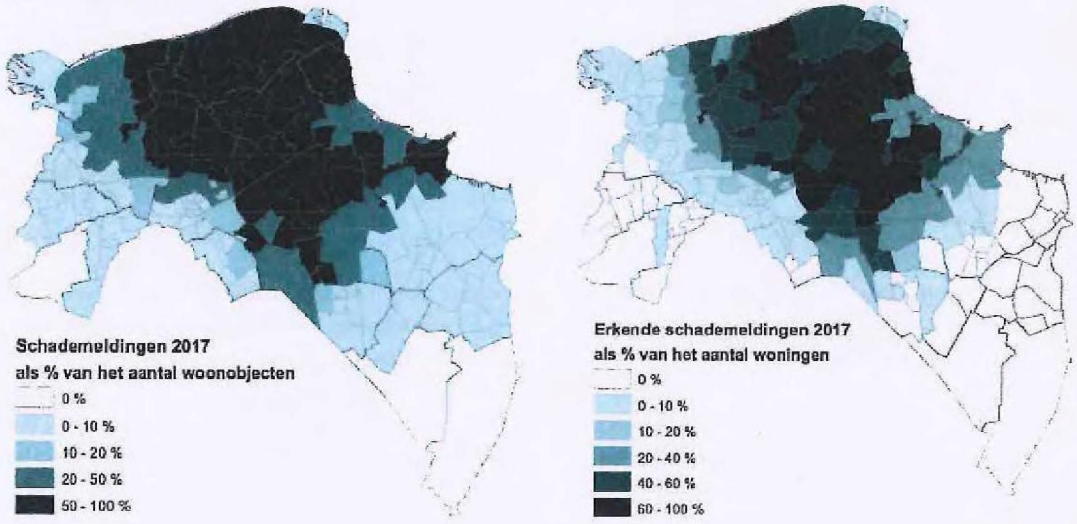

Er zijn twee redenen om te twijfelen aan de volledigheid van dit register en dus aan de accuraatheid van deze cijfers. De eerste is dat, zoals in voorgaand stuk toegelicht, er sprake is van onderrapportage van schades. Gedurende de looptijd van ons onderzoek zien we dat respondenten minder schades zijn gaan melden: in februari 2016 (meting 1) meldt 11,0% van respondenten schade geheel of deels niet. In april 2017 (meting 4) is dat aantal gestegen tot 18,1%.

De tweede reden leidt wellicht tot een ernstiger vertekening. Uit een recent rapport van Lugtig, Ter Mors en Bethlehem (2017) maken wij op dat er mogelijk systematische vertekeningen zijn in het schaderegister als gevolg van de manier waarop schades worden geregistreerd: "Binnen het schaderegister van de NAM [...] zijn schademeldingen van huurwoningen zeer ondervertegenwoordigd. Dit komt vermoedelijk omdat deze schades niet direct bij de NAM worden gemeld, maar bijna altijd via verhuurders verlopen (meestal via woningbouwcorporaties). Voor het melden van deze schades geldt een andere procedure, waardoor schades aan huurhuizen (en de effecten op de ervaren leefbaarheid onder bewoners van huurwoningen) sterk ondervertegenwoordigd zijn in het onderzoek." (Lugtig, Ter Mors, & Bethlehem, 2017, p. 49). Alhoewel Lugtig en collega's geen bron geven voor deze informatie hebben wij geen reden om ze te betwijfelen. We concluderen dan ook dat de data van CVW/NAM mogelijk onvolledig is en dat de werkelijke schade groter is dan de geregistreerde schade.

De werkelijke omvang van de schade in Groningen is dus wellicht het best te bepalen uit empirisch onderzoek. Onlangs heeft de GGD een bijzonder omvangrijk onderzoek verricht in het gebied, in het kader van de GGD Gezondheidsmonitor (eind 2016). Hierbij was een aantal vragen opgenomen over schade aan de eigen woning. Het aantal respondenten is dermate hoog dat men

---

erkende schade en (e) unieke woonadressen met meervoudige schade (gegevens van 13 augustus 2012 tot 1 januari 2017).

340206 0896

op basis hiervan goed kan extrapoleren naar aantallen schades in de populatie. Van de respondenten in de GGD Gezondheidsmonitor heeft 14% één keer schade gehad en 15% meervoudige schade (zie Tabel 3.1). Dit kunnen we vervolgens extrapoleren naar het aantal inwoners van de hele provincie van 19 jaar en ouder. Van de 462.824 volwassen inwoners zijn 134.363 van mening schade te hebben als gevolg van bodembeweging, waarvan iets meer dan de helft meervoudige schade is. Met name het aantal inwoners met meervoudige schade is aanzienlijk hoger dan eerdere schattingen (zie Wetenschappelijk Rapport # 1, Postmes et al., 2016). Tellen we ook kinderen mee dan concluderen we: eind 2016 denken 170.000 Groningers dat ze schade door bodembeweging hebben. Van hen heeft 85.000 meervoudige schade.

Tabel 3.1: Aantal inwoners dat denkt schade (door bodembeweging) aan de woning te hebben. Uit: GGD gezondheidsmonitor, najaar 2016.

	Geen schade	1x schade	Meervoudige schade	Totaal	Nonrespons
Aantal respondenten	10.245	2.547	2.930	16.668	946
	65%	16%	19%		6%
Aantal respondenten (gewogen)	11.329	2.277	2.357	16.642	678
	71%	14%	15%		4%
Geschat aantal inwoners	328.461	66.020	68.343	462.824	18.846
	71%	14%	15%		4%

Voor wat betreft het aantal schademeldingen zijn de aantallen eveneens hoger dan op basis van het CVW schaderegister werd vermoed (zie Wetenschappelijk Rapport #1). De gewogen aantallen laten zien dat 15% van de respondenten één keer schade geeft gemeld en 9% meerdere keren (zie Tabel 3.2). Als we dit extrapoleren naar het aantal inwoners van de hele provincie van 18 jaar en ouder, dan hebben 70.489 volwassen inwoners één keer schade gemeld en 39.821 meerdere keren. Het totale aantal respondenten dat schade heeft gemeld bij CVW/NAM (een geschatte 110.310 volwassenen) ligt dus 18% lager dan het aantal dat denkt schade te hebben (134.363 volwassenen). Het verschil tussen deze aantallen wordt waarschijnlijk door meerdere factoren bepaald. Een eerste reden is dat men niet alle schade meldt. Dat met name het aantal meervoudige schademelders kleiner is dan het aantal mensen dat aangeeft meervoudige schade te hebben gehad, kan wellicht ook verklaard worden door "spaargedrag" van schademelders - men meldt niet meer elke schade apart maar 'spaart' schades op. Tenslotte speelt waarschijnlijk een belangrijke rol dat niet alle huurders schade melden bij het CVW/NAM.

Tabel 3.2: Aantal inwoners dat schade heeft gemeld. Uit: GGD gezondheidsmonitor, najaar 2016.

	Niet gemeld	1x gemeld	Meervoudig gemeld	Totaal	Nonrespons
Aantal respondenten	10.807	3.008	1.919	16.668	934
Percentage	69%	19%	12%		6%
Aantal respondenten (gewogen)	12.169	2.433	1.375	16.642	665
Percentage	76%	15%	9%		4%
Geschat aantal inwoners	352.514	70.489	39.821	462.824	18.481
Percentage	76%	15%	9%		4%

Veranderende schaderegeling en versterking

Belangrijk voor de context van dit rapport is tevens dat gedurende de looptijd van het onderzoek zich een kentering aftekende in het denken over de rol van overheid en NAM. Vanaf 2012 handelde de NAM alle schade zelf af. In 2015 werd het CVW opgericht met de intentie om

340206 0896

de NAM op afstand te zetten. Op 10 januari 2017 verklaarde de NAM dat zij bereid is om volledig uit de schadeafhandeling te stappen. Per 31 maart kwam de huidige schaderegeling ten eind: de overheid zou de schaderegeling inrichten en daartoe zou een "schadeprotocol" worden opgesteld. De intentie van de NCG was om per juli 2017 een nieuw schadeprotocol vast te stellen, in overleg tussen maatschappelijke organisaties, lokale overheden, landelijke overheid en de NAM. Deze ambitie strandde om verschillende redenen waaronder de lange kabinetsformatie. Bij het schrijven van dit rapport was het nieuwe protocol de topprioriteit van de minister van Economische Zaken en Klimaat (EZK).

Gedurende de hele looptijd van dit onderzoek zijn op juridisch vlak belangrijke ontwikkelingen. Allereerst verliest de NAM een serie rechtszaken. Eén daarvan is direct relevant voor dit onderzoek: op 1 maart 2017 vonnist de rechtbank Assen dat de NAM aansprakelijk is voor immateriële schade. Kort na deze uitspraak besluit het ministerie van EZ om de kwaliteit van vijf onderzoeken naar leefbaarheid in Groningen (waaronder Gronings Perspectief) met een "methodologische review" onder de loep te nemen (Lugtig, ter Mors, & Bethlehem, 2017)[5]. Een tweede juridische ontwikkeling is de instelling van arbiters die uitspraak doen in geschillen rondom schadeafhandeling. Tenslotte doet de Raad van State tegen het eind van 2017 een uitspraak: de minister van Economische Zaken en Klimaat moet een nieuw besluit nemen over de gaswinning in Groningen.

In de loop van 2017 komt ook de versterkingsoperatie op gang. Enerzijds is de versterking een noodzakelijke oplossing om de veiligheid van woningen te borgen. Tegelijk zijn er signalen dat de versterking zelf een forse belasting kan zijn voor bewoners en dorpsgemeenschappen. In de loop van het jaar verschijnen meerdere negatieve berichten over versterking in de media. Eind 2017 constateert de NCG: "de Groningse situatie is uitzonderlijk, de uitvoering van de operatie is zeer complex en heeft alle kenmerken van een crisis. Om uitvoering aan de operatie te kunnen geven, zal er een wettelijk instrumentarium moeten komen. Dit instrumentarium richt zich onder andere op weigeraars, vergunningverlening, het mogelijk maken om zorginstellingen samen te laten werken om versterking en huisvesting voor cliënten mogelijk te maken zonder bezwaar van de mededinging, compensatie voor bedrijven en corporaties zonder dat dit stuit op staatssteun discussie, afwijken van aanbestedingsregels om snelheid te maken." (NCG, meerjarenprogramma brief, 28/11/2017). De Groninger Bodem Beweging en het gasberaad roepen in reactie op deze brief op om bij de versterking "pas op de plaats" te maken (http://www.groninger-bodem-beweging.nl/images/pdf/Commentaar-GBB-op-MJP-brief-171201.pdf en http://gasberaad.nl/persbericht-wal-keert-schip/).

Verwachte impact: samenhang tussen factoren

Tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen verzamelde Gronings Perspectief gedurende 2016 en 2017 met regelmaat nieuwe gegevens. Omdat ten tijde van het onderzoek nog maar een relatief kleine groep bewoners daadwerkelijk is versterkt, hebben we de gevolgen van de

[5] De review concludeerde met betrekking tot Gronings Perspectiefdat het "bijzonder bruikbaar is als blauwdruk voor het meten van de effecten van aardbevingen op leefbaarheid. De studie is van zeer hoge kwaliteit" (p. 35) en "Deze manier van het onderzoeken van veranderingen binnen mensen, vóór en na de aardbevingen moet gezien worden als de Gouden Standaard als het gaat om niet-experimenteel effectonderzoek" (p. 34).

340206 0896

versterking op bewoners zelf niet kunnen meten (ook bleek er onduidelijkheid te heersen onder panelleden over of men versterkt werd, zie Postmes et al., 2017b).

Ons onderzoek had aan de ene kant ten doel bij alle Groningers uit de 20 (toen nog 23) gemeenten te inventariseren hoe zij hun toekomstperspectief zien: wat waarderen ze in hun leefomgeving en wat kan beter? Aan de andere kant, en hier lag in ons onderzoek de nadruk op, was een belangrijk doel om de psycho-sociale gevolgen van de gaswinning te onderzoeken. Dit deden we aan de hand van een breed spectrum van onderwerpen. Ons uitgangspunt was dat de impact van de gaswinning op mensen (bijv. op gezondheid, veiligheid, actiebereidheid), niet los gezien kan worden van de maatschappelijke context waarin de gaswinning zich afspeelt. Hierin spelen onder andere instanties zoals de regering, NAM, lokale gemeentes (en het vertrouwen dat men daarin heeft), beleid, zoals omtrent schadeprocedures (en de mate waarin men beleid rechtvaardig vindt) en sociale netwerken, zoals buren, familie of vrienden, eveneens een rol.

Om de bovengrondse gevolgen van de gaswinning integraal te onderzoeken onderscheiden wij mogelijke oorzaken (bijv. schade), primaire (bijv. veiligheid) en secundaire (bijv. gezondheid) gevolgen (zie Figuur 3.4)

Aan de kant van de *oorzaken* onderscheiden wij de schade en andere directe (fysieke) overlast door bevingen (zie Figuur 3.3). Daarnaast vermoedden wij dat onrecht en gebrek aan vertrouwen (of zelfs wantrouwen) een belangrijke rol konden spelen.

Deze fysieke en maatschappelijke oorzaken, zouden, zo verwachtten wij, een aantal *primaire gevolgen* kunnen hebben. Zo verwachtten wij dat de ervaren veiligheid kon worden aangetast, dat individuen een aantal emoties zouden kunnen ervaren (zoals woede of machteloosheid). Ook wilden we onderzoeken of sociale cohesie, oftewel verbondenheid met de buurt, individuen zou bufferen tegen een slechte gezondheid (zie ook Holt-Lunstad et al., 2010)[6].

Deze primaire gevolgen zouden op hun beurt een aantal secundaire gevolgen teweeg kunnen brengen. Zo vermoedden wij dat de bodembeweging gevolgen kon hebben voor de gezondheid, voor het toekomstperspectief van de bewoners en dat het tot gedragsverandering zou kunnen leiden.

[6] Mogelijk zou schade ook sociale cohesie kunnen verhogen. Uit de literatuur blijkt dat de sociale cohesie stijgt wanneer gebeurtenissen (collectief) ingrijpend zijn (bijv. bij rampen wanneer mensen zich collectief onrechtvaardig behandeld voelen; Drury et al., 2009; Van Zomeren et al., 2008). Zoals we in rapport#2 laten zien is dit inderdaad het geval. Omdat het om een klein effect gaat gaan we er in dit rapport niet verder op in.

340206 0896

Figuur 3.4: Model: schematische weergave van de kernvariabelen in het onderzoek met suggestie van de mogelijke verbanden.

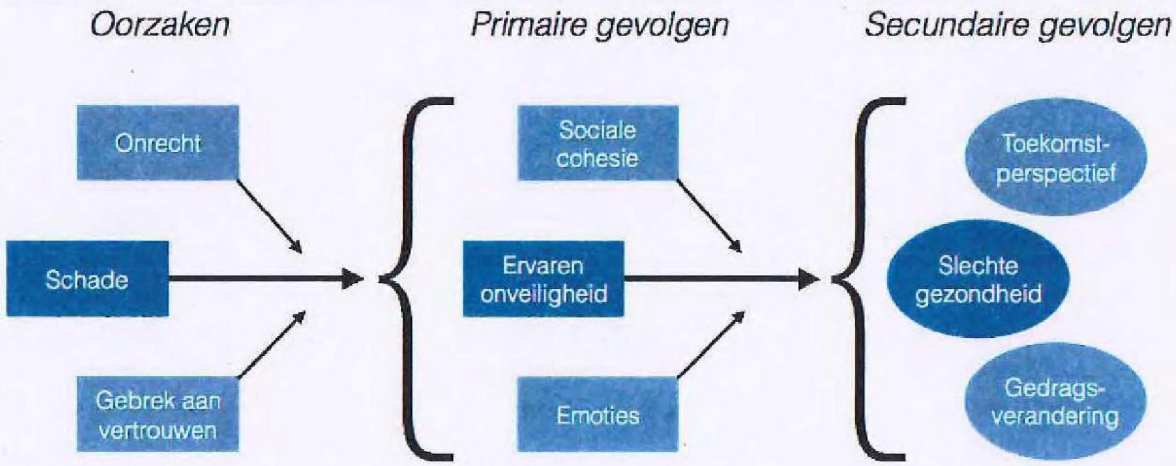

Het geschetste model in Figuur 3.3 is de leidraad voor de structuur van het kwantitatieve deel van dit rapport: de resultaten van het survey en van het Lifelines onderzoek. We bespreken de resultaten van dit onderzoek stapsgewijs "van links naar rechts" door eerst een beschrijving te geven van de primaire gevolgen en vervolgens van de secundaire gevolgen. De delen van het model die niet in onze laatste meting zijn opgenomen (onrecht, vertrouwen, sociale cohesie), en al eerder aan bod zijn geweest (m.u.v. toekomstperspectief), bespreken we in het hoofdstuk 8: 'processen, verandering over tijd en samenhang'.

340206 0896

Bewoner aan het woord #2

Als we maar samen kunnen blijven

[Ouder echtpaar, 55 jaar getrouwd, zorgbehoevend, wonend in een stadswijk]

Ongeveer twee jaar geleden hadden we hier een behoorlijke beving. We zaten op de bank en het was net alsof ik duizelig werd. Alles ging heen en weer. Ik zei: 'Voel jij dit ook?' 'Ja', zegt mijn man. En toen hoorden wij later op het nieuws dat dat een aardbeving was geweest.

Een paar dagen later kwam er iemand bij de buren naar de schade kijken. Hij zei: 'Hadden jullie geen schade?'. Daar hadden we nog niet naar gekeken. Misschien dom, maar daar hadden we niet aan gedacht. Toen we buiten stonden zagen we zo'n brede scheur, helemaal onder het raam door. Dat was heel raar.

Daarna zijn ze hier geweest. Alles hebben ze nagekeken. In de badkamer was er ook een scheur, niet zo erg, die is ook gemaakt. Onze schoorsteen was ook gescheurd, maar ik zei: 'We moeten wel eerlijk zijn, want daar zat al een scheurtje in.' Ze hebben alles goed nagekeken. De kachel ervoor weg – wij hebben zo'n houtkachel – en helemaal met zo'n camera vanaf boven erin kijken.

Later kwamen er twee heren van een ander bureau. Die zeiden dat dit karakteristieke woningen waren. Alle schoorstenen moesten er af. Daarna komt er een hele lichte schoorsteen weer op. Ze zeiden dat het onveilig was. Wij bleken een sleepschoorsteen te hebben. Daar had ik nog nooit van gehoord. Ze zeiden dat het levensgevaarlijk was. Nou, dat moet ik dan geloven. Ik zie het er niet aan af, maar zij zeggen dat het door de beving naar beneden kan vallen. En als er iemand onder loopt kunnen er ongelukken gebeuren. Het schiet steeds door me heen: Hoe moet dit nou? Hoe moet dat nou?

Er zijn zo vaak mensen geweest hier. 'Wij gaan dat allemaal nakijken en dan krijgt u wel bericht van', zeiden ze. Nou, dat bericht is nooit gekomen. Ik vroeg wel de kaartjes en die heb ik ook gekregen. Ik wou weten waar ik mee te doen had. En toen kwam er ook een meneer en die zei: 'Als er iets is, dan kunt u mij bellen.' Maar toen we belden, bleek hij er niet meer te werken. Hij was daar niet meer.

Schoorsteen moet vervangen

Die sleepschoorsteen, daar zit ook de verwarming aan. En ook de zonnepanelen zitten daar op aangesloten. Dat moet er allemaal af. Er wordt dan een sluis gemaakt waar het afval door kan. De hele zolder moet leeg. Nou hadden wij al voordat dit allemaal gebeurde, alles in plastic dozen gedaan. In van die grote, die kun je ook bij de Action kopen.

Ze komen 's morgens vroeg al. Dan wordt er een hele stellage gebouwd. Een hels lawaai. Maar dat vind ik niet erg. Het moet weer klaar komen. Maar het zou in de herfst al klaar zijn. En moet je nagaan, nou is april al bijna voorbij.

Ik was boos. Heel boos. Als ik er gewoon over praatte viel dat nog wel mee, maar als ik erover na zat te denken dan dacht ik: 'Potverdorie.' En dan gaat het mij nog niet eens om het feit dat het huis minder waard is geworden, maar doordat het iets is waar ik zelf niets aan kan doen. Dan gaat ons hele leven ineens anders worden. Daar ben ik zo bang voor. Daar maak ik me heel boos over.

Ik zie dat niet zitten. Ik zie dat echt niet zitten. Alleen al wat er op me af komt, dat gebrek aan het huis en alles. Mijn man heeft een ernstig ongeluk gehad en is dan weer in huis; ik weet niet hoe dat moet. Dan hebben we een paar dagen geen water. Douchen kun je niet meer. Mijn man moet gewassen worden. Je kunt niet koken. Dan

340206 0896

heb je misschien geen verwarming meer. In de zomer is dat ook niet zo nodig, maar als je iemand hebt die ziek is, die is toch altijd koud. Dat zijn hele erge zorgen. En dan kunnen ze wel zeggen 'ga zolang naar een ander huis', maar dan moet je dat allemaal regelen. Dat daar thuiszorg komt en zo.

Dit huis lijkt heel klein, maar boven heb je twee grote slaapkamers, een badkamer en nog een klein kamertje. En ga je daar de trap op, dan heb je nog een grote slaapkamer en een ruimte waar onder andere de verwarmingsketel staat. Maar dan moet alles aan die kant eruit omdat de schoorsteen afgebroken moet worden. Wordt er een gat in het dak gemaakt, dat wordt of dichtgemaakt en als wij dat willen mag daar zo'n tuimelraam in. Terwijl we daar niet meer komen. En mijn man al helemaal niet meer.

Ongeluk met paard: man ernstig gewond

Toen mijn man het ongeluk kreeg, dacht ik de hele dag: 'Oh als het maar goed gaat, als het maar goed gaat'. Toen hij in het bos lag zei hij tegen mij: 'Ik zag ineens mijn arm vallen en ik voelde niets meer.' Toen dacht ik: 'Dat is foute boel.' Daar kan de aardbeving niks aan doen dat zo'n man van een paard is gevallen. Maar het komt erbij, het komt er bij. Ja, daar word ik emotioneel van.

Het was zo'n actieve man, hij was 79 en had altijd paard gereden. Paardrijden en atletiek. Hij zag er heel jong uit. Hij dronk niet, hij rookt niet en hij was heel dun. Heel gezond en dat was wel een voordeel, dat hij zo gezond was.

Daarvoor lag ikzelf in het ziekenhuis. Mijn man was mijn mantelzorger, maar nu moet ik het zelf doen. Ik ben ook drie keer in een verpleegtehuis geweest. Zes weken lang. Dat is in 2015 begonnen. De eerste keer kwamen wij van paardrijden en ik zei: 'Ik ben niet lekker' en toen was ik al weg en kwam ik in het ziekenhuis bij. Ze konden niets vinden, maar ik kon mijn benen een tijdje niet meer bewegen.

Een maand later had ik de tweede aanval. Die was veel heftiger. Onze buurman heeft mijn leven gered. Mijn man wist helemaal niet weer wat hij moest doen: hij was in paniek. Daar heb ik een hele poos voor in het UMCG gelegen, hoe noem je dat, dat je niet bij bewustzijn bent? Dat ze je in coma houden. Daarna ben ik naar een verpleegtehuis gegaan. Toen ben ik weer thuis gekomen en heb ik hier op bed gelegen. De derde keer zat ik hier en ik zat te praten en ineens was ik weg. Mijn man in paniek, want hij dacht: 'Nou is het gebeurd.' Hij op de muur bonzen. De buurman kwam meteen en die heeft 112 gebeld. Met twee auto's kwamen ze. Daar weet ik zelf niets meer van. De politie kwam, die heeft me gereanimeerd. Al mijn ribben waren gebroken en ik had een kapot middenrif door de reanimatie. Daarna word je in coma gehouden. Ik was tien minuten klinisch dood. De cardioloog zei: 'Ik geloof dat u geen mens bent, maar een kat met zoveel levens'.

Eerst moest ik naar het verpleeghuis en daarna mocht ik weer naar huis. Voor mijn man was dat enorm. En nu moet ik om de drie maand naar het ziekenhuis, voor controles. Ik heb een ICD en een pacemaker, en als er drie keer iets af gaat, dan moet er een nieuwe batterij in. Dan denk ik, stel dat dat nou op een nacht af gaat? Ik moet dan binnen 30 uur in het ziekenhuis zijn. Dan heb je wel even tijd natuurlijk, maar anders ben je te laat. Mijn man zal het niet horen als hij hier ligt. Zo'n hard geluid is dat niet; ik hoor het alleen aan het ene oor. Dan moet ik naar beneden en moet ik iemand bellen zodat er hier iemand komt.

Eerder deden we van alles samen. We liepen het Pieterpad, dat is afgelopen. De Tocht om de Noord: ook afgelopen. Aquajoggen deed ik ook altijd. Al die dingen zijn afgelopen en dat is nog erger als hij thuiskomt. Dat heeft niets met die aardbevingsschade te maken, maar dat heeft wel met mijn leven te maken.

Talen en werken in hospice

In het begin werkte ik altijd 's morgens van zeven tot elf 's avonds in het hospice. Wassen en aankleden. Ik kan heel goed werken. Ik kan mensen afleggen, dat maakt me helemaal niks uit, jonge mensen, oude mensen, allemaal mensen die geen leven meer hebben. En dan ging ik op de fiets naar huis. Maar ineens was ik weg en was dat over.

340206 0896

Alleen kan ik het niet redden. Ik heb hulp van heel veel vriendinnen. Die komen vaak. De één verschoont het bed, de ander gaat stofzuigen. Dat vind ik heel lief.

Wat ik altijd heel graag heb gedaan dat zijn talen. Ik was daarnet nog met mijn Cambridge Engels aan de slag. Op het Noorderpoort ging ik altijd naar Spaans en Frans. Dat ging heel goed met Spaans, dat lag me. Ik ben ook met mijn zoon naar Milaan geweest, die was drie jaar niet in Nederland en toen kreeg ik een briefje van hem: 'Je mag kiezen, een midweek naar Barcelona of Milaan.' Barcelona was ik wel eens geweest, dus koos ik voor Milaan. Daar zijn we met z'n tweetjes geweest, overal foto's van gemaakt. Je kunt daar een fiets huren met een wachtwoord. Je kunt er zoveel bezienswaardigheden zien, ik heb allemaal foto's gemaakt. Ik heb er een PowerPoint van gemaakt, met het Italiaanse volkslied erachter en allemaal bewegende beelden. En dat heb ik op een USB-stickje gedaan en heb ik naar hem gestuurd. Dat was fijn.

Die PowerPoints, dat doe ik ook al weer tien jaar. Ik help ook mensen die dat willen leren. Zulke dingen interesseren mij. Als er iemand overleden is in het hospice, dan sturen zij een digitale rouwkaart die je dan niet kan draaien. Anders kun je het met de rechtermuisknop draaien, maar met een PDF kan dat niet en met die andere wel. Dat leg ik dan uit.

:obleem: man komt huis

Waar ik het meest mee zit is: als mijn man in mei voorgoed thuis komt, hoe moet dat? Eigenlijk kan dat gewoon niet. Dan is hij thuis, maar hij kan zelf niets. Als hij in het weekend hier thuis is geweest, ben ik al bekaf. Ik zorg met liefde voor hem, daar gaat het niet om, maar je raakt zoveel kwijt en dan komt de gasspul erbij. Wat als de hele boel op de kop wordt gezet, als hij thuiskomt?

Dan zeggen ze: 'Dan kun je naar een andere woning'. Oké, maar dan moet er een heel apart bed komen, zodat de verpleging hoog kan staan. Dat gaat allemaal door me heen. Hoe moet dat? Hoe moet dat? Hoe moet dat?

Ik voel mij onveilig, vooral als hij in de weekenden naar huis mag. Ik moet dan niet denken aan een aardbeving, want dan voel ik mij heel onveilig. Mijn keel zit dan dicht. Verdrietig ben je sowieso. Je stikt in je verdriet.

Als het erger wordt, er gebeurt iets, dan kan ik mijn man niet naar buiten krijgen. Daar ben ik wel bang voor. Als er een beving komt, dan zou ik maken dat ik naar buiten kwam. Maar als mijn man hier lag, dan ging ik bij hem zitten. Hoe hard hoe dat ook klinkt, maar dan ging ik niet naar buiten. Dan maar alle twee dood.

Ik vertrouw er ook niet meer op dat ze dan nog weer zo'n lichte schoorsteen komen zetten. Dat vertrouw ik niet meer, wellicht is dat onterecht. Ik weet het niet, ik heb er geen verstand van, maar ik voel me er niet veilig)or.

Ze hebben nou wel afgesproken dat er zoveel procent minder gas geboord wordt, maar toch zijn er steeds maar weer bevingen, hoe klein ook. Ze kunnen wel stoppen, maar ik ben er bang voor, dat het nog wel gaat gebeuren: zo'n zware beving.

Nou hebben we ineens water in de kelder. In al die dertig jaar dat we hier wonen hebben we dat nooit gehad. Of het daarvan komt dat weten we niet, dat kunnen we niet bewijzen, maar het kan natuurlijk, want aan de ene kant is de grond ook naar beneden gezakt.

We hebben nog één keer weer iets gevoeld. Maar toen hebben we geen schade kunnen ontdekken. Toen zeiden ze wel dat de scheuren dieper zijn geworden, boven.

Al zijn het maar lichte bevingen, ik kijk altijd of er een scheur bijgekomen is. Dat voelt niet veilig. Dat heb ik dan steeds maar in mijn gedachten. Zou het erger geworden zijn?' Komt er met flinke wind iets naar beneden? Ik heb aldoor het idee dat het een stilte voor de storm is.

340206 0896

Slaapproblemen en veiligheid

Ik heb slaaptabletten. Ik val wel in slaap, maar als ik wakker word, dan denk ik 'hoe lang lig ik alleen? Of wanneer liggen we weer bij elkaar?' Dat is het eerste waar je aan denkt. Dat alles steeds weer verandert speelt een hele belangrijke rol.

Ik werd er ook snauwerig van. O wee als iemand zei: 'Misschien valt het wel een beetje mee'. Dan zei ik Meteen: 'Ja, dat denk jij!' Zo hè. Terwijl ik dat nooit had. Ik was eigenlijk een beetje een laconieke. Nu ben ik weer rustiger. Omdat het niet helpt als je je boos maakt. Maar er is geen dag dat ik er niet aan denk. Daar kan ik niets aan kunt doen. Dan sta ik niet voor mezelf in, dan leef ik voor mijn man, niet voor mezelf.

In het begin, toen ik alleen was, pakte ik de fiets. Dat wou toen nog, want dat was een elektrische fiets, toen konden de benen nog meekomen. Dan waait het wel even fris door je hoofd en kijk je anders tegen de dingen aan. Maar toen werd het zo koud en toen moest ik daarmee ophouden. Ja, daar word ik emotioneel van. Er zijn zoveel dingen die afgelopen zijn. Daar kunnen de aardbeving niets aan doen natuurlijk, maar het doet wel pijn.

Wat ik nu veel doe is met de e-reader of de laptop werken. Ik doe meestal een spelletje. Het leidt me af. Niet altijd, maar wel vaak. Ik moet op andere gedachten komen.

Toekomst

Mijn wens zal zijn dat we dit huis kwijt waren. Ik zou het allerliefste alles gelijkvloers hebben, zodat we bij elkaar zouden blijven. Ik slaap nu vaak op de bank beneden, dan heb ik geen kracht meer om boven te komen. Het hoeft helemaal niet zo'n mooi appartement te zijn, als het maar veilig is. Als we maar samen zijn. Dat zou mijn wens zijn. Wel met hulp van thuiszorg enzovoorts, dat is ook geen punt, die ken ik goed van het hospice waar ik werkte. Dat zou veel oplossen. Maar ik heb er niet veel hoop op. Dat komt ook door de aardbevingen. Anders dan kon je alles lekker verkopen en een huis huren.

De eerste keer, toen het huis gerepareerd was, was ik er nog wel gerust op. Maar toen er later meer scheuren kwamen, dacht ik: 'Dat huis raak je zo nooit meer kwijt.' Als wij met pensioen gingen was de bedoeling dit huis te verkopen. Mijn man had geen groot pensioen, maar dan zouden we dit geld vrijkrijgen. Want dit huis is zo goed als vrij. Maar nu met die schade, krijg je het huis niet meer kwijt. En dan denk ik: 'Hoe moet het nou verder?' Als nou de NAM zou zeggen: 'We gooien dat huis open voor zo'n bedrag', dan zou ik gelijk oké zeggen. Maar dat is toch afgelopen? Ze zijn er toch niet meer bij?

De angst komt erbij over wat er met ons gaat gebeuren. Het loopt allemaal anders dan dat wij in gedachten hadden. Dat komt ook door de aardbevingen. Het ergste zou ik vinden dat we van mekaar moeten. Ik zou me kunnen redden, maar hij niet. Dat hij dan misschien naar een verpleeghuis moet, en ik kan me dan nog wel kan redden, in een serviceflatje of zo. Dat lijkt me zo erg.

Wij zijn nu donderdag 55 jaar getrouwd. Dat is al een heel eind hé? Als we ergens liepen hadden we elkaar altijd bij de hand. Dat ging automatisch. 'Ha, die lopen nog hand in hand', hoorden we. En waarom niet? Dat is van vroeger, dat deden we altijd en dat doen we nog.

Maar ik heb wel angsten dat we uit elkaar moeten. Ik zou niet weten waar ik het moet zoeken als we gescheiden worden.

340206 0896

4. Primaire gevolgen: veiligheidsbeleving en emoties

Samenvatting

Van de respondenten met meervoudige schade voelt slechts 48% zich thuis (zeer) veilig. Tijdens alle metingen voelen respondenten zonder schade zich het meest veilig. Deelnemers zijn zich tussen meting 1 en meting 2iets veiliger gaan voelen. Van meting 2 tot en met meting 5 is het niveau van ervaren veiligheid onveranderd. Dit geeft aan dat het ervaren van schade leidt tot een zeer significante daling van de veiligheidsbeleving. Ook het waargenomen risico is na de eerste meting in februari 2016 iets is afgenomen, maar daarna niet meer.

Over de looptijd van dit onderzoek heen zien we dat mensen zich minder hoopvol zijn gaan voelen. Qua boosheid valt op dat hoewel er schommelingen over de tijd te zien zijn, respondenten met meervoudige schade altijd een hogere mate van boosheid ervaren dan respondenten met geen of enkelvoudige schade. Onder mensen met meervoudige schade neemt hoop af, boosheid toe, en met name de machteloosheid neemt scherp toe.

Een aantal kernvariabelen wordt in elke meting van Gronings Perspectief meegenomen. Ervaren veiligheid en (daaraan nauw verwant) risicoperceptie zijn daar onderdeel van. De kernvariabelen hebben we in vijf (of in geval van risico vier) keer gemeten in 2016 en 2017 om verandering gedurende de tijd te kunnen onderzoeken. De resultaten worden hier aan de hand van gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsintervallen worden beschreven. In hoofdstuk 8 wordt verder ingegaan op de onderlinge samenhang tussen de verschillende resultaten. De in dit hoofdstuk beschreven kernvariabelen zijn uitkomstmaten waarvan we vermoeden dat ze een nauwe samenhang hebben met schade. Dit zijn de variabelen in het midden van Figuur 4.1.

Figuur 4.1: Model: de groene variabelen staan centraal in dit hoofdstuk

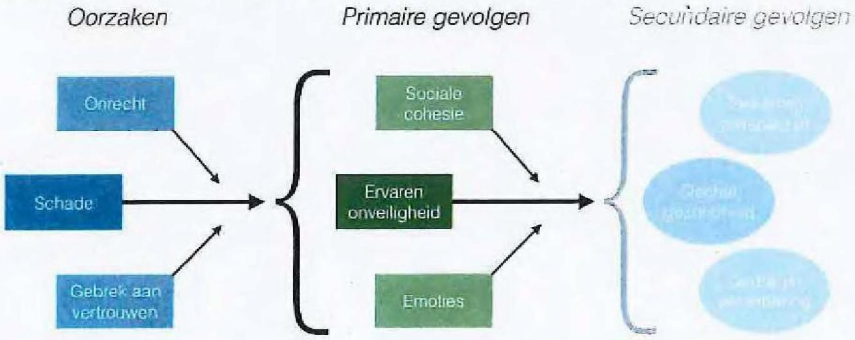

Om vast te stellen of er sprake is van verandering over tijd heen, hebben we een serie analyses uitgevoerd met alle respondenten die tenminste twee van de vijf vragenlijsten hebben ingevuld.[7]

[7] Het gaat om multilevel-analyses: een zogenaamd "conditional growth model" dat beoogt om verandering over tijd te beschrijven. In de modellen wordt verandering over tijd (niveau 1) geanalyseerd voor respondenten die meerdere vragenlijsten invulden (niveau 2). Alle analyses zijn uitgevoerd met een weging voor geslacht, leeftijd (CBS-categorieën) en woonlocatie (de hoeveelheid erkende schade per postcodegebied, in categorieën). In de modellen is aangenomen dat de mate waarin personen zich meer of minder veilig voelen verschilt van persoon tot persoon.

340206 0896

De analyses voor veiligheid werden uitgevoerd op de gegevens van 3349 personen. De analyses voor risico werden uitgevoerd op 3282 personen.

Ervaren veiligheid

Deze maat staat centraal in ons model en kan als een van de belangrijkste uitkomstmaten worden gezien. In Wetenschappelijk Rapport #1 over de eerste meting, verschenen in juli 2016, rapporteerden we grote verschillen in de mate waarin respondenten zich veilig voelen in hun eigen huis in verband met de gaswinning.We vonden tevens een groot verschil tussen personen zonder schade, personen met enkelvoudige schade en personen met meervoudige schade aan hun eigen woning. In juli 2017 rapporteerden we de resultaten van deze analyses over drie metingen heen in Wetenschappelijk Rapport #3. Deze resultaten lieten zien dat hoewel mensen zich onveiliger voelen naarmate ze schade hebben, ze zich over de tijd heen iets veiliger zijn gaan voelen. In dit rapport lieten we zien dat de ervaren veiligheid weer wat was afgenomen. Deze daling was echter niet significant. Figuur 4.2 laat zien hoe de ervaren veiligheid verandert, inclusief de verandering bij meting 5. Ervaren veiligheid is gemeten op een schaal van 1 tot en met 5, waarbij een hogere score aangeeft dat mensen zich veiliger voelen.

Figuur 4.2: Ervaren veiligheid over vijf metingen. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

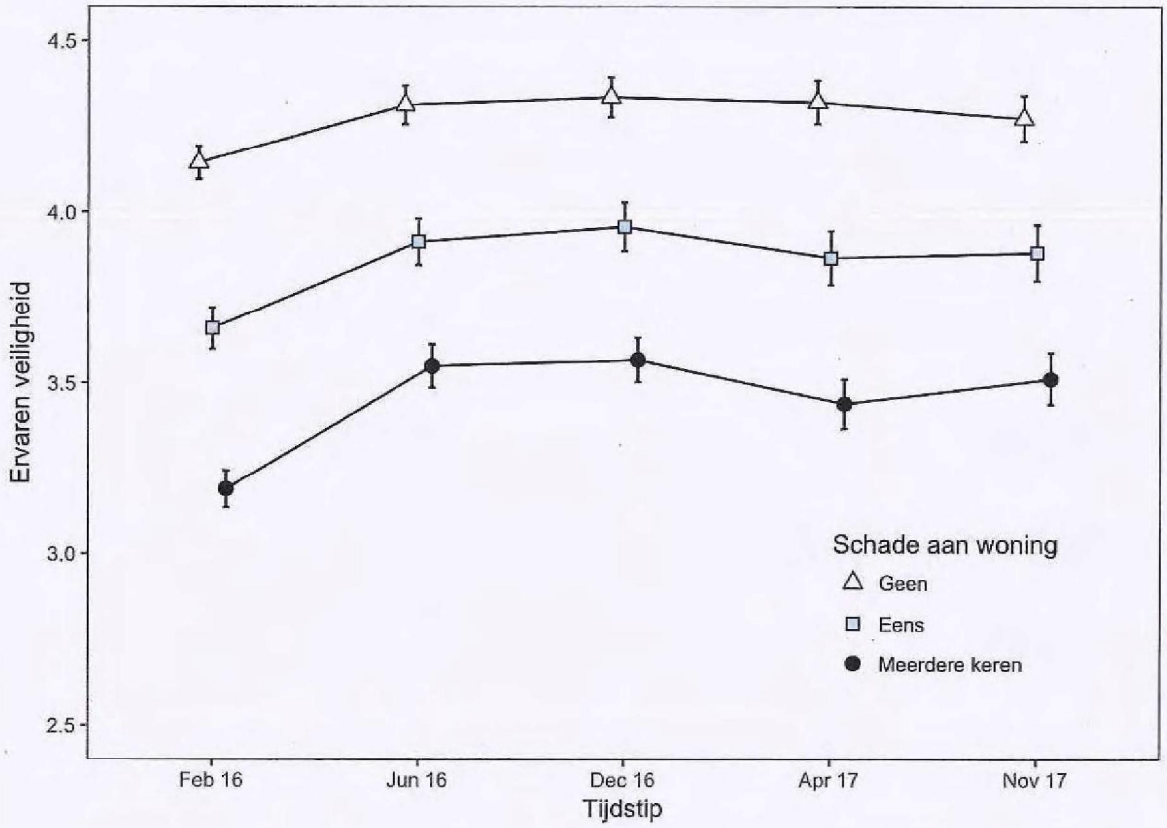

De beschrijvende analyses laten zien dat personen zich tussen meting 1 en meting 2 in verband met de gaswinning iets veiliger zijn gaan voelen. Van meting 2 tot en met meting 5 is het niveau van ervaren veiligheid onveranderd. Tijdens alle metingen voelen respondenten zonder schade

340206 0896

zich het meest veilig: gemiddeld geeft 85% van hen aan zich (zeer) veilig te voelen in de eigen woning. Onder mensen met enkelvoudige schade is dit 69%. Van de respondenten met meervoudige schade voelt slechts 48% zich (zeer) veilig. Dit geeft aan dat het ervaren van schade leidt tot een zeer significante daling van de veiligheidsbeleving.

Risicoperceptie

Risicoperceptie is niet expliciet in ons conceptueel model opgenomen, maar vormt een onderdeel van de ervaren veiligheid. Waargenomen risico is gemeten tijdens metingen 1, 3, 4 en 5. We vroegen respondenten hoe groot zij de kans achten dat zij in de toekomst aardbevingen meemaken, dat hun eigendommen worden beschadigd als gevolg van de gaswinning, en dat zij verwond zullen raken als gevolg van een aardbeving. Alle vragen over risicoperceptie zijn gemeten op een schaal van 1 tot en met 5, waarbij een hogere score een grotere waargenomen kans aangeeft. De resultaten komen sterk overeen met die van ervaren veiligheid. Het waargenomen risico hangt sterk samen met hebben van schade: hoe meer schade, hoe meer risico men waarneemt. Dit is in lijn met de resultaten bij ervaren veiligheid, waarmee risicoperceptie is gecorreleerd; dat men meer risico waarneemt impliceert dat men zich minder veilig voelt.

Figuur 4.3: Risicoperceptie over vijf metingen. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

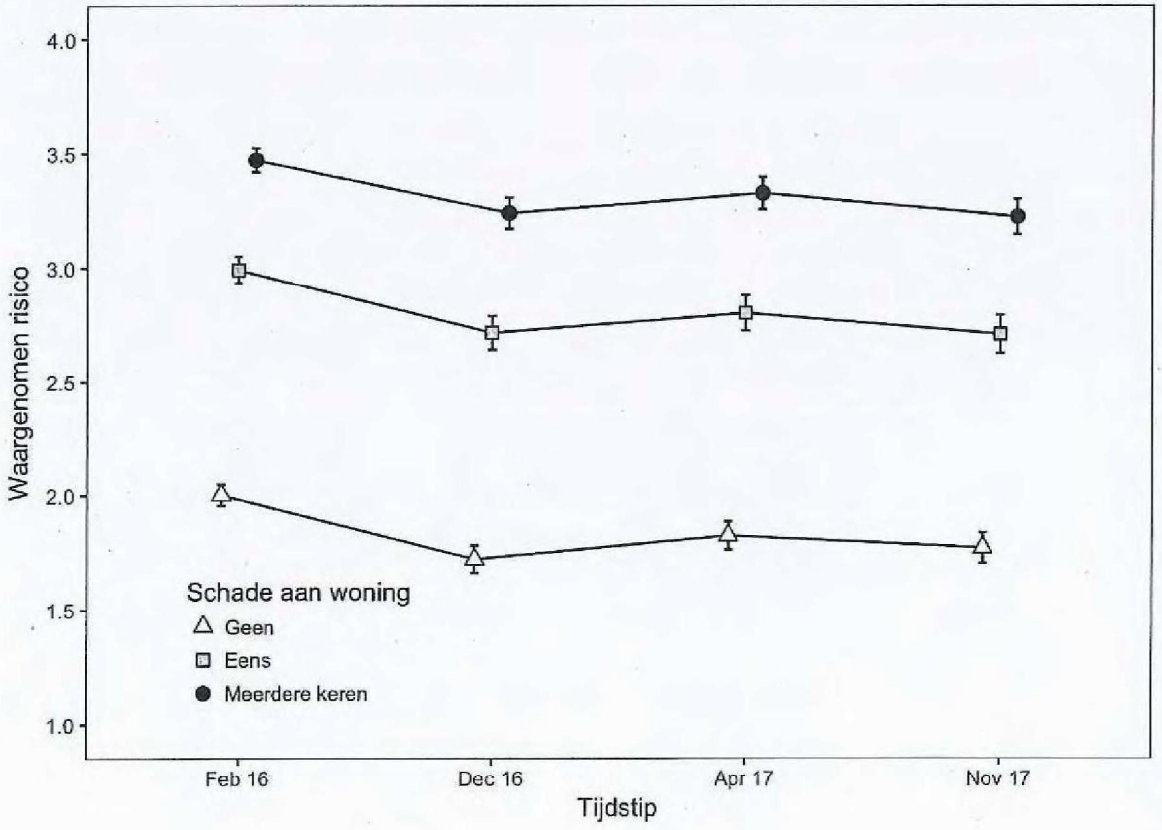

Figuur 4.3 geeft de verschillen in waargenomen risico weer. Hierin is te zien dat de risicoperceptie iets daalt bij meting 3. Daarna zien we in meting 4 en 5 weinig verandering. De afname van waargenomen risico verschilt niet voor mensen met en zonder schade. De conclusie

340206 0896

is dat het waargenomen risico na de eerste meting in februari 2016 iets is afgenomen, maar daarna niet meer. Dat komt overeen met de resultaten voor ervaren veiligheid die laten zien dat mensen zich gemiddeld na de eerste meting iets veiliger zijn gaan voelen, maar daarna niet meer.

Emoties

In alle metingen hebben we respondenten gevraagd om hun emoties in de afgelopen vier weken te omschrijven. Zo meten we in in vier vragenlijsten hoe hoopvol men zich voelt, in deze laatste meting of men gevoelens van machteloosheid ervaart en in alle vijf metingen hoe boos men zich voelt. Emoties zijn relevant omdat ze inzicht verschaffen in de interpretaties die mensen geven aan datgene wat hen overkomt. Bovendien zetten emoties mensen aan tot handelen: ze motiveren.

Hoop

In vier metingen is aan respondenten gevraagd in hoeverre zij zich *hoopvol* voelen. In Figuur 4.4 is te zien dat de ontwikkeling van hoop door de tijd heen een grillig patroon laat zien. Tijdens de eerste meting in februari 2016 is er een lichte neiging voor mensen met meervoudige schade om iets minder hoopvol te zijn. Over de metingen heen is dit meestal het geval. Maar de mate waarin mensen met en zonder schade hoopvol zijn loopt sterk uiteen van meting tot meting. In december 2016 (een tijd met relatief weinig bevingen) is er geen verschil te zien tussen de groepen, terwijl in april en november 2017 de mensen met meervoudige schade een duidelijk lager gevoel van hoop laten zien. We hebben geen verdere analyses gedaan naar de achterliggende redenen hiervan, maar het is mogelijk dat bevingen en bepaalde actualiteiten rond deze meetpunten dit hebben beïnvloed. Zo is de scherpe daling van de hoop tijdens de meting in april 2017 mogelijk gerelateerd aan de uitgebreide aandacht voor Groningen in de aanloop naar de verkiezingen en aan de uitkomst van die verkiezingen. Het is een belangrijk signaal en een zorgelijke ontwikkeling dat respondenten (ook degenen zonder schade) zich door de tijd heen minder hoopvol zijn gaan voelen.

340206 0896

Figuur 4.4: Hoop over vier metingen. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

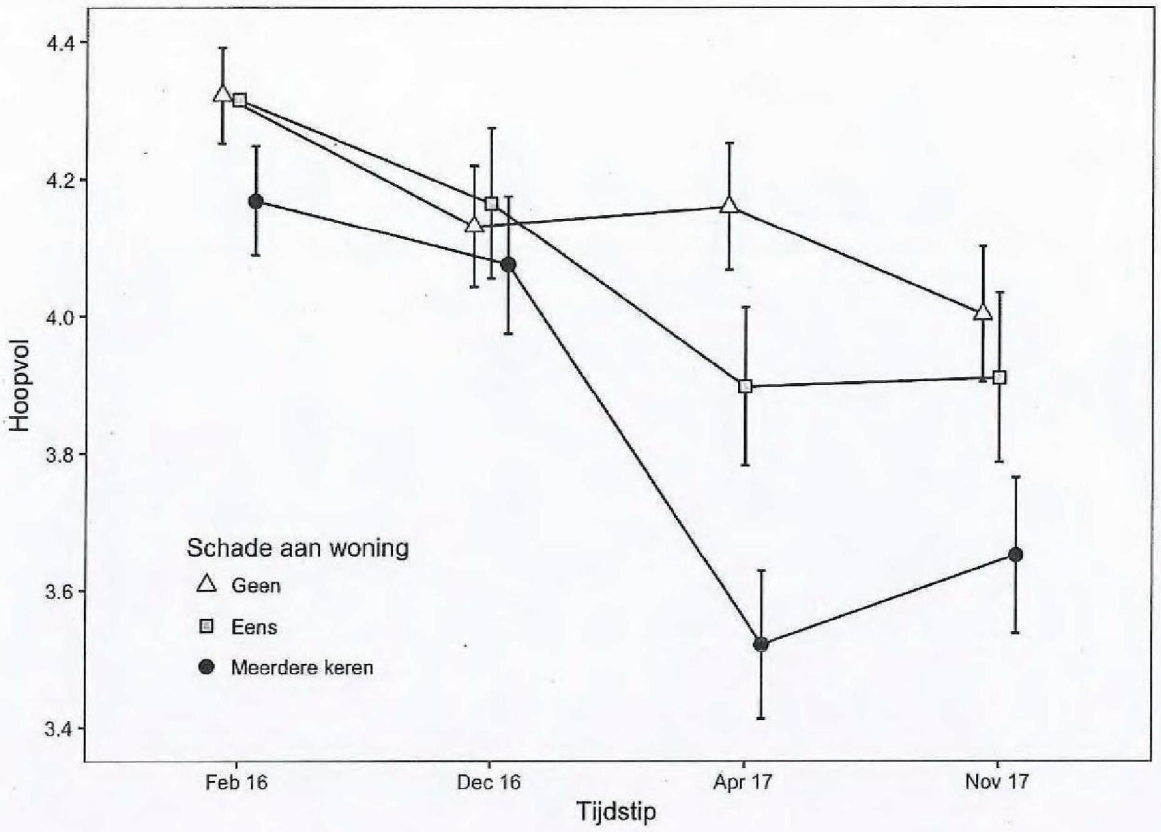

Boosheid

Boosheid is in vijf metingen gemeten. In Figuur 4.5 is het verloop over de tijd te zien. Wat in deze figuur voornamelijk opvalt is dat hoewel er schommelingen over de tijd te zien zijn, respondenten met meervoudige schade altijd een hogere mate van boosheid ervaren dan respondenten met geen of enkelvoudige schade. Opvallend zijn de sterke "pieken" in boosheid tijdens meting 2 (juni 2016) en meting 4 (april 2017). We kunnen hiervoor geen sluitende verklaring geven. In het hoofdstuk over gedragsverandering gaan we iets uitgebreider in op de motiverende invloed die van boosheid uit kan gaan.

340206 0896

Figuur 4.5: Boosheid over vijf metingen. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

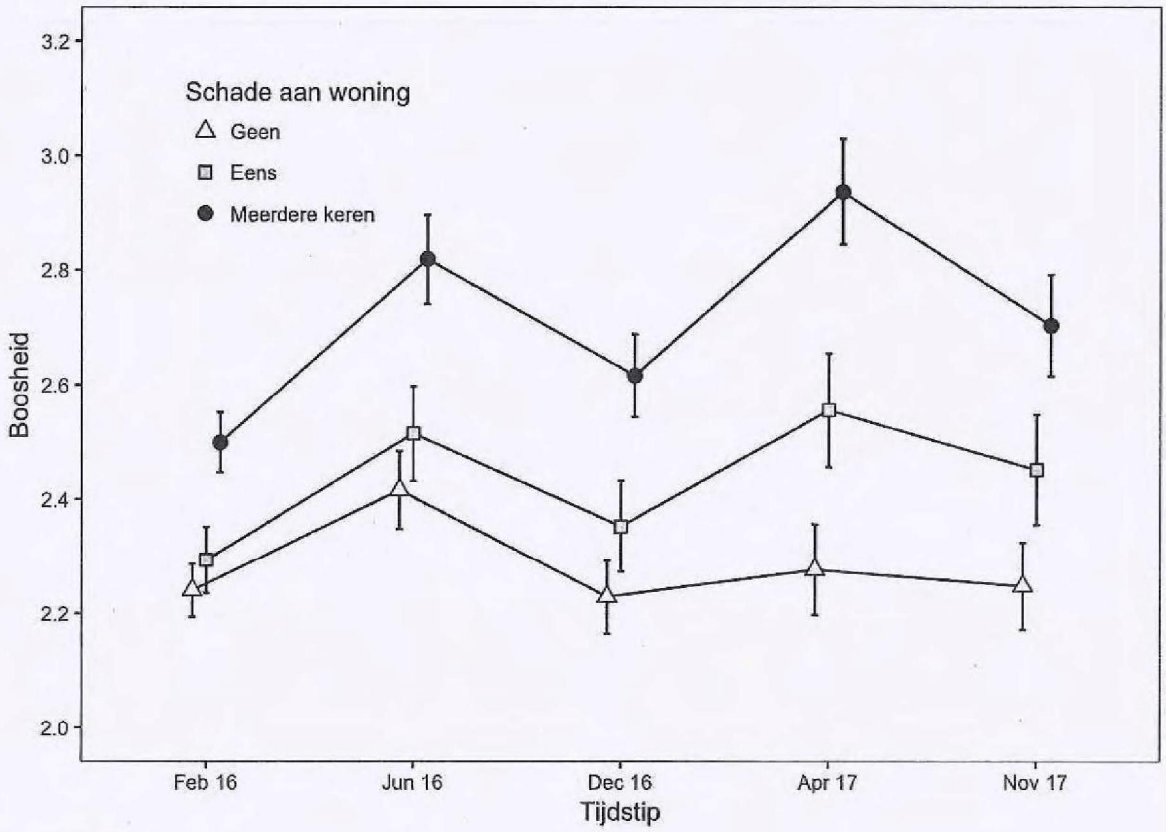

Machteloosheid

Machteloosheid is door ons enkel gemeten tijdens de vijfde (en tevens laatste) meting. Het leek ons interessant om machteloosheid af te zetten tegen hoop en boosheid.In Figuur 4.6 is te zien dat respondenten zonder schade en met één keer schade doorgaans veel hoop ervaren en relatief weinig machteloosheid en boosheid. Onder mensen met meervoudige schade neemt hoop af, boosheid toe, en met name de machteloosheid neemt scherp toe. Gemiddeld voelt men zich weliswaar nog iets hoopvoller dan machteloos, maar dit verschil is bij mensen met meervoudige schade aanzienlijk kleiner.

340206 0896

Figuur 4.6: Hoop, Machteloosheid en Boosheid. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

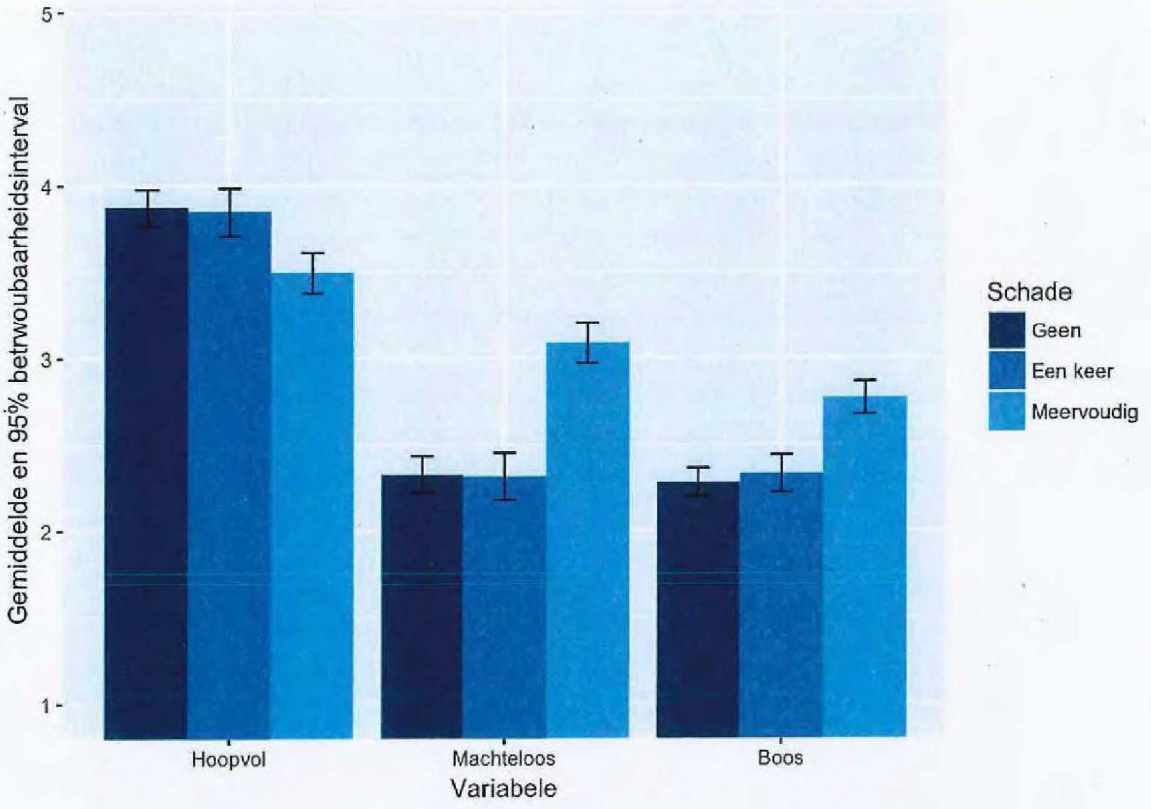

340206 0896

5. Secundaire gevolgen (1): Gezondheid

Samenvatting

Onder respondenten met meervoudige schade is een hoger percentage geestelijk ongezond dan onder mensen zonder schade. Dit verschil is alleen maar groter geworden: bewoners met meervoudige schade zijn in de afgelopen 1,5 jaar geestelijk ongezonder geworden ten opzichte van personen zonder schade, en bereiken zorgwekkende niveaus van geestelijke ongezondheid. Het percentage personen met stressgerelateerde gezondheidsklachten is tevens hoger onder respondenten met meervoudige schade. De stijgende trend die we eerder rapporteerden in Wetenschappelijk Rapport #2 en Wetenschappelijk Rapport #3, heeft zich ook in meting 5 voortgezet. Voor ervaren gezondheid zien we een vergelijkbaar beeld. Het percentage "ongezonde" mensen is significant hoger bij respondenten met meervoudige schade gedurende alle metingen. Er is een statistisch significante toename van het aantal ongezonde mensen met meervoudige schade.

Mensen met meervoudige schade verzuimen significant vaker werk dan mensen zonder schade en mensen met één keer schade. Ook zien we een significante verhoging van de burn-outscore van mensen met zowel één keer schade als met meervoudige schade ten opzichte van mensen zonder schade. Eenmaal schade aan de eigen woning kan al een hoger risico op burn-outklachten betekenen.

Met de gegevens van het Lifelines-onderzoek zijn causale uitspraken te doen over de invloed van schade door gaswinning op gezondheid. De resultaten bevestigen de bevindingen van het panelonderzoek op gebied van psychische gezondheid. Ten opzichte van hun baselinescores (gemeten vóór 2012) hebben respondenten met meervoudige schade een slechtere geestelijke gezondheid dan respondenten zonder schade. Het effect van schade op gezondheidsklachten (alleen in 2016 gemeten) is niet significant. Het effect op ervaren gezondheid wordt gerepliceerd met een vergelijkbare maat. Lifelines voegt diverse effecten toe: we zien bij respondenten met meervoudige schade een toename van klachten en/of beperkingen door pijn.

Lifelines meet ook kwaliteiten van leven die aan gezondheid zijn gerelateerd. Respondenten met meervoudige schade rapporteren verminderd functioneren op fysiek gebied (bijv. boodschappen tillen, wassen) en sociaal gebied (bijv. familiebezoek). Bovendien geven respondenten met meervoudige schade aan dat fysieke klachten hen beperkt in hun werk en andere bezigheden.

Al met al zijn de effecten in het Lifelines-onderzoek kleiner, maar over het geheel zien we hetzelfde beeld als het panelonderzoek van Gronings Perspectief. Lifelines laat bovendien zien dat schade het dagelijks functioneren negatief beïnvloedt (bijv. op het gebied van werk en sociale activiteiten). Tenslotte toont Lifelines aan dat schade de oorzaak is van de slechtere gezondheid van (met name) mensen met meervoudige schade.

340206 0896

In dit deel van het rapport beschrijven we de "secundaire" effecten van gaswinning op gezondheid. De reden om deze effecten als secundair te beschrijven is niet dat ze minder belangrijk zijn: het is omdat we vermoeden dat de ervaren onveiligheid en emoties een rol spelen bij het veroorzaken van stress, die op haar beurt een negatieve impact op gezondheid heeft. Figuur 5.1 geeft weer welke variabelen in dit hoofdstuk worden besproken.

Figuur 5.1: Model: de groene variabelen staan centraal in dit hoofdstuk

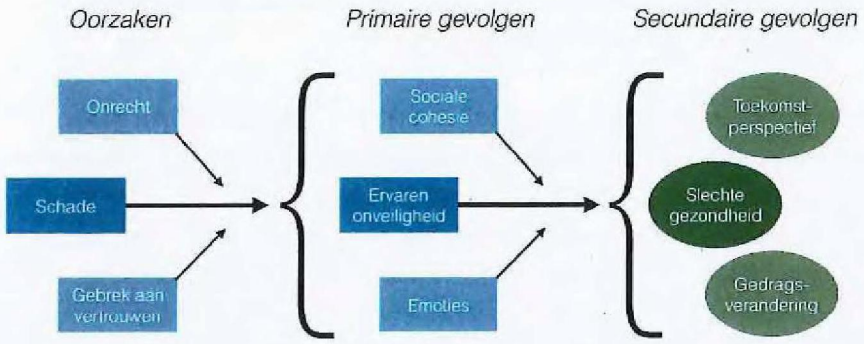

Hieronder presenteren we eerst de resultaten van ons panelonderzoek over de tijd. Daarnaast presenteren we aan het einde van dit hoofdstuk de resultaten van Lifelines. De toegevoegde waarde van Lifelines is dat het kan vaststellen in hoeverre schade door gaswinning tot veranderingen van gezondheid leidt ten opzichte van de periode voor de beving van Huizinge (2006-2011). Met andere woorden; de Lifelines data vertellen ons iets over het causale verband tussen schade en de gezondheid van getroffen bewoners.

We rapporteren eerst over de gezondheidsontwikkeling op basis van vijf metingen van bewoners die lid zijn van het panel Gronings Perspectief. Dit panel liep van februari 2016 tot de laatste meting in oktober 2017. We vergelijken bewoners die met gaswinning te maken hebben met bewoners die er minder of niet mee te maken hebben. De analyses zijn vergelijkbaar met die in Wetenschappelijk Rapport #3. Ook in de huidige analyses rapporteren we bevindingen op het gebied van geestelijke gezondheid, gezondheidsklachten en ervaren gezondheid, maar nu over vijf metingen heen. In deze analyses wordt gecontroleerd voor andere factoren die de gezondheid mede kunnen beïnvloeden: geslacht, leeftijd, en opleidingsniveau. In de eerdere rapporten controleerden we ook voor de woonsituatie (huur/koop), maar aangezien deze variabele nauwelijks effect had hebben we deze variabele in de analyses van dit rapport buiten beschouwing gelaten.

Geestelijke gezondheid

We beschrijven eerst de resultaten op de vijf items van de *"mental health inventory"* (MHI-5). De MHI-5 wordt in landelijk onderzoek (bijvoorbeeld van het CBS) gebruikt om geestelijke gezondheid te schatten. De scores op de vijf items worden per persoon omgerekend tot een totaalscore van 0 (ongezond) tot 100 (gezond). Binnen de MHI-5 wordt een score van 60 aangehouden als grenswaarde: het percentage personen dat lager scoort is een indicatie van het percentage psychisch ongezonde mensen in de onderzoeksgroep. In landelijk onderzoek ligt het percentage psychisch ongezonde mensen doorgaans rond de 10%. In Groningen ligt dat percentage over het geheel genomen iets lager dan het landelijke referentiecijfer. In ons

340206 0896

onderzoek is de groep die geen schade heeft vergelijkbaar met Nederlandse referentiecijfers (CBS).

Figuur 5.2 geeft het geschatte percentage personen dat geestelijke ongezond is weer. De percentages zijn apart weergegeven voor respondenten zonder schade (aangegeven met een driehoek), de groep met enkelvoudige schade (aangegeven met een vierkant) en de groep met meervoudige schade (aangegeven met een cirkel). De horizontale lijn geeft de ontwikkeling van het percentage weer over de vijf metingen die in de afgelopen twee jaar plaatsvonden. Hieronder lichten we de belangrijkste resultaten uit Figuur 5.2 toe.

Al in meting 1, van februari 2016, zagen we een significant verschil in de geestelijke gezondheid tussen personen zonder schade en personen met meervoudige schade (zie Figuur 5.2): onder respondenten met meervoudige schade was een hoger percentage geestelijk ongezond dan onder mensen zonder schade. Dit verschil is over de tijd heen alleen maar groter geworden: bewoners met meervoudige schade zijn in de afgelopen 1,5 jaar geestelijk ongezonder geworden ten opzichte van personen zonder schade. Ook voor respondenten met enkelvoudige schade zien we over de tijd heen een significante, zij het wat minder sterk dan voor meervoudige schade, toename van geestelijke ongezondheid in vergelijking met respondenten zonder schade .

Figuur 5.2: Geestelijke gezondheid en mate van schade aan eigen woning, over vijf metingen. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

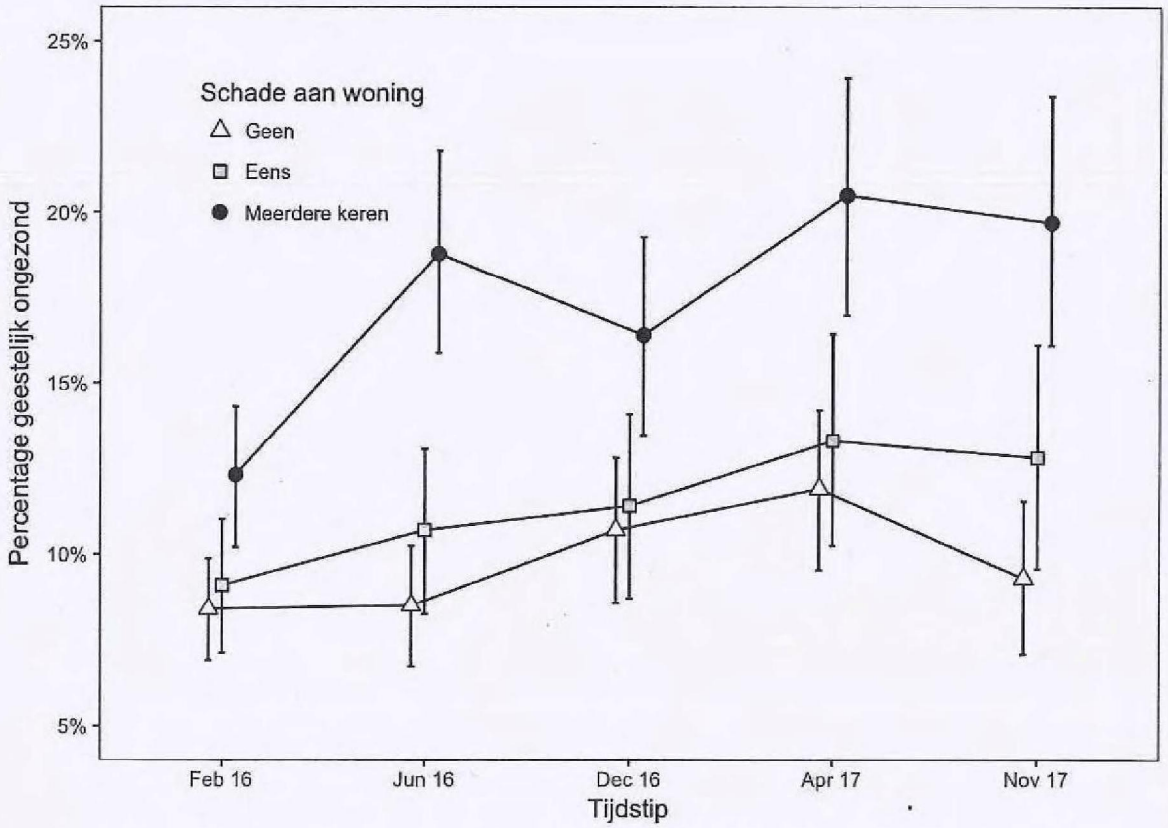

De belangrijkste conclusie uit deze analyses is dat de geestelijke gezondheid van mensen met zowel meervoudige als enkelvoudige schade gedurende de afgelopen twee jaar verder is afgenomen. Hierbij is het aantal geestelijk ongezonde respondenten relatief hoog, zowel in

340206 0896

vergelijking met de controlegroep als in vergelijking met landelijke cijfers waaruit blijkt dat rond 10% van de mensen psychisch ongezond is (volgens de CBS gezondheidsenquête is in 2014 10.6% van de bevolking psychisch ongezond, met een foutenmarge van 1%. In Groningen lag dat percentage iets lager, rond de 8,6%). Bij respondenten zonder schade is het percentage mensen dat geestelijk ongezond is tijdens de vijfde meting 9,3%. Onder mensen met meervoudige schade is dat percentage hoger, maar niet significant, 12,8%. Onder mensen met meervoudige schade is 19,7% psychisch ongezond. Dat is iets meer dan het dubbele dan de controlegroep (odds ratio = 2.41) en dan het referentiegemiddelde voor Groningen.

Gezondheidsklachten

In de metingen 1, 3, 4 en 5 van het panelonderzoek stelden we vragen over stressgerelateerde gezondheidsklachten (bijv. hoofdpijn, maagklachten, hartkloppingen, nerveus of gespannen gevoel, prikkelbaarheid, geheugen- of concentratieproblemen en slaapproblemen). Voor de gemiddelde gezondheidsklachtenscore zien we een vergelijkbaar beeld als voor geestelijke gezondheid. Het percentage personen met gezondheidsklachten is hoger onder de respondenten met meervoudige schade. De stijgende trend die we eerder rapporteerden in Wetenschappelijk Rapport #2 en Wetenschappelijk Rapport #3, lijkt zich ook in meting 5 te hebben voortgezet. Die stijging is er met name voor personen met meervoudige schade.

Figuur 5.3 laat zien dat het aantal gezondheidsklachten toeneemt naarmate men één keer of meervoudige schade heeft. De sterkste toename is tussen de groep respondenten met meervoudige schade; de respondenten zonder schade en met één keer schade rapporteren een geringere toename in gezondheidsklachten. Het verschil tussen respondenten met meervoudige schade en respondenten zonder schade is over vijf metingen heen significant toegenomen. Tijdens de vijfde meting heeft 9,1% van de mensen zonder schade veel klachten. Onder mensen die een keer schade hebben is dat 12,1%. Onder respondenten met meervoudige schade heeft 18,1% stressgerelateerde klachten. Dat is een verdubbeling ten opzichte van de controlegroep (odds ratio = 2.22).

340206 0896

Figuur 5.3: Gezondheidsklachten en mate van schade aan eigen woning, over vier metingen. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

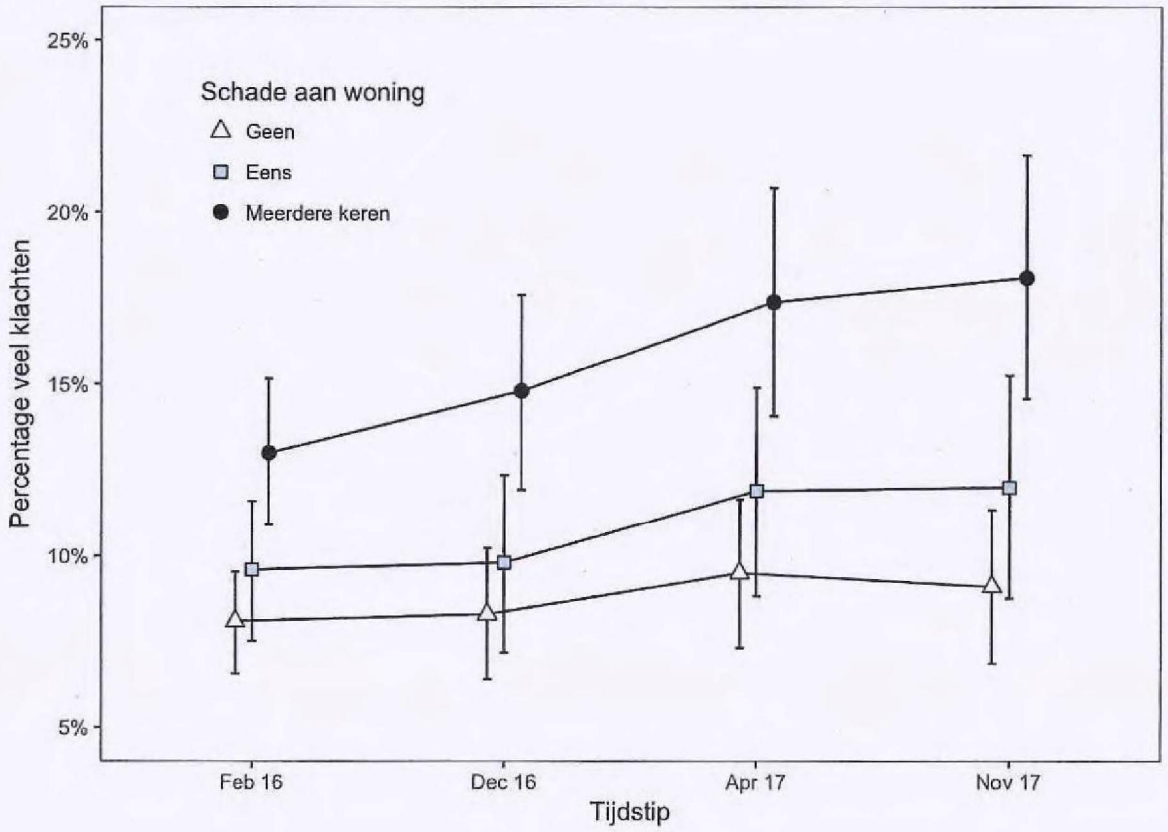

Ervaren gezondheid

In het bewonerspanel is ervaren gezondheid gemeten met een enkel item: "hoe is over het algemeen uw gezondheid?". Voor ervaren gezondheid zien we een vergelijkbaar beeld met de andere resultaten van het bewonerspanel. Het percentage "ongezonde" mensen (dat zijn hier personen die aangeven dat hun gezondheid niet "goed" of "zeer goed" is) is significant hoger bij respondenten met meervoudige schade. Figuur 5.4 laat zien dat dit effect is gevonden gedurende alle metingen. Daarnaast laat de figuur zien dat er een opwaartse trend is van het aantal ongezonde mensen met meervoudige schade. Nadere analyses laten zien dat deze toename statistisch significant is, ten opzichte van de groep zonder schade. Kortom, steeds meer mensen met meervoudige schade kunnen als ongezond worden geclassificeerd.

Tijdens de vijfde meting geeft 24,4% van de respondenten aan geen goede gezondheid te hebben. Onder respondenten die een keer schade hebben is dat 27,8%. Onder respondenten met meervoudige schade geeft 39,2% aan geen goede gezondheid te hebben. Dat is bijna een verdubbeling ten opzichte van de controlegroep (odds ratio = 2.01).

340206 0896

Figuur 5.4: Ervaren gezondheid en mate van schade aan eigen woning, over vijf metingen. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

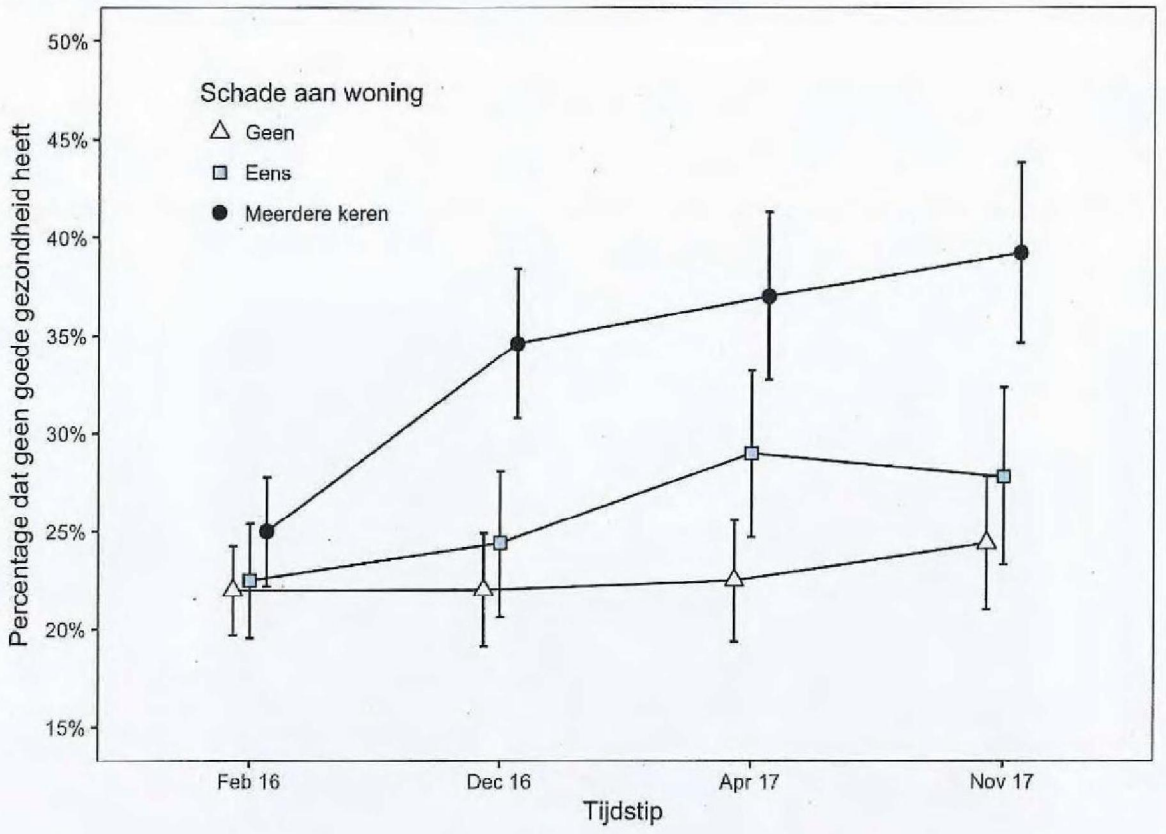

Arbeid en verzuim

In het derde wetenschappelijk rapport hebben we de resultaten van het Lifelines-onderzoek gepresenteerd. Hieruit bleek onder meer dat mensen met meervoudige schade zich beperkt voelen in hun dagelijks functioneren, onder andere op het gebied van werk. Om meer inzicht te krijgen in de gevolgen van de gaswinning voor het functioneren op het gebied van werk hebben we in de vijfde vragenlijst (bewonerspanel) vragen gesteld over arbeid, verzuim en burn-outklachten.

Verzuim

In meting 5 stelden we respondenten de vraag of zij in de afgelopen 12 maanden wel eens hadden verzuimd. Ook vroegen wij hoe vaak respondenten hadden verzuimd. Ter verduidelijking gaven wij een definitie van verzuim zoals deze door het CBS wordt gehanteerd: *minder uren of dagen werken dan normaal vanwege ziekte, ongeval of een andere gezondheidsreden. Normaal zwangerschapsverlof wordt niet als ziekte verzuim opgevat.* Figuur 5.5 laat het gemiddelde aantal dagen verzuim voor werkenden zien, rekening houdend met geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. In deze figuur is te zien dat respondenten met meervoudige schade, in vergelijking met respondenten zonder schade en één keer schade, significant meer verzuimen. Mensen met één keer schade verschillen niet significant van mensen zonder schade.

340206 0896

De conclusie die we kunnen trekken is dat mensen met meervoudige schade significant vaker verzuimen dan mensen zonder schade en mensen met één keer schade. Alhoewel het effect significant is, is het minder groot dan de hierboven gerapporteerde gezondheidseffecten.

Figuur 5.5: Verzuim en mate van schade aan eigen woning. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

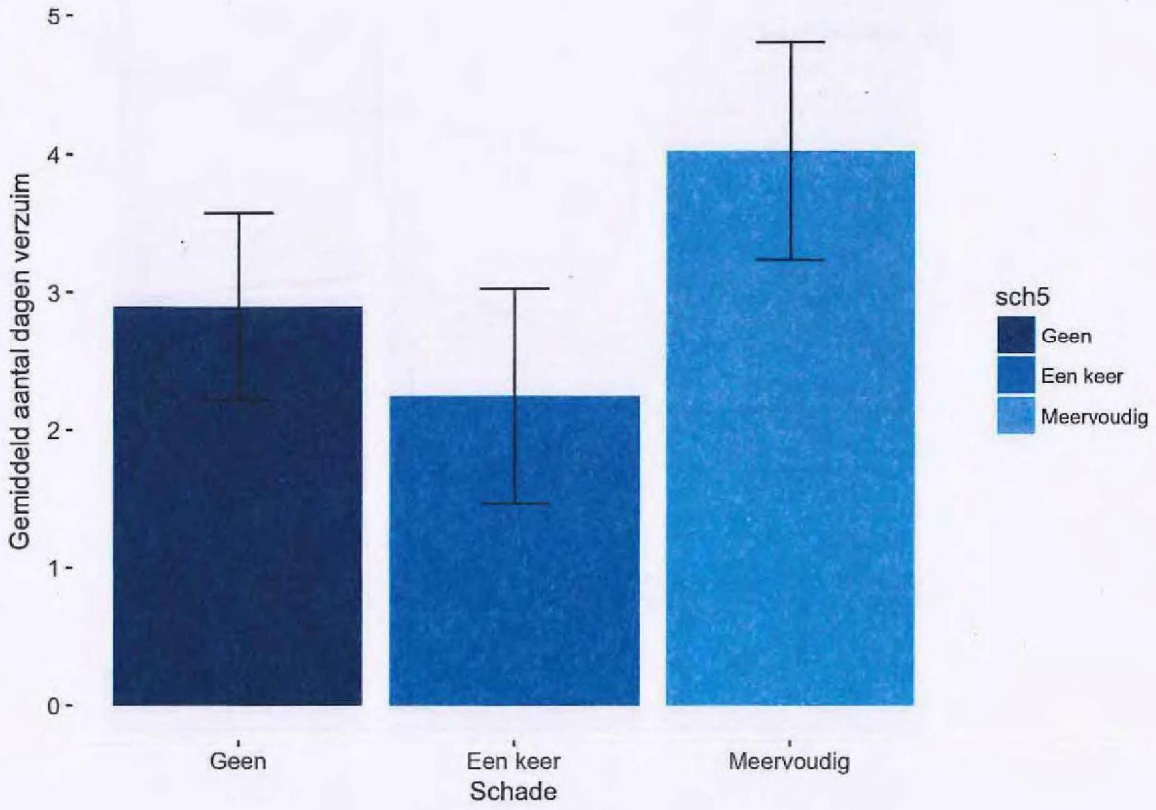

Burn-outklachten

Naast het verzuim legden we alle werkenden vijf stellingen voor die samen een gestandaardiseerde schaal van burn-out geven. Respondenten gaven vervolgens aan in hoeverre de stelling op hen van toepassing was op een schaal van nooit tot altijd (de volledige vragen zijn opgenomen in bijlage D). Enkele voorbeelden van deze vragen zijn: "Ik voel me mentaal uitgeput door mijn werk" en "Ik haal voldoening uit mijn werk". Samen vormen deze antwoorden een indicator voor een mogelijke "burn-out". Figuur 5.6 geeft de gemiddelde burn-outscore weer, waarbij rekening is gehouden met geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Deze gemiddelden lijken laag maar zijn binnen de burnout literatuur gebruikelijk. Binnen organisaties zien we gemiddelden van tussen de 1,4 en 2 (bijv. Langelaan et al., 2006.; Schaufeli & Bakker, 2004). Zoals te zien in Figuur 5.6, liggen de gemiddelden in het bewonerspanel hoger. Het gaat hier dan ook om een veel meer heterogene populatie (qua opleidingsniveau, type werk, werkverleden, etc.) dan werknemers van een organisatie. De resultaten laten een significante verhoging van de burn-outscore van mensen met zowel één keer schade als met meervoudige schade ten opzichte van mensen zonder schade zien. Met andere woorden; eenmaal schade aan de eigen woning kan al een hoger risico op burn-outklachten betekenen.Het hebben van meervoudige schade gaat gepaard met een forse verhoging van het risico op een burnout.

340206 0896

Figuur 5.6: Burnout en mate van schade aan eigen woning. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

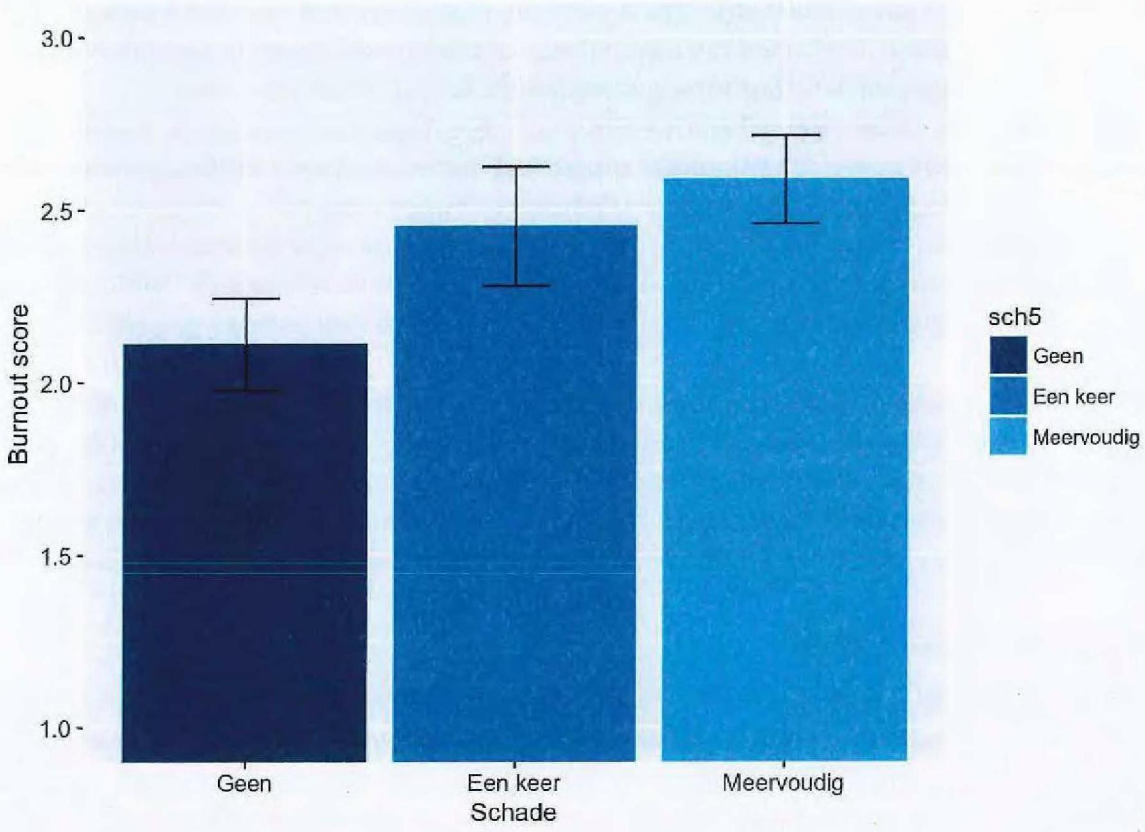

Resultaten van het Lifelines onderzoek

In aanvulling op ons eigen bewonerspanel hadden we de beschikking over een (selectie uit de) dataset van LifeLines (2912 deelnemers) . De resultaten van Lifelines zijn in het derde wetenschappelijk rapport al uitgebreid aan bod geweest. In dit eindrapport vatten we de belangrijkste bevindingen samen.

De belangrijkste toegevoegde waarde van het Lifelines onderzoek is dat het de gelegenheid biedt om met een onderzoekspopulatie die totaal ongerelateerd is aan het thema aardbevingen de centrale resultaten van het Gronings Perspectief onderzoek te "repliceren." Daarnaast heeft Lifelines een basismeting van gezondheid verricht vanaf 2006: de periode voor de beving van Huizinge. Wetend dat de bevingen pas in de laatste jaren hebben geleid tot grootschalige schademeldingen, vermoedden we dat dit een uitstekende kans biedt om een onderzoek op te zetten met een voor- en nameting. Zo kan vastgesteld worden of schade door bodembeweging leidt tot een *verandering* van de gezondheid.

In de Lifelines-analyses hebben we de impact van gaswinning op gezondheid op verschillende manieren onderzocht. Voor de mate van "blootstelling aan aardbevingen" wordt er een onderscheid gemaakt tussen "schade aan eigen woning" en "erkende schade in de omgeving". De eerste indicator is een zelfgerapporteerde maat, waarbij we geen rekening houden met het al

340206 0896

dan niet erkend zijn van de schade. De tweede maat van blootstelling is een externe variabele, in de zin dat zij is gebaseerd op het aantal door CVW/NAM erkende schadegevallen in het postcodegebied (PC4) waar de respondent woonachtig is. Bovendien is de impact van het aantal voelbare metingen op het woonadres van de respondent geanalyseerd. Voor het bewonerspanel rapporteren we alleen de effecten van eigen schade op gezondheid, omdat in alle eerdere analyses is gebleken dat het effect van eigen schade sterker is dan het effect van omgevingsschade en dat eigen schade het effect van omgevingsschade statistisch "verklaart".[8] Lifelines meet meer maten van geestelijke gezondheid dan wij tot dusver hebben gemeten in ons bewonerspanel. In *Lifelines* is de MHI-5 zowel tijdens de basismeting (vóór 2012) als in het vervolgonderzoek (2016) gemeten. In de analyses vergelijken we respondenten met één keer of meervoudige schade aan de eigen woning met respondenten die zonder schade[9]. We analyseren de ruwe scores omdat hiermee beter kan worden gecontroleerd voor baseline gezondheid.

Net als in het panelonderzoek stelden we in Lifelines ook vragen over stressgerelateerde gezondheidsklachten (bijv. slaapproblemen of prikkelbaarheid). Maar hadden we ook de beschikking over andere maten, niet meegenomen in het panelonderzoek. In Lifelines zijn deze vragen als onderdeel van de toegevoegde vragenlijst opgenomen, maar niet in de basismeting. Dit betekent dat we niet kunnen controleren voor baseline gezondheidsklachten in Lifelines.

Geestelijke gezondheid

Figuur 4.7 en Tabel 4.1 laten de resultaten voor geestelijke gezondheid (MHI-5) zien, gecontroleerd voor baseline scores van geestelijke gezondheid vóór 2012. Binnen Lifelines analyseren we de effecten op de oorspronkelijke MHI schaal van 0-100 en dus niet, zoals in het bewonerspanel, op de percentages ongezonde mensen. De reden hiervoor is dat de oorspronkelijke schaal meer geschikt is om ingewikkelde modellen, zoals het Lifelines-model waarin we rekening houden met baselinescores op gezondheid, op een betrouwbare manier te kunnen analyseren. Onderstaand figuur geeft dan ook scores op geestelijke *gezondheid* weer (in tegenstelling tot bovenstaand figuur voor het bewonerspanel waarin we percentages geestelijk *ongezond* rapporteren).

Respondenten met meervoudige schade hebben een significant lagere geestelijke gezondheid in vergelijking met respondenten zonder schade. Respondenten die één keer schade hebben gehad verschillen daarentegen niet significant van respondenten zonder schade, op geestelijke gezondheid. Omdat er statistisch rekening is gehouden met geestelijke gezondheid vóór 2012, is

[8] Om precies te zijn: het effect van omgevingsschade is in alle analyses van gezondheid kleiner dan het effect van eigen schade. In multilevelanalyses waarin beiden worden meegenomen verklaart het effect van omgevingsschade (op postcodeniveau) geen significante hoeveelheid variantie tussen individuen noch tussen postcodegebieden. De interactie tussen omgevingsschade en eigen schade doet dat evenmin. De conclusie is dat, hoewel omgevingsschade op zichzelf in sommige analyses een significant effect heeft, de effecten van eigen schade sterker zijn en dezelfde variantie verklaren. We kozen er omwille van de helderheid van de resultaten voor om het effect van omgevingsschade niet uitgebreid te rapporteren.

[9] De groep 'geen schade' bestaat uit respondenten die een aardbeving hebben meegemaakt en geen schade hebben en uit respondenten die aangeven nooit een aardbeving te hebben meegemaakt. Hoewel het niet meemaken van een aardbeving niet uitsluit dat men schade heeft, blijkt uit ons panelonderzoek dat het hier om een klein percentage respondenten gaat. Voor de zekerheid voerden we alle analyses uit met een controlegroep van personen die in het gebied wonen met 0% tot .05% omgevingsschade - waarvan we weten dat er geen tot bijna geen eigen schade is. Bij hen zien we dezelfde effecten.

340206 0896

de conclusie dat het hebben van meervoudige schade leidt tot een afname van geestelijke gezondheid.

Figuur 4.7: Geestelijke gezondheid (MHI-5) in 2016 en schade, controlerend voor baseline (2006) geestelijke gezondheid. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

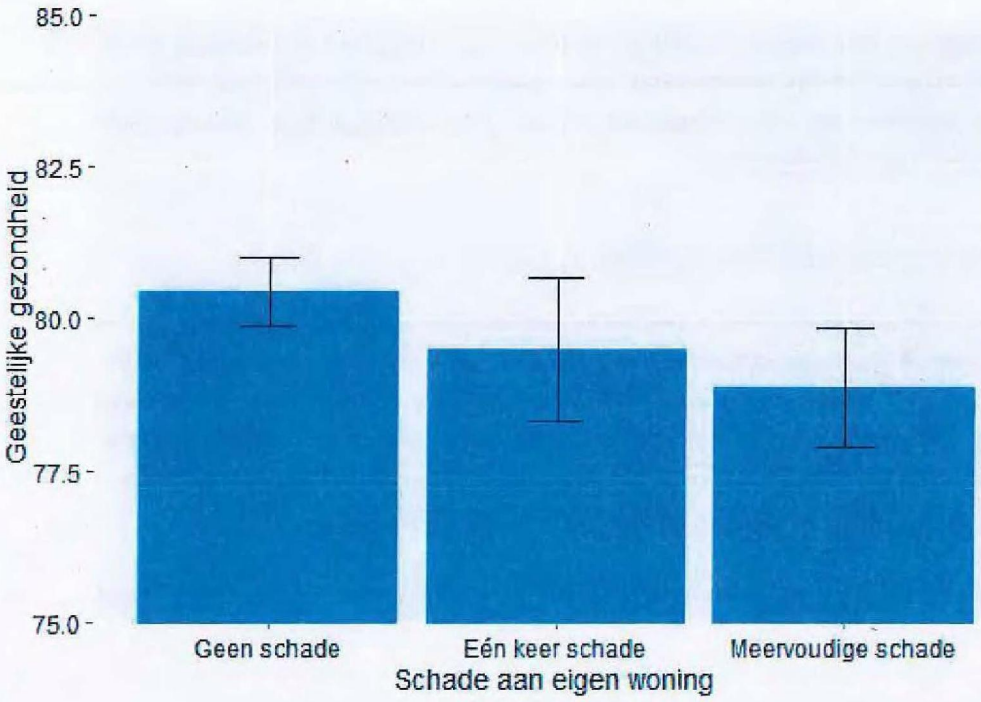

Tabel 4.1: Geschatte gemiddelden en standaardfouten voor Lifelines-gezondheidsindicatoren.

	Geen schade		**Eén keer schade**		**Meervoudige schade**	
	Gemiddelde	*Standaardfout*	*Gemiddelde*	*Standaardfout*	*Gemiddelde*	*Standaardfout*
Geestelijke gezondheid	80.44	.29	79.50	.60	78.87**	.51
Gezondheidsklachten[1]	81.12	.31	80.75	.65	80.17	.55
Ervaren gezondheid	4.06	.01	4.03	.03	4.02	.03

*p<.05, **p<.01, **p<.001 - significanties voor vergelijking met respondenten zonder schade
[1]Voor deze maten was er geen baseline controle mogelijk

Gezondheidsklachten en algemene gezondheid

In Lifelines zijn vragen over gezondheidsklachten als onderdeel van de toegevoegde vragenlijst opgenomen, maar niet in de basismeting. Dit betekent dat we niet kunnen controleren voor baseline gezondheidsklachten in Lifelines. Het aantal klachten is door middel van ruwe scores geanalyseerd. We zien een ander patroon dan binnen het bewonerspanel. Zoals uit Tabel 4.1 blijkt, zijn er geen effecten van enkel- of meervoudige schade op stress-gerelateerde gezondheidsklachten.

340206 0896

In Lifelines is ervaren gezondheid gemeten als onderdeel van de RAND-36[10] maat van gezondheidsbeleving. Deze is zowel in de baseline als in de toegevoegde vragenlijst opgenomen. Lifelines laat ook voor ervaren gezondheid een ander patroon zien. Wederom werken we hier met ruwe scores in plaats van percentages. Zoals blijkt uit Tabel 4.1, wanneer er gecontroleerd wordt voor de basismeting van ervaren gezondheid vóór 2012, is er geen significant effect van het hebben van enkelvoudige of meervoudige schade, in vergelijking met geen schade, op ervaren gezondheid. We merken hierbij op dat de vraagstelling van dit ene item uit de RAND-36 schaal subtiel anders[11] is dan het item dat in het panelonderzoek is gebruikt. Bovendien is (zoals we hieronder rapporteren) het hebben van schade op de volledige maat van algemene gezondheidsbeleving wél significant.

Overige gezondheidsindicatoren Lifelines

In het Lifelines-vervolgonderzoek is een aantal maten voor gezondheid toegevoegd die niet in het bewonerspanel zijn opgenomen. Naast geestelijke gezondheid betekent dit dat we ook in konden gaan op bijvoorbeeld fysieke of emotionele klachten en beperkingen ten aanzien van deze klachten. Dit kan nieuwe inzichten geven in de mate waarin schade door gaswinning het dagelijks functioneren beïnvloedt. We geven een kort overzicht van de belangrijkste bevindingen, voor details verwijzen we naar het eerdere rapport.

Lifelines bevat metingen van fysiek en sociaal functioneren. *Fysiek functioneren* betreft beperkingen in dagelijkse activiteiten zoals boodschappen tillen, wassen en aankleden. Personen met lagere scores op deze maat zijn meer beperkt in hun fysiek functioneren. *Sociaal functioneren* meet beperkingen in sociale activiteiten, zoals het opzoeken van vrienden of familie ten gevolge van gezondheids- of emotionele problemen. Deze indicatoren zijn ook tijdens de basismeting gemeten. Respondenten met meervoudige schade laten significant lagere scores zien op zowel fysiek als sociaal functioneren in vergelijking met respondenten zonder schade (controlerend voor de baseline). Respondenten die één keer schade hebben gehad verschillen daarentegen niet van respondenten zonder schade op deze maten. De conclusie is dat het hebben van meervoudige schade leidt tot een afname van zowel fysiek als sociaal functioneren.

Lifelines bevatte ook maten van rolbeperking ten gevolge van fysieke of emotionele problemen. Respondenten met meervoudige schade geven aan meer fysieke rolbeperkingen te ervaren dan respondenten zonder schade (controlerend voor baseline). Respondenten die één keer schade hebben gehad verschillen daarentegen niet van respondenten zonder schade op deze maat. De conclusie is dat het hebben van meervoudige schade leidt tot een toename van fysieke rolbeperkingen.

De resultaten op fysiek en sociaal functioneren zijn goed vergelijkbaar met de resultaten van het Gronings Perspectief panel voor burnout en ziekteverzuim. Zij voegen hieraan toe dat er sprake is van een bovengemiddelde verslechtering van het fysiek en sociaal functioneren onder personen met meervoudige schade.

---

[10] Zie overige gezondheidsmaten Lifelines.

[11] In de RAND-36 is dit item als volgt geformuleerd: "Wat vindt u, over het algemeen genomen, van uw gezondheid?". In het panelonderzoek formuleren wij het als volgt: "Hoe is over het algemeen uw gezondheid?".

340206 0896

Tenslotte bevat het Lifelines onderzoek een maat voor de hoeveelheid pijn, en beperkingen ten gevolge van pijn, die men in de afgelopen vier weken heeft ervaren. Respondenten met meervoudige schade geven aan meer pijn en beperkingen te ervaren dan respondenten zonder schade. Respondenten die één keer schade hebben gehad verschillen daarentegen niet van respondenten zonder schade op deze maat. De conclusie is dat het hebben van meervoudige schade leidt tot een toename van pijnklachten en/of beperkingen door deze pijn.

Tot slot bevat de RAND-36 twee maten met betrekking tot de eigen gezondheidservaring: de gezondheidsbeleving en de mate waarin gezondheid is veranderd. De conclusie hieruit is dat het hebben van meervoudige schade leidt tot een afname van algemene gezondheid in vergelijking met respondenten zonder schade. Dit resultaat komt overeen met de resultaten in het Gronings Perspectief panel op gebied van de ervaren gezondheid.

De relatie tussen schade in de omgeving, het aantal voelbare bevingen en gezondheid

In de Lifelines-data onderzochten we of er een verband is tussen schade in de omgeving en gezondheid. Met andere woorden; als het aantal schademeldingen in de omgeving hoger is, zien we dan een afname van gezondheid?

Analyses op de MHI-5 voor geestelijke gezondheid laten zien dat er een effect is van omgevingsschade op geestelijke gezondheid: naarmate er meer omgevingsschade is, neemt de geestelijke gezondheid af. Er is geen effect van omgevingsschade op gezondheidsklachten of algemene gezondheid. Er is evenmin een effect van omgevingsschade op de SCL-90-maten depressie, angst en somatische klachten, noch op de verschillende onderdelen van de RAND-36. Over het geheel genomen zien we dat de effecten van omgevingsschade kleiner zijn dan in het panelonderzoek.

We keken ook naar de samenhang tussen het aantal voelbare bevingen en de diverse indicatoren van gezondheid. Er was enkel een significant effect van voelbare bevingen op fysieke rolbeperkingen: respondenten rapporteerden meer beperkingen ten gevolge van fysieke klachten als zij op een adres wonen waar meer voelbare bevingen plaatsgevonden hebben. Over het geheel genomen zien we dat het aantal voelbare bevingen weinig samenhangt met gezondheid.

Vergelijking tussen Lifelines en het panelonderzoek

Over het geheel genomen constateren we dat het patroon van de resultaten van beide onderzoeken overeenkomt, maar de resultaten in het Lifelines-onderzoek lijken iets kleiner te zijn en zijn daardoor niet altijd significant. Hoe is dit te verklaren? We vermoeden dat er twee redenen zijn dat de resultaten van het Lifelines iets minder sterk lijken. De eerste heeft te maken met het aantal respondenten in de Lifelines-steekproef dat schade aan hun woning heeft. In vergelijking met het panelonderzoek zijn er minder respondenten met één keer schade aan hun

340206 0896

woning (403 respondenten) en met meervoudige schade (568 respondenten)[12]. Doordat de aantallen lager zijn is de statistische "*power*" iets kleiner: de kleinere effecten zijn niet langer significant. De tweede reden is dat, over het geheel genomen, de deelnemers aan Lifelines gezonder zijn in vergelijking met het panel en in vergelijking met de gemiddelden uit zowel ons bewonerspanel als de GGD gezondheidsmonitor. Omdat het grootste deel van de populatie gezond is en een kleine groep ongezond, drukt het de statistische *"power"* als de groep gezonden relatief is oververtegenwoordigd, zoals in Lifelines het geval is. Er zijn dus meerdere redenen dat het moeilijker is om significante effecten voor geestelijke ongezondheid te vinden in Lifelines.

Als we vervolgens de balans opmaken over de vergelijking tussen de resultaten uit het Lifelines-onderzoek en het panelonderzoek dan constateren we dat effecten van het panelonderzoek worden gerepliceerd wat betreft geestelijke gezondheid. Wat betreft de ervaren (algehele) gezondheid is er sprake van een gedeeltelijke replicatie. Wat betreft gezondheidsklachten zien we eveneens een gemengd beeld: op sommige maten is geen sprake van een toename van gezondheidsklachten onder Lifelines-deelnemers met meervoudige schade, maar op andere maten (zoals pijn) zijn wel effecten gevonden. Tenslotte laat Lifelines effecten zien die we niet eerder zagen, bijvoorbeeld wat betreft fysiek functioneren en de ervaren rolbeperking tijdens dagelijkse activiteiten. Over het geheel genomen concluderen we dat de Lifelines-bevindingen het beeld van het panelonderzoek bevestigen en aanvullen.

[12] Deze lagere aantallen zijn mede het gevolg van de keuze om in de steekproef van Lifelines ook de bewoners van Friesland en Drenthe mee te nemen. De controlegroep is hierdoor groter.

340206 0896

Bewoner aan het woord #3

Wij hadden de mazzel dat er weinig schade was

[Echtpaar, wonend in dorp; hebben nog geen bevingen gevoeld, huis met beperkte schade.]

Wij wonen hier vanaf 1989, dat is bijna dertig jaar. We kijken hier zo'n beetje tegen een gaslocatie aan, die staat volop te zuigen deze winter, maar wij hebben zelf nooit een beving gevoeld of het geluid gehoord dat erbij hoort. We kennen het van de televisie, maar er is hier in de buurt nooit een aardbeving boven de twee op de schaal van Richter geweest, volgens mij. Wel hebben we eens een plank horen vallen midden in de nacht. Toen was er verderop een aardbeving. Dat zal een jaar of vier, vijf geleden zijn geweest, in 2012. Maar daadwerkelijk iets gevoeld of gehoord: nee. Niet echt. Ondanks de klappen, hier twee kilometer vandaan.

We hebben wel wat schade opgelopen. De buren zeiden dat ze een scheur hadden. We staan hier met drie nagenoeg dezelfde huizen naast elkaar die allemaal in dezelfde tijd gebouwd zijn door dezelfde aannemer. Dan denk je: als de een wat heeft, dan zal de ander ook wel iets hebben. Op een gegeven moment gingen we daarom toch maar even kijken en toen kwamen we hier en daar kleine schades tegen. Scheurtjes. Er waren ook een paar stenen gescheurd. Waar ik me toen wel meteen zorgen over maakte, was dat de vloer begon te scheuren. Dat konden we van bovenaf zien, maar onder de vloer was er nog niemand geweest.

Toen hebben we met de NAM gemaild. Er zou iemand komen en dat duurde een half jaar, voordat hij daadwerkelijk kwam. Maar ja, dat hoort erbij, dat was allemaal van tevoren aangegeven. Daarna duurde het een maand en voor de zomer was alles gerepareerd, behalve de vloer. Want dan zouden ze de voegen eruit moeten slijpen en dan zit je hele huis vol stof. Ik heb ook niet zoveel vertrouwen in dat soort reparaties. Laat dat maar zitten, dan zakken we wel door de vloer. (Lacht.)

Dat reparatiebedrijf was een keurig bedrijf, ik kan niet anders zeggen. Ze kwamen van tevoren vertellen hoe het allemaal zou gaan. Het was een van de bedrijven uit het lijstje van de NAM, maar we mochten ze zelf uitzoeken: we hadden ook een andere kunnen nemen. We kwamen bij dit bedrijf uit omdat ze vlak daarvoor bij de buren waren geweest en die waren helemaal tevreden over ze. Waarom zou je dan een ander nemen?

Steen doet geen zeer

Het is nu een tijd rustig gebleven op het front. Degene die ons toen begeleidde zei: 'Als er wat is, neem een foto, dan kijken wij er wel naar.' Dat heb ik een keer gedaan in de kruipruimte, maar daar bleek geen bevingschade te zijn. Maar afgelopen februari hebben wij een nieuwe keuken laten plaatsen en toen kwamen we erachter dat de muur daarachter helemaal gescheurd is, van onder tot boven. En die scheur loopt ook in de vloer door. Dat stukje kan je net zien, de rest is mooi weggewerkt.

Als je met het CVW belt dan hoor je de eerste maanden niets, terwijl jij met de rommel zit. Daar ben je even kwaad om, om dat zooitje ambtenaren, maar ja, ze weten niet beter. Of nog erger: ze kunnen niet beter. Ik wil best geloven dat ze gelijk bij het Provinciehuis staan als daar scheuren in vallen, maar hier niet.

De keuken is gewoon geplaatst en de scheur is nog gewoon de scheur, maar mooi gestuukt. En ik weet hoe die ruimte onder de vloer in elkaar zit, daar zit staaldraad doorheen. Betonijzer. Dat zal wel een beetje gaan zakken, maar dat duvelt niet compleet op de bodem. En verder zie je er niks van. Ik heb aangegeven dat ik er foto's van had gemaakt, maar daar waren ze van het CVW niet in geïnteresseerd. Ze beweerden dat ze meteen de volgende dag hadden kunnen komen om het zelf te zien. Ik heb alleen gezegd: 'Als dit in elkaar duvelt, dan zien we het wel.'

340206 0896

Het is allemaal steen dus dat doet niet zo'n zeer. We stappen altijd vrolijk het bed in. Al zet ik de tv af en toe wel op een andere zender, als het over de bevingen gaat. Maar ik heb me er wel in verdiept; ik heb *De Gaskolonie* gelezen en een boek over de historie van de Shell.

Het enige wat kan gebeuren, is als het huis een schuiver maakt en aan een kant de balken loslaten van de muur waar ze op liggen. Dan komen de pannen naar beneden. Maar ja, zo gek is het nog nergens geweest.

Aan de positieve kant: we hebben zonnepanelen gekregen in 2015. Daar kan ik geen kwaad woord over zeggen, dat is allemaal zo gelopen als van tevoren werd verteld. Verder zou ik niet weten wat er hier nog moet gebeuren. Muurisolatie zou mooi zijn. Vloerisolatie zou een beetje raar zijn, want de verwarmingsbuis hangt in de kruipruimte en als je dat gaat isoleren, dan werk je jezelf tegen.

Wij hebben nooit wat gevoeld, dus waarom zou je opeens angstig worden? Komt de grote klap wel of niet? Niemand die dat weet volgens mij. De bevingen gaan gewoon door. Zelfs als het gestopt is gaan ze nog wel door. Voordat die aarde weer helemaal gezakt is... Maar hoe erg het zal worden? Dit is een relatief oud veld, dit zit niet zo diep. We slapen er niet slechter om.

Geen stress

Dit is het hele verhaal over wat hier is gebeurd. De een heeft wat meer schade en de ander wat minder. Er zijn g schades geweest waarbij er meteen deuren dicht moesten worden dichtgespijkerd, of huizen gestut, maar ik ken wel iemand uit het dorp waar de rook uit de oren komt.

We hadden natuurlijk de mazzel dat er weinig schade was. Als het nou voor vijftigduizend euro aan schade was geweest, dan was het iets anders. Want laten we wel wezen, als je huis onherstelbaar is beschadigd, dan heb je toch wel een heel groot probleem.

Wat raar is: als een jochie een ruit van een bushokje in gooit dan wordt hij voor vandalisme opgepakt. Gaat diezelfde ruit er met een aardbeving eraan, dan gebeurt er niks. Dan komt er snel een nieuwe ruit in, maar de dader gaat vrijuit. De schadeafhandeling moet veel minder stroperig. Dat moet gewoon hupsa. Ze veroorzaken het: doe dan ook wat. Want dat is gewoon schandalig. Zo wek je geen vertrouwen.

Wat ik ook zo'n ambtelijke waardeloze zooi vind: dat er, zoals laatst bij die beving bij Slochteren, geen schade wordt vastgesteld omdat er op twee juli een nieuw schaderegime komt. Dan denk je: schade is schade en een scheur is een scheur. Moet dat zo? Hadden we niet een minister die gezegd had dat er inmiddels minimaal vijfduizend woningen versterkt zouden zijn? Waar zijn die? Trek er maar een nul af. Minimaal. En dan hebben we het nog niet eens over de versterkte woningen waarvan de kozijnen naar beneden vallen. Het is alleen maar schuiven met tijd wat er hier gebeurt.

Stress hebben wij er niet van. Ik zou ook niet bij instanties om psychologische ondersteuning vragen of zoiets. Het meeste laat ik langs me heen gaan. We leven nog net zoals eerst. We worden er niet anders van. We slapen er niet minder van.

Als ik nergens last van heb dan heb ik nergens last van nee, ik ga niet dingen verzinnen.

340206 0896

6. Secundaire gevolgen (2): Leefbaarheid en toekomstperspectief

Samenvatting

Groningers, ook die met meervoudige schade, zijn gemiddeld genomen tevreden over hun woonomgeving. Wel zien we een significante daling tussen meting 1 en meting 5 in woontevredenheid van mensen met enkele en meervoudige schade. Bij mensen zonder schade blijft de woontevredenheid onveranderd.

Volgens respondenten zijn voorzieningen (zoals supermarkten of speeltuinen) het meest genoemd als verbetering voor hun dorp of buurt. Tevens noemt 11% van de respondenten die in Noord-Oost Groningen wonen de vermindering van de gaswinning als verbeterpunt (tegenover 1% in West Groningen). Opvallend is dat wat betreft verbeteringen in de eigen buurt het merendeel van de respondenten het gevoel heeft dat zij hier zelf geen bijdrage aan kunnen leveren.

Een meerderheid van de respondenten die zich zorgen maakt om mensen in hun omgeving maakt zich voornamelijk zorgen om directe familieleden: men maakte zich het meest zorgen om de eigen kinderen, partner en (schoon)ouders. We vonden met name bij respondenten met meervoudige schade een lichte verhoging in zorgen om naasten zoals partner, schoonouders, kinderen.

Veel respondenten maken zich zorgen over de toekomst van kinderen en jongeren in de provincie Groningen. Respondenten willen voor de jeugd dat er voorzieningen (bijvoorbeeld meer openbaar vervoer) en kansen (bijvoorbeeld werkgelegenheid) gecreëerd worden.

We vroegen de respondenten wat hun leven het komende jaar (nog) prettiger zou maken. De meeste mensen noemen een goede of betere gezondheid, verbeteringen qua werk en de reductie van de gaswinning. Deze laatste categorie wordt voornamelijk genoemd door mensen met meervoudige schade. Wanneer respondenten een persoon of instantie noemden waren dat bijvoorbeeld de regering, familie/vrienden, zorginstanties of 'ikzelf'.

Onderlinge verbondenheid en sociale cohesie leveren volgens de literatuur een belangrijke bijdrage aan de weerbaarheid van gemeenschappen. Wij maakten op basis van deze literatuur een nieuwe index van waargenomen weerbaarheid die kan worden toegepast op het type omgevingsproblemen dat mijnbouw geeft. We zien dat mensen met schade aangeven een licht hogere weerbaarheid te hebben dan mensen zonder schade. Tevens is waargenomen weerbaarheid iets hoger in gebieden met meer schade.

Gronings Perspectief beoogt een indruk te geven van hoe bewoners van de gehele provincie hun toekomstperspectief zien. Dit is een belangrijk onderwerp omdat het aanknopingspunten biedt voor de toekomst: waar hebben bewoners in de provincie Groningen behoefte aan wat betreft

340206 0896

voorzieningen? Hoe tevreden zijn ze over hun leven en leefomgeving? Hoe verbonden voelen ze zich met hun buurt en buren?

Om het toekomstperspectief in kaart te brengen hebben we respondenten gedurende twee jaar een breed scala aan vragen gesteld over hun woontevredenheid, regelingen/voorzieningen in hun buurt, sociale relaties en netwerken en waargenomen weerbaarheid van henzelf en anderen in hun buurt. Ook stelden we vragen over emoties en wensen/behoeftes voor de toekomst. In dit hoofdstuk gaan we in op deze bevindingen.

Woontevredenheid en Leefbaarheid

In de eerste meting van Gronings Perspectief vroegen we bewoners hoe tevreden zij waren over hun woonomgeving. We stelden respondenten de vraag: "Hoe tevreden bent u met uw huidige woonomgeving (het dorp of de buurt waarin u woont)?". Hieruit bleek dat de tevredenheid met de huidige woonomgeving erg hoog lag: 82% van alle respondenten gaf aan zeer tevreden of tevreden over hun woonomgeving te zijn.[13] Ook vroegen we respondenten aan te geven wat hun dorp of buurt bijzonder maakt. Respondenten gaven aan dat dit kwam door hun huis, de rust en het Groninger zijn ("ik ben Groninger"). In de vijfde meting hebben we respondenten opnieuw gevraagd in hoeverre zij tevreden zijn met hun woonomgeving (op een schaal van 1, zeer ontevreden tot 5, zeer tevreden) en dit vergeleken met de resultaten van meting 1. Figuur 6.1 laat zien dat de woontevredenheid tijdens meting 1 (februari 2016) hoger was dan tijdens meting 5. We zien een significante daling in woontevredenheid van mensen met enkele en meervoudige schade. Bij mensen zonder schade blijft de woontevredenheid onveranderd.

[13] Het percentage dat we hier rapporteren is een fractie lager dan het percentage dat we in het eerste rapport noemden. Die kleine verschuiving is het gevolg van de aanpassing van de weegfactoren, zie ook Wetenschappelijk Rapport #2.

340206 0896

Figuur 6.1: Woongenot en mate van schade aan eigen woning. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

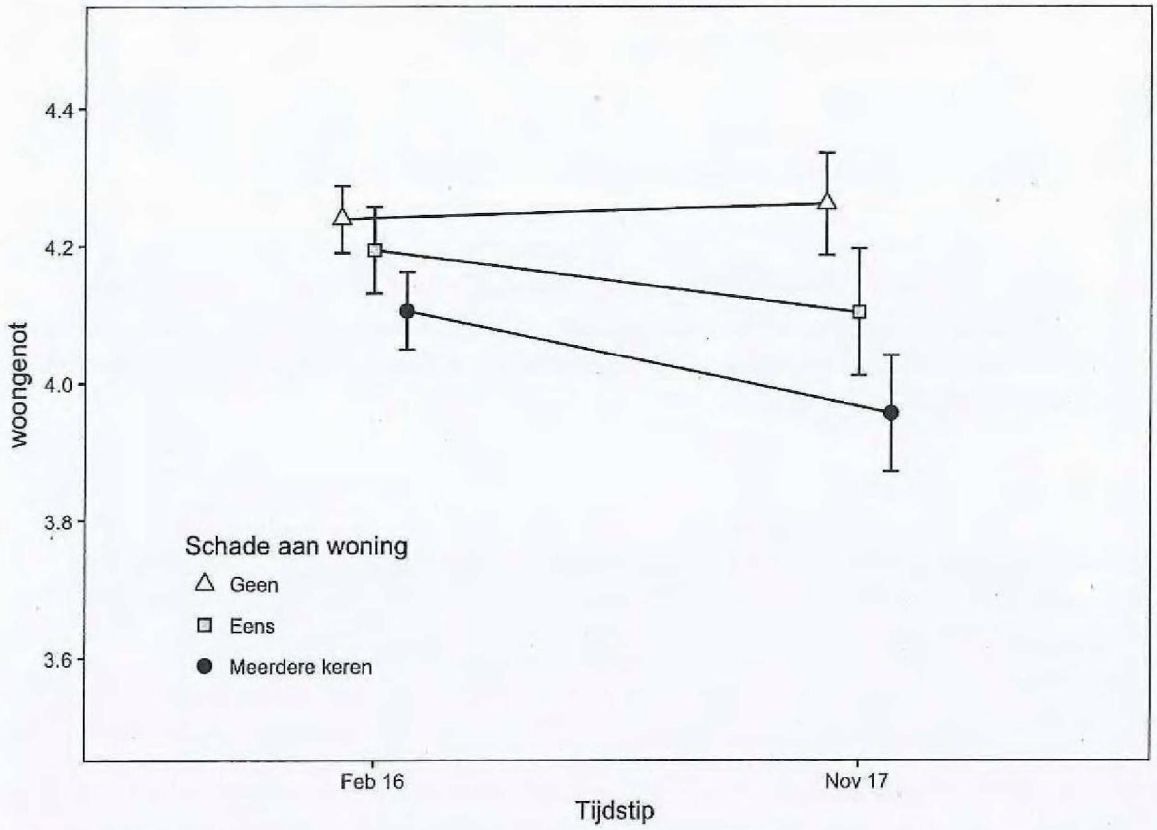

Ondanks deze lichte daling in woontevredenheid is het belangrijk op te merken dat ook bewoners met meervoudige schade gemiddeld genomen tevreden zijn over hun woonomgeving. Wanneer we kijken naar percentages dan zien we dat tijdens de eerste meting 89% van de respondenten zonder schade aangeeft tevreden of zeer tevreden te zijn. Onder respondenten met meervoudige schade is dat 85%. Tijdens de vijfde meting is van de respondenten zonder schade 87% tevreden met hun woonomgeving. Onder de respondenten met meervoudige schade is 74% tevreden.

Naast vragen over woontevredenheid uit de eerste en vijfde meting, hebben respondenten in meting 2 ook aangegeven wat er volgens hen *verbeterd kan worden in hun buurt of dorp en de regio*.

Voorzieningen werden het meest genoemd door respondenten. Voorbeelden zijn meer supermarkten of meer speeltuinen. Daarnaast zijn vaak genoemd:

- het verbeteren van infrastructuur, zoals bijvoorbeeld het aanleggen van een ringweg of een betere bereikbaarheid van stad Groningen met de bus.
- meer verbondenheid, participatie en saamhorigheid de buurt
- verbeteringen gerelateerd aan gaswinning zoals het verminderen van de gaswinning of het gemakkelijker maken van schadeprocedures

Niet verwonderlijk was dat bovendien 11% van de respondenten die in Noord-Oost Groningen wonen de vermindering van de gaswinning als verbeterpunt noemde (tegenover 1% in West Groningen).

340206 0896

We hebben soortgelijke vragen gesteld met betrekking tot de jeugd in Groningen (zie Wetenschappelijk Rapport #2). Hieruit bleek dat veel respondenten zich zorgen maken over de toekomst van kinderen en jongeren in de provincie Groningen. Net als voor volwassenen wordt ook hier het belang van voorzieningen genoemd: Voor de jeugd wil men graag voorzieningen creëren (bijvoorbeeld meer openbaar vervoer). Daarnaast vindt men het belangrijk om kansen te scheppen voor de jeugd (bijvoorbeeld op het gebied van werkgelegenheid).

Na het aandragen van verbeterpunten voor volwassenen, vroegen we respondenten in hoeverre zij dachten aan dat punt zelf een bijdrage te kunnen leveren. Opvallend is dat wat betreft verbeteringen in de eigen buurt en in de regio als geheel, het merendeel van de respondenten het gevoel heeft dat zij hier zelf geen bijdrage aan kunnen leveren. Dit geldt sterker voor de regio dan voor de buurt of het dorp.

Sociale relaties en weerbaarheid

We openden dit rapport met een model van effecten van schade op ervaren veiligheid en gezondheid. Uit dit model wordt onder andere duidelijk dat verbondenheid met buren een belangrijke buffer is tegen een slechte gezondheid (bijv. stress-gerelateerde gezondheidsklachten). Dit geldt zowel voor het panelonderzoek als binnen het Lifelines gedeelte van Gronings Perspectief. Deze bufferende werking is geen op zichzelf staand resultaat: ander onderzoek toont eveneens aan dat onderlinge verbondenheid en psychosociale steun belangrijke determinanten van psychisch welbevinden en gezondheid zijn (bijv. Holt-Lunstad, Smith, & Layton, 2010). Bovendien weten we uit de literatuur van reacties op rampen en "*hazards*" dat de onderlinge verbondenheid en sociale cohesie een belangrijke bijdrage levert aan de weerbaarheid van gemeenschappen ("*community resilience*") en individuen ("*personal resilience*", zie onder meer Drury, 2012). Voor ons waren dit belangrijke redenen om binnen Gronings Perspectief veel aandacht te besteden aan sociale relaties en weerbaarheid. De bufferende werking van sociale cohesie op gezondheid wordt elders in dit rapport besproken, in onderstaand stuk lichten we de belangrijkste resultaten toe op het gebied van weerbaarheid en sociale relaties.

Weerbaarheid

In meting 4 zijn twee nieuwe schalen toegevoegd om beter te kunnen meten hoe mensen weerbaarheid inschatten. Deze schalen zijn gebaseerd op wetenschappelijke literatuur over weerbaarheid van buurten en personen tegen problemen zoals criminaliteit of tegen grootschalige rampen. Deze literatuur laat zien dat weerbaarheid onderverdeeld kan worden in drie elementen: weerbaarheid van het individu, weerbaarheid van de buurt en buurtcohesie (Norris, Stevens, Pfefferbaum, Wyche, & Pfefferbaum, 2008). Wij maakten op basis van deze literatuur een nieuwe index van waargenomen weerbaarheid die kan worden toegepast op het type omgevingsproblemen dat mijnbouw geeft. Deze index meet in hoeverre bewoners het gevoel hebben dat zijzelf en de bewoners van hun dorp of buurt om kunnen gaan met ingrijpende gebeurtenissen in hun buurt. Ook meet de index de mate van verbondenheid met buren. De schaal die wij construeerden had een goede betrouwbaarheid voor de weerbaarheid van de gemeenschap, voor persoonlijke weerbaarheid en voor buurtcohesie. Vervolgens wilden

340206 0896

wij weten wat de invloed is van schade op de waargenomen weerbaarheid. Uit deze analyses bleek dat mensen met schade aangeven een licht *hogere* weerbaarheid te hebben dan mensen zonder schade en dat in gebieden met meer schade, de waargenomen weerbaarheid iets hoger is. Dit betekent dat respondenten met schade aan hun eigen huis, of schade in de omgeving het gevoel hebben weerbaar te zijn. In het hoofdstuk 10 gaan we dieper in op het belang van weerbaarheid voor heden en toekomst van de regio.

Zorgen over naasten

Alle metingen van Gronings Perspectief laten forse effecten van schade op de eigen gezondheid zien. Het is aannemelijk dat deze schades eveneens een impact hebben op personen in de eigen omgeving. Hieronder vallen de eigen kinderen en partner, buurtbewoners en mogelijk ook ouders, vrienden of andere personen in het eigen netwerk. De vraag deed zich tegelijkertijd voor in hoeverre de gaswinning een impact op kinderen heeft, aangezien hun ouders veel stress ervaren die voor kinderen merkbaar of voelbaar kan zijn. Respondenten in ons panel zijn 16 jaar of ouder en op het moment van deze meting was er geen gepubliceerd onderzoek dat inging op de gevolgen van de gaswinning voor kinderen[14]. Pas in het najaar van 2017 verscheen het rapport van de kinderombudsman. In onze derde meting gingen we op een indirecte manier op de gevolgen voor kinderen in: door ouders of anderen die contact hebben met kinderen/jongeren te vragen of ze zich zorgen maken om deze groep.

Respondenten zijn gevraagd aan te geven of er op dit moment personen in hun omgeving zijn om wie ze zich zorgen maken. Degenen die hierop bevestigend reageerden werden gevraagd aan te geven hoe erg deze zorg is. Een meerderheid van de respondenten maakte zich voornamelijk zorgen om directe familieleden: men maakte zich het meest zorgen maakt om de eigen kinderen, partner en (schoon)ouders en in iets mindere mate om broers en zussen. Men maakte zich relatief minder zorgen om vrienden, kleinkinderen, andere familieleden, kennissen, buurtbewoners en collega's.

We voerden aanvullende analyses uit om te zien of de mate van zorgen afhankelijk is van het wonen binnen of buiten het schadegebied. Is het, gegeven dat deze groep meer last heeft van (stress-gerelateerde) gezondheidsklachten, ook een reden tot grotere zorg om naasten? We vonden met name bij respondenten met meervoudige schade een lichte verhoging in zorgen om naasten zoals partner, schoonouders, kinderen.

Wat zou het leven prettiger maken in de toekomst?

In meting 5 stelden we respondenten een vraag over de kwaliteit van hun leven en hoe deze verbeterd zou kunnen worden in de toekomst. Ook wilden we weten wie respondenten verantwoordelijk achten voor deze eventuele verbetering. We stelden de volgende vraag: *"Als u nadenkt over de kwaliteit van uw leven op dit moment, kunt u dan één ding noemen dat uw leven*

[14] Hierbij merkt de GGD het volgende op: in een intern rapport over 'psychosociale gezondheid bij kinderen in het basisonderwijs 2011-2014 m.b.t. gebieden met erkende aardbevingschade' (Broer & v.d. Kamp, 2017) wordt er bij kinderen in het basisonderwijs geen relatie gevonden tussen mate van schade in de omgeving en psychische gezondheid.

340206 0896

het komende jaar (nog) prettiger zou maken?" 1723 mensen hebben deze vraag beantwoord. Vervolgens vroegen we ook of er een persoon of instantie is die daarbij kan helpen, en zo ja, wie?

Over het algemeen noemen de meeste mensen een goede of betere gezondheid (n = 497). Daarnaast worden ook verbeteringen qua werk genoemd (n = 245), zoals meer loon, meer werkgelegenheid, leuker werk, meer uitdaging, maar ook bijvoorbeeld een betere balans tussen werk en privé. De derde meest genoemde categorie is reductie van de gaswinning (n = 212). Hier wordt bijvoorbeeld genoemd 'een aardbevingsbestendig huis', 'dat de versterking goed zal verlopen' of 'erkenning van mijn schade'. Deze categorie wordt voornamelijk genoemd door mensen met meervoudige schade. Van de respondenten met meervoudige schade die deze vraag heeft ingevuld noemt maar liefst 28,8% een aspect van de gaswinningsproblematiek als verbetering. In de groep respondenten zonder schade is dit maar 3,8%.

Figuur 6.2 geeft een volledig overzicht van de categorieën van de genoemde verbeteringen. We lichten hier kort de overige categorieën toe: de categorie *'overig'* is een verzameling van verbeteringen die niet genoeg genoemd worden om onder een grotere categorie te scharen, zoals 'mijn rijbewijs halen', 'een reis maken', of 'vaker zonnig weer'.In de categorie *'financiën'* wordt bijvoorbeeld 'meer geld', 'een financiële meevaller' of 'financiële zekerheid' genoemd. De categorie *'huisvesting'* gaat over wensen omtrent de woning van de respondenten, bijv. 'een eigen huis hebben', 'een groter huis voor mijn gezin' of 'de verbouwing moet af'. De categorie *'pensioen'* gaat voornamelijk over het willen krijgen van meer AOW of over de wens om met pensioen te kunnen gaan. De categorie *'leefomgeving'* gaat bijvoorbeeld over 'betere fietsroutes', 'minder files', 'stilte in mijn buurt' of 'beter beheer van milieu'. De categorie *'familie'* gaat over wensen voor en over familieleden, bijv. 'een goede gezondheid van mijn familie' of 'een kindje krijgen'. De categorie *'sociaal'* gaat voornamelijk over de wens van het hebben van meer sociale contacten. De categorie *'functioneren'* gaat over het functioneren van overheden, bijv. 'eerlijke politici', 'minder bureaucratie in mijn gemeente' etc.De categorie *'maatschappij'* houdt in dat mensen bijv. meer rekening met elkaar moeten houden of toleranter moeten zijn.

Figuur 6.2: Verbeteringen van kwaliteit van leven.

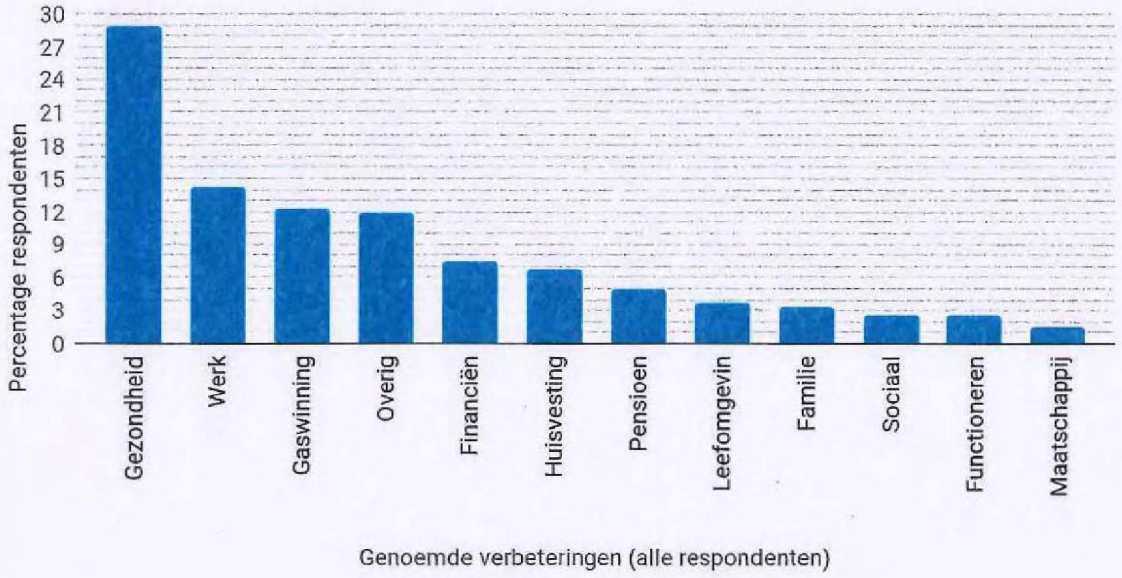

340206 0896

Op de vraag welke persoon of instantie kan helpen bij een door de respondent genoemd punt (bijv. gezondheid, werk etc.) zei interessant genoeg maar liefst 40,8% van de deelnemers die hier iets invulden 'weet ik niet' of 'niemand'. Wanneer respondenten wel een persoon of instantie noemden waren dat bijvoorbeeld de regering, familie/vrienden, zorginstanties of 'ikzelf'. In Figuur 6.3 is te zien welke personen/instanties genoemd worden. De categorie 'werkgerelateerd' betekent bijv. 'mijn werkgever'. In de 'overige' categorie worden personen of instanties genoemd die te weinig worden genoemd om ingedeeld te kunnen worden in een categorie, zoals bijvoorbeeld 'de loterij', 'mijn school' of 'het weer'.

Figuur 6.3: Welke persoon of instantie zou deze verbetering moeten uitvoeren.

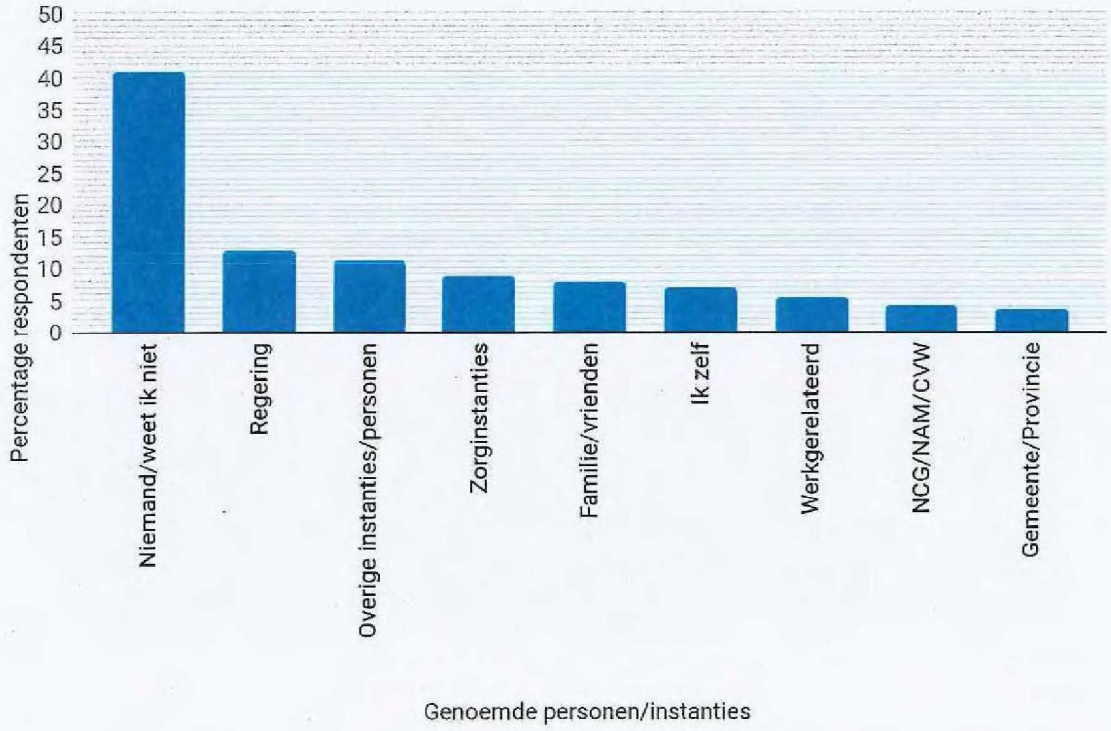

Slechts 134 respondenten (van de 1723 die iets hebben ingevuld) noemen een concrete verbetering waar instanties direct wat mee zouden kunnen. Voorbeelden hiervan zijn 'betere fietsroutes in mijn stad', 'meer AOW krijgen', 'schade aan mijn huis herstellen' of 'een glasvezelaansluiting'. Deze 134 dingen kunnen volgens de respondenten gedaan worden door de regering (in 36,6% van de gevallen), overige instanties/personen (16,4%) en NAM/CVW (9,7%).

Wat hier dus opvalt is dat (a) gaswinningsproblematiek veel wordt genoemd en dan voornamelijk door mensen met meervoudige schade, (b) respondenten niet weten *of* en *wie* ze kan helpen bij het implementeren van de verbetering en dat (c) respondenten niet snel onderwerpen noemen die voor instanties implementeerbaar zijn.

340206 0896

7. Gedragsverandering door gaswinning

Samenvatting

Een groot aantal respondenten volgt het onderwerp gaswinning met interesse, praat erover en zoekt naar informatie. Dit gedrag komt vaker voor bij respondenten met (meervoudige) schade. Het hebben van schade heeft dus een fors effect op het gedrag dat mensen vertonen.

Zowel respondenten met enkel- als met meervoudige schade zoeken meer informatie, bieden elkaar meer hulp en steun in verband met de gaswinningen en gaan het protest meer aan dan respondenten zonder schade. Er is weinig animo voor ongehoorzaamheid richting werknemers en organisaties die voor de gaswinning verantwoordelijk zijn - hier vinden we ook geen verschillen afhankelijk van hoeveelheid schade.

De acties die het meest door respondenten ondernomen worden zijn informatie zoeken (met name degenen met meervoudige schade) en elkaar helpen en steunen. Ze demonstreren en protesteren daarentegen vrij weinig.

Respondenten met schade lieten de gaswinning duidelijk vaker een rol spelen bij hun stemkeuze dan respondenten zonder schade. Dit is ook het geval voor respondenten die één keer schade meemaken in vergelijking met respondenten zonder schade. Deze verschillen zijn significant. Het percentage mensen dat een petitie had getekend was onder de groep met meervoudige schade veruit het grootst (76%). Van de mensen met enkele schade tekenende ruim 66% procent een petitie. Onder respondenten zonder schade tekende ruim de helft (51%) een petitie. Deze verschillen zijn significant.

Gronings Perspectief geeft veel inzicht in het psychisch welbevinden van bewoners van het gaswinningsgebied en maakt duidelijk dat men lijdt onder de gaswinning. Maar welke impact heeft de gaswinning op de acties die bewoners met betrekking tot de gaswinning ondernemen? Respondenten vinden de gaswinning onrechtvaardig en zijn boos (zie ook wetenschappelijke rapporten 1, 2 en 3). Uit de wetenschappelijke literatuur blijkt dat gevoelens van onrechtvaardigheid en boosheid de kans op actie vergroten (van Zomeren, Postmes, & Spears, 2008; Postmes, van Bezouw, & Kutlaca, 2014). In de praktijk constateert men echter dat er in de provincie Groningen tot voor kort maar incidenteel grootschalig gedemonstreerd wordt. Dit heeft deels ertoe geleid dat men veronderstelt dat de Groninger weinig gemotiveerd is om actie te ondernemen (getuige onder meer de uitlatingen van Freek de Jonge, naar aanleiding van het in zijn ogen lage aantal mensen dat de petitie "laat Groningen niet zakken" ondertekenden). Of is het meten van protest gerichte acties een te eenvoudige weergave van de werkelijkheid en richten activiteiten van bewoners omtrent de gaswinning zich op andere doeleinden (bijv. informatie zoeken over de gaswinning, anderen helpen)? Inzicht in de actiebereidheid, en het type activiteit dat respondenten omtrent de gaswinning ondernemen, geeft belangrijke inzichten voor de toekomst: zo kan beleid bijvoorbeeld inspelen op bestaande activiteiten.

340206 0896

Uit meting vier blijkt echter dat respondenten zeer actief zijn: een groot aantal respondenten volgt het onderwerp gaswinning met interesse, praat erover en zoekt naar informatie. Niet verwonderlijk komt zulk gedrag vaker voor bij respondenten met (meervoudige) schade. Onder mensen met (meervoudige) schade zijn er bovendien velen die anderen adviseren om schade te melden. Mensen met (meervoudige) schadezijn ook meer geneigd om bij instanties aan de bel trekken (bijv. door een klacht in te dienen). Deze eerdere analyses, in rapport 3 weergegeven, laten duidelijk zien dat het hebben van schade een groot effect heeft op het gedrag dat mensen vertonen.

Om een nog breder inzicht te krijgen in de mogelijke activiteiten die Groningers in verband met de gaswinning ondernemen, hebben we in meting vijf een viertal verschillende acties aan respondenten voorgelegd en gevraagd in hoeverre ze hiermee bezig zijn of bezig zijn geweest: 1. informatie zoeken over de gaswinning 2. anderen i.v.m. gaswinning ondersteunen en helpen 3. protesteren door middel van demonstraties of door van jezelf te laten horen 4. ongehoorzaamheid - bijvoorbeeld door werknemers en organisaties tegen te werken. Respondenten gaven aan in hoeverre ze deze activiteit ondernemen of hebben ondernomen op een schaal van 1 (nooit) tot 5 (heel vaak).

Ook vroegen we respondenten in hoeverre de gaswinning en haar gevolgen een rol hebben gespeeld bij hun stemkeuze voor de Tweede Kamerverkiezing op 15 maart 2017.Tot slot vroegen we respondenten aan te geven of en hoe vaak zij een petitie hadden getekend en of zij deelnamen aan een fakkeloptocht of demonstratie.

In Tabel 7.1 zien we het viertal acties op een rijtje. Hieruit blijkt dat zowel respondenten met enkel- als met meervoudige schade meer informatie zoeken, elkaar meer hulp en steun bieden in verband metde gaswinningen en het protest meer aangaan dan respondenten zonder schade. Dit is niet het geval voor ongehoorzaamheid richting werknemers en organisaties die voor de gaswinning verantwoordelijk zijn - hier vinden we geen verschillen afhankelijk van hoeveelheid schade.

Tabel 7.1: Mate van gedragsverandering en steun voor verschillende vormen van actie, als functie van het hebben van schade en controlevariabelen.

	informatie zoeken	anderen helpen	protesteren	ongehoorzaamheid
Geslacht	−0.171***	−0.134**	−0.009	−0.006
	(0.041)	(0.054)	(0.050)	(0.048)
Leeftijd	0.204***	0.036	0.052**	0.090***
	(0.019)	(0.025)	(0.023)	(0.022)
Opleidingsniveau (mid vs laag)	0.086	−0.072	−0.053	−0.089
	(0.059)	(0.077)	(0.071)	(0.068)
Opleidingsniveau (hoog vs laag)	0.178***	−0.025	−0.052	−0.051
	(0.055)	(0.073)	(0.067)	(0.065)
Een keer schade	0.203***	0.346***	0.155**	−0.078
	(0.054)	(0.072)	(0.066)	(0.063)
Meervoudige schade	0.636***	0.654***	0.342***	0.034
	(0.046)	(0.061)	(0.056)	(0.054)
Intercept	2.785***	2.446***	1.681***	1.523***
	(0.055)	(0.073)	(0.067)	(0.065)
Observations	1,899	1,902	1,905	1,906
R^2	0.149	0.061	0.022	0.013
Adjusted R^2	0.146	0.058	0.019	0.010
Residual Std. Error	0.855 (df = 1892)	1.127 (df = 1895)	1.040 (df = 1898)	0.997 (df = 1899)
F Statistic	55.178*** (df = 6; 1892)	20.669*** (df = 6; 1895)	7.264*** (df = 6; 1898)	4.315*** (df = 6; 1899)
Note:				*p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

340206 0896

Onderstaand geven we tevens per activiteit weer in hoeverre deze door respondenten met geen, enkelvoudige of meervoudige schade is ondernomen. Hieruit blijkt dat respondenten, met name degenen met meervoudige schade, van het viertal activiteiten dat we onderzochten, het meest informatie zoeken, vervolgens elkaar helpen en steunen, vrij weinig demonstreren en protesteren, en zeer weinig ongehoorzaam zijn.

Figuur 7.1: Ondernomen activiteiten. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

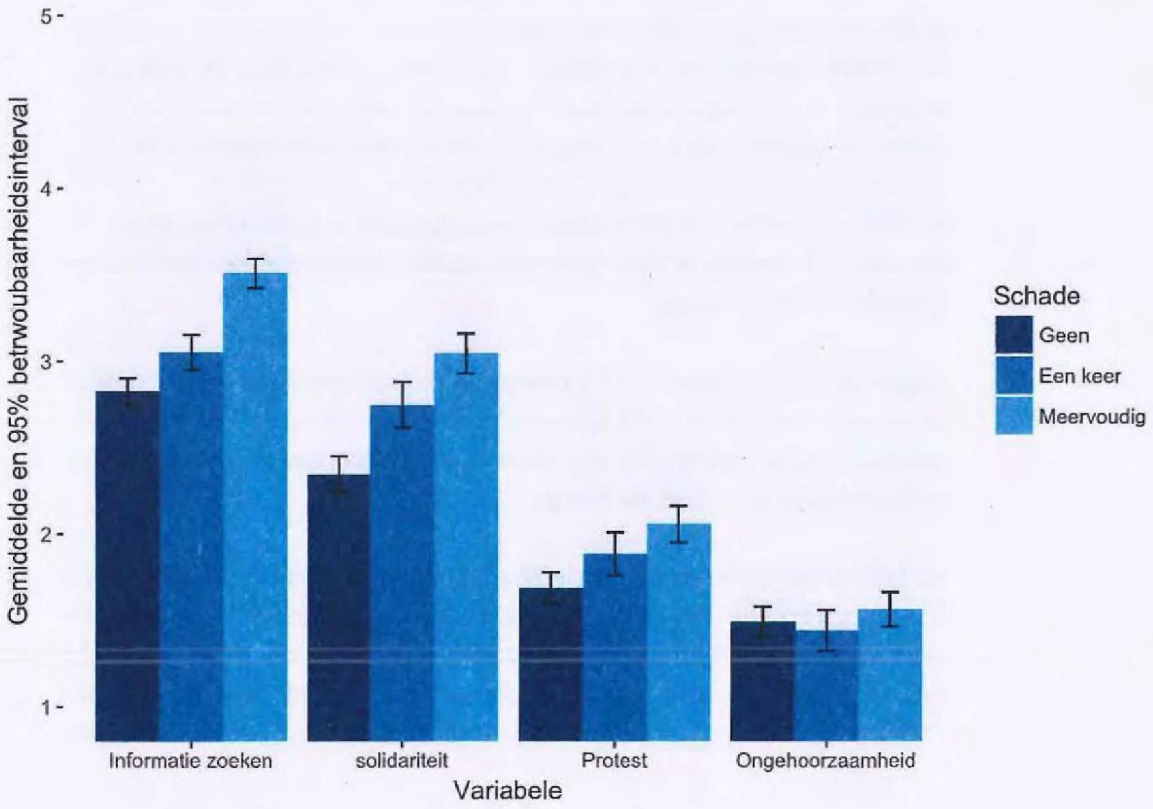

Stemkeuze

Bovenstaand werd al duidelijk dat de gaswinning een impact heeft op activiteiten omtrent de gaswinning. In hoeverre speelde de gaswinning ook een rol bij de gang tot de stembus het afgelopen jaar? We stelden respondenten de vraag: "In hoeverre hebben de gaswinning en haar gevolgen een rol gespeeld bij uw stemkeuze voor de Tweede Kamerverkiezingen op 15 maart 2017?". Op een vijfpuntsschaal van "helemaal niet" tot "erg veel" gaven respondenten vervolgens aan in hoeverre dit een rol had gespeeld. In Figuur 7.2 is te zien dat respondenten met schade de gaswinning duidelijk vaker een rol lieten spelen bij hun stemkeuze dan respondenten zonder schade. Dit is ook het geval voor respondenten die een keer schade meemaken in vergelijking met respondenten zonder schade. Tabel 7.2 laat zien dat deze verschillen inderdaad significant zijn.

340206 0896

Figuur 7.2: Beïnvloeding van stemkeuze. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

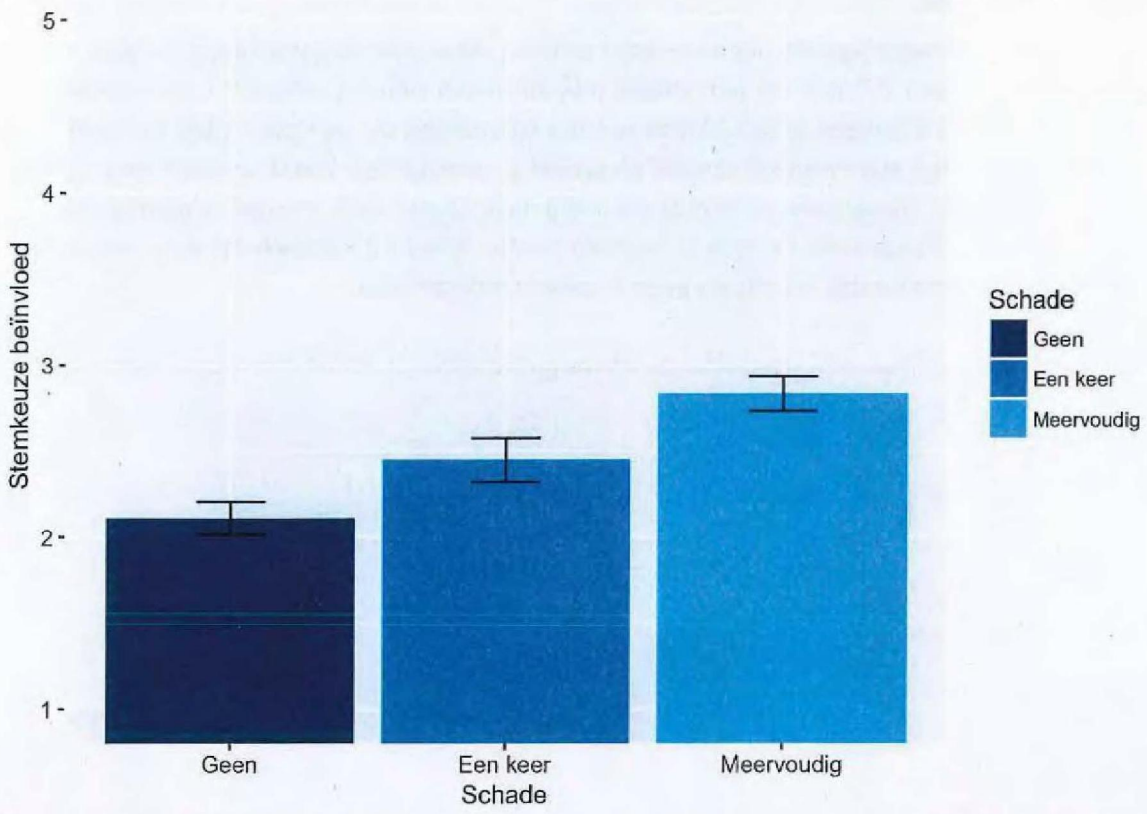

Tabel 7.2: Mate van gedragsverandering en steun voor verschillende vormen van protest, als functie van het hebben van schade en controlevariabelen.

	Stemkeuze	Petitie tekenen	Demonstreren
Geslacht	0.135**	0.541***	−0.105
	(0.060)	(0.100)	(0.157)
Leeftijd	0.031	−0.039	0.359***
	(0.028)	(0.044)	(0.073)
Opleidingsniveau (mid vs laag)	0.092	0.352**	0.419*
	(0.087)	(0.141)	(0.250)
Opleidingsniveau (hoog vs laag)	0.092	0.530***	0.722***
	(0.082)	(0.135)	(0.232)
Een keer schade	0.337***	0.637***	0.575**
	(0.080)	(0.129)	(0.243)
Meervoudige schade	0.719***	1.106***	1.353***
	(0.067)	(0.113)	(0.195)
Intercept	1.966***	−0.578***	−3.291***
	(0.082)	(0.133)	(0.262)
Observations	1,861	1,929	1,915
R^2	0.062		
Adjusted R^2	0.059		
Log Likelihood		-1,414.622	-726.620
Akaike Inf. Crit.		2,843.244	1,467.239
Residual Std. Error	1.233 (df = 1854)		
F Statistic	20.493*** (df = 6; 1854)		
Note:			*p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

340206 0896

Petitie tekenen

We vroegen respondenten ook of en hoe vaak ze een petitie over de gaswinning hadden ondertekend. Figuur 7.3. laat het percentage respondenten zien dat aangeeft 1 of meerdere malen een petitie te hebben ingevuld. Het percentage mensen dat een petitie had getekend was onder de groep met meervoudige schade veruit het grootst (76%). Van de mensen met enkele schade tekenende alsnog ruim 66% procent een petitie. Onder de Groningse respondenten zonder schade tekende ruim de helft (51%) een petitie. Tabel 7.2 laat zien dat deze verschillen tussen meer/enkelvoudige schade en geen schade significant zijn.

Figuur 7.3: Ondertekenen van een petitie.. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

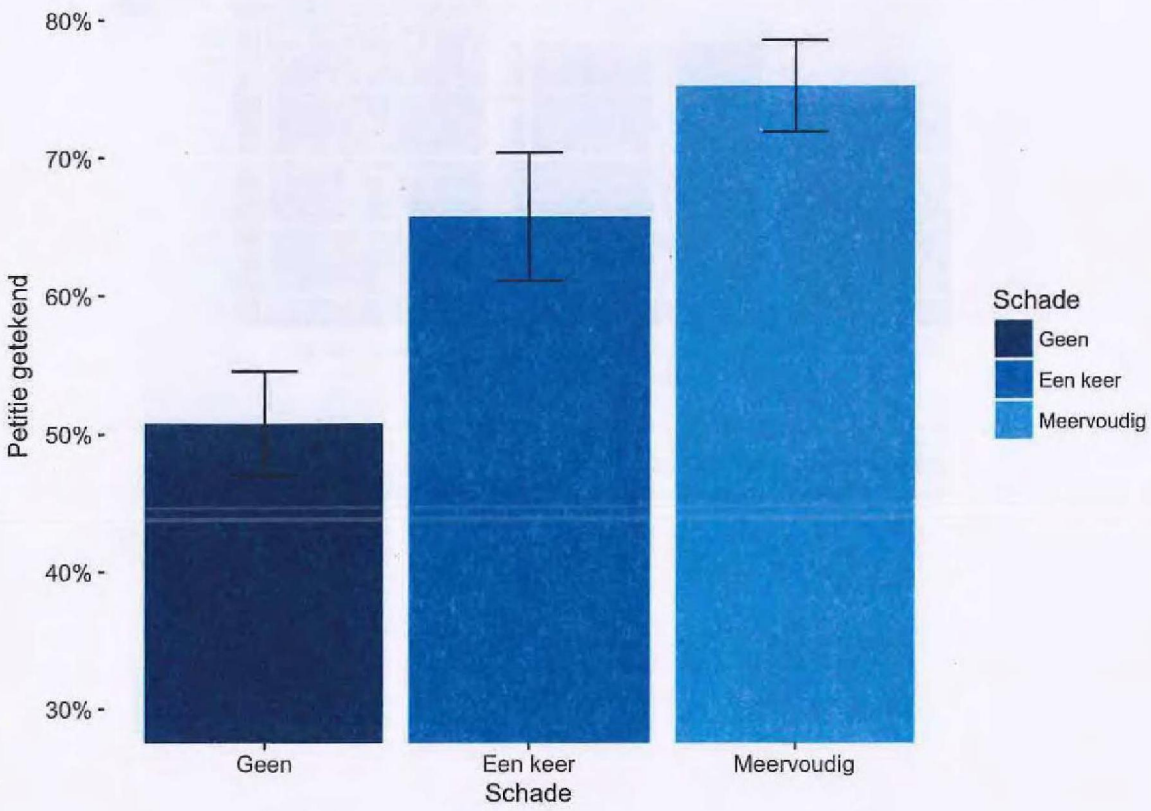

Deelname aan fakkeloptocht of demonstraties

Tenslotte vroegen we respondenten aan te geven hoe vaak ze hadden deelgenomen aan een fakkeloptocht of demonstratie. Figuur 7.4 laat zien dat het percentage dat meedeed aan de fakkeloptocht of aan demonstraties onder respondenten met meervoudige schade het grootst is (20% van deze respondenten), gevolgd door respondenten met enkelvoudige schade (10%). 5% van respondenten zonder schade geeft aan mee te hebben gedaan aan de fakkeloptocht of demonstraties. Tabel 7.2 laat zien dat ook hier de verschillen tussen meer/enkelvoudige schade en geen schade significant zijn.

340206 0896

Figuur 7.4: Deelname aan fakkeloptocht. Geschatte gemiddelden en 95%-betrouwbaarheidsinterval.

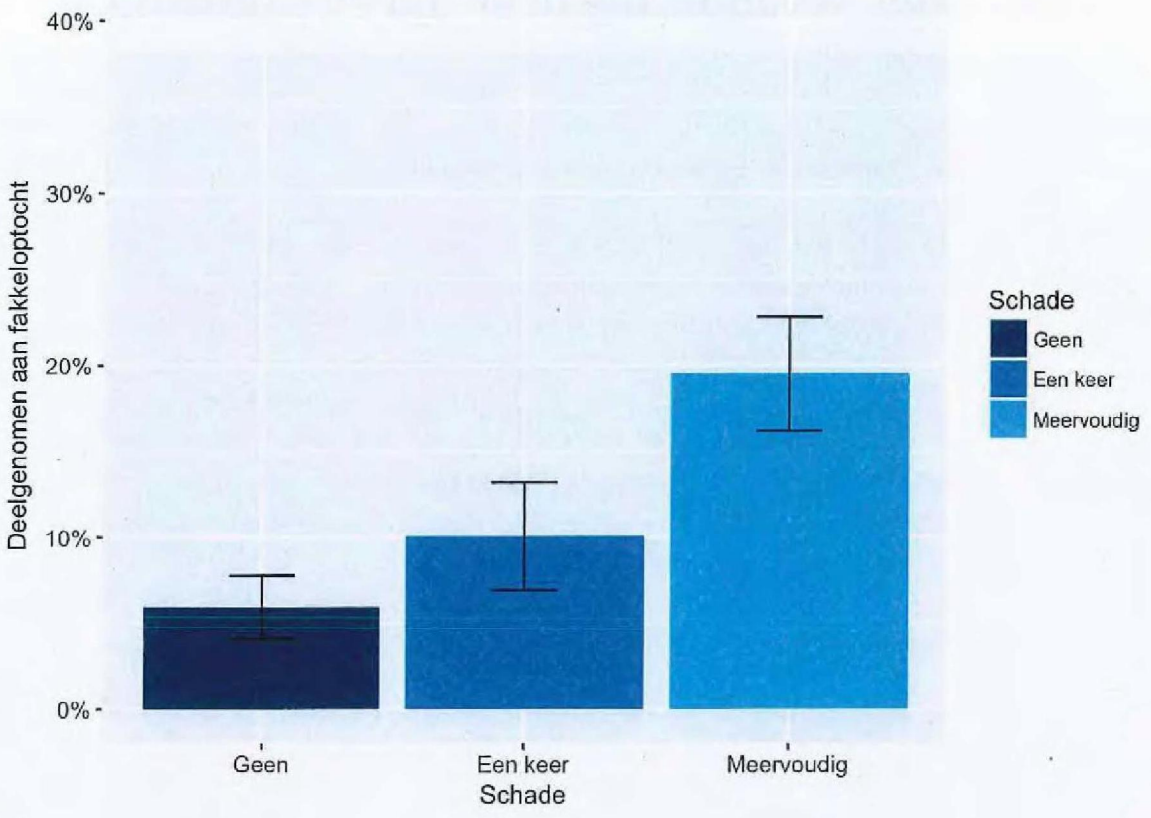

340206 0896

8. Processen, verandering over tijd en samenhang

Samenvatting

Zie voor een schets van het volledige onderzoeksmodel Figuur 8.1.

We bekeken welke factoren ervaren veiligheid het meest sterk beïnvloeden. Hieruit blijkt dat het het hebben van meervoudige schade de sterkste impact op ervaren veiligheid: het hebben van meervoudige schade zorgt voor gevoelens van onveiligheid. Dit geldt ook, maar in iets mindere mate, voor het hebben van eenmalige schade. Ook voelen respondenten zich onveiliger als ze de situatie rondom gaswinning als onrechtvaardig ervaren. Gebrek aan vertrouwen in overheden ondermijnen eveneens de ervaren veiligheid. We concluderen dat verschillende factoren een belangrijke rol spelen, maar dat geen van die factoren kan verklaren waarom ervaren veiligheid zo sterk wordt aangetast door het hebben van aardbevingsschade. Oftewel, het hebben van schade is een op zichzelf staande robuuste factor die ervaren veiligheid beïnvloedt.

Op waargenomen risico zien we soortgelijke effecten als op ervaren veiligheid.

Wanneer we onderzoeken welke factoren een impact hebben op gezondheid dan zien we soortgelijke patronen: Net als voor ervaren veiligheid blijkt dat het hebben van meervoudige schade de grootste impact op gezondheid heeft. Ook gebrek aan vertrouwen en gevoelens van onrechtvaardigheid beïnvloeden gezondheid. Bovendien heeft het meemaken van tussentijdse bevingen en het hebben van nieuwe schade negatieve gevolgen voor gezondheid. Daarnaast bevestigen de resultaten het belang van buurtcohesie: hoe hoger de buurtcohesie, hoe beter de gezondheid. Net als bij ervaren veiligheid en waargenomen risico is het effect van meervoudige schade het grootst.

Op het moment dat veiligheid in het model wordt meegenomen zijn de effecten van schade op gezondheid minder sterk. Dit duidt erop dat veiligheid het effect van schade op gezondheid deels verklaart.

De meerwaarde van het onderzoek Gronings Perspectief ligt in de mogelijkheid om verandering over tijd te combineren met een analyse van de onderlinge samenhang tussen variabelen. Schade, ervaren veiligheid, gezondheid en diverse variabelen die een mogelijke rol spelen in het proces waardoor effecten van gaswinning worden verergerd of gereduceerd (o.m. vertrouwen, rechtvaardigheid en buurtcohesie). Dit hoofdstuk behandelt, stapsgewijs, de inzichten op het gebied van verandering over tijd. We bekijken eerst het effect van schade, verandering en processen op veiligheid en risico. Daarna kijken we naar de gezondheidseffecten. Het hoofdstuk eindigt met een schets van het volledige model.

340206 0896

Figuur 8.1: Volledige conceptuele model Gronings Perspectief.

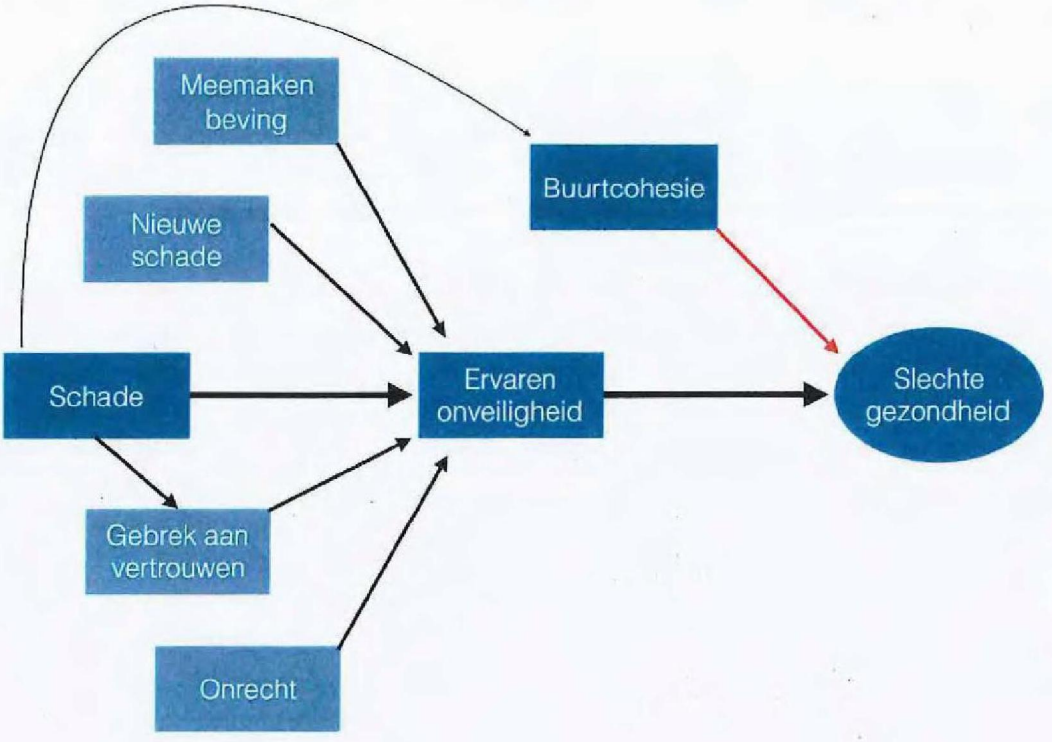

Processen rondom veiligheid en risico

Ervaren veiligheid hangt samen met diverse factoren. We hebben een serie multilevel-analyses uitgevoerd om de verschillende factoren die ervaren veiligheid mede beïnvloeden in kaart te brengen. Dit is een zogenaamd "conditional growth model" dat beoogt om verandering over tijd te beschrijven en te verklaren. In de modellen wordt verandering over tijd (niveau 1) geanalyseerd voor respondenten die meerdere vragenlijsten invulden (niveau 2). Alle analyses zijn uitgevoerd met een weging voor geslacht, leeftijd (CBS categorieën) en woonlocatie (de hoeveelheid erkende schade per postcodegebied, in categorieën). In de modellen is aangenomen dat de mate waarin personen zich meer of minder veilig voelen (of gezond zijn) verschilt van persoon tot persoon. De verandering over tijd hangt af van het moment van de meting. Op deze manier kan worden onderzocht wat deze individuele verandering het best kan verklaren.

In de hieronder gerapporteerde modellen worden persoonskenmerken, gebeurtenissen (bijv. het optreden van nieuwe schade) en percepties (bijv. rechtvaardigheid) stapsgewijs toegevoegd om te evalueren of ze kunnen verklaren waarom mensen zich meer of minder veilig (gaan) voelen. De analyse is in verschillende stappen uitgevoerd: die worden hier niet in detail gerapporteerd. We verwijzen naar de bijlage voor een meer gedetailleerd overzicht waarin de verschillende stappen worden samengevat.

Ervaren veiligheid blijkt samen te hangen met diverse factoren (waaronder leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, onrecht, vertrouwen, het hebben van schade én het afnamemoment van de

340206 0896

meting). De interpretatie van deze analyses vereist technische expertise en daarom geven we de resultaten zoveel mogelijk visueel weer. De begeleidende tekst is zoveel mogelijk geschreven voor een breed publiek.

De eerste groep factoren waar ervaren veiligheid mee samenhangt is schade. Mensen met meervoudige schade ervaren minder veiligheid. De analyses tonen tevens aan dat respondenten die getroffen worden door nieuwe schade (die tussen de metingen optreedt) zich iets minder veilig voelen en dat mensen die een beving voelen zich minder veilig voelen.

Andere factoren die een forse invloed hebben op de ervaren veiligheid zijn vertrouwen in overheden en ervaren rechtvaardigheid. Hierbij namen wij het gemiddelde vertrouwen in de Rijksoverheid, provincie en gemeenten samen mee als indicator. Uit de analyses blijkt: hoe minder vertrouwen, hoe minder veilig de respondent zich voelt. Respondenten die aangeven "helemaal geen" vertrouwen te hebben, hebben zich de afgelopen weken gemiddeld "niet onveilig, niet veilig" hebben gevoeld (een gemiddelde van 3,3, op een schaal van 0 tot 5). Respondenten die aangeven "een beetje vertrouwen" te hebben voelen zich gemiddeld "veilig" (een gemiddelde van 4). Een beetje vertrouwen maakt dus een groot verschil.

Voor de analyses van de effecten van onrecht gebruikten we het gemiddelde van de vier vragen die tijdens meting 2 werden gesteld. Onrecht en vertrouwen in de overheid zijn enigszins gerelateerd (de correlatie is r = .39). Over het algemeen hebben gevoelens van onrecht over de gaswinning een statistisch significante en robuuste relatie met ervaren veiligheid. Maar de mate waarin onrecht er toe doet hangt af van de schade die respondenten hebben aan de eigen woning. Figuur 8.3 geeft dit weer. In de grafiek is te zien dat respondenten zonder schade (de rode lijn) zich iets veiliger voelen naarmate de ervaren rechtvaardigheid hoger is. Voor mensen met schade (de blauwe en groene lijnen) is dit verband sterker. Mensen met meervoudige schade die gaswinning en schade "heel onrechtvaardig" vinden voelen zich gemiddeld "niet onveilig, niet veilig" (een gemiddelde van 3,2). Mensen met meervoudige schade die aangeven de situatie "niet onrechtvaardig, niet rechtvaardig" te vinden voelen zich gemiddeld vrijwel "veilig" (een gemiddelde van 3,9).

340206 0896

Figuur 8.2: Ervaren veiligheid, schade en rechtvaardigheid.

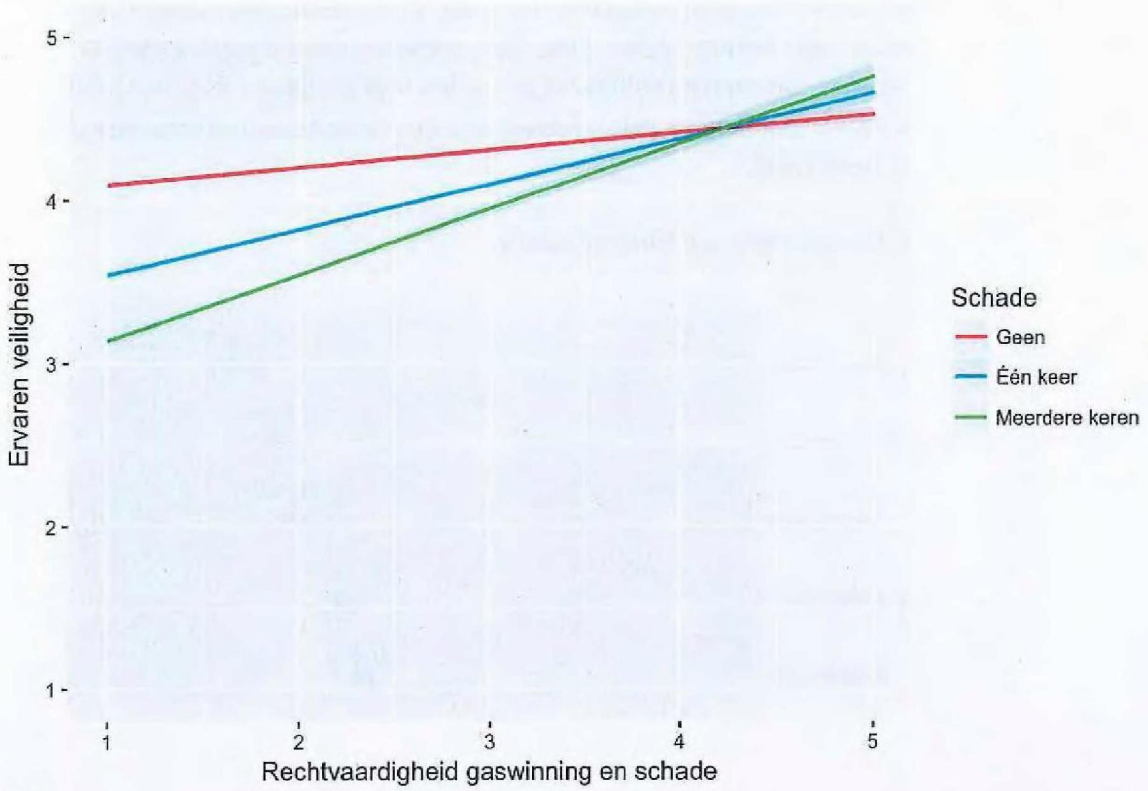

Al met al wordt ervaren veiligheid beïnvloed door tal van factoren die ieder een significante invloed hebben. Mensen met een hogere opleiding (HBO of WO) voelen zich een fractie veiliger. Ouderen voelen zich iets minder veilig. Mannen ook. Het is een stapeling van kleine effecten. Om een gevoel te krijgen voor de gezamenlijke impact van al deze effecten samen laten we in één overzicht wat de grootte van de gecombineerde effecten van de besproken variabelen is. Voor de duidelijkheid en de interpreteerbaarheid van de grafiek hebben we de effecten van persoonskenmerken weggelaten.

In Figuur 8.3 zijn de "gestandaardiseerde effecten" weergegeven. Deze geven een indicatie hoe groot de besproken effecten zijn. 0 is geen effect, 0,1 een klein effect, 0,3 gemiddeld en 0,5 groot. Effecten kunnen positief en negatief zijn: de reden is dat sommige factoren ervaren veiligheid positief beïnvloeden, andere negatief. Belangrijk is dat een effect van -0,3 even groot is als een effect van +0,3.

Figuur 8.3 laat zien dat het grootste effect het hebben van meervoudige schade is (-0,60, onderaan de grafiek). Dit beïnvloedt de ervaren veiligheid sterk, zelfs nadat de effecten van al de andere variabelen zijn meegenomen. Ook het hebben van één keer schade aan de woning doet stevig afbreuk aan veiligheidsbeleving (-0,36, een gemiddeld groot effect). Rechtvaardigheid heeft een effect van gemiddelde grootte (0,28 voor respondenten met meervoudige schade en 0,20 voor respondenten met één keer schade). Vertrouwen in overheden heeft een klein tot gemiddeld effect (0,15).

340206 0896

De vergelijking van de gestandaardiseerde effecten is nuttig omdat het laat zien hoe de verschillende effecten die hierboven zijn besproken zich tot elkaar verhouden. In de het model staat de gezamenlijke invloed van al deze factoren centraal. Uit de resultaten kunnen we concluderen dat verschillende factoren een belangrijke rol spelen, maar dat geen van die factoren kan verklaren waarom ervaren veiligheid zo sterk wordt aangetast door het hebben van aardbevingsschade. Oftewel, het hebben van schade is een op zichzelf staande robuuste factor die ervaren veiligheid beïnvloedt.

Figuur 8.3: Gestandaardiseerde effecten ervaren veiligheid.

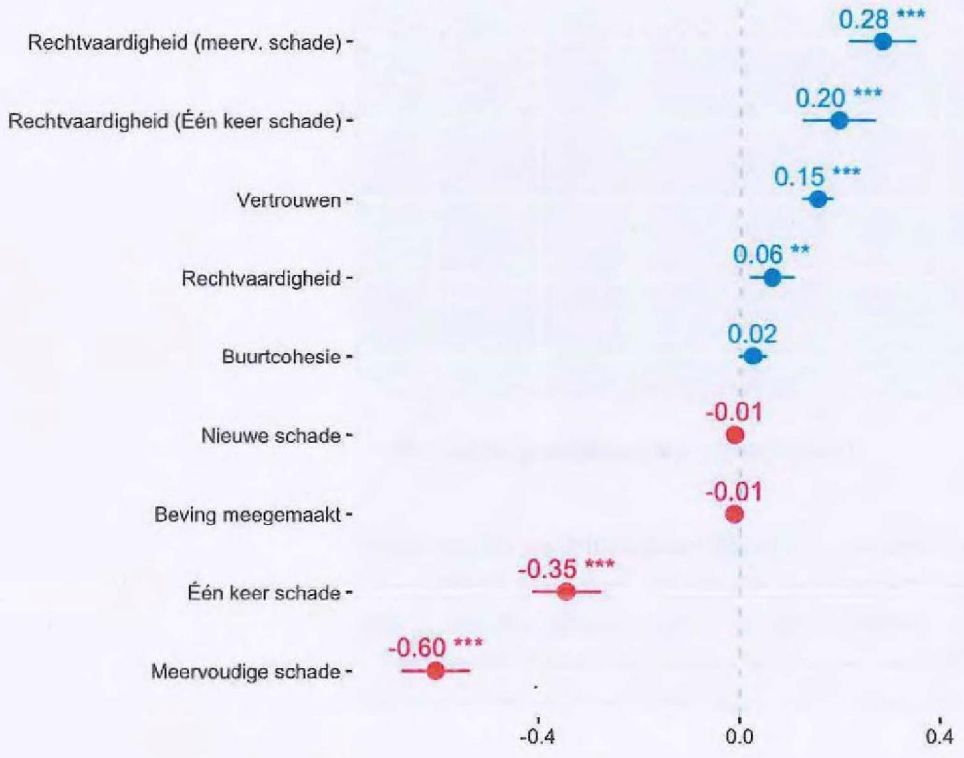

Waargenomen risico

Dezelfde analyses als voor ervaren veiligheid zijn gedaan kunnen ook worden uitgevoerd voor waargenomen risico. Hierbij moet worden opgemerkt dat hogere scores aangeven dat het waargenomen risico hoger is (en dat vertaalt zich dus in lagere scores op ervaren veiligheid). Uit de analyses blijkt dat risico samenhangt met dezelfde factoren als ervaren veiligheid.
Ook vertrouwen in overheden en ervaren rechtvaardigheid hangen samen met risico. De resultaten zijn grafisch weergegeven in Figuur 8.4. Zoals daar te zien is, wordt het risico veel hoger ingeschat door respondenten die aangeven geen vertrouwen te hebben in overheden en door respondenten met meervoudige schade die gaswinning als onrechtvaardig ervaren. De effecten zijn vergelijkbaar met die van veiligheid.

340206 0896

Figuur 8.4: Waargenomen risico, schade en rechtvaardigheid.

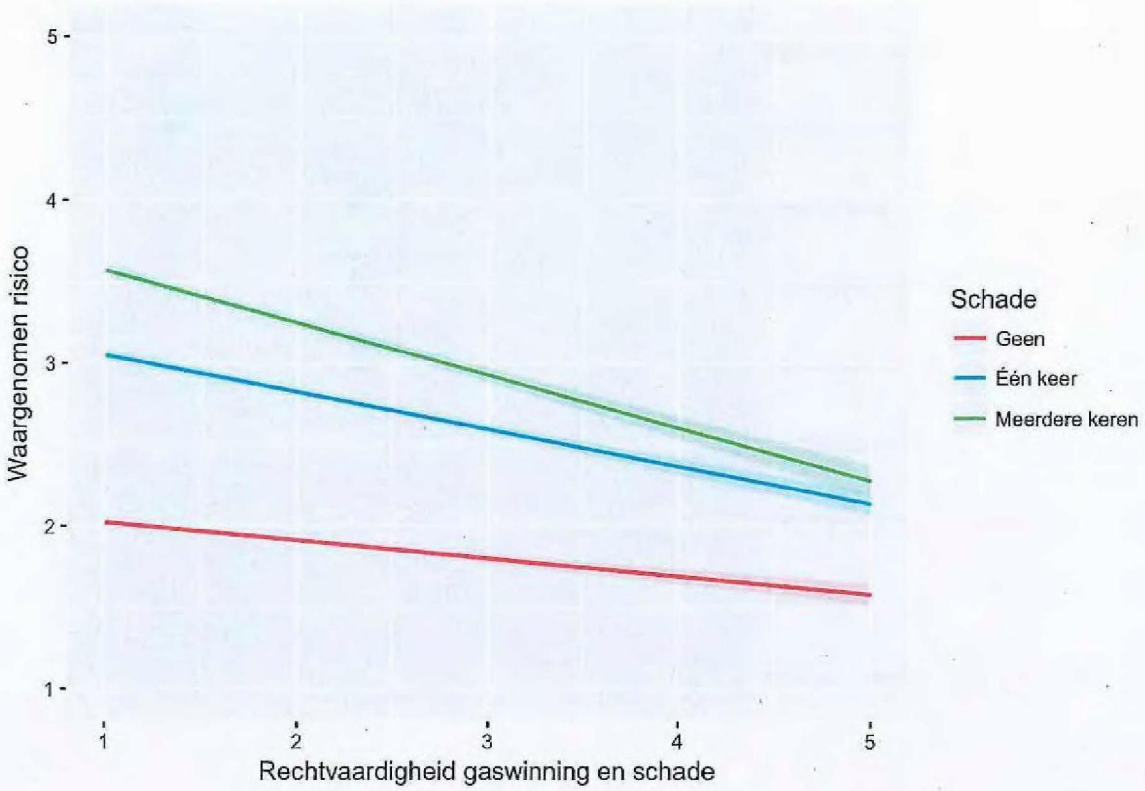

Ook hier laten we de gezamelijke impact van al deze effecten samen zien in één overzicht. Figuur 8.5 laat zien dat het grootste effect het hebben van meervoudige schade is (0,72, bovenaan de grafiek: een positief effect omdat schade samengaat met een hoger waargenomen risico). Ook het hebben van één keer schade is geassocieerd met een hoger waargenomen risico (0,47, een gemiddeld tot groot effect). Van de overige effecten valt op dat ze over het algemeen kleiner zijn dan de effecten voor veiligheid, maar ook hier blijkt dat rechtvaardigheid (-0,15 voor respondenten met meervoudige schade) en vertrouwen in overheden (-0,13) kleine effecten hebben.

340206 0896

Figuur 8.5: Gestandaardiseerde effecten waargenomen risico.

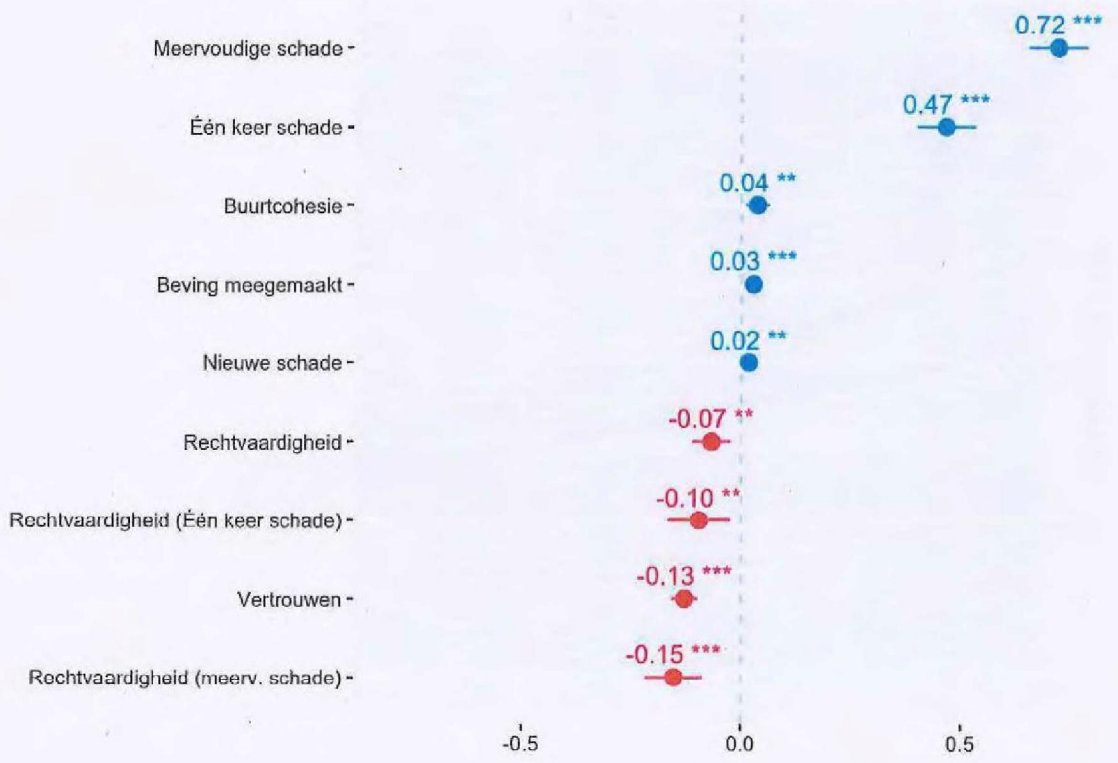

Processen rondom gezondheid

Geestelijke gezondheid

Net als voor ervaren veiligheid voeren we een serie multilevel-analyses uit om de verschillende factoren die gezondheid zouden kunnen beïnvloeden in kaart te brengen. Daaruit blijkt gerapporteerde gezondheid deels samen te hangen met dezelfde factoren als in de modellen voor veiligheid en risico. Maar gezondheid hangt bovendien samen met buurtcohesie en met ervaren veiligheid zelf. De gedetailleerde analyses zijn in de appendix weergegeven. In dit stuk concentreren we ons op de meest in het oog springende effecten. We kijken eerst naar geestelijke gezondheid. Daarbij analyseren we de effecten op de oorspronkelijke schaal van 0-100 (en dus niet op de percentages ongezonde mensen. De reden hiervoor is dat de oorspronkelijke schaal meer geschikt is om ingewikkelde modellen als deze op betrouwbare manier te kunnen analyseren). Geestelijke gezondheid is immers in alle metingen aan bod gekomen. In de analyses blijkt geestelijke gezondheid samen te hangen met diverse factoren die aan schade en bevingen zijn gerelateerd.

Zoals in Figuur 8.6a te zien is, rapporteren met name mensen met meervoudige schade dat ze geestelijk minder gezond zijn. Ook een nieuwe beving die tussentijds optreedt heeft een significante samenhang met geestelijke gezondheid: een nieuwe beving is geassocieerd met iets lagere gezondheid. Hetzelfde geldt voor het meemaken van een beving. Geestelijke gezondheid hangt op een vergelijkbare manier samen met vertrouwen en onrecht als we eerder zagen bij

340206 0896

veiligheid. Maar ook buurtcohesie is hier van invloed, blijkt uit de analyses: hoe hoger de cohesie, hoe beter de gezondheid.

Ook voor geestelijke gezondheid is het belangrijk om de gezamelijke impact van al deze effecten te zien in één overzicht. Figuur 8.6a laat het model zien met alle variabelen behalve veiligheid. Het effect van meervoudige schade is het grootste (-0,26, een effect van gemiddelde grootte). Andere kleine maar significante effecten zijn die van rechtvaardigheid, vertrouwen en buurtcohesie. Figuur 8.6b is te zien wat er met het model gebeurt op het moment dat veiligheid wordt meegenomen. Veiligheid heeft een sterk effect: het heeft een redelijk sterke samenhang met geestelijke gezondheid (0,34). Opvallend is dat, na het toevoegen van veiligheid aan het model, het effect van schade veel minder groot is ten opzichte van Figuur 8.6a. Dit duidt erop dat veiligheid statistisch "verklaart" waarom schade een invloed heeft op de gezondheid. Naast het effect van veiligheid blijft in het model met veiligheid ook het effect van rechtvaardigheid (0,17) en buurtcohesie aanwezig (0,11).

Figuur 8.6a: Gestandaardiseerde effecten geestelijke gezondheid.

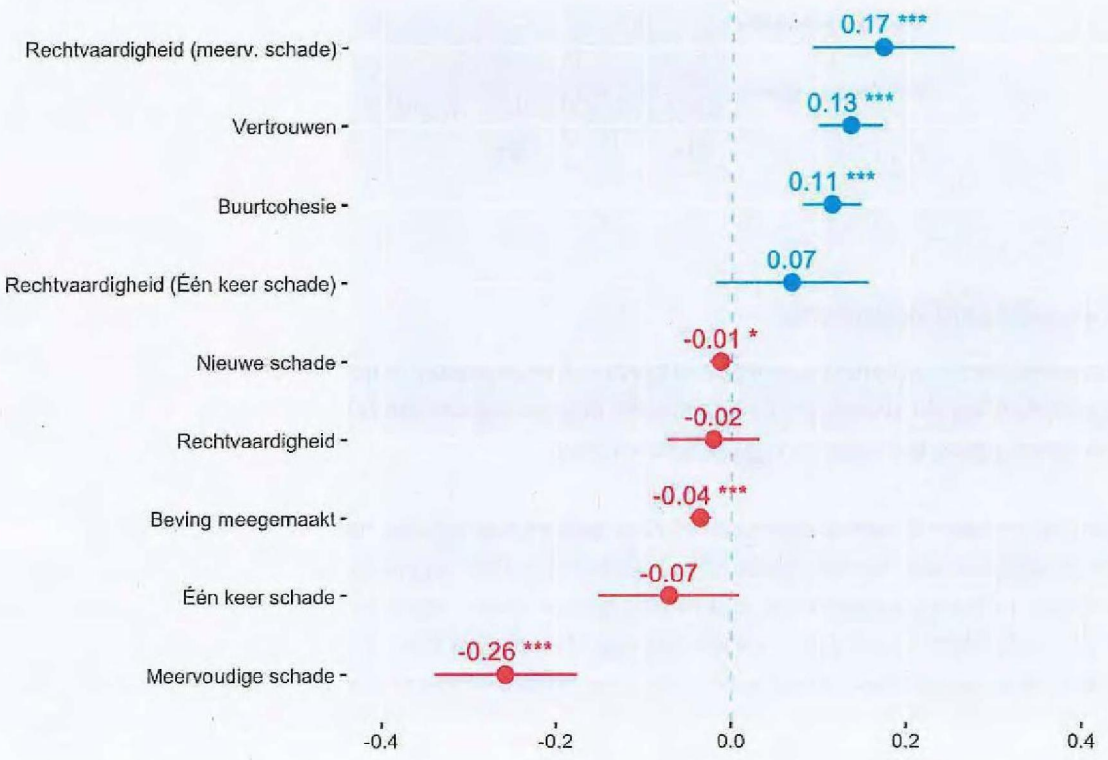

340206 0896

Figuur 8.6b: Gestandaardiseerde effecten geestelijke gezondheid, met veiligheid in model.

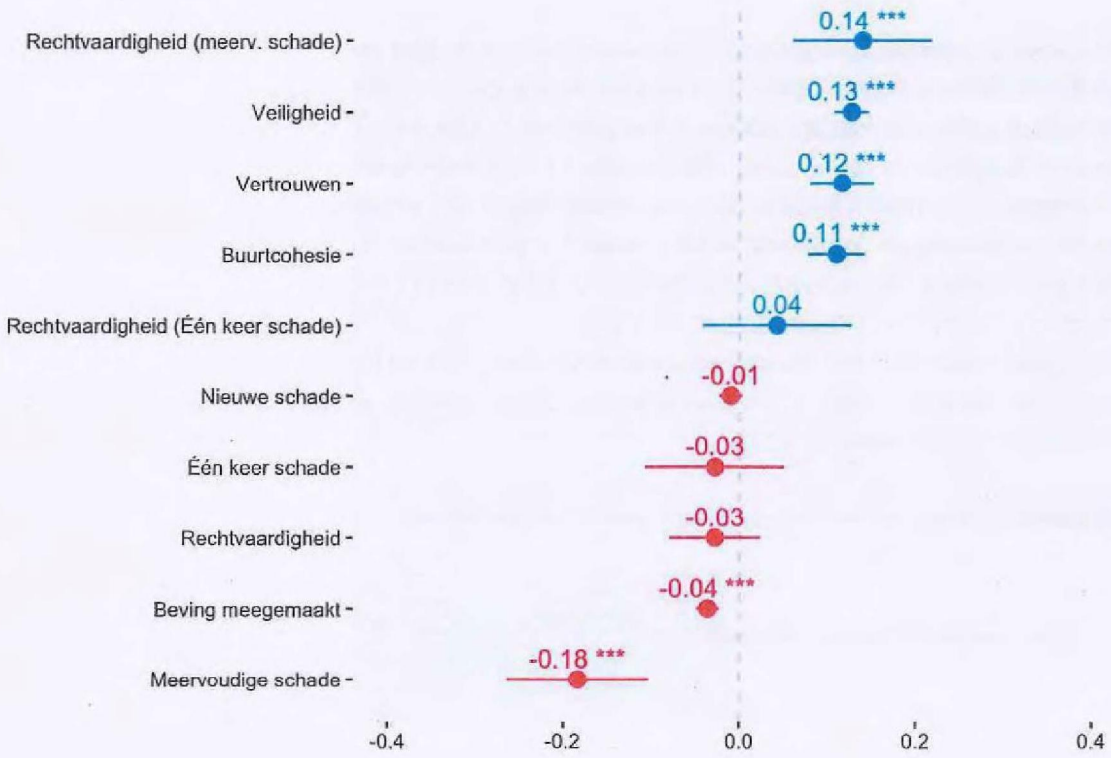

Gezondheidsklachten

Dezelfde analyses kunnen worden uitgevoerd voor gezondheidsklachten. In de analyses gebruiken we de volledige schaal, waarbij hogere scores minder klachten weergeven. Deze analyses geven we weer in Figuur 8.7a en 8.7b.

Kijken we naar de resultaten van het hele model, dan zijn de effecten wederom zeer vergelijkbaar met die van geestelijke gezondheid. Ook bij gezondheidsklachten zien we dat schade en het meemaken van een beving geassocieerd zijn met meer klachten. Ook de effecten van het hebben van nieuwe schade zijn significant. Ook buurtcohesie, vertrouwen en onrecht hebben dezelfde effecten als hierboven beschreven. Op het moment dat veiligheid in het model wordt meegenomen zijn de effecten van schade minder sterk. Dit duidt erop dat veiligheid het effect van schade op gezondheid deels verklaart.

340206 0896

Figuur 8.7a: Gestandaardiseerde effecten gezondheidsklachten.

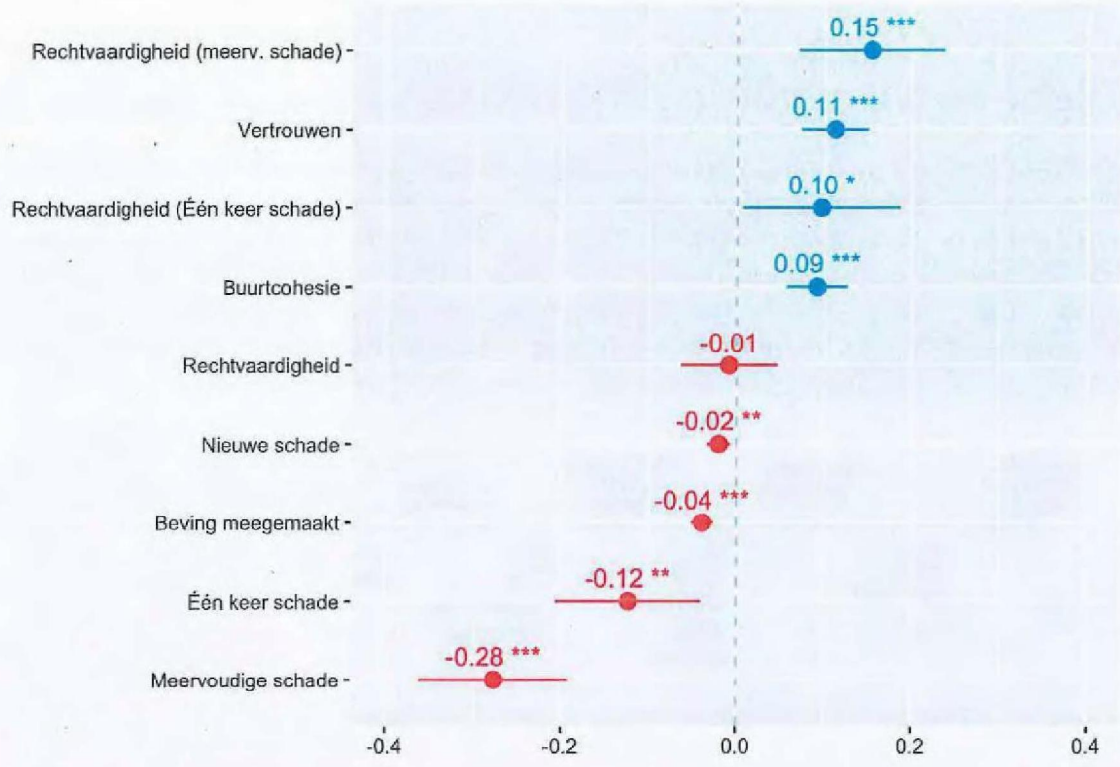

Figuur 8.7b: Gestandaardiseerde effecten gezondheidsklachten, met veiligheid in model.

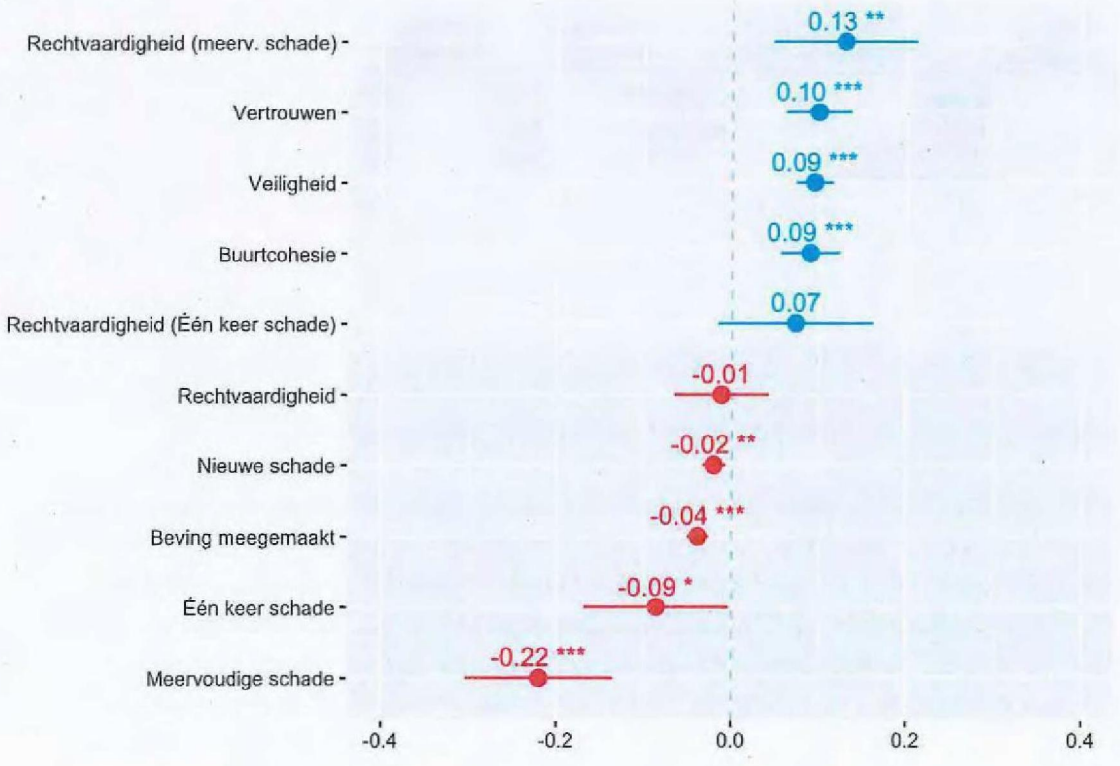

340206 0896

Bewoner aan het woord #4

Elke keer ben je weer in afwachting van het volgende rapport

Voorwoord bij dit interview: in dit interview schetst een familie de schadeprocedure(s) die ze hebben doorlopen en de impact op hun gezin. Omdat deze schadeprocedure zeer ingewikkeld is en zoveel verschillende stappen kent, voegen we de tijdlijn toe. Deze tijdlijn is tijdens het interview door de interviewer en bewoner samen gemaakt en geeft alle gebeurtenissen omtrent de gaswinning in chronologische volgorde weer, sinds de aardbeving in Hellum (30 september 2015). We deden erg ons best om de keten van expertises, contra-expertises en misverstanden begrijpelijk weer te geven maar we waarschuwen de lezer: dit is voor buitenstaanders moeilijk te volgen.

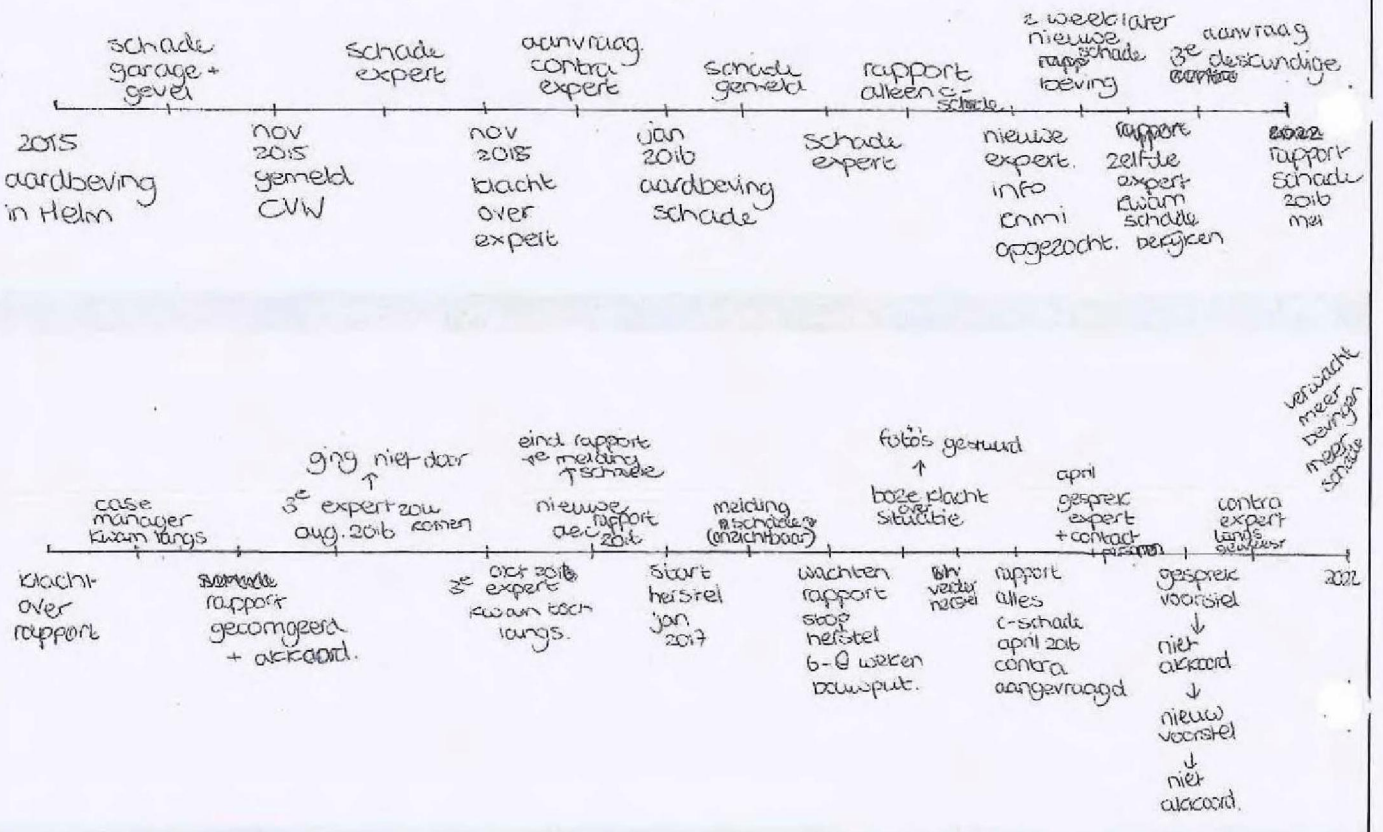

[Gezin, woning in het buitengebied, huis vele malen door bevingen getroffen.]

Ik fiets al vijftien jaar dezelfde route naar mijn werk en als ik zie hoe de laatste vijf jaar de huizen hier in de buurt steeds meer scheuren hebben, scheef staan en verzakken: dat is schrikbarend. Er wordt alleen niets mee gedaan, want dit is het zogenaamde buitengebied. We liggen buiten de binnenste contourlijn.

Het begon in september 2015, met die aardbeving van Hellum, 3.1. Op de dag van de beving waren we er niet, maar ik hoorde dat hij hier goed te voelen was geweest. Dat zag ik bij terugkomst ook aan onze garage, bij de gevel en bij de bijkeuken: overal schade. Alleen had ik niet zoveel zin om dat te melden, ook al omdat onze gemeente toen nog geen bevingsgemeente was. In november hebben we het toen toch gemeld, bij het CVW, het Centrum voor Veilig Wonen, want toen waren we wel bevingsgemeente geworden.

340206 0896

De expert kwam in december. Mijn vrouw en ik waren allebei aanwezig, omdat het de eerste keer was. Hij kwam hier binnen en begon over A-, B- en C-schades. Hij zei: 'Ik werk met A- en C-schades; aan B doe ik niet: je hebt wel of geen schade. Punt. En jullie wonen eigenlijk te ver van het epicentrum af, dus je hebt sowieso geen aardbevingsschade.' Dan heeft deze hele ronde helemaal geen zin, dachten wij. Maar ja, toch maar gedaan, want hij was er al.

Na de ronde vertelde die expert dat hij het rapport toe zou sturen, maar dat hij nu al kon zeggen dat het allemaal C-schades zouden zijn. Geen schade dus. Hij zei bijvoorbeeld dat we een plat dak hadden dat niet lang geleden was vervangen. Die schade was ontstaan, zo zei hij, omdat ik te lange schroeven had gebruikt. Dus ik zeg: 'Nou ik zie er geen schroefkoppen bovenuit steken.' En zo ging dat maar door. Dat het zettingsschade zou zijn, en zo, het lag aan alles, behalve aan de gaswinning.

Toen het rapport kwam heb ik aan het Centrum voor Veilig Wonen verteld dat die man bij binnenkomst al bevooroordeeld was. En daardoor was dat hele rapport bevooroordeeld. Ik heb nog gevraagd of die inspectie overnieuw kon. Dat kon niet. De klacht zou wel behandeld worden. Uiteindelijk zeiden ze dat de man inderdaad had toegegeven dat hij dat gezegd had. Hij kreeg toen een waarschuwing. Hij had dat niet tegen ons mogen zeggen.

Daarna hebben we een contra-expertise aangevraagd. Dat zijn procedures die heel erg lang duren. Je moet ook voldoen aan de voorwaarden van het CVW. Als je daar niet aan voldoet moet jezelf de kosten van de contra-expertise opbrengen.

Opnieuw bevingen

Toen werd het 7 januari 2016. Ik stond me om te kleden, boven in de slaapkamer, om naar mijn werk te gaan en ineens hoorde ik een dreun. Alles begon te trillen. Het kraakte, het bewoog en beneden hoorde ik een knal. Bleken alle tegels van de wanden af te zijn gebroken. Eén hele tegelwand had losgelaten. Dus ik zeg: 'Kunnen we dat ook weer melden.'

Die expert kwam een paar weken later. Op een gegeven moment werd ik kwaad, want hij zei: 'Ik weet heus wel dat het aardbevingsschade is, maar als ik dit allemaal toeken dan word ik teruggefloten door de NAM. Dan kom ik in de problemen.' Toen dacht ik: Ah, nou heb ik je. Hij zei: 'Wacht het rapport maar af en dan zie je wel wat eruit komt.'

Wat bleek: weer alles C-schades. Ik belde boos op en zei: 'Hij durft die schades niet toe te kennen omdat hij anders wordt teruggefloten door de NAM. Dat lijkt me toch niet de bedoeling.' Toen hebben we een nieuwe expert gekregen. Dat was er eentje in een hogere functie.

In de tussentijd probeerde ik uit te zoeken hoe ik nou moest bewijzen dat die aardbeving wel degelijk schade had kunnen veroorzaken. Destijds moest je alles namelijk nog zelf bewijzen. Op een gegeven moment werd ik 's nachts wakker en wist ik het. Ik ben gaan kijken op de KNMI-site en zag dat er overal meetstations staan. Dus ik zocht een meetstation dat hier in de buurt stond en daarvan heb ik de gegevens opgehaald. Toen bleek dat die bevingen op dat station hoger uitkwamen dan de KNMI in eerste instantie aangeeft, want die geven alleen het gemiddelde van alle meetstations.

De deskundige had steeds gezegd: boven de 2 is het schade. Dus ik kon aan de hand van ons meetstation laten zien dat we boven de 2 waren uitgekomen. 'Nou dan weet ik genoeg,' zei hij toen. 'Dan is dit A-schade.' Hij pakte zijn map erbij en ging alles opnemen. Dit moest zo hersteld worden en dat moest zo hersteld worden, vertelde hij. En toen kwam dat rapport uit waarin de schade werd toegekend.

Maar in de tussentijd was er al weer een volgende beving geweest, hier in de buurt. Wij vroegen dus om diezelfde expert die net bij ons geweest was, want die kon zien of de schade verergerd was – en nu ook op plekken waar voorheen nog geen schade was geweest. Ook die schade werd allemaal toegekend. Dat was twee weken nadat hij hier was geweest, want dat eerste rapport van hem hadden we nog niet eens in handen.

340206 0896

Opeenstapeling van conflicten

In de tussentijd liep ook nog dat traject met de contra-expertise. Daar hebben we heel vaak achteraan moeten bellen – zeker een half jaar. In april werd dat rapport eindelijk opgestuurd naar het CVW. Daar zijn we toen op gesprek geweest. Ik zei: 'Het wordt nou wel eens tijd dat er een gesprek komt tussen de eerstelijnsexpert en de contra-expert.' Dat gesprek is er toen geweest, maar daar kwam een disakkoord uit. Toen moesten wij een derde deskundige aanvragen.

Ondertussen kwamen die beide rapporten van die laatste twee bevingen binnen. Daar stonden bedragen in waar we het absoluut niet mee eens waren. Want het CVW wou maar vier vierkante meter van het plafond laten herstellen, in plaats van het hele plafond, terwijl het plafond op meerdere plaatsen was doorgescheurd. Tussen de woonkamer en keuken zat een dragende tussenmuur en die muur was doorgescheurd. Op die tussenmuur zat aan de keukenkant lambrisering, maar het CVW wou de schade alleen aan de woonkamerkant laten herstellen. Als reden gaven ze op dat de scheur in de keuken toch niet zichtbaar was door de lambrisering. En als je het niet zag dan was het er niet.

Het herstel van het behang wilden ze ook maar gedeeltelijk betalen. Maar ja, dan krijg je verschillende soorten behang en dat wilden wij niet. Van de tegels kon de ene helft vervangen worden, de andere helft zou bestaan uit de oude tegels. Daar hadden we geen zin in. Dat oogt heel anders als alles door elkaar loopt: dat is niks. En ook voor de cv-ketel was te weinig berekend.

Toen heb ik gezegd: Komen jullie maar langs, dan kunnen jullie de situatie zelf bekijken. Dan snap je ook dat ik het niet wil zoals jullie dat aangeven. Daarna zijn ze hier op bezoek geweest. Ze zagen dat het eigenlijk allemaal veel te laag ingeschat was. Dat zouden ze corrigeren.

In de tussentijd had de schade-expert die daarvoor alle schade had toegekend, ontslag gekregen, omdat hij alles had toegekend. Dat had ik gehoord van een deskundige van hetzelfde bureau. Officieel was hij ziek voor onbepaalde tijd, maar hij zou niet meer terugkomen.

Woningherstel vertraagd

Ik was het ook zat om elke keer afhankelijk te zijn van het Centrum voor Veilig Wonen. Ik wilde gewoon het geld op mijn rekening en zelf de aannemer kiezen die ik wil, in de tijd dat ik dat wil, en niet zoals zij willen. Want het is onze woning. We wilden het herstel in eigen beheer doen, maar we moesten wachten tot het bedrag uitbetaald was.

De stukadoor kwam, samen met de aannemer, om te kijken wat er moest gebeuren. Ze keken naar het plafond en concludeerden dat het niet veilig was. Alles moest er uit. 'Als u dat niet doet, dan heeft u binnenkort een bungalow,' zeiden ze. Dat was heel stressvol.

Ik vroeg ook aan het CVW: 'Hoe gaan we dit doen?' Ik heb twee kleine kinderen en het hele huis moet op zijn kop. De cv-ketel moet eruit, geen verwarming, geen keuken. Mijn vrouw moet een stukje met de auto en de rest met openbaar vervoer, mijn zoontje moet hier naar school en mijn dochtertje moet verderop naar de peuterspeelzaal. We hebben een oppas aan huis en ik ga op de fiets naar het werk. Hoe gaan we dat doen? En wie zegt dat het werk in een week klaar is? Ik wilde een bedrag hebben voor een week aan overnachtingen en dan lossen we dat zelf wel op, op mijn manier. Daar zijn ze toen mee akkoord gegaan.

Nog konden we toen niet beginnen met het herstel, want de derde deskundige moest nog langskomen voor een schouw en zolang dat niet is gebeurd, mag je niet herstellen, want de scheuren moeten nog zichtbaar zijn, voor de schouw.

Uiteindelijk moest die schouw van die derde deskundige voor eind september plaatsvinden. Daarvoor hadden we speciaal vrijgenomen. Alleen bleek die deskundige een dubbele afspraak te hebben. Na lang aandringen

340206 0896

kregen we een nieuwe afspraakdatum, op 7 oktober. Toen bleek dat de schade werd toegekend. Daarna moesten we weer wachten op het nieuwe rapport. Door de drukte kwam die er pas in december. Dat was het eindrapport van onze allereerste melding.

Omdat het toen duidelijk was wat het eindbedrag was en wat er in totaal toegekend werd, konden we eindelijk beginnen met het herstel. Onze oude keuken moest er voor de helft uit zodat de schade achter de keuken kon worden gerepareerd. We hadden daarom besloten om de keuken er helemaal uit te halen en er een nieuwe in te plaatsen: een keuken waarin niet meer op gas gekookt wordt.

In januari zijn we begonnen. Eerst met behang verwijderen. Meteen kwam de ellende tevoorschijn: er bleek van alles achter vandaan te komen. Dat hebben we meteen gemeld en ook meteen een afspraak met een expert gemaakt. Maar we hadden al een afspraak met de aannemer en vandaar dat we erop aandrongen dat het rapport er binnen een week zou zijn, omdat we op het punt stonden te gaan verbouwen. Alleen: dat rapport kwam maar niet. En de afspraken lagen al vast. De keuken was besteld en de aannemer stond klaar. Maar we konden niet verder, want die schades moesten eerst bekeken worden. Geen keuken, geen verwarming, midden in de winter, met kleine kinderen. Je huis één grote bouwput. Geen vloer. Het hele plafond eruit. Alle meubels weg. Zes tot acht weken hebben we zo gezeten.

Dus ik zei: 'Dit kan niet langer zo, kom met een oplossing.' Na vier weken werd ik zó woest. Tegen de contactpersoon zei ik: 'Als dit niet gaat veranderen dan ontplof ik. Of ik doe iemand wat aan. Maar er gaat iets gebeuren. Want ik kan zo niet langer leven met mijn gezin, zonder keuken, zonder verwarming, zonder uitzicht op wat dan ook. Ik zeg: 'Weet je wat, ik stuur een foto hoe wij er nu bij zitten.' Dus ik heb een foto gestuurd van hoe de kinderen er hier bij zaten. Nou dat was gewoon niet normaal. Dat vond ik gewoon niet normaal. Mijn bedoeling was dat ze de foto's zouden doorsturen en bespreken met hun leidinggevende. Dat is toen gebeurd. Een paar uur later belde hij op. Hij zei dat we verder mochten met het herstel en dat we de contra mochten doen op basis van de foto's, die eerder gemaakt waren door de eerstelijnsexpert. Dat wilde ik wel zwart op wit op de mail hebben. Toen konden we verder.

Bijna ontploft

Inmiddels kwam er weer een rapport uit en dat rapport hebben we nu zo'n drie weken geleden gekregen. Wat denk je: allemaal C-schade. Dat was een heel raar rapport, want er stond bijvoorbeeld in dat er scheurvorming in de muren was door het gebruik van een open haard. Raar. We hebben wel een schoorsteen, maar geen open haard. Nog zoiets: we hadden scheuren boven het kozijn en dat kwam volgens het rapport omdat de bovenverdieping werd belopen. Ik zeg: 'Ik heb toch geen bungalow gekocht? Waarom heb je anders een bovenverdieping?' Volgens mij is het vrij normaal dat je boven loopt als daar slaapkamers zijn.

Ik ben echt ontploft. 'Ik trek dit niet langer meer,' zei ik. 'Hoe moet ik dat volhouden met mijn gezin? Elke keer moet ik mijn eigen huis verdedigen, mijn thuis.' Ik was er gewoon helemaal klaar mee. Toen ik dat rapport kreeg stond ik op het punt om er gewoon naartoe te rijden. Ik trok dat niet meer.

Dus die man zegt: 'Moet ik dat zien als een bedreiging?' Ik zeg: 'Aangezien dit gesprek wordt opgenomen, moet je het maar zien als een opmerking.' Ja, want voor hetzelfde geld wordt er ook nog aangifte gedaan. Toen zijn er wat gesprekken geweest. Ik heb daarbij gezegd dat ik het echt jammer vind dat het zo is gelopen. 'Ik heb tig keer aangegeven: kom met een oplossing, want dit is gewoon mensonterend. En dan komen jullie met zo'n rapport.'

Ik gaf aan dat ik een gesprek met de eerstelijnsexpert wilde hebben en hem wilde vragen hoe hij op dit soort onzin kwam. Dat gesprek hebben we gehad. Daar heb ik aangegeven dat ik het heel jammer vind dat het zo heeft moeten lopen. Dat er niet gewoon een menselijke oplossing mogelijk is geweest, waar beide partijen mee konden leven. Toen heb ik gezegd dat ik de contra in zou gaan.

340206 0896

Maar diep van binnen was ik er wel klaar mee. Ik trok het niet om dit nog allemaal een keer te doen. Die vorige twee rapporten had ik helemaal alleen gedaan. Hoeveel uur had me dat wel niet gekost? Dertig tot veertig uur in de week. Naast mijn baan. Dat wou ik niet nog eens. Dus ik zei: 'Nee, laat de contra het maar uitzoeken. Laat die maar komen.'

Dat rapport kregen we eind april. Dat kon je zo weer weggooien. Dit was alleen maar knip- en plakwerk. Toen heb ik gezegd dat ik de contra in ging. En toen belden ze later of we toch nog een keer wilden praten over een eventuele oplossing. Dat klonk positief. Praten over oplossingen is altijd goed. We hebben de contra-expert meteen gebeld en uitgelegd dat het CVW een gesprek wilde, omdat ze weten dat ik tot aan de arbiter doorga. En dat hebben ze liever niet, want dat gaan ze verliezen. Dat beaamde die contra. Ik zei: 'Ik kan altijd het gesprek aangaan, want als dit tot een goede oplossing leidt, dan hoef ik dat hele traject niet in.' Daar gaf hij mij wel gelijk in.

Toen kwam daar een bedrag uit. Alles zou C-schade blijven, maar ze zouden 3700 euro vergoeden. En we mochten er in de toekomst ook niet meer op terug komen. Ook niet als er weer nieuwe schade werd ontdekt. In principe teken je dan je eigen doodvonnis. Dus ik zei meteen dat ik daar niet mee akkoord ging. Dan maar de contra in. Mocht er dan nog een disakkoord komen tussen de contra-expert en het CVW dan krijg je nog bezinningstijd, waarin je de mogelijkheid krijgt om je weg te vervolgen richting arbiter. Dat duurt zeker nog anderhalf jaar. Dan is het bijna 2019. En dan hebben we de volgende beving alweer gehad.

Prikkelbaar

Inmiddels zijn we zelf flink aan de slag gegaan. We hebben extra versterkingsmaatregelen genomen, op eigen kosten. De schoorsteen zat bijna los op en die wilden ze er niet afhalen. Dat het hebben we uiteindelijk zelf laten doen. Want als er een keer iets gebeurt en hij valt naar beneden, dan heb je echt een probleem. En dat heb je niet alleen bij aardbevingen, maar ook bij stormen kan hij er afwaaien. Dat zijn momenten waarop je je echt onveilig voelt. Maar nu weten we gelukkig dat we de juiste maatregelen hebben genomen.

De hele benedenverdieping zit nu in de wapeningsvezel. En we hebben alles in de wokkels gezet. Terwijl zij wilden dat we alles zouden dichtsmeren: scheurtje openkrabben, tweecomponentenspul erin en klaar. Maar als je dan een beving krijgt, dan scheurt het ernaast weer. Daarom hebben we die wokkels ook ingebracht. Volgens het Centrum Veilig Wonen was dat allemaal niet nodig.

De beving van Slochteren die heb ik nog niet eens gemeld, daar heb ik geen zin meer in. Want er ligt nog geen nieuw schadeprotocol. Dan ben je pas in augustus, september of oktober aan de beurt en dan zeggen ze weer: die schade is verouderd. Dan wordt het weer C. Dus ik wacht wel tot de volgende beving en als er dan schade is, meld ik me wel.

Dit houdt niet op. Dit houdt gewoon niet op. We hebben er zelfs over nagedacht om hier weg te gaan. En dan wonen wij nog in het buitengebied. Vanaf december 2015 tot een maand geleden heb ik alleen maar stress gehad. Ik ben met niks anders bezig geweest dan dit. Nu heb ik het uit handen gegeven, maar voor je het weet krijg je de volgende beving.

En we hebben al zelf ook heel veel geld geïnvesteerd in het huis, zeker twintig- of vijfentwintig duizend euro. Omdat we geen Villa Kakelbont wilden hebben en het huis ook wilden verstevigen en verduurzamen. Natuurlijk is dat positief, want je investeert in je huis, maar ik vind het negatieve heel zwaar, heel vermoeiend. Normaal zit ik vol energie, dan heb ik de hele week hard gewerkt en kan ik 's avonds nog een hele tijd door, maar nu ben ik gewoon moe. Heel prikkelbaar. Ik ben niet echt een fijne man geweest.

Als ik hier zie hoe ze met je omgaan. Als gedupeerde moet je vechten voor elke spijker. En dan wordt zo'n derde deskundige hier met een privéchauffeur rondgereden door de provincie. Ik vind het schandalig, echt schandalig. Ik heb genoeg momenten gehad, waarop ik dacht: Ik trek het niet meer. Nou ga ik naar de

340206 0896

NAM-locatie en steek ik hem in de brand. Laatst nog, toen al dat geouwehoer er was. Ik zat op de fiets naar het werk en dacht: Nog even en ik fiets die kant op.

Privacy en veiligheid

Kijk, er zijn heel veel mensen bij wie de situatie vele malen erger is dan bij ons. Vaak kunnen die de bestuurlijke spaghetti niet aan en daar gaan ze kapot aan. Bij ons was het vooral stress. Stress wordt ook veroorzaakt door al dat wachten. Elke keer ben je weer in afwachting van een volgend rapport. Dan zit je in die weken ervoor toch te piekeren over de uitkomst. Want die uitkomst bepaalt wat er daarna gaat gebeuren: wordt het direct opgelost of ga je weer een lang traject in? Dat is waar die stress door komt. Elke keer moet je je voorbereiden op een gesprek.

En al die experts die langskomen: elke keer is dat weer een inbreuk op je privacy. Dat geeft stress want je moet je elke keer voorbereiden. Continu moet je ook dingen regelen. En je hoopt maar dat dat geen invloed heeft op je werk. Op een gegeven moment ben ik ook gewaarschuwd door mijn baas. Hij begreep mijn situatie maar al te goed, maar waarschuwde me dat ik niet zo veel moest bellen onder het werk. Die stress heb je er ook weer bij.

Dan hebben we ook momenten gehad dat ze tegen ons zeiden dat het huis niet meer veilig was. 'Jullie moeten eruit.' En elke keer als je zo'n beving hebt gehad, dan denk je: Het komt nu wel weer dichterbij. Als je daar constant aan denkt word je gewoon gek, dat moet je sowieso niet doen. Je moet ook gewoon doorgaan met het leven. Of in ieder geval proberen het te doen. Want alles draait door: je werk, je gezin, het huishouden en je kinderen hebben aandacht nodig. In de tijd dat het huis open lag en we moesten wachten op het besluit om te mogen verbouwen, zei mijn dochter tegen mij: 'Papa, ik wil hier niet meer zijn. Ik vind het huis niet meer mooi.' Toen brak ik wel even. En toch hebben de kinderen zich toch verbazingwekkend goed er doorheen weten te slepen, moet ik achteraf constateren.

Er wordt weinig over gepraat, hier in het dorp. Dat komt door die angstcultuur die is gecreëerd. Dat je je verhaal niet mag delen. En dat creëren zij. Maar als één erover begint, dan gaat iedereen los. Ik speel gewoon open kaart en praat er over, want dan kun je elkaar helpen.

340206 0896

9. De impact van de gaswinning op het dagelijks leven: De Gronings Perspectief interviews

Samenvatting

Tussen april en november 2017 hebben we 64 interviews afgenomen onder (een selectie van) ons bewonerspanel. Doel van deze interviews was om beter te begrijpen welke impact de gaswinning heeft op het leven van bewoners. In dit hoofdstuk besteden we met name aandacht aan de mate waarin de gaswinning stressvol is voor bewoners. We geven weer wat bewoners ons hierover vertelden - zoveel mogelijk in de eigen woorden van bewoners.

Hoofdconclusies zijn:
Bewoners verschillen erg in hoeveel stress de problematiek rondom gaswinning bij hen veroorzaakt.
Voor vrijwel alle geïnterviewden is het doorlopen van schadeprocedures stressvol, ongeacht of men over het algemeen lage of juist hoge stress ervaart. Het gaat hier met name over het ontvangen van (schade)rapporten, over 'gedoe', logistieke problemen, toekomstperspectief (bijv. verkoopbaarheid van het huis). In bredere zin heeft men moeite met de willekeur van het vaststellen van schade en het gevoel dat dergelijke procedures niet 'horen bij' Nederland - men raakt het vertrouwen in de rechtstaat kwijt.
Soepele schadeprocedures zouden helpen: Wanneer schadeherstel namelijk verloopt zoals het hoort wordt dit gezien als lichtpunt en geeft het vertrouwen. Ook duurzaamheidsmaatregelen worden als positief ervaren. Het hebben van financiële buffers verlaagt stress .

Daarnaast spreken veel geïnterviewden over het belang van sociale netwerken (een bron van informatie en emotionele steun) - maar ook over de manier waarop de problematiek deze netwerken bedreigt. Mensen zien tweedelingen ontstaan in gemeenschappen.

Op andere gebieden reageren geïnterviewden zeer verschillend op de aardbevingsproblematiek. We onderscheiden 3 soorten stressverloop over tijd:
1) Constant lage stress - alhoewel er soms sprake is van ernstige meervoudige schade.
2) Toenemende stress - tot een hoog huidig niveau. Vaak gaat dit gepaard met een heel vroeg bewustzijn van de gaswinningsproblematiek (bijv. in de jaren 90)
3) Sterk wisselende niveaus van stress -wisselt per gebeurtenis en per deelnemer.

We lichten ook toe hoe deze 3 soorten verloop van elkaar verschillen. Zo lukt het geïnterviewden met lage stress meer om te relativeren dan anderen. De andere groepen geven juist aan dat, zelfs in vergelijking met andere heftige levensgebeurtenissen, de gaswinningsproblematiek het meest stressvol is. Daarnaast zeggen mensen met lage stress geen andere keuze te hebben dan de problematiek te accepteren. Bij mensen met wisselende stress levert het gevoel van 'geen invloed of keus hebben' juist veel stress en machteloosheid op. Bij de personen waar stress steeds erger wordt is dit ook het geval en is de gaswinningsproblematiek vaak ook verweven met persoonlijke problematiek.

340206 0896

Inleiding

Tussen april en november 2017 hebben we 64 interviews afgenomen onder (een selectie van) ons bewonerspanel. Het doel van deze interviews is om beter te begrijpen welke impact de gaswinning heeft op het leven van bewoners. De achtergrond is enerzijds dat veel van onze respondenten met schade al vele jaren last hebben van de problemen rondom gaswinning. In een aantal gevallen hadden respondenten al schade en zorgen ver vóór de beving van 2012 in Huizinge.

Interviews bieden een beter inzicht dan vragenlijsten in de persoonlijke omstandigheden en redenen dat mensen in meer of mindere mate last hebben van deze bevingen en andere vormen van bodembeweging. We hebben de geïnterviewden vragen gesteld om antwoord te krijgen op een aantal kernvragen:

- Wat vertellen bewoners over hoe ze met de gevolgen van gaswinning omgaan? Zijn er individuele verschillen in de manier waarop zij op (meervoudige) schade aan hun woning reageren? Hoe zijn die verschillen te verklaren?
- Is er iets te zeggen over welke gebeurtenissen een grote (positieve of negatieve) impact hebben op bewoners? Zo ja, waarom hebben deze gebeurtenissen deze impact?
- Wat verwachten bewoners van de toekomst? Hoe verhouden die verwachtingen zich tot ervaringen uit het verleden?

Voor de interviews hebben we een selectie van panelleden uitgenodigd. We selecteerden panelleden (a) die de enquêtes van het onderzoek Gronings Perspectief meerdere keren ingevulden, (b) met enkel- of meervoudige schade aan hun huis, en (c) met een relatief slechte óf relatief goede gezondheid. De reden voor dit laatste criterium is dat deze procedure ervoor zorgt dat er genoeg panelleden met ernstige problematiek deel zouden nemen en dat zij vergeleken konden worden met respondenten die op de vragenlijsten aangeven er weinig last van te hebben. Van de panelleden die zich na onze uitnodiging aanmeldden voor een interview, hebben we een aselecte groep panelleden benaderd voor een interview. In totaal zijn 64 panelleden geïnterviewd.

Daarnaast vonden we het belangrijk om bewoners *zelf* uitgebreid aan het woord te laten. De belangrijkste reden is dat we aan de reacties op ons onderzoek merkten dat onze statistieken voor sommige lezers een beperkte zeggingskracht hebben. Neem de constatering dat 1800 volwassen Groningers door de schade aan hun woning een hoog risico lopen op angststoornissen en depressie en dat 7.620 Groningers door schade ernstig last hebben van gezondheidsklachten zoals hoofdpijn, maagklachten en hartkloppingen, nerveus of gespannen gevoel, prikkelbaarheid, geheugen- of concentratieproblemen en slaapproblemen (GGD gezondheidsmonitor, Postmes et al., 2017c). Wij merken in de gesprekken die we hierover voeren en de lezingen die we erover geven met enige regelmaat dat men niet begrijpt waarom "een paar scheuren" een traumatische ervaring kan zijn. Hier gaan we in de aanbevelingen dieper op in. Voor nu laten we, door middel van deze interviews, en de analyses ervan, de bewoners zelf inzicht geven in de veelal grote impact van de gaswinning op hun dagelijks leven.

340206 0896

Voor zover mogelijk hebben we daarom ook in dit hoofdstuk weergegeven wat bewoners ons vertelden, in hun eigen woorden. De interviews geven een zeer rijke weergave van de impact van de gaswinning op de verschillende levenslopen van bewoners. In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de belangrijkste bevindingen. Tevens geven we in dit rapport een viertal interviews in geredigeerde vorm weer. We zijn van plan om in de toekomst nog uitgebreider terug te komen op de interviews, omdat de gesprekken meer interessante informatie bevatten dan we in dit rapport kunnen opnemen.

Opzet van de interviews en methode

Met iedere respondent werd een semi-gestructureerd interview gevoerd. In de interviews werd bewoners eerst gevraagd te vertellen wat hun negatieve en mogelijk positieve ervaringen met betrekking tot de gaswinning en aardbevingen zijn. Deze vraag ontlokt bij respondenten een aantal persoonlijk relevante gebeurtenissen en ervaringen. Veel genoemde ervaringen zijn: het voor het eerst meemaken van een aardbeving, het ontdekken van schade, het proces van herstel, het voeren van gesprekken met anderen, het lezen van nieuwsberichten of het deelnemen aan demonstraties. Om de voorvallen te ordenen zijn de genoemde gebeurtenissen samen met de bewoners op een tijdlijn gezet. Vervolgens is deelnemers gevraagd om per gebeurtenis aan te geven (a) in hoeverre deze stressvol is geweest, (b) hoeveel positieve en negatieve emoties ze erbij ervoeren, en (c) hoe veilig of onveilig ze zich als gevolg van deze gebeurtenis hebben gevoeld. Ook hebben we gevraagd om na te denken over de toekomst: hoe verwachten bewoners dat stress, emoties en veiligheid de komende vijf jaar zal veranderen? Verder zijn we in de interviews ook ingegaan op welke veiligheidsmaatregelen men zelf mogelijk al neemt in verband met de gaswinning. We sloten het interview af met de vraag welke kansen - gezien hun eigen situatie - deelnemers voor de toekomst zien. We vroegen ook wat er nodig zou zijn om deze kansen te realiseren.

Alle interviews werden geheel getranscribeerd. Een deel van deze transcripties is door vijf auteurs van dit rapport gelezen (Postmes, Stroebe, LeKander, Richardson & Oldersma). Op basis van deze eerste lezing is besloten om de analyse in dit rapport toe te spitsen op onze centrale vraag: wat is de impact van gaswinningsgerelateerde gebeurtenissen op het eigen leven en de mate van ervaren stress. Persoonlijke ervaringen en stress staan hier dus centraal.

Zoals uit onderstaande stukken zal blijken heeft de gaswinning niet voor iedereen een even grote impact op het dagelijks leven - sommigen ervaren meer stress dan anderen. In dit opzicht komen de resultaten van de interviewanalyse overeen met de vragenlijsten. Dat zou je toe kunnen schrijven aan de eigen situatie, wellicht hebben deze deelnemers minder schade dan anderen. Uit de analyse van de interviews blijkt dit niet het hele verhaal: zoals we in het tweede deel van dit hoofdstuk laten zien hebben deelnemers vaak redelijk vergelijkbare situaties (bijvoorbeeld veel schade aan hun eigen huis) maar gaan ze toch heel verschillend om met deze situatie.

Leeswijzer

Het hoofdstuk is opgemaakt uit twee delen. In het eerste deel belichten we thema's die een rol spelen voor vrijwel alle geïnterviewden. Het eerste thema is dat het doorlopen van

340206 0896

schadeprocedures voor vrijwel alle geïnterviewden een belasting is. Opvallend is dat men aangeeft hier last van te hebben ongeacht of men over het algemeen lage of juist hoge stress ervaart. Het tweede thema dat door veel geïnterviewden ter sprake werd gebracht is het belang van sociale netwerken bij de omgang met de aardbevingsproblematiek. Het gaat hier ookover de manier waarop de problematiek deze netwerken bedreigt en onder druk zet.

In het tweede deel van dit hoofdstuk gaan we in op de verschillen tussen geïnterviewden. Zoals we zullen zien reageren mensen zeer verschillend op de aardbevingsproblematiek. Die verschillen geven veel inzicht in de manier waarop het sommigen boven het hoofd kan groeien, terwijl de problemen en uitdagingen voor anderen draaglijk blijven.

Veel voorkomende thema's

Een aantal onderwerpen wordt door vrijwel iedere respondent genoemd als een probleem of uitdaging. Het zijn de processen die centraal staan in de problematiek en verwerking van schade. De kernthema's zijn problemen rondom schadeprocedures en de rol van sociale netwerken.

Problemen rondom schadeprocedures

Uit de interviews blijkt dat voor bijna alle geïnterviewden de schadeprocedures stressvol zijn. Het valt op dat met name het ontvangen van (schade)rapporten heel stressvol is. Deze negatieve ervaringen wordt zelfs genoemd door bewoners die over het algemeen aangeven dat zij verder rondom de gaswinning weinig stress in hun leven ervaren. Hoe komt dat?

Geïnterviewde D69[15] legt de impact van schadeprocedures (aangekondigd door een beving) op haar dagelijks leven uit.

Deelnemer	Nee, die beving heeft eigenlijk geen stress gegeven maar dat was wel zo van, dat was een nieuwe ervaring. Alles trilt piept en kraakt. (...) Dus dat viel allemaal wel mee. Maar dan loopt het op. Want dan kom je in de molen van schade melden. Dat melden is ook al een heel probleem. Dan komt die taxateur die neemt het op. En dan begint het op te lopen. Vervolgens ben je dus én met een studie bezig, én je hebt je gezin waar je mee bezig bent, én je werk. En dan die meningsverschillen waar je constant mee bezig bent.

Uit haar verhaal valt op dat de beving zelf een nieuwe ervaring is die niet prettig was: alles piept en kraakt. Maar de stress loopt pas later op, als ze "in de molen" van schademelden komt. Het is de combinatie van werk, studie, gezin en de "meningsverschillen" rondom de schadeafhandeling die het voor deze persoon stressvol maken.

Ook voor D66, een deelnemer waarbij de stress geleidelijk steeds verder toeneemt, wordt een groot deel van de stress veroorzaakt door gedoe rondom de afhandeling.

[15] Omdat de interviews anoniem zijn gebruiken we als we spreken over deelnemers geen namen, maar interviewcodes (D1, D2, D3, etc.).

340206 0896

Interviewer Hoe is dat toen gegaan met schadeafhandeling? De eerste schade?

Deelnemer Oh dat ging toen heel, dat ging heel gemakkelijk. Ja dat was, nou ja, dan komt er even een mannetje kijken en dan krijg je een bedrag en klaar.
(...)
Ja, we hebben meerdere keren schade gehad, dat is elke keer toch weer een heel gedoe. De laatste keer, dat heeft echt maanden geduurd. Dan komt er zo'n taxateurtje, en eh die gaat gewoon alles op C-schade zetten. Nou en dan moet er contra-expertise komen, en dan komt er nog één. En die zegt ook van, ja, u zit echt midden in het aardbevingsgebied. Hoe kunnen ze dat nou zeggen. Maar dat zijn natuurlijk wel vertragingen van maanden. Alleen al dit soort dingen. Maar ook dat je daar contra-expertise bij moet doen. Dat duurt weer een tijd en dan moet dat weer overlegd worden. En nou, dan denk ik van het is echt niet meer normaal. Dat het zo lang moet duren, maar wat kost dat ook allemaal wel niet aan extra geld. Ja, terwijl ik denk dan kun je dat geld toch echt beter ergens anders in stoppen.

Ook hier wordt de eerste keer schade als "heel gemakkelijk" ervaren. Het is met name de keren daarna dat het "een heel gedoe" wordt. De cumulatie van schade op schade is vervelend. Maar ook het "op C-schade zetten" door "een taxateurtje." De geïnterviewde bedoelt hiermee dat de taxateur van het CVW de schade heeft beoordeeld als zijnde niet door aardbevingen veroorzaakt. De contra-expert komt eraan te pas op het moment dat de geïnterviewde bezwaar maakt tegen die taxatie. De respondent noemt in dit geval niet het meningsverschil zelf als bron van stress, maar dat het zo lang duurt en zoveel geld kost: "het is echt niet meer normaal."

Voor sommigen geeft de *logistiek* rondom de schadeprocedure zelf veel stress. D58 (interview #4[16]), een jonge vader, vertelt over het gesprek dat hij heeft met de bewonersbegeleider van het CVW die voorstelt hoe de schade aan zijn woning verholpen moet worden. Die schade is aanzienlijk en de reparatie is zodanig omvangrijk, zegt het CVW, dat de woning leeg gemaakt moet worden:

Deelnemer Alles moest eruit. Ik zeg: hoe gaan we dat doen dan? Ja zegt hij [de contactpersoon van het CVW] zo: een week in een bungalow. Ik zeg: oh oké, hoe gaan we dat doen dan? Mijn vrouw moet een stukje met de auto en de rest met openbaar vervoer, mijn zoontje moet hier naar school en mijn dochtertje moet verderop naar de peuterspeelzaal. We hebben een oppas aan huis en ik moet de fiets naar het werk. En wie zegt dat het werk in een week klaar is?

Schade heeft ook een impact op het *toekomstperspectief* dat voor sommige deelnemers niet meer aanwezig is door de schade aan hun eigen huis, en de onverkoopbaarheid ervan. Een deelnemer (D31, interview #1) vertelt over de gevolgen voor haar toekomst:

Deelnemer Maar het is wel iets, ik zie het wel als een molensteen. Wij hebben altijd gezegd, en dat was ook heel duidelijk: in 2015 gaan wij verhuizen. Dan is het huis te groot, mijn dochter woont elders, dan gaan wij eens kijken wat onze mogelijkheden zijn. Nou dat is gewoon na 2012 de kelder ingegaan. Dit huis was drie ton waard en binnen de kortste keren werd er gezegd door de makelaar 'nou

[16] Soms citeren we uit de vier interviews die geredigeerd in de groene kaders door het rapport heen te lezen zijn. Deze interviews worden in dit hoofdstuk aangegeven door ze te benoemen als interview #1, 2, 3 of 4.

340206 0896

als je er 240 voor krijgt mag je je handen dichtknijpen'. Nou... wij hadden die drie ton nodig, dat was voor onze oude dag. Wij hebben er altijd hard aan gewerkt om het huis goed te onderhouden om het vrij op naam te krijgen, en dat soort dingen. En dat is gewoon nu weg.

Duidelijk wordt ook dat het niet alleen gaat om de ingrijpende onderbrekingen van het normale leven, het ongemak, de conflicten, de lengte van de schadeprocedure zelf of het verdwenen toekomstperspectief, maar ook over de *willekeur waarmee schade vastgesteld wordt*. Een deelnemer (D39) die verder lage stress rapporteert, vertelt hierover:

Deelnemer Zo'n 5 jaar geleden begon, nou ik denk iets langer geleden, begon ons huis op een verschrikkelijke manier te scheuren. Het is natuurlijk een oud huis, het is altijd scheef en er zit altijd dingen in, maar toen ging het plotseling op allerlei verschillende plekken heel hard. En ze zijn 2 keer komen kijken, de eerste keer hebben ze Arcadis laten komen staat mij bij en die zei nee hoor, komt niet door de aardgaswinning. En toen hebben we een contra-expertise aangevraagd en die zei, het komt ongetwijfeld door een bodembeweging maar ik weet niet welke, want het kan natuurlijk een eh, weet ik veel, waterschap of eh, hadden wij ook al geopperd toen. Wij waren zo het gezeur zat dat wij op een gegeven moment gezegd hebben, wij hadden ook het gevoel dat er ongelofelijke willekeur plaatsvond. Drie huizen verderop wel en hier dus niet. Maar bovendien, de scheuren, de ene scheur wel en de andere scheur dus niet. En er was geen enkele reden en ook geen enkele redenatie van hun waarom de ene scheur wel was en de andere scheur niet. En uiteindelijk hebben ze toen ons €1400 aangeboden, moet je dit huis zien. Voor 1 scheur. En ik vraag me nog altijd af, waarom in vredesnaam... die ene scheur [en niet al die andere]?"

In dit citaat vertelt de geïnterviewde over de "ongelofelijke willekeur" van de schadebepaling. Die willekeur is er enerzijds bij de beoordeling van schade aan het eigen huis: "de ene scheur wel en de andere .. niet" en "Waarom in vredesnaam?" Anderzijds is er de willekeur in vergelijking met andere huizen in het dorp. "Drie huizen verderop [wordt schade] wel [erkend] en hier dus niet". Dit is voor deelnemers moeilijk te begrijpen, al kan deze deelnemer er nog wel met humor over vertellen. Frustratie over de willekeur wordt door veel deelnemers genoemd. Ook spreekt men over "handjeklap" (D72) als het gaat om de hoogte van het uitgekeerde schadebedrag.

Een aantal deelnemers plaatst de schadeprocedures in de bredere context van hun visie op *"hoe het zou moeten zijn in Nederland"*. Zo vertelt een deelnemer (D58, interview #4):

Deelnemer Kijk, wij snappen heus wel dat Nederland gewoon niet zonder die gaswinning op dit moment kan. Omdat er een afbouw moet komen. Dat snappen wij ook wel. Maar ga nou gewoon normaal met de mensen om, los het probleem op en los de schade op. Natuurlijk is het vervelend, maar dan is het al minder vervelend dan het [schade]traject. Het traject is gewoon heel slopend. He, als dat gezeur er gewoon niet is, als ik iemand zijn auto kapot rij dan zeg ik nou prima ik bel de

340206 0896

> verzekering, het wordt geregeld en het is klaar. Ja en dit is allemaal van dat gezeur.

Deze deelnemer, en met hem veel anderen, erkent enerzijds het belang van de gaswinning voor Nederland. Tegelijk is er geen begrip voor de manier waarop men "met de mensen" omgaat. "Los het probleem op en los de schade op." Het is niet alleen de schade die vervelend is, het is het schadetraject: dat is "slopend".

De schadeprocedures zijn des te stressvoller omdat ze juist goed geregeld zouden moeten zijn: de gaswinning is immers iets dat jou en anderen wordt aangedaan. Een deelnemer (D5) verwoordt dit als volgt: "je krijgt het op je bordje terwijl je er totaal niet om gevraagd hebt. Kijk, als je een domme actie hebt en je zit dan met de gevolgen, dan denk je ja dat heb ik zelf gedaan. (...) Maar nu, wij hebben er niks aan gedaan, we hebben er niet om gevraagd."

Nu lijkt het er bovendien op alsof de bewijslast bij de bewoner ligt. Zo merkt een deelnemer (D6, interview #3) op dat het nog vervelender is omdat je haast moet gaan bewijzen dat het "aan hun ligt in plaats van andersom". Ook hebben veel deelnemers het gevoel dat er door de landelijke politiek en de NAM wordt neergekeken op de Groningers. Een deelnemer (D69) verwoordt dit als volgt: 'En aangezien wij met weinig mensen zijn is het gewoon zo van, nou die noordelingen die klagen niet dus we gaan lekker gewoon onze gang. Als dit in het westen was gebeurd hadden ze veel meer tegenstand gehad als nu.'

Kortom, de situatie rondom de gaswinning die in Groningen is ontstaan moet volgens veel deelnemers serieus genomen worden. De Groningers wordt iets aangedaan waar zij zelf niet om hebben gevraagd. Men vindt het dan ook volkomen normaal dat men ervoor zorgt dat de schadeafhandeling soepel verloopt, dat de schade wordt gerepareerd en dat uiteindelijk het huis weer tot de 'oorspronkelijke' staat wordt hersteld.

Interim conclusie: waarom schade zo'n probleem is

Dit is een kleine greep uit de ervaringen van deelnemers rondom schadeprocedures en rapporten. Vrijwel alle respondenten, ook degenen die aangeven er over het geheel genomen weinig stress door te ervaren, geven aan de schadeprocedures, rapporten en onenigheid met taxateurs en NAM/CVW belastend te vinden. Deelnemers geven aan dat het hen niet om het geld gaat, maar om de veiligheid thuis.

Voor veel respondenten is de schade zelf niet het grootste probleem, maar de verstoring van hun huisvrede door bureaucratie, procedures en ongemakken. Deze kost soms veel tijd en energie, maar kan ook ernstige inbreuk op het dagelijks leven geven. In een aanzienlijk aantal gevallen komen daar conflicten en onenigheid met instanties bovenop.

Zo wordt het moeilijk en soms onmogelijk om een normaal leven te leiden. Voor een fors aantal respondenten verstoort het de balans dusdanig dat ze geen uitweg meer zien. Ze ervaren dit als bijzonder oneerlijk: de schade is vervelend en soms zeer ingrijpend, maar door het gedoe eromheen zijn ze pas echt de klos.

Duidelijk wordt tenslotte dat de gang van zaken rondom schadeafhandeling oneerlijk is omdat men teleurgesteld is in de eigen overheid en NAM: dit zou niet mogen gebeuren in Nederland.

340206 0896

Verbeterpunten schadeafhandeling

De meerderheid van de geïnterviewden spreekt uitgebreid over schadeprocedures. Voor de een is het een bron van ergernis, voor de ander een bron van stress of zelfs diepe ellende. Toch bieden sommige interviews een inkijkje in de mogelijke remedies. Hierboven bleek al de grote behoefte aan soepele schadeprocedures waarin bewoners niet worden geconfronteerd met slechte rapporten, lange wachttijden, bureaucratie, willekeur en conflicten over B of C schade. Het in goed overleg snel overgaan tot reparatie zou vermoedelijk voor velen de voorkeur hebben.

Sommigen bereiken dat doel op andere wijze. Ze beslissen om uit de schadeprocedure te stappen en bekostigen hun schadereparaties uit eigen zak. Ze geven aan dat dit voor hen veel stress vermindert. Zo vertelt een deelnemer (D39):

Deelnemer Ja, kijk maar wij, voor ons is het natuurlijk, wij zijn niet rijk, we hebben wel een beetje geld want we hebben natuurlijk allebei een baan gehad totdat we erbij neervielen zal ik maar zeggen. Dan heb je genoeg geld om te zeggen, we doen het gewoon zelf, dat gezeur van die NAM. Sorry [lacht]. En dat scheelt, maar dat maakt het ook weer de willekeur duidelijk: Dan zeg ik ook, wij kunnen dat doen en wij schakelen wel een architect in om een keer en een bouwkundige om er een keer goed naar te kijken. En iemand anders die zit met de gebakken peren.

Opvallend aan dit citaat is dat de geïnterviewde ervoor kiest om een forse investering te doen, enkel om "dat gezeur van die NAM" niet langer te hoeven meemaken. Tegelijk merkt de geïnterviewde op dat een ander "met de gebakken peren" zit, omdat de geïnterviewde de financiële middelen heeft en een ander niet. Ook hier weer de verwijzing naar de willekeur en dus indirect naar de onrechtvaardigheid van de ontstane situatie.

Een ander vertelt hoe ze met eigen geld extra duurzaamheidsmaatregelen konden nemen tijdens de grootschalige verbouwing van hun monumentale pand - waarbij er gesteggel was over de vergoeding van een nieuwe parketvloer (D9):

Deelnemer En echt, dat uiteindelijk het resultaat beter was dan het oorspronkelijk, want wij zagen het huis gewoon stuk gaan. En wij hadden er alle vertrouwen in dat het wel werd opgelost. En hoe het met de parketvloer afliep ja... dat zijn bijzaken, dat kwam in alle gevallen wel goed, in het ergste geval hadden we wat meer bij moeten betalen, maar ja. Wij wisten wel dat ze [de betrokken uitvoerders, ontwerpers en andere partijen] daar niet mee weg kwamen, dus ja. Maar goed, weet je. Ja en dat geldt ook voor andere mensen, wij verkeren in de gelukkige positie, dat als er iets extra's gedaan moeten worden dan kunnen we dat betalen. Dat heeft natuurlijk ook niet iedereen. Nee, en als er bij ons een tegenvaller van duizend euro tegen zat, dan sliepen we daar niet slecht van. We baalden wel als een stekker, maar daar hield het ook mee op.

Deze en andere bewoners geven duidelijk aan dat het hebben van een financiële buffer helpt in het omgaan met schadeprocedures: Ze gaan niet aan schadeprocedures ten onder omdat ze het

340206 0896

zich kunnen veroorloven eruit te stappen, of weten dat ze het zelf kunnen financieren wanneer schade niet toegekend wordt. Zo heeft deelnemer D58 (interview #4) vanwege zorgen over de onveiligheid van zijn huis de benedenverdieping op eigen kosten versterkt (dit interview is uitgebreid weergeven in ons rapport). Ook hier is er geen verwachting dat geld ooit van de veroorzaker van de schade terug te krijgen: men neemt liever zijn verlies dan dat men het slopende gevecht aangaat met de NAM.

De grote behoefte aan een soepele schadeprocedure betekent tevens dat deelnemers het ook kunnen waarderen wanneer men hen 'tegemoet komt'. Dit zijn lichtpunten in de verhalen van deelnemers en redenen waarom men minder stress ervaart.

Zo zien we dat veel deelnemers die aangeven lage stress te ervaren ook vinden dat hun schade goed en naar behoren is hersteld. Een deelnemer (D44) met veel schades aan haar huis vertelt dat ze weer schade moet gaan melden. Op de vraag hoe het contact met de schade-afhandelaars verloopt vertelt ze het volgende:

Deelnemer Prima. Ja, je geeft het aan en dan komt de expert en het wordt geregeld, punt. Ja, dus daar heb ik eigenlijk altijd hele goede contacten mee gehad.

Een andere deelnemer (D82) met meervoudige schade aan het huis vertelt over de eerste schades na de aardbeving bij Huizinge en hoe het zat met gevoelens van veiligheid:

Interviewer De schade die u heeft gemeld was dat iets wat u een onveilig gevoel gaf of had het geen invloed op uw gevoel van veiligheid?

Deelnemer Nee nou het gaf me wel een veilig gevoel. Vooral, het ging ook allemaal heel gemoedelijk, en we kregen alle medewerking in het herstellen van de schade hoor. Want wij hadden wel de eerste keer dat we meldden zoiets van onze voorgevel moet wel weer dicht, we hadden het idee dat hij na de aardbeving was gaan wijken en dat we gewoon zagen dat er steeds meer ruimte kwam. En dat deed die man van de NAM toen nog allemaal zelf. Hij heeft er ook zelf voor gezorgd dat het dringend was, dat het voor de winter klaar was, want anders kun je niet met cement omgaan. Dus dat was echt binnen een hele korte tijd geregeld. De tweede keer schade duurde het iets langer, maar ook niet zo gek hoor.

Deze deelnemer vertelt over hoe het snel afhandelen van schade, en het meedenken van degene die schade herstelt, bijvoorbeeld door werkzaamheden in te plannen voor het te koud wordt, en rekening te houden met wat bij het huis past qua herstel (zoals deelnemer later vertelt), een veilig gevoel geeft.

Deze deelnemers geven aan ook vertrouwen in de toekomst te hebben, als er schade is wordt het immers netjes afgehandeld.

Ook is men positief over de mogelijkheid om het huis te verduurzamen of geld in het eigen dorp te steken. Dit geldt ook voor deelnemers die verder vooral negatieve ervaringen hebben. Zo

340206 0896

vertelt een deelnemer (D49) die meervoudige schade heeft over hoe hij van de €4000 energiesubsidie een nieuwe warmtewisselaar kon kopen:

Deelnemer Dus dat is ook een stukje energiebesparing. Maar hoeveel dat nou precies oplevert, ja dat weet ik ook niet. Maar anders had ik dat denk ik niet gedaan, dat heb ik nu wel gedaan.

Een andere deelnemer (D48) legt uit hoe hij zich voelde ten aanzien van de zonnepanelen die hij kon nemen doordat er schade aan zijn huis was:

Deelnemer Dus hebben wij 10 zonnepanelen op het dak laten leggen... Dat is eigenlijk iets positiefs. Het is wel leuk dat je wat krijgt, en dat ze je daarin een beetje tegemoet komen. Het is natuurlijk wel een pleister op een wond, het is niet van eh, en nu moet je rustig zijn.

Ook voor een dorp zijn er positieve zaken gerealiseerd, legt een deelnemer (D24) met meervoudige schade aan haar huis uit:

Deelnemer Wat trouwens wel positief is is dat er allemaal geldpotjes zijn waar je dan als dorp of als dorpshuis of als [vereniging] gebruik van kunt maken. Dat is wel iets waar wij wel vet gebruik van maken.
(...)
Nou daar proberen wij ook wel ons graantje in mee te pikken. Dat je binnen en voor een dorp dingen gerealiseerd kunt krijgen die voorheen, nou ja, moeilijk financieel rond te krijgen waren, maar nu doet de NAM daar toch een aardige duit in het zakje. Dingen die niet mogelijk waren komen dan nu wat dichterbij.

Het zijn met name de deelnemers die zelf weinig stress ervaren die nog 'positieve' kanten van de gaswinning kunnen benoemen, zoals snelle en makkelijke schadeprocedures, verduurzamingsmaatregelen of geld om binnen de eigen dorpsgemeenschap of buurt te besteden. Sommigen geeft dit tevens meer vertrouwen dat het ook in de toekomst goed zal komen: degenen die gemakkelijke schadeprocedures hebben gehad, vertrouwen erop dat ze ook in de toekomst goed 'geholpen' zullen worden. Voor anderen betekenen deze ervaringen dat zij op zijn minst kunnen zien dat de gaswinning hen persoonlijk ook iets positiefs heeft gebracht.

Interim conclusie: hoe de schadeafhandeling beter kan

Uit de interviews kan men concluderen dat een uitstekende schadeafhandeling veel verbetering zou kunnen maken: tevredenheid hiermee lijkt een absolute voorwaarde voor onbezorgd verder leven. Bovendien kan het een gevoel van veiligheid geven. Ook zijn bewoners blij met "extra's" die het leven aangenamer en beter maken. Verduurzaming wordt door velen genoemd, maar op de achtergrond speelt ook dat men het waardeert om gecompenseerd te worden voor de immateriële gevolgen. Men geeft eveneens aan er belang aan te hechten dat er iets positiefs gebeurt voor de gemeenschap: dingen die het leven veraangenamen en die kwaliteit toevoegen.

Een andere constatering is dat mensen die financieel sterk staan meer draagkracht hebben. Zij kunnen zelf (autonoom) keuzes maken en grijpen de ellende van een schadetraject aan om hun

340206 0896

woning op eigen kosten iets positiefs mee te geven. Opvallend zijn ook de respondenten diebesluiten CVW/NAM volkomen te passeren: die betalen het uit eigen zak of ze repareren de schade zelf. Dat geeft duidelijk rust. Het illustreert tevens het belang van het ervaren van autonomie en controle over de eigen situatie en geeft aan dat het waardevol kan zijn om ook met minder draagkrachtigen goed samen te werken om hen de kans te geven deze autonomie te blijven ervaren.

De rol van het sociale netwerk

Het tweede thema dat voorkomt in veel interviews is de rol van het sociale netwerk. We zien dat sociale netwerken op drie manieren aan bod komen: als een bron van informatie en steun, als bron van stress en als een belangrijk goed dat bedreigd wordt door de gaswinningsproblematiek.

Het sociale netwerk als bron van informatie en steun

Voor velen fungeert het sociale netwerk als belangrijke bron van informatie. Dit geeft inzicht in de manier waarop men zich bewust wordt van de gevolgen van de gaswinning. Zo vertelt een deelnemer (D6, interview #3) hoe zij voor het eerst zich bewust werd van de mogelijkheid dat de bevingen schade aan huizen kon geven:

Deelnemer Ja vooral de buren, dat ze zeiden verrek, we hebben hier een scheur. Nou en dan, we staan hier met drie nagenoeg dezelfde huizen in dezelfde tijd gebouwd door dezelfde aannemer, dan denk je van nou als de één wat heb dan zal de ander ook wel wat hebben. En zo ging het ook.

Verhalen uit de buurt kunnen voor sommigen ook geruststellend zijn. Zo vertelt een deelnemer met meervoudige schades (D44) waarom ze weinig stress ervaart:

Deelnemer Ja die is bij mij altijd wel heel laag geweest. Ik denk dat je die standaard gewoon op niveautje 2 kunt zetten hoor, en houden. Wat op het moment dat ik schade had wist ik door de verhalen om mij heen dat de schade opgelost werd.

Maar het sociale netwerk gaat verder dan informatievoorziening. Contact met anderen wordt vaak als steun ervaren. Voor veel deelnemers is bijvoorbeeld de partner een belangrijke persoon die kan helpen op het moment dat dat nodig is. Een deelnemer (D37) die één keer schade heeft gehad en aangeeft weinig stress te ervaren, vertelt bijvoorbeeld hoe haar man de hele schadeprocedure regelde, zodat zij van de zijlijn kon toekijken. Anderen vertellen juist hoe ze voor de buurvrouw, die alleen woont, zorgen. Zo vertelt een deelnemer dat ze zo nodig 's nachts naar buiten gaat om met de buurvrouw te praten, die bang is, wanneer er een aardbeving is geweest (D47). Een andere deelnemer (D5), iemand die wisselende stressniveaus ervaart, vertelt over hoe ze op een stressvol moment gerustgesteld kan worden door haar man.

Interviewer Wat je net al aangaf is dat die aardbevingen toch wel echt het meeste impact hadden. Wat heb je gedaan om die impact op die momenten eigenlijk te verminderen?

340206 0896

Deelnemer Nou dan ga ik direct naar mijn man toe. Daar praat ik dan direct over en dan moet ik wel gerust gesteld worden van het huis is wel sterk genoeg enzo, want de eerste keer dacht ik echt nou eh, dit hoort niet. Dus nee dan ga ik daarover praten.

Een andere deelnemer (D41) met wisselende niveaus stress laat zien hoe contact met anderen zowel praktische hulp als informatievoorziening als emotionele steun kan zijn:

Interviewer Heeft u met anderen over de problematiek gepraat?
Deelnemer Ja gepraat nou dat hebben we zeker, met verschillende buren hier hebben we meerdere keren over dit soort schade met elkaar gesproken, ja zeker.
(...)
Dan krijg je een telefoontje van die buurman of verschillende buurmannen van eh, jij hebt een rapport gekregen van het Centrum Veilig Wonen. Mogen wij wel een kopietje van dat rapport?
(...)
Dus toen heb ik ze mijn rapport gemaild via de mail en nou blijkt achteraf dat ze allemaal toekenning hebben gekregen.
(...)
Interviewer En hebben anderen u ook geholpen of gesteund?
Deelnemer Eh, ja in gesprekken zeg maar, hebben we dat met elkaar erover gesproken. Ja in gesprekken hebben we wel wat aan elkaar gehad.
(...)
Kijk, als je op visite bent, of je bent bij familie of je kinderen, eh wordt er natuurlijk ook wel gevraagd, hebben jullie ook schade? (...) dus ja, we hebben dat wel gedeeld met deze en gene.

Het sociale netwerk als bron van stress

Het praten met anderen kan ook het tegenovergestelde effect hebben. Zo vertelt een deelnemer (D23) dat het contact met de buurman zijn/haar perceptie van het meemaken van een beving in negatieve zin beïnvloed heeft.

Interviewer Wanneer voelde u de eerste aardbeving?
Deelnemer Dat was al vrij snel, 2012, 2013. Zoiets. Wij hebben zelf niks gehoord. Je kan er natuurlijk ook doorheen slapen. Maar de buurman, die licht slaapt, had het wel goed gehoord. Dus dat vond ik toch niet zo fijn.

Een andere deelnemer (D31, interview #1) die door de gaswinning niet kan verhuizen terwijl ze dat graag wil, vertelt hoe een bewonersbijeenkomst waarin ze zouden praten over de toekomst van haar dorp, haar geheel overstuur maakte omdat iedereen vertelde hoe zwaar ze in de gaswinningsproblematiek zaten. Deze deelnemer vertelt dat ze niet meer naar dit soort bijeenkomsten gaat omdat ze naderhand zo overstuur was dat ze besloot er afstand van te nemen. Nog een andere geïnterviewde (D61) vertelt het als volgt:

Deelnemer Ik ben dus naar zo'n openbare vergadering geweest, toen werd me pas echt duidelijk hoe ernstig het was. Daar waren mensen die werkelijk uit elkaar

340206 0896

knapten, die zagen er zo tegenop, die mensen waren van plan om met een Kalashnikov en dit soort dingen te doen. Het waren 400-500 mensen hoor. En ik merkte gewoon nou die kunnen het ook niet aan.

Voor sommigen heeft dit implicaties voor hun sociaal leven (D31, interview #1):

Deelnemer Ik heb een groot sociaal leven. Dat heb ik ook nodig. En zelfs dat, ik heb gewoon het idee op het moment dat ik dat een beetje afhoud.
Interviewer Om dat te vermijden?
Deelnemer Om zelfs bepaalde gesprekken te vermijden over het hele gedoe.

Het sociale netwerk als een kwetsbaar goed: Sociale cohesie en solidariteit onder druk

Uit veel interviews wordt duidelijk dat de gaswinning gemeenschappen in potentie kan splijten. Illustratief is hoe deelnemer (D15) over de buren en de verhalen die het nieuws halen praat. D15 heeft zelf een keer schade gehad en maakt zich veel zorgen over de dijk (en dijkdoorbraak) in de buurt van haar huis. Ze vraagt zich af hoe anderen met schade omgaan:

Deelnemer Maar wat is het verhaal er dan achter? Ik heb wel beelden gezien van [beschrijving van een boerderij met zeer ernstige schade]. Maar dan denk ik... Wat heb je dan zelf aan het onderhoud gedaan? Dat zijn ook voorbeelden, waarvan wij weten dat die mensen 30 à 40 jaar niks aan hun huis hebben gedaan. Het zal vast en zeker mede door aardbevingen en bodemdaling gekomen zijn gekomen, maar ja als je huizenbezitter bent... Ik heb de boel goed onderhouden en dat kost geld. Als je daar niet toe in staat bent of je hebt er geen behoefte aan.. en dan nu komen met grote verhalen. Dan denk ik ook wel eens van 'ja...'. Dat is niet mijn ding. Kijk, als die mensen het dan voor elkaar krijgen dan vind ik dat prima. En dan is dat ook goed. Ik heb alleen mijn twijfels er wel bij.

Deze persoon heeft er moeite mee dat andere bewoners "30 à 40 jaar niks aan hun huis hebben gedaan", "en dan nu komen met grote verhalen". Zij is het daar niet mee eens: "Dat is niet mijn ding." Dergelijke bedenkingen bij het gedrag van sommige anderen komt in diverse interviews op verschillende manieren terug. Zo klinkt in een aantal interviews iets van afgunst door: deze mensen vragen zich bijvoorbeeld af hoe hun buren de vergoeding voor elkaar hebben gekregen. Andere geïnterviewden geven indirect juist aan dat ze bezorgd zijn dat men jaloers op hén is: ze voelen zich juist bezwaard omdat ze schade vergoed krijgen. Dergelijke citaten illustreren dat de schade en -vergoedingen een splijtzwam kunnen zijn. Men is anders naar elkaar gaan kijken, men vormt een oordeel over hoe de ander met de gaswinning, zoals schades aan het eigen huis, omgaat of om zou moeten gaan. Deze oordelen zijn niet altijd positief.

Deelnemers benoemen ook de tweedeling binnen gemeenschappen. D55 vertelt over de tweedeling tussen mensen die in een slachtofferrol schieten, "hun leven laten overnemen door de aardbevingen" en die "alle schuld op de NAM" afschuiven. Ze vergelijkt hen met mensen die er voor kiezen hun leven "niet te laten beheersen" door de aardbevingen en zelf "verantwoordelijkheid" blijven nemen.

340206 0896

Een andere deelnemer (D49) met meervoudige schade aan het eigen huis vindt dat men de regio schade toebrengt door het zoveel over aardbevingen en waardedaling van huizen te hebben:

Deelnemer	Het hele beeld is van: het zijn hier allemaal aardbevingen en alles schudt en trilt en het is hier onveilig. Dan denk ik, het is van negatieve invloed op de waarde van woningen. Het is net als de waarde van aandelen. Als er berichten komen dat een bedrijf een iets slechter kwartaal heeft, dan kelderen de aandelen heel ver. Het is ook een heel stuk gevoel wat mensen hebben, waardoor de waarde van huizen veel verder daalt of minder stijgt dan eigenlijk zou zijn als je het echt objectief bekijken zou.

Wat opvalt is dat D49 zich zorgen maakt over de negatieve gevolgen van de negativiteit zelf. Deze negativiteit verergert de problemen die de schade zou geven "als je het echt objectief bekijken zou." In de citaten van D55 en D49 klinkt door dat zij een ander beeld hebben van de schade: zij zitten niet op één lijn met degenen die negatieve verhalen vertellen en ondermijnt cohesie en solidariteit. Zoals D55 het zegt: "relativeren... dat kun je hier beter niet doen."

Interim conclusie
Veel geïnterviewden noemen sociale netwerken: dit zet de gemeenschap onder druk, niet alleen het individu. We zien dat sociale netwerken enerzijds voor velen belangrijk zijn als bron van informatie en steun. Die solidariteit lijkt voor hen een positieve invloed te zijn, een buffer tegen stress. Voor anderen is het praten met anderen en het delen van gaswinningservaringen stressvol omdat het het probleem groter maakt. En juist deze verschillen in hoe men met de gaswinning en eigen schade omgaat kan in potentie een bedreiging vormen voor sommige gemeenschappen en voor de manier waarop men zich tegen de problemen weert - als de onderlinge solidariteit onder druk staat dan gaat dit uiteindelijk ten koste van het eigen welbevinden.

De gaswinning is niet voor iedereen even stressvol: individuele verschillen

Ondanks deze overeenkomsten in de ervaringen van de geïnterviewden, valt in de interviews ook op hoe groot de verschillen zijn in de impact van schade en gerelateerde problematiek op het leven van deelnemers. Deelnemers bespraken met ons hun persoonlijk verleden en gaven aan wat voor hen relevante (gaswinningsgerelateerde) gebeurtenissen waren. Vervolgens hebben zij hun stressniveau op ieder moment voor ons ingeschat, inclusief het verloop ervan tussen de verschillende gebeurtenissen. Afgezet tegen de tijdlijn van gebeurtenissen resulteert dit in een grafiek van het individuele stressverloop. Onderstaand geven we drie voorbeelden van tijdslijnen en stress grafieken van een geïnterviewde (ter illustratie van de omschrijving van onderstaande patronen).

Op basis van een analyse van de verschillende patronen is onze indruk dat er drie kenmerkende patronen zijn in het verloop van het stressniveau.
Er zijn deelnemers met:

340206 0896

1. *Weinig stress (maar soms met pieken)*: Een groep deelnemers (27 personen) geeft aan dat de gebeurtenissen rondom de gaswinning bij hen over het algemeen weinig stress veroorzaken. Als er 'pieken' zijn in het stressniveau worden deze voor een groot deel veroorzaakt door 'gedoe' omtrent schadeprocedures zoals bijvoorbeeld trage procedures, het ontvangen van rapporten waarin schade niet erkend wordt of het moeten aanvragen van contra-expertises. In sommige gevallen spelen hierbij andere redenen een rol zoals angst voor een dijkdoorbraak, een hevige beving of plotse financiële zorgen.

Figuur 9.1: Voorbeeld van een tijdslijn en (lage) stress grafiek van een respondent. Gebeurtenissen op tijdslijn zijn onleesbaar gemaakt.

2. *Geleidelijk toenemende stress, soms tot een hoog niveau*: Zeven deelnemers geven aan dat voor hen de stress als gevolg van de de gaswinning in de afgelopen jaren steeds meer is toegenomen. Bij veel van hen gaat het bewustzijn van de risico's en problemen rondom de aardbevingen verder terug in de tijd dan bij de andere geïnterviewden het geval is. Bij de meeste van deze personen begon hun verhaal over de ervaringen die zij met gaswinning hebben al vroeg: bij de gasvelden die in de jaren '60 werden gevonden, bij nieuwsgierigheid over bodemdaling in de jaren '90 of bij een eerste beving die is gevoeld in 2003. Deze eerste ervaringen waren voor de groep echter nog niet zo stressvol. De stress begint toe te nemen op het moment dat de aardbevingen dichtbij komen of dat er schade is aan het eigen huis. Deze deelnemers lijken in bepaalde opzichten meer een 'helikopter view' te hebben: ze worden in de beoordeling van de problematiek minder geleid door hun oordeel over de gebeurtenissen die henzelf treffen en door hun eigen situatie: ze bezien de ontwikkelingen vanuit een breder perspectief. Wat opvalt is dat bij de meesten het stressniveau over lange tijd geleidelijk toeneemt, en dat de stress de laatste jaren over het algemeen hoog is.

340206 0896

Figuur 9.2: Voorbeeld van een tijdslijn en (oplopende) stress grafiek van een respondent. Gebeurtenissen op tijdslijn zijn onleesbaar gemaakt.

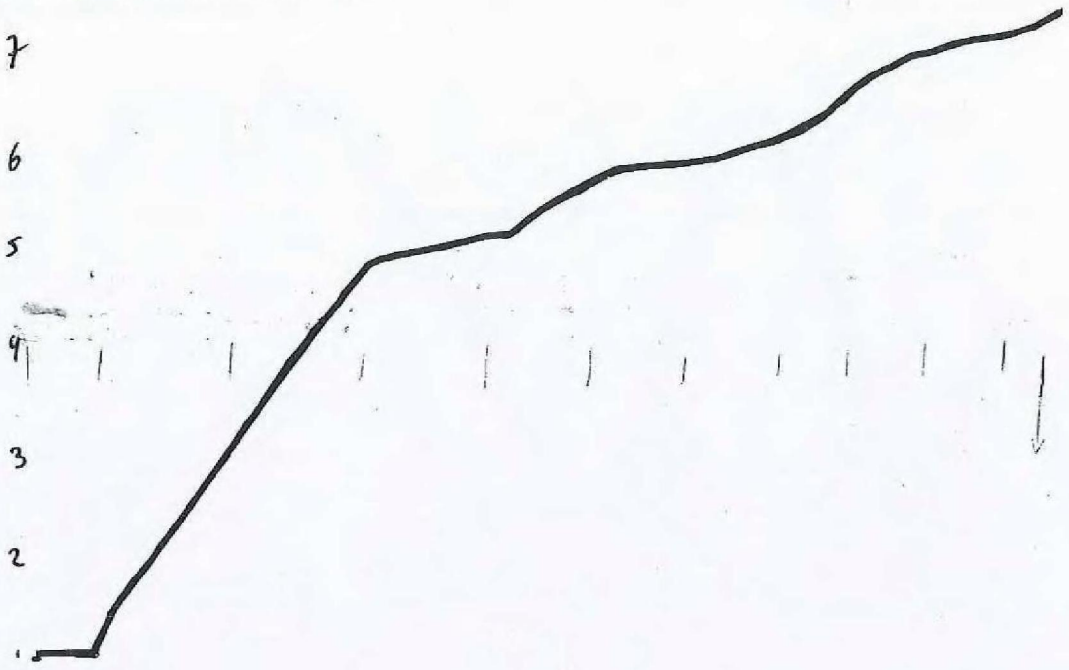

3. *Wisselende stress*: Voor 25 deelnemers zien we een patroon van sterk wisselende stressniveaus. Ze ervaren soms veel stress om een gebeurtenis, maar dat kan ook snel weer afnemen. Soms ervaren dezelfde personen over de ene gebeurtenis veel stress, en over de andere, ogenschijnlijk vergelijkbare, gebeurtenis juist weinig. Wat deze stress veroorzaakt wisselt per gebeurtenis en per deelnemer. Het vinden van aardbevingsschade is voor sommige deelnemers in deze groep bijvoorbeeld erg stressvol, maar voor anderen helemaal niet. Eveneens ervaren sommigen veel stress wanneer er een beving plaatsvindt, terwijl dit voor anderen niet het geval is - zij ervaren bijvoorbeeld juist de schadeafhandeling als stressvol.

340206 0896

Figuur 9.3: Voorbeeld van een tijdslijn en (wisselende) stress grafiek van een respondent. Gebeurtenissen op tijdslijn zijn onleesbaar gemaakt.

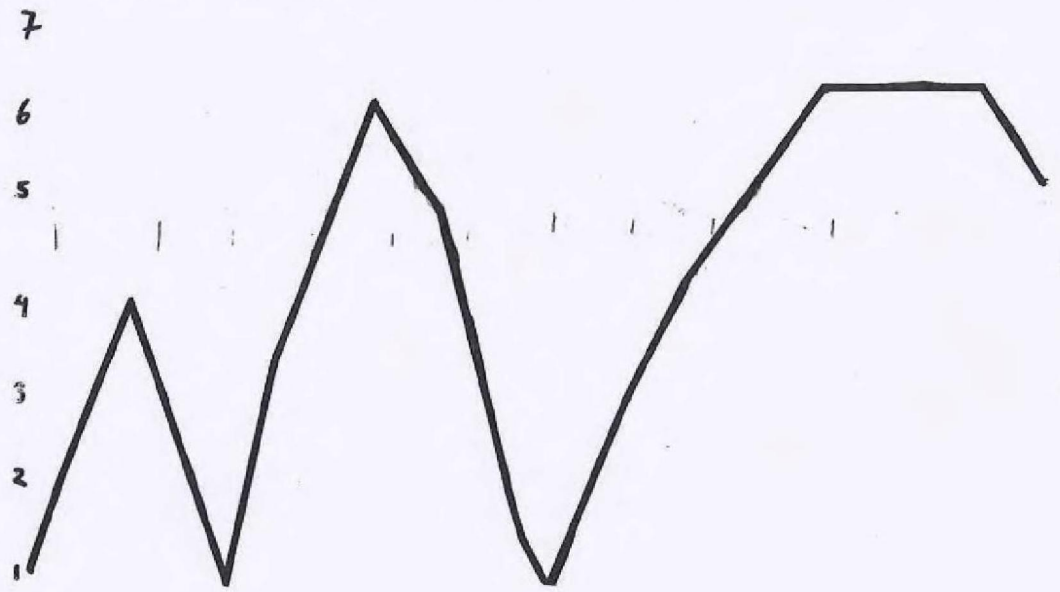

Naast deze drie groepen zijn er enkele deelnemers met patronen die relatief weinig voorkomen. Er zijn drie deelnemers die min of meer constant vrij hoge niveaus van stress ervaren en twee deelnemers die een afname van stress over de tijd laten zien. Daarnaast wilde één deelnemer liever geen grafiek maken.

De geïnterviewde deelnemers hebben gedurende de afgelopen twee jaar ook de vragenlijsten van het panel van Gronings Perspectief ingevuld. Dit betekent dat we deze drie groepen ook met betrekking tot hun geestelijke gezondheid met elkaar kunnen vergelijken. De groep deelnemers die weinig stress ervaart geeft ook in de vragenlijsten aan dat ze over het algemeen een goede geestelijke gezondheid hebben. De deelnemers in de groepen van toenemende stress en wisselende niveaus van stress laten in de vragenlijsten een slechtere geestelijke gezondheid zien.

Wat maakt nou dat sommige deelnemers zulke lage stress rapporteren/ervaren en anderen niet? Dit was één van de vragen die we door middel van de interviews wilden beantwoorden en waar we in het komende deel dieper op ingaan.

Wel is het van belang om eerst te bekijken of er verschillen zijn in de 'objectieve situatie', zoals bijvoorbeeld de hoeveelheid eigen schade. De groepen verschillen niet wat betreft demografische kenmerken zoals geslacht, leeftijd of opleidingsniveau. Bovendien zitten er zowel in de groep met wisselende stress als in de groep met weinig stress ongeveer evenveel deelnemers die enkelvoudige en meervoudige schade hebben. In de groep met weinig stress hebben in verhouding iets minder mensen een C-schade beoordeling gekregen (met andere woorden: hun schade is iets vaker vergoed). In de relatief kleine groep met toenemende stress komt alleen meervoudige schade voor.

340206 0896

Hieruit maken we op dat de hoeveelheid schade op zichzelf geen verklaring kan zijn waarom men lagere of hogere stress ervaart en rapporteert. Het lijkt er wel op dat deelnemers die weinig stress rapporteren ook iets minder problemen hebben gehad rondom de erkenning van aardbevingsschade.

We hebben echter ook de indruk dat er verschillen zijn tussen deelnemers in hoe ze omgaan met de gevolgen van de gaswinning, ongeacht wat hun persoonlijke situatie omtrent de gaswinning precies is. Dit lichten we onderstaand toe aan de hand van twee thema's waarin ons een verschil in reacties tussen deelnemers opviel. Bewoners die in interviews aangeven lage stress te ervaren relativeren meer dan anderen die meer stress ervaren. Ook omschrijven ze een bepaalde houding ten aanzien van de gaswinning (bijv.: 'het heeft geen zin je druk te maken als je er toch niets aan kan doen') die we bij andere deelnemers veel minder terugzien.

Vergelijkingen met ander leed: "het kan erger" of juist niet

Het is normaal in dit soort situaties om jezelf te vergelijken met anderen. D39 heeft een schadeprocedure meegemaakt die wij als zeer moeizaam zouden kenmerken. Maar D39 weet ook dat zij aan de rand van het bevingsgebied woont: ze geeft aan dat het bij anderen die in het centrum wonen veel erger is. D39 maakt de vergelijking met anderen als volgt:

Deelnemer Voor ons was dus het gedoe eromheen meer stress dan het feit dat die scheuren ontstonden... En zoveel stress, ik bedoel die mensen die dus echt helemaal in een huis zitten wat onbewoonbaar verklaard is daar kan ik me voorstellen dat het [heel veel stress oplevert]... Dus het [onze stress] is ook maar allemaal relatief.

Deze reactie is kenmerkend voor de geïnterviewden die over het algemeen weinig stress ervaren. Zij geven aan: het kan erger. Wat in deze uitingen opvalt is enerzijds de erkenning dat er wel degelijk stress is, in het geval van D39 met name door "het gedoe eromheen". Anderzijds is er de vergelijking met mensen wiens woning onbewoonbaar verklaard is: "het is ook maar allemaal relatief." Deelnemers vergelijken hun situatie met die van anderen in hun dorp of de regio: Zo legt een deelnemer (D18) die meervoudige schade heeft uit dat hun huis blijkbaar goed gebouwd is in vergelijking met veel anderen in het dorp, dat ze dus geluk hebben gehad. Een andere deelnemer met meervoudige schade (D2) somt het als volgt op:

Deelnemer Nou ja goed, ik denk ook, als ik zo hoor... er zijn ook mensen die veel en veel zwaarder getroffen zijn dan wij. Ja ik ken ook iemand met een pand, ja, die had 40 duizend schade, die moest een maand het huis uit. Ja kijk dat soort dingen dat, dat weegt toch wel een stuk zwaarder dan deze, ja... peanuts.

Anderen in de groep met lage stress maken vergelijkingen met regio's of landen waar de situatie nog veel erger is. Een man (D49) met schade aan het eigen huis, die net een inspectie heeft gehad voor mogelijke versterking relativeert zijn eigen situatie als volgt:

Deelnemer Dan denk ik van ja wat stelt dat voor die aardbevingen. Als ik een aardbeving in Nepal of in Iran op de TV zie - dat hele gebouwen instorten. Ja, waar hebben wij het hier over.

340206 0896

Zulke relativering "waar hebben wij het hier over" zien we bij mensen die de stress die deze problematiek geeft gemakkelijker dragen. Dezelfde deelnemer D49 vergelijkt later in het interview het overlijden van zijn vrouw met de last die hij van schade en mogelijke versterking heeft: dat overlijden was een stuk erger dan de situatie nu. Het illustreert de reacties die we met name bij geïnterviewden horen die weinig stress ervaren: het kan erger. Binnen de psychologie noemen we dit "neerwaartse vergelijkingen" met anderen die het nog slechter hebben (Festinger, 1954).

Vergelijkingen die anders uitpakken

Ook in de groep deelnemers met wisselende niveaus van stress wordt de vergelijking met andere levensgebeurtenissen gemaakt. In deze groep wordt er echter op een andere manier over gepraat: deelnemers in deze groep zeggen dat de problematiek rond de gaswinning wél erger is dan andere gebeurtenissen. Een deelnemer (D7) zegt dat de impact van deze problematiek vergeleken kan worden met het stressniveau van andere ingrijpende levensgebeurtenissen zoals trouwen, een kind krijgen of zelfs overlijdensgevallen. Een andere deelnemer (D19) zit al jaren in een proces van schadeprocedures en benoemt hoe deze problematiek voor hem slopender is dan het overlijden van zijn vrouw. Hij legt uit dat zijn vrouw heel ziek was en dat het een troost was dat iedereen voor haar gedaan heeft wat hij/zij kon doen toen zij overleed. Maar de gaswinning is erger, omdat men hier zijn verantwoordelijkheden niet nakomt.

Opvallend in deze vergelijkingen is dat men zich minder vergelijkt met derden. Men vergelijkt zich met name met andere levensgebeurtenissen die men *zelf* heeft meegemaakt.

Interim conclusie

Over het geheel genomen lijken mensen sterk te verschillen in hoe ze omgaan met de nadelige gevolgen van gaswinning. Bij sommigen zien we weinig stress, bij sommigen loopt deze langzaam op en bij sommigen zien we sterke schommelingen. Deze verschillende beleving van stress gaat deels samen met een ander soort van vergelijkingen die men maakt. De groep deelnemers met lage stress vindt hun persoonlijk lot meevallen in vergelijking met wat anderen (hetzij dichtbij in Groningen, hetzij ver weg in andere aardbevingsgebieden) meemaken. Daarbij wordt de eigen situatie in sommige gevallen vergeleken met zeer ernstig leed van anderen (zoals het bedolven raken door een [natuurlijke] aardbeving of het onbewoonbaar worden van woningen). We zien dus de eerste aanwijzingen dat de deelnemers die lage stress ervaren, er op dit punt een andere perceptie op na houden.

Onder mensen die hogere stressniveaus hebben of die soms pieken van stress ervaren zien we deze relativerende vergelijkingen minder vaak: in deze groep vindt men de schadeproblematiek juist even belastend of zelfs belastender dan andere ingrijpende levensgebeurtenissen die men zelf meemaakte.

Schade als "fact of life" en de onderdrukking van negatieve gevoelens

Deelnemers die *lage stress* ervaren verklaren dat vaak door te verwijzen naar de houding of het wereldbeeld waardoor zij goed met de gevolgen van de gaswinning om kunnen springen. Vaak is het een houding die helpt om je neer te leggen bij een minder plezierige situatie of een houding die helpt om de negatieve uitkomst te relativeren. Deelnemer D37 heeft één keer schade aan het eigen huis gehad en daardoor veel 'gedoe' omtrent schaderapporten en niet erkende schade

340206 0896

gekregen. Zij legt uit hoe ze met de zorgen over mogelijke toekomstige waardedaling en verkoopbaarheid van haar huis omgaat:

Deelnemer Niet dat ik er hele dagen, dat ik daar niet van slaap, wie dan leeft, wie dan zorgt. Dus je moet je ook niet aldoor dingen gaan inbeelden van dan en dan en dan en zus en zo want ja, dan heb je misschien ook geen leven. Dus dat doen we gewoon niet, we gaan het per hoofdstuk aan zeggen we altijd.

We vinden de uitspraak veelbetekend want D37 is allerminst laconiek over haar zorgen: het gaat om ernstige zaken. Maar met de "wie dan leeft wie dan zorgt" uitspraak illustreert ze wel hoe zij, ondanks deze vervelende realiteit, met haar zorgen omgaat. Ook andere deelnemers met lage stress zeggen dat er geen andere keuze is dan de problematiek te accepteren als een "fact of life." In de interviews zegt men "je moet roeien met de riemen die je hebt" of "de situatie is nou eenmaal zo." Ook geeft men aan dat "je er toch geen invloed op hebt" en accepteert dat men geen andere keuze heeft dan zich erbij neer te leggen dat deze problemen er zijn.

De interviews verschaffen inzicht in de manier waarop dit soort denkwijzen helpen om problemen het hoofd te bieden. Deelnemer (D45) heeft één keer schade gehad die goed is afgehandeld. Hij geeft als volgt antwoord op de vraag of hij een positief beeld van de toekomst heeft:

Deelnemer Ja.
Interviewer U denkt niet dat het erger wordt?
Deelnemer Ja, ja. Ik heb daar eigenlijk niet zoveel hinder van wat dat betreft. Omdat, je hebt er geen invloed op. Je kunt er niks mee hè.

Wat deze manier van denken lijkt te kenmerken is dat mensen het besluit nemen om niet te piekeren over toekomstige gebeurtenissen, vervelende scenario's of mogelijke calamiteiten. Meerdere deelnemers nemen, juist doordat de toekomst op dit onderwerp zo onzeker is, een 'wie dan leeft die dan zorgt' houding aan. Dat lijkt voor hen te werken: ze liggen niet wakker van iets waar ze toch geen controle over hebben. Men lijkt aan te geven: je kan toch niet voorspellen wat er gaat gebeuren en het wordt er niet beter op als je je over het ongewisse zorgen maakt.

Daarbij zijn deze deelnemers expliciet over het feit dat ze de gaswinning *niet te groot in hun leven* willen maken. Ze proberen (in jargon) negatieve emoties te reguleren of te onderdrukken. Een deelnemer (D9) - die zelf veel schade aan hun eigen monumentale pand heeft gehad en pas kort geleden haar huis na versterking weer kon betrekken - legt uit dat zowel de kinderen en kleinkinderen gezond zijn, en dat dat het belangrijkste is. Een andere deelnemer (D13), die meervoudige schade heeft en aangeeft dat hij veel gedoe heeft gehad met het niet erkennen van de schade als volledige aardbevingsschade, benoemt dat het leven en geluk belangrijker zijn dan deze zaak. Anderen zeggen dat de gaswinning er gewoon bijhoort als je in dit gebied woont.

Een deelnemer (D48) die zich zorgen maakt omdat hun huis, met meervoudige schade, ook hun spaarpot voor de eigen toekomst en die van hun kinderen was, licht de impact van de gaswinning op haar leven als volgt toe:

340206 0896

Interviewer Goed om te horen dat het inderdaad niet heel veel negatieve impact op uw leven verder heeft, nee.

Deelnemer Nee, maar dat komt ook omdat je er geen invloed op hebt. Ik kan me er nog zo boos om maken of ik kan er nog zo gefrustreerd om raken, maar denk jij nou echt dat ik meneer Alders of meneer Kamp daarmee ga beïnvloeden? Ik denk het niet. Ik denk het niet.

Deze citaten illustreren hoe mensen met weinig stress op zoek blijven naar positieve aspecten in hun leven die uiteindelijk belangrijker zijn. Ze gaan niet vechten tegen de bierkaai. Zo proberen ze, soms met wilskracht en doelgericht, soms door zich in hun onvermijdelijke lot te schikken, de negatieve emoties rondom gaswinning te onderdrukken of vermijden.

Schade als belasting en als inbreuk op het leven

Deelnemers die wisselende stress rapporteren zien schade duidelijk niet als "fact of life". Voor hen is de schade en het meemaken van een heftige beving een pijnlijke en ongewenste inbreuk op hun persoonlijke gesteldheid. Deelnemer D57 gebruikt bijvoorbeeld ogenschijnlijk dezelfde woorden als in de "fact of life" redeneringen, als hij over de schade zegt: "je hebt er geen invloed op." Maar hij bedoelt er iets heel anders mee dan de geïnterviewden die weinig stress ervaren, namelijk dat het veel stress oplevert juist omdat je er geen enkele invloed op hebt. Tegelijkertijd stipt hij aan waar volgens hem het verschil zit met andere invloedrijke gebeurtenissen.

Interviewer Hoe verhoudt dit, of deze hele situatie eigenlijk zich tot andere gebeurtenissen in uw leven?

Deelnemer Ja, waar moeten we het mee vergelijken, dat is even de vraag. Nee, ik heb daar geen duidelijk beeld bij.

Interviewer Dus het is echt iets op zichzelf staands?

Deelnemer Zonder meer. Andere dingen kun je nog wel invloed op uitoefenen, maar hier sta je compleet machteloos tegenover. Je kunt je er niet tegen wapenen. Het gebeurt en het overkomt je.

Voor de mensen in de groep waar stress steeds erger wordt is schade en andere bevingsproblematiek evenmin een "fact of life". Bij deze groep deelnemers ontbreekt de houding die de deelnemers met lage stress kenmerkt: zij maken zich juist wél zorgen over wat er komen gaat. Eenzelfde gebeurtenis (zoals een zware beving) kan bij dezelfde persoon door de tijd heen tot andere reacties leiden. Waar in 2012 een zware aardbeving nog niet stressvol was, is die in 2015 wel stressvol omdat het dan bijvoorbeeld wordt gelinkt aan de onvermijdelijke procedures die hierna erbij komen kijken. Het lijkt dus dat de houding van deze deelnemers verandert doordat de verschillende problemen die uit de gaswinning voortkomen zich als het ware opstapelen. In deze groep raakt persoonlijke problematiek verweven met de gaswinningsproblematiek. Een deelnemer (D63) kan daarom niet meer goed aanwijzen waarom ze precies stress ervaart:

Deelnemer Het is heel moeilijk voor mij om nu te gaan uitsplitsen van wat is nou het stukje stress wat daar nou van komt.

340206 0896

D60 ziet ook dat de stress om de schade aan haar huis samenhangt met de stress om haar gezondheid:

Deelnemer	Ik heb ook een chronische ziekte, maar je moet het dan zien als een geheel he, want dat heb je dan wel en alles komt bij elkaar.

Een andere deelnemer, die aangeeft dat haar stressniveau oploopt (D26, interview #2), vertelt hoe de problematiek thuis verweven raakt met de problematiek van de gaswinning, waardoor zij niet meer weet hoe het verder moet met haar en haar zieke man, voor wie zij mantelzorger is. Nu blijkt dat haar huis hersteld moet worden ziet ze het niet meer zitten en wordt de stress haar teveel. De schade aan hun huis maakt het onzeker of zij in de toekomst überhaupt nog samen kunnen wonen en daar lijdt ze onder. De ervaringen van deze deelnemer zijn ook in een uitgebreid interview in dit rapport weergegeven (D26, interview #2).

Voor deze deelnemers lijkt het moeilijker om een laconieke of relativerende houding aan te nemen die hen helpt met de gaswinning om te gaan. Een houding zoals 'we moeten roeien met de riemen die we hebben', of 'we zien wel wat er gebeurt' lijkt voor deelnemers die oplopende stress ervaren een gepasseerd station. De gaswinning is te zeer vervlochten met overige problematiek en als geheel kunnen deze deelnemers hun omstandigheden niet goed meer aan.

Interim conclusie

Het lukt een deel van de geïnterviewden goed om het gedoe en de vervelende ervaringen die men door schade heeft een afgebakende plek in het eigen leven te geven. Zij slagen erin om zich weinig zorgen te maken over wat gaat komen: deze nieuwe situatie is voor hen een "fact of life". Ze leggen zich erbij neer of onderdrukken hun negatieve gedachten. Ze willen niet vechten tegen de bierkaai.

Anderen maken zich juist wél in toenemende mate zorgen. Bij sommigen lijkt dat te komen omdat zij wrokkig zijn dat deze schade en ellende hen wordt aangedaan: zij hebben moeite om het te accepteren omdat het onrechtvaardig is. Een tweede groep maakt zich zorgen omdat ze zien dat hun problemen zich opstapelen en ze langzaamaan geen uitweg meer vinden. Zij hebben de vrees dat ze een toekomstige tegenslag niet te boven komen. Met name bij de laatste groep is, naar onze indruk, de grens van zelfredzaamheid benaderd of overschreden.

Beschouwing

De interviews die we als onderdeel van Gronings Perspectief hebben afgenomen geven een goede inkijk in de impact van de gaswinning op de levens van bewoners in het gaswinningsgebied.

In dit hoofdstuk hebben we geprobeerd een indruk te geven van hoe bewoners de gaswinning waarnemen. We lieten zien wat zorgt voor meer of minder stress en waarom bewoners hierin verschillen. Ook gaven we weer welke rol het sociale netwerk speelt in het omgaan met de gaswinning.

Als we een overkoepelende conclusie kunnen trekken dan is het wel dat ongeacht welk stressniveau men rapporteert, het doormaken van *moeizame schadeprocedures* met veel gedoe zoals verhuizing, onenigheid over de oorzaak van schade, contra-expertises en daaraan

340206 0896

gekoppelde rapporten die onverwachte verrassingen met zich meebrengen (bijv. C-schade ipv de verwachte A-schade) bij heel veel deelnemers tot grote stress leidt. Deze procedures hebben zonder twijfel een grote impact op het leven van bewoners. Een voorbeeld heeft u voorafgaand aan dit hoofdstuk kunnen lenze (bewoner #4 aan het woord)

Schade tast ook de betekenis van het hebben van een huis aan. Voor huiseigenaren wordt het huis vaak gezien als spaarpot voor de toekomst en mensen verwachten dat zij hier in de toekomst profijt van hebben. Wanneer dit huis echter door scheuren en andere schade (en het gevoel van inadequate oplossingen) wordt bedreigd, zorgt dit voor een hoge mate van stress.

Het is duidelijk dat de impact van schade niet alleen te maken heeft met de inbreuk op het gewone leven, zoals het moeten verhuizen of het hebben van aannemers over de vloer, maar ook met het gevoel dat het anders zou moeten. Zo merken sommige deelnemers ook op dat er een willekeur lijkt in de schadeprocedures. Bijvoorbeeld: de ene scheur wordt wel vergoed als aardbevingsschade, de andere niet. Een ander voorbeeld: het ene huis in het dorp heeft wel schade door aardbevingen, het andere dat eveneens goed onderhouden is niet. 'Hoe kan dat?' vraagt men zich af. Ook in bredere zin: de Groninger heeft niet gevraagd om deze situatie, en als je hier dan toch mee te maken hebt, waarom kan het niet in alle redelijkheid afgehandeld worden. Dat maakt de procedures des te moeilijker te verteren voor bewoners: dit hoort zo niet. Zoals een deelnemer opmerkt: als iemand tegen je auto aanrijdt wordt dat toch ook vergoed, maar als iemand scheuren in je huis veroorzaakt is het een groot gevecht om er een schappelijke vergoeding voor te krijgen. Ook deze gewaarwording verklaart waarom het voor een groot deel van de deelnemers zo moeilijk is om met schadeprocedures om te gaan. Het voelt volgens geïnterviewde bewoners heel onrechtvaardig dat men moet vechten om zijn gelijk - en men bovendien niet serieus genomen wordt door politiek Den Haag/NAM.

Het grote belang van soepele schadeafhandeling wordt duidelijk als we interviews bekijken waarin bewoners aangeven dat het hen ook goed doet wanneer procedures verlopen zoals 'het hoort'. Zij zien het als een lichtpunt, een positieve gebeurtenis, zeker in het geval van bewoners met lage stressniveaus. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om gemakkelijke schadeprocedures die vertrouwen geven in een toekomst met schade. Maar ook duurzaamheidsmaatregelen, die toch het gevoel geven dat men iets terugkrijgt voor de problematiek waar men mee geconfronteerd is. Tevens wordt ook duidelijk dat het hebben van financiële buffers stress verlaagt: als het allemaal te erg wordt in een schadeprocedure weet men dat men er desnoods uit kan stappen en het zelf kan financieren.

Naast de schadeprocedures wordt het belang van sociale netwerken en verbondenheid met buren door veel geïnterviewden genoemd. Dit blijkt ook uit onze enquêtes: verbondenheid met buren is een belangrijke buffer tegen stress. In de interviews blijkt het belang van sociale netwerken bijvoorbeeld door de sociale steun van een partner waar men mee kan sparren over de schadeprocedures, en die de afwikkeling doet. Maar ook van het uitwisselen van informatie met bijvoorbeeld buren of dorpsgenoten over hoe een schadeprocedure verloopt, over de mogelijkheid dat men schade heeft (omdat de buren dat hebben), of over het voelen van een aardbeving.

340206 0896

Tegelijkertijd merken sommige deelnemers op dat ze zich zorgen maken dat de gaswinning en schades gemeenschappen gaan splijten. Sommigen vinden dat je het niet over schade moet hebben, omdat het het imago van het dorp schaadt, terwijl anderen juist vinden dat de situatie veelvuldig besproken moet worden. Sommigen vinden dat men iets wel erg makkelijk op aardbevingsschade afschuift, terwijl het onderhoud van het huis vaak te wensen overlaat. De gaswinningsproblematiek trekt deels scheve ogen: het heeft de potentie om gemeenschappen te splijten, terwijl deze gemeenschappen juist een belangrijke bron van steun kunnen zijn. We willen benadrukken dat sociale cohesie een zeer waardevol goed is (zie ook Holt-Lunstad, 2010). Het is belangrijk om te beseffen dat de gaswinningsproblematiek aan de ene kant sociale cohesie kan verhogen, maar dat het ook in potentie een bedreiging hiervoor kan vormen. Daarnaast ging dit hoofdstuk over mensen met schade - we hebben het niet gehad over gemeenschappen die met versterking te maken hebben, iets waarvan tot dusver is gebleken dat het sociale cohesie kan bedreigen.

Tenslotte hebben we in dit hoofdstuk geprobeerd te schetsen hoezeer de impact van de gaswinning *per individu* kan *verschillen*: voor sommige bewoners speelt de gaswinning een betrekkelijk geringe rol in hun leven en lukt het ze goed om hiermee om te gaan. Deze bewoners geven aan lage stress te ervaren, met soms een piek in stress. Voor anderen is de impact veel groter en is het stressniveau over de jaren heen gestaag gestegen tot een hoogte die moeilijk te behappen valt voor bewoners. Daarnaast zijn er nog veel bewoners die aangeven best veel stress te ervaren - met daarbij komende hoogtepunten van stress. Wanneer we kijken naar de hoeveelheid schade, een van de grootste indicatoren van stress-gerelateerde klachten uit ons (kwantitatief) panel onderzoek van de afgelopen twee jaar, valt op dat bewoners op het gebied van schade (en de afhandeling daarvan) nauwelijks van elkaar verschillen: het is niet zo dat degenen die lage stress rapporteren ook minder schade zouden hebben (wel hebben ze iets minder C-schade).

Het is moeilijk, en misschien niet mogelijk om deze individuele verschillen in impact van de gaswinning adequaat te verklaren. Wel zien we een enigszins andere manier van omgaan met de problematiek: deelnemers die lage stress ondervinden lijken de situatie wat meer te (kunnen) relativeren door zichzelf te vergelijken met anderen die slechter af zijn, of met andere situaties die erger zijn (bijv. aardbevingen elders, of het overlijden van een familielid). Ook proberen deze deelnemers de gaswinning zo min mogelijk impact op hun eigen leven te laten hebben - je kan er immers toch niets aan doen, en niemand heeft er wat aan om bij zak en as te gaan zitten. Voor anderen is dit niet mogelijk, omdat de gaswinning voor hen duidelijk een van de ergste dingen is die hen is overkomen (zelfs in vergelijking met het overlijden van een partner). In sommige gevallen is de zorg die de gaswinning met zich meebrengt (kan mijn man wel bij mij thuis blijven wonen als ons huis verbouwd wordt) zo groot dat het hen lijkt op te slokken. Voor sommige deelnemers is de emmer duidelijk vol: zij gaan ten onder aan deze problematiek en hebben hulp nodig. Zoals we in het laatste hoofdstuk van dit rapport uitleggen, is het belangrijk dat er aandacht is en komt voor deze individuele gevallen.

We hebben in dit hoofdstuk en in deze conclusie een deel van de inzichten uit de interviews toegelicht. We waarderen hoe open deelnemers tegen ons zijn geweest - ze hebben ons een waardevolle inkijk in hun leven gegeven. Dat levert belangrijke inzichten op. In het laatste hoofdstuk van dit rapport gaan we verder in op aanbevelingen.

340206 0896

10. Conclusies en aanbevelingen

Samenvatting

Gronings Perspectief toont aan dat er een oorzakelijk verband is tussen het hebben van schade en stress-gerelateerde gezondheidsproblemen omdat mensen zich onveilig voelen. Ook gebrek aan vertrouwen en gevoelens van onrecht hebben een impact op ervaren veiligheid en gezondheidsproblemen.

De omvang van dit probleem is groot: 410.000 Groningers wonen in een postcodegebied waar schade door aardbevingen erkend is. 170.000 mensen (kinderen meegerekend) hebben schade aan hun woning. 85.000 (kinderen meegerekend) hebben meervoudige schade. 10.000 mensen kampen met acute stress-gerelateerde gezondheidsproblemen.

De gevolgen treffen niet alleen een zeer grote groep, ze hebben ook een bredere impact dan 'alleen' gezondheidsproblemen: mensen met meervoudige schade hebben een verhoogd arbeidsverzuim en hogere kans op burn-out. Ze rapporteren een afname van sociaal en fysiek functioneren. Vooruitkijkend naar de toekomst is het te verwachten dat een grote groep te maken krijgt met verstoord woongenot, een verminderde kwaliteit van leven en hogere zorgkosten. Als we de omvang van de gezondheidsklachten combineren met de wetenschappelijke kennis over de gevolgen op langere termijn, kunnen er 5 of meer mensen per jaar overlijden als gevolg van deze problematiek.

We stelden de afgelopen twee jaar de diagnose zoals bovenstaand omschreven. Er ontbreekt echter een overkoepelend plan van aanpak waarin instanties de aandacht vestigen op de 85.000 mensen met meervoudige schade waarvan velen kampen met gevoelens van onveiligheid, gezondheidsklachten, onzekerheid en een ontbrekend toekomstperspectief. We maken ons grote zorgen om deze groep met meervoudige schade. Het is urgent om een plan van aanpak te ontwikkelen voor deze grote groep mensen met (meervoudige) schade. Ons advies is om een integrale en gecoördineerde aanpak te ontwikkelen. Een integrale aanpak heeft onze voorkeur omdat deze problematiek niet alleen veiligheid en psychisch welbevinden betreft, maar ook sociaal functioneren, het dagelijks handelen en het toekomstperspectief. Wij adviseren dan ook een interdisciplinaire aanpak waarbij samenwerking tussen gemeenten voordelen heeft. Wij adviseren ten slotte ook om, mede gezien het grote wantrouwen, zoveel mogelijk een bottom-up benadering te hanteren.

Onderstaand vatten we de meest relevante aanbevelingen uit onze rapporten samen. Deze aanbevelingen zijn bedoeld als kader voor verdere uitwerking.

Dit rapport is het laatste uit een reeks. Het eerste tussenrapport brachten wij zeer kort na de eerste peiling uit, op 29 april 2016. Het centrale resultaat in dit eindrapport is hetzelfde als toen:

- Bewoners van het getroffen gebied [voelen zich onveiliger en] rapporteren meer gezondheidsklachten. De [ervaren onveiligheid en] slechtere gezondheid treft met name

340206 0896

de bewoners die meerdere keren schade aan hun woning hadden (Tussenrapport 1, 2016).

In het vervolgonderzoek is duidelijker geworden wat de redenen zijn voor deze problemen en klachten. Ook beschreven wij hoe verstrekkend de gevolgen zijn en hoe groot de getroffen groep is. Ook werden de resultaten gerepliceerd in twee andere studies en mede dankzij Lifelines werd bewijs gevonden dat er een oorzakelijk verband is tussen het oplopen van schade en stress. In essentie is de centrale bevinding echter in de hele periode dezelfde.

In alle eerdere rapporten tot nu deden wij ook meerdere aanbevelingen (zie Tabel 7.1 aan het einde van dit hoofdstuk). Zo noemden wij in het eerste wetenschappelijk rapport, dat verscheen op 15 juli 2016, een aanbeveling waarvan wij nog steeds vinden dat ze leidend zou moeten zijn in de aanpak:

- De meest directe maatregel die effectief zou zijn [om veiligheid en gezondheid te waarborgen] is om schade te voorkomen.

Een tweede aanbeveling uit ons rapport die we aan het eind graag nog eens onder de aandacht brengen:

- Het lijkt ons verstandig als verantwoordelijke instanties de procedures rondom schademelding goed tegen het licht houden [...] Idealiter wordt in de gehanteerde schadeprocedures, naast technische vraagstukken rond de taxatie en financiële compensatie voor schade, voldoende aandacht besteed aan het borgen van veiligheid (zowel subjectief als fysiek) en aan het welzijn van bewoners. Gezien het wankele vertrouwen in instanties is het verstandig om de effectiviteit van eventuele aanpassingen in procedures onafhankelijk te evalueren.

Onze ambities bij aanvang van het onderzoek zijn in bepaalde opzichten gerealiseerd, maar we herhalen onszelf niet voor niets met nadruk. We willen ermee onder de aandacht brengen dat we aanbevelen om goed te zorgen voor de groep bewoners met schade. In dit rapport benadrukken we dan ook met klem het grote belang van het ontwikkelen van een *integrale* en *centraal gecoördineerde aanpak* voor de groep die schade ervaart. Dat doen we niet voor niets: van degenen die het zwaarst getroffen zijn (door het hebben van meervoudige schade) weten we dat een aanzienlijk aantal gezondheidsklachten ontwikkelt. Er is terecht veel aandacht geweest voor versterking en voor het schadeprotocol - dit zijn dringende en belangrijke onderwerpen waarvoor een goede aanpak noodzakelijk is. Maar dat mag niet ten koste gaan van de zeer grote en groeiende groep mensen met (meervoudige) schade waarvan een grote groep zichtbaar slechter bestand is tegen het brede gevoel van onveiligheid (binnen het eigen huis, schadeprocedures, de houding van de regering) en de voortdurende spanning.

De reden om deze groep bijzondere aandacht te geven is niet alleen dat het bewijs voor de geconstateerde problemen sterk is en de ernstige problemen groeiende. Het is met name dat de groep zwaar getroffenen zo enorm groot is. In het eerste rapport schatten we dat er 15.000 mensen meervoudige schade zouden hebben. Inmiddels zijn er betere cijfers beschikbaar: als we kinderen meetellen blijkt het uit data van eind 2016 om 85.000 personen te gaan (Postmes et al., 2017c). 10.000 personen hebben acute stress-gerelateerde gezondheidsproblemen. Dat zijn heel veel mensen. In combinatie met de ernstige gevolgen lijkt het ons verdedigbaar om bij een

340206 0896

gebeurtenis van die omvang te spreken van een ramp (zie Hoekstra, 2017). Als dat zo is dan past het om een integrale en gecoördineerde aanpak te ontwikkelen voor preventie en interventie. Collega's van het Universitair Medisch Centrum Groningen (Jörg, Schoevers, Meesters) hebben samen met ons nagedacht over de mogelijke structuur en aandachtspunten voor zo'n aanpak (Stroebe et al., 2017). Wij voegen deze, naast onderstaande aanbevelingen (onder "diagnose gesteld") toe als aanbeveling bij het rapport in Bijlage B.

In de rest van dit hoofdstuk doen we nog enkele andere aanbevelingen (deels herhaald uit Postmes et al., 2016; 2017a; 2017b). Dat zijn er tezamen veel omdat de problematiek zo breed is: schade beïnvloedt niet alleen veiligheid en psychisch welbevinden maar ook sociaal functioneren en arbeidsverzuim, het dagelijks handelen en het toekomstperspectief.

Onderken het probleem en de noodzaak tot actie

De omvang is erg groot

Wij achten het op basis van dit onderzoek bewezen dat schade aan huizen een verslechtering van de psychische gezondheid *veroorzaakt* omdat mensen zich onveilig voelen. In de provincie Groningen wonen 410.000 mensen in een postcodegebied met erkende schade. Volgens cijfers op basis van onderzoeksgegevens van eind 2016 hebben 134.363 volwassenen schade (Postmes et al., 2017c). Als je kinderen meerekent zijn dat er ongeveer 170.000. Daarvan hebben 68.343 volwassenen meervoudige schade; met kinderen meegerekend circa 85.000. Zo'n 10.000 kampt met gezondheidsklachten als gevolg van deze schade.[17] De aantallen zullen op basis van de huidige trend verder toenemen: er is gedurende de looptijd van het onderzoek een afname van de geestelijke gezondheid van panelleden. De interviews met respondenten (zie hoofdstuk 10 en de vier interviews die in dit rapport zijn opgenomen) illustreren bovendien hoe ingrijpend de gaswinning voor velen is.

Dit heeft ook zijn uitwerkingen op andere domeinen van het leven: op de *emoties* die men ervaart (boosheid, afnemende hoop); op dagelijkse *activiteiten* (bijv. veel informatie over de gaswinning zoeken; in toenemende mate elkaar steunen en helpen omtrent de gaswinning) maar ook op het dagelijks *functioneren*, zowel op sociaal gebied (bijv. mbt contact familie/vrienden), als op het werk. Onze recente resultaten laten zien dat schade samengaat met verhoogd arbeidsverzuim en burnoutklachten. Dit is immers niet een problematiek die ophoudt wanneer men het eigen (onveilige?) huis verlaat, zoals een aantal voorbeelden uit onze interviews illustreren:

Zo vertelt een geïnterviewde, die wij ook weergeven in dit rapport (D58; interview #4) als volgt over de impact van schadeprocedures op hem: "Normaal zit ik gewoon vol energie, niks aan de hand. Ik bedoel dan heb ik de hele week hard gewerkt en kan ik 's avonds nog een hele tijd door, maar nee ik ben nou gewoon moe. Heel prikkelbaar." En over het schadeproces zelf: "En elke keer als je je moet voorbereiden op een gesprek, of elke keer als er een expert langskomt... Het is

[17] Om exact te zijn: op basis van de onderzoeksresultaten schatten we dat 4.136 volwassenen geen goede gezondheid heeft. 7.620 heeft veel gezondheidsklachten, 1.800 heeft een hoog risico op angst- of depressiestoornissen. Uiteraard zijn deze klachten gerelateerd aan elkaar dus het aantal 10.000 is een globale indicatie van de totale omvang onder volwassenen.

340206 0896

elke keer een inbreuk op je privacy. Dat brengt stress, want je moet je elke keer voorbereiden. Nou dan moet je continu dingen regelen. Nou je bent zelf aan het werk, dus je hebt ook zoiets van nou als dat maar geen invloed heeft op mijn werk. Op een gegeven moment ben ik ook gewaarschuwd door mijn baas van nou ja ik snap je situatie, maar je kan niet steeds gebeld worden onder werk." Velen noemen de problematiek een zwaard van Damocles dat hen boven het hoofd hangt.

De problemen zijn zeer ernstig

Wij merkten bij eerdere presentaties van onderzoeksresultaten dat het voor veel mensen moeilijk invoelbaar is waarom "een paar scheuren" leiden tot ernstige (gezondheids)problemen. Sommigen doen dit af als massahysterie. Of men wijst erop dat er 'nog geen doden gevallen' zijn. Daarom benadrukken wij nogmaals dat de implicaties van deze bevindingen ernstig zijn.

Ten aanzien van de ervaren veiligheid toonden wij in een eerder rapport aan dat mensen vaak weloverwogen rationele redenen hebben om ongerust te zijn. Bovendien laat de recente beving bij Zeerijp zien dat er een reëel veiligheidsprobleem is. Dit was met 3,4 op de schaal van Richter (en een peak ground acceleration van 0,116) een beving die ook volgens het SODM een acute reactie vereist. Er is volgens de reactie van de NAM een reële kans op dergelijke (en hevigere) bevingen in de toekomst. Het is voor bewoners van dit gebied dus reëel als ze zich zorgen maken over de woning.

Ook ten aanzien van de ernst van de stressgerelateerde klachten maken de bevindingen in dit rapport op lange termijn ernstige complicaties mogelijk en aannemelijk. De kans op ernstige nadelige gevolgen is vermoedelijk het grootst bij bewoners die te maken met een stapeling van problemen door schade in combinatie met andere psychische en/of maatschappelijke problematiek.[18] In ons eigen onderzoek is vastgesteld dat deze klachten samengaan met burnout en werkverzuim (dit rapport). In de wetenschappelijke literatuur is bovendien vastgesteld dat deze metingen voorspellen dat, op termijn, andere ernstige gezondheidsproblemen kunnen optreden. Zo zijn onze maten voor geestelijke gezondheid (MHI-5 en K10) voorspellers voor gediagnosticeerde ernstige klinische depressie (Berwick et al., 1991; Rumpf et al., 2001; Weinstein et al., 1989). Van klinische depressie is het bekend dat het gepaard gaat met hogere mortaliteit om uiteenlopende redenen (Cuijpers et al., 2014; Cuijpers & Smit, 2002; Cuijpers & Schoevers, 2004). Slechte scores voor geestelijke gezondheid op schalen als de MHI-5 (ons onderzoek) en K10 (GGD Gezondheidsmonitor) hangen eveneens samen met verhoogd risico op overlijden als gevolg van hart- en vaatziekten (o.a. Mykletun et al., 2009) en als gevolg van suïcide (o.a. Bramness et al., 2010). Depressie en angst zijn verder geassocieerd met optreden van hart- en vaatziekten, dementie bij ouderen en diabetes (Roest et al., 2010; Diniz et al., 2013; Van der Kooy et al., 2007; Knol et al., 2006). Een andere meting die in al ons onderzoek is gebruikt, slechte ervaren gezondheid, geeft eveneens een verhoogd risico op overlijden (Desalvo et al., 2006).

[18] Toekomstig onderzoek zal mogelijk meer inzicht kunnen bieden in de factoren die samenkomen bij de groep met de meest ernstige klachten. Op basis van het huidig onderzoek kunnen we enkel nog vaststellen dat de nadelige gevolgen van meervoudige schade zich niet lijken te beperken tot een specifieke deelpopulatie of groep.

340206 0896

Wij verwachten op basis van de literatuur dat de consequenties van deze problematiek ernstig kunnen zijn. Het is te verwachten dat een grote groep te maken krijgt met verstoord woongenot, een verminderde kwaliteit van leven en hogere zorgkosten. Als we de omvang van de gezondheidsklachten combineren met de wetenschappelijke kennis over de gevolgen op langere termijn, kunnen er 5 of meer mensen per jaar overlijden als gevolg van deze problematiek.[19]

Tenslotte sluit het onderzoek uit dat mensen deze zelfgerapporteerde klachten overdrijven. Zowel in ons eigen Gronings Perspectief panel als in de GGD Gezondheidsmonitor is een vraag opgenomen over veel voorkomende gezondheidsklachten die geen relatie zouden moeten hebben met stress (keelklachten). Op dit item is geen noemenswaardig verschil tussen mensen met en zonder schade.

Wat maakt kwetsbaar?

In het kader van onze resultaten moge duidelijk zijn dat een aanpak van deze problematiek noodzakelijk is. Een aanpak van deze problematiek moet rekening houden met de complexiteit van deze problematiek en voor ogen hebben welke onderwerpen een bijzonder grote impact op welbevinden en gezondheid hebben.

Schade en schadeprocedures: Schade is de belangrijkste kernvariabele binnen ons onderzoek: het 'voorspelt' gezondheid beter dan bijvoorbeeld het voelen van aardbevingen of de hoeveelheid schade in de omgeving. De meest directe manier om ervaren onveiligheid en gezondheidsproblemen te verminderen is het voorkomen van schade.

---

[19] Deze verwachting is gebaseerd op berekeningen die enerzijds gebaseerd zijn op de geconstateerde omvang van de groep getroffenen, anderzijds op de daarmee samenhangende risico's zoals ze in de wetenschappelijke literatuur zijn vastgesteld. Wij kunnen de risico's berekenen die voortvloeien uit twee gezondheidsmaten: geestelijke gezondheid en ervaren gezondheid. (1) *Geestelijke gezondheid:* Cuijpers et al. (2014) stellen in een meta-analyse over 293 prospectieve studies vast dat depressie op tijdstip 1 gepaard gaat met hogere mortaliteit op tijdstip 2 (meestal meerdere jaren later). Het gecorrigeerd relatief risico = 1.52 (95% CI, 1.45 – 1.59). Als we deze resultaten voorzichtig interpreteren gaan we uit van (a) een relatief risico van 1.45 (onderzijde betrouwbaarheidsinterval), (b) jaarlijks 940 sterfgevallen per 100.000 inwoners in de provincie Groningen (CBS, regionale kerncijfers, 2012) en (c) 1.314 personen met een verhoogd risico op angst- of depressiestoornis door meervoudige schade (GGD Gezondheidsmonitor, Postmes et al., 2017). Op basis hiervan zou men jaarlijks, op langere termijn, 5.56 extra sterfgevallen kunnen verwachten. De meta-analyse van Cuijpers laat zien dat het voor dit verband niet uitmaakt of de depressie door een arts is gediagnosticeerd of met een vragenlijst. Wel wijzen we erop dat de door ons gebruikte maten MHI-5 en K10 niet specifiek zijn voor depressie en dat de onderzoeken in de meta-analyse van Cuijpers et al. (2014) de mortaliteit over langere termijn bestuderen. (2) *Ervaren gezondheid:* DeSalvo et al. (2006) stellen op basis van twee meta-analyses vast dat ervaren gezondheid een goede voorspeller is van mortaliteit: "worse GSRH [general self related health] maintains a strong association with an increased risk of mortality even after accounting for key covariates such as co-morbidity" (DeSalvo et al., 2006, p. 274). Desalvo et al. (2006) laten zien dat in vergelijking met mensen die aangeven dat hun gezondheid "zeer goed" is, het relatief risico om te overlijden in de groep die aangeeft dat ze een slechte of zeer slechte gezondheid hebben 92% hoger is: 1.92 (1.64 tot 2.25). Het relatief risico van de groep die "gaat wel" aankruist is 1.44 (1.21 tot 1.72) en dat van mensen die aangeven dat hun gezondheid "goed" is, is 1.23 (1.09 tot 1.39). Als we uitgaan van een conservatieve schatting van het verhoogd risico van 1.64/1.21/1.09 in de drie groepen, een gemodelleerd aantal mensen hoger dan "normaal" (in vergelijking met de respondenten zonder schade, in de GGD gezondheidsmonitor) van 726 (slecht of zeer slecht)/ 3012 (gaat wel)/ -887 (goed), een overlijdenskans van 940/100.000 in 2012, zou men jaarlijks, op langere termijn, 9.56 extra sterfgevallen kunnen verwachten.

340206 0896

Schade is deels stressvol vanwege de schadeprocedures. Als deze 'stroef' verlopen hebben ze een grote impact op bewoners, zoals ook duidelijk wordt uit het interview dat we in dit rapport weergegeven (D56). In de looptijd van Gronings Perspectief zien we tevens een terugloop in het aantal schademeldingen dat gedaan wordt. Dit komt voor een groot deel omdat voor bewoners het gedoe en de willekeur van de procedures niet opweegt tegen de baten (zie Wetenschappelijk Rapport #3).

Veiligheid: Dit is de centrale spil wil men de impact van de gaswinning op gezondheid begrijpen - bewoners voelen zich in brede zin onveilig naarmate ze meer schade hebben (zie ook Wetenschappelijk Rapport #2). In brede zin omdat de perceptie van veiligheid niet alleen gaat over hoe veilig men denkt dat het eigen huis is (weten doet men dit vaak niet) maar ook in belangrijke mate over onzekerheid en zorgen over de toekomst ('ons huis was ons pensioen - krijgen we het nog verkocht?'), zorgen om veiligheid van het huis ('het huis wordt opgelapt maar niemand kijkt naar de fundamenten'), angst voor toekomstige bevingen ('ik voel me zeer onveilig tijdens bevingen'), gedoe om schadeprocedures ('ik voel me onveilig in hoe er met schadeclaims omgegaan wordt: eeuwig getouwtrek') en het gebrek aan erkenning van het probleem door zowel NAM als regering ('de onverschillige houding van Den Haag').

De Onderzoeksraad voor Veiligheid (OvV) merkte reeds in 2015 op dat veiligheid een objectief en een subjectief element heeft: inwoners van Groningen moeten veilig *zijn* en zich veilig *voelen* in hun dagelijkse leefomgeving (OvV, 2015, p.15). Het Gronings Perspectief onderzoek suggereert dat, om dit te waarborgen, er op een scala van factoren ingezet kan worden, zoals (financiële) ontzorging (bijvoorbeeld ruimhartige schadeprocedures), eerlijke en open communicatie over risico's op collectief en individueel niveau en herstel van vertrouwen.

Gebrek aan vertrouwen: Gebrek aan vertrouwen speelt een grote rol in de gaswinningsproblematiek. Respondenten voelen zich minder veilig als ze weinig vertrouwen in overheden hebben. En gebrek aan vertrouwen hangt samen met slechte gezondheid. We zien dat vertrouwen in overheden afneemt naarmate men meer schade heeft.

In het huidige rapport lichten we het belang van schadeprocedures op gezondheid toe. Ook binnen schadeprocedures speelt vertrouwen een rol, zoals onderstaand citaat uit Wetenschappelijk Rapport #3 over het melden van schade laat zien. Deze respondent legt uit waarom hij negatieve verwachtingen heeft van schadeprocedures: "Omdat wordt gezet op C schade, twijfel zelf soms ook vooral hierdoor [of ik schade moet melden]. Anderzijds kan er nog meer schade zijn die ik niet zie en weet, maar heb geen vertrouwen in de afhandeling. Heb nu gelezen dat schade kan verjaren, hoezo vertrouwen in regering, NAM, CVW, EZ, nat.coordinator dhr.Alders?"

Met betrekking tot de schadeprocedure is al door velen aangegeven dat een gedragen schaderegeling een hoge prioriteit heeft, mede omdat het een voorwaarde lijkt voor herstel van vertrouwen. We vermoeden bovendien dat erkenning van gemaakte fouten en verkeerde inschattingen een voorwaarde is om verdere afbreuk van vertrouwen te voorkomen. Maar het is vooral essentieel om tastbare verbetering en positieve resultaten te laten zien in de praktijk.

340206 0896

Onrecht: Een veel gehoorde opmerking is 'als dit in de randstad zou gebeuren was de gaswinning gelijk stopgezet'. Uit het panelonderzoek blijkt dat veel respondenten, ongeacht mate van eigen schade, zowel de procedures als de besluiten rondom gaswinning onrechtvaardig vindt. Dit gevoel van onrechtvaardigheid draagt met name voor mensen die meervoudige schade hebben bij aan ervaren onveiligheid en gezondheidsklachten.

Mensen hebben een fundamentele behoefte om de samenleving als rechtvaardig te zien (Lerner, 1980). Dit geloof in rechtvaardigheid hangt samen met welzijn (Dalbert, 1998). In het aardbevingsgebied wordt dit gevoel ondermijnd, zoals dit citaat uit een interview goed weergeeft (D6, interview #3): "Kijk als zo'n jochie een ruit van een bushokje ingooit dan wordt die voor vandalisme opgepakt. Gaat diezelfde ruit er met een aardbeving aan: Niks. Dan komt er heel snel een nieuwe ruit in, dat wel. Maar de dader gaat vrijuit." Er heerst een sterk gevoel dat dit in een rechtstaat zo niet zou moeten, mede om de volgende reden (D5): "je krijgt het op je bordje terwijl je er totaal niet om gevraagd hebt. Kijk, als je een domme actie hebt en je zit dan met de gevolgen, dan denk je ja dat heb ik zelf gedaan. (...) Maar nu, wij hebben er niks aan gedaan, we hebben er niet om gevraagd."

Sociale cohesie als buffer: Uit het panelonderzoek blijkt dat gevoelens van verbondenheid met buren een buffer vormen tegen stress-gerelateerde gezondheidsproblemen. Het belang van sociale cohesie en sociale netwerken wordt ook binnen de bestaande literatuur onderstreept: er is een sterke samenhang tussen het ontbreken van sociale netwerken en het ontvangen van sociale steun en sterftecijfers (Holt-Lunstad et al., 2010). Ook uit onze interviews blijkt het belang van onderlinge sociale contacten en het hebben van een sociaal netwerk: bewoners geven aan dat het hen helpt om te gaan met de gevolgen van de gaswinning. Ook helpt men elkaar onderling. Tegelijkertijd geven bewoners aan dat ze bang zijn dat deze sociale netwerken onder druk komen te staan - omdat er bijvoorbeeld tweedelingen binnen dorpen ontstaan in de manier waarop men met de (gevolgen van de) gaswinning omgaat of om zou moeten gaan. Ook de versterking blijkt buurtnetwerken onder druk te zetten, omdat bewoners tijdelijk hun buurt moeten verlaten en omdat er conflicten ontstaan over versterkingswerkzaamheden. Het huidige onderzoek toont aan dat deze netwerken waardevol en zeer belangrijk zijn. Beleid zou erop gericht moeten zijn deze netwerken te behouden, te ondersteunen en te betrekken bij besluitvorming.

Diagnose gesteld, behandeling ontbreekt

In 2016 en 2017 is een grootschalige versterkingsoperatie opgezet. Deze operatie blijkt zeer complex en tijdrovend voor bewoners en gemeenschappen. Voor de begeleiding van dit proces zijn er vanuit CVW en NCG bewonersbegeleiders ingesteld. Tevens is er vanuit gemeenten, zorginstanties, platform Kerk en Aardbeving en maatschappelijke instanties (bijv. Stut en Steun) ingezet om zoveel mogelijk hulp te kunnen bieden aan bewoners die versterkt worden. Dit zijn belangrijke structuren die hopelijk een vangnet bieden voor bewoners en gemeenschappen.

Daarnaast is het van groot belang dat instanties *ook* de aandacht vestigen op de 85.000 mensen met meervoudige schade waarvan velen kampen met gevoelens van onveiligheid, gezondheidsklachten, onzekerheid en een ontbrekend toekomstperspectief. We maken ons grote zorgen om deze groep met meervoudige schade. Hiervoor is geen hulpstructuur opgezet -

340206 0896

sterker nog, deze bewoners zijn doorgaans niet in beeld bij gemeenten, want strikt genomen zijn ze de klanten van het CVW (mits het erkende schade betreft. Degenen wiens schade niet is erkend en degenen die de schade niet meldden zijn voor zover ons bekend niet meer in beeld bij enige instantie).

Deze complexe problematiek vraagt om een integrale en gecoördineerde aanpak voor de groeiende groep mensen met gezondheidsklachten. Tot op heden ontbreekt een dergelijke aanpak, voor zover wij weten, mede omdat de zorg voor deze mensen de verantwoordelijkheid is van een groot aantal instanties. De gemeente weet niet wie het zijn. Die gemeenten (en professionals meer in het algemeen) verschillen soms van inzicht in de aard van problematiek en wat de beste aanpak zou zijn. Het integreren van verschillende werkvormen en reacties kan een meerwaarde hebben.

Bij gebrek aan een dergelijke aanpak hebben twee auteurs van dit rapport (Stroebe en Postmes) samen met collegas binnen het UMCG (Jörg, Meesters en Schoevers) een "Voorstel voor het Gronings Veerkracht en Interventie Programma" geschreven. Dit document is nadrukkelijk bedoeld als voorstel voor input en samenwerking met als uiteindelijk doel om - samen met in het gebied werkzame instanties en bewoners - de veerkracht van betrokkenen te vergroten en kwetsbaarheid aan te pakken (zie Bijlage B). Het integreert inzichten uit de literatuur met inzichten uit Gronings Perspectief. Onderstaande aanbevelingen leunen deels op dit voorstel.

Een integrale aanpak voor het gebied

De noodzaak tot *integraliteit* komt voort uit de verwevenheid van de problematiek omtrent de gaswinning waarin onder andere schade en schadeprocedures, waarborging van veiligheid, aandacht voor gezondheidszorg en preventie en het onderhouden van sociale netwerken hand in hand moeten gaan. Dit is ook in lijn met literatuur op het gebied van stress en hulpverlening bij rampen.

We willen twee belangrijke inzichten uit deze literatuur benadrukken:

1. *Een integrale aanpak moet niet enkel gericht zijn op gezondheid:* De richtlijnen psychosociale hulpverlening bij rampen (PSH; Impact, 2014) benadrukken dat hulpverlening bij en na rampen een bredere aanpak moet hebben waarin verschillende categorieën van hulpverlening aan bod komen: basishulp (bijv. veiligheid), informatievoorziening, emotionele en sociale steun, praktische hulp (bijv. juridische of financiele ondersteuning) en zorg bij gezondheidsklachten (preventie, signaleren, diagnose en behandeling).
2. *Een integrale aanpak moet rekening houden met de (sociale) context waarin het individu zich bevindt:* Effectieve aanpakken van stress, zoals van werknemers in organisaties, richten zich niet alleen op individuele problemen van werknemers maar ook op de organisatiecontext waarin ze functioneren (Nielsen, 2013a,b, Martin, 2016). Vertaald naar het gaswinningsgebied hebben mensen hun eigen perceptie van problemen (microniveau), maar wonen niet geïsoleerd maar met medebewoners gezamenlijk in een risicogebied: ze hebben al dan niet gedeelde ervaringen/visie op de problemen (mesoniveau). Ook zijn er veel verschillende instanties betrokken bij bewoners, onder andere in verband met schadeafhandeling (mesoniveau). Tenslotte is er de

340206 0896

socio-politieke context waarin besluiten genomen worden over gaswinning en compensatie, waarin leiderschap wordt verwacht van staat en politici (macroniveau). Uit de literatuur blijkt dat een effectieve aanpak van stress zich richt op al deze verschillende niveaus.

Concreet adviseren we op basis van bovenstaande punten en de onderzoeksresultaten van Gronings Perspectief de volgende integrale aanpak gericht op en in *samenwerking* met bewoners, sociale netwerken binnen dorpen en binnen en buiten het gebied werkzame instanties:

Individuele bewoners:

1. *Schade*: voorkom schade en ontzorg bewoners in schadeprocedures
2. *Veiligheid:* stel veiligheid centraal waarbij rekening wordt gehouden met de brede definitie van veiligheid (zie bovenstaand): waarborging veiligheid, verschaffing zekerheid over toekomst, eerlijke en open communicatie over risico's gaswinning, informatie over wat te doen bij een grotere beving
3. *Gezondheid*: primaire preventie: het wegnemen van stressoren; secundaire preventie: het leren omgaan met stressoren (*coping*vaardigheden, leren omgaan met angstgevoelens); en tertiaire preventie ook wel behandeling: ondersteuning en behandeling voor hen die reeds gezondheidsklachten hebben
4. *Toekomstperspectief:* verschaf garanties die zekerheid bieden voor het individu (en de regio als geheel)
5. *Vertrouwen:* vergroot vertrouwen in bestaande instanties, bijvoorbeeld door: (a) problemen omtrent de schadeprocedure aan te pakken (procedure zelf, verantwoordelijke instanties) en (b) open en eerlijk te communiceren over de risico's van de gaswinning

Sociale netwerken:

1. Breng bestaande sociale netwerken binnen dorpen in kaart
2. Herken het belang van sociale netwerken als steun en buffer voor gezondheidsklachten
3. Bouw op en gebruik deze bestaande netwerken waar mogelijk (bijv. verenigingen, kerken)

Instanties:

1. Vergroot het bewustzijn van relevante instanties en partijen over de gevolgen van schade voor veiligheid en gezondheid (professionele zorgverleners, werkgevers, bevolking)
2. Heb hierbij aandacht voor kennis en sociale vaardigheden om bewoners zo nodig te begeleiden of door te verwijzen naar zorg
3. Herken de noodzaak voor interdisciplinair overleg om dit te realiseren
4. Zorg dat bewoners begeleid worden door instanties die ze vertrouwen

Socio-politieke context

1. Heb aandacht voor de (financiële) ontzorging van bewoners en de regio als geheel
2. Eerlijkheid en openheid in communicatie
3. Aandacht voor rechtvaardige en snelle procedures - bijv. schadeprocedures

340206 0896

Duidelijk moge zijn dat dit een zeer globale schets van een geïntegreerde aanpak is. We hebben deze ontwikkeld omdat we dit model aanbevelen om veerkracht in het gebied te verhogen en kwetsbaarheid aan te pakken.

De noodzaak tot interdisciplinaire samenwerking en coordinatie

Bovenstaande aanbevelingen vergen interdisciplinaire *samenwerking* tussen instanties en gemeenten en goede *coördinatie*. Er zijn veel actoren in deze aanpak onder andere provincie, gemeentes, CVW, aannemers, woningbouwverenigingen, Vereniging Groninger Dorpen, bewonersverenigingen, zorginstanties, huisartsen, kerken, bewoners, de Veiligheidsregio en NCG.

Om een geïntegreerde aanpak te doen slagen is coördinatie noodzakelijk. Degene die coördineert moet het vermogen tot interdisciplinariteit hebben en alle partijen bij elkaar kunnen brengen. Ook vermoeden wij op grond van de resultaten van dit onderzoek dat het van belang is dat deze partij het vertrouwen van betrokken partijen (en bewoners) geniet. Het heeft de voorkeur als snel helder is wie de aanpak coördineert.

Bredere implicaties van Gronings Perspectief

Schade centraal in de aanpak

Volgens onze onderzoeksresultaten moet het voorkomen van schade centraal staan in de benadering, wil men veiligheid en gezondheid waarborgen. Schade zou ook op andere manieren meer centraal kunnen staan, bijvoorbeeld door in risicoberekeningen meer rekening te houden met feitelijke constateringen bovengronds.

Welzijn en ervaren veiligheid moeten meewegen in de besluitvorming

In lijn met bovenstaand punt pleiten we ervoor dat bij besluitvorming over te volgen beleid omtrent de gaswinning, het psychisch welbevinden van bewoners en gemeenschappen, alsmede de ervaren veiligheid, meewegen in de besluitvorming.

In het bijzonder adviseren wij om bij besluitvorming over versterking van gebouwen niet alleen te kijken naar de baten voor de veronderstelde objectieve veiligheid, maar om ook nadrukkelijk mee te wegen wat de kosten zijn voor de gezondheid en het welbevinden van bewoners. Objectieve cijfers hierover ontbreken nog. Wij adviseren dit de komende periode heel goed te monitoren.

Tot slot

Toen we in 2016 begonnen met het Gronings Perspectief onderzoek was er weinig aandacht voor de bovengrondse gevolgen van de gaswinning. Dat is de afgelopen twee jaar veranderd. De immateriële gevolgen van de gaswinning zijn nu in de regio nadrukkelijk in beeld. Veel instanties in het gebied werken er hard aan om bewoners in het gebied te ondersteunen. Dat is een grote opgave gezien de breedte van de problematiek - zoals we in dit hoofdstuk nogmaals hebben toegelicht.

340206 0896

We constateren dat er voldoende zekerheid is om op basis van deze constateringen beleid te maken (zie ook Lugtig et al., 2017). We herhalen de in onze ogen belangrijkste aanbevelingen (zie ook Tabel 10.1 voor alle aanbevelingen):

1. Heb aandacht voor de 85.000 bewoners met meervoudige schade en de 10.000 bewoners met stress-gerelateerde gezondheidsklachten (door meervoudige schade)
2. Ontwerp een schadeprocedure die ook rekening houdt met het borgen van veiligheid (zowel subjectief als fysiek) en het welzijn van bewoners
3. Ontwikkel een integraal plan van aanpak van de problemen waar bewoners mee worstelen door schade, over de volle breedte van de hier geschetste problematiek, met inbegrip van allen die in het verleden schade hebben gemeld

Overzicht van aanbevelingen uit alle rapporten

In alle rapporten van Gronings Perspectief deden we aanbevelingen. We zetten de meest relevante aanbevelingen uit deze rapporten - met uitwerking - in onderstaande Tabel 7.1 uiteen. Deze aanbevelingen bieden een kader voor specifieke uitwerking. Ze zullen veelal financiële middelen vereisen.

Deze aanbevelingen vragen om een interdisciplinaire aanpak door veel verschillende instanties. Dit noodzaakt samenwerking tussen gemeenten en overstijgt bestaande structuren binnen gemeenten. Hiervoor is coördinatie door een overkoepelende partij een vereiste. Zoals we reeds eerder in dit hoofdstuk toelichten, is het essentieel dat deze partij in staat is de verantwoordelijkheid voor deze complexe problematiek te dragen, dat deze partij vertrouwd wordt en dat deze partij verschillende instanties bij elkaar kan brengen. De aanzet zal vanuit een ministerie gegeven moeten worden.

Tabel 7.1: Aanbevelingen.

Focus	Concrete aanbevelingen	Uitwerking
Beperk schade en haar impact	Voorop staat: Voorkom schade	
	Stel **schade centraal** in de aanpak (bijv. in de risicobenadering, in het meet- en regelprotocol)	
	Ontzorg bewoners in de schadeprocedure	Ontzorging m.b.t.: • Erkenning schade • Lengte schadeprocedure • Hoeveelheid contactpersonen schadeprocedure • Eigen kosten herstel huis • Contact omtrent of met aannemers • Duidelijke communicatie

340206 0896

	Zorg dat schadeprocedures in handen zijn van instanties die vertrouwd worden	
Stel veiligheid, gezondheid en vertrouwen centraal	Maak in beleid en uitvoering een **centrale doelstelling** van het verbeteren van ervaren veiligheid, gezondheid en vertrouwen (zie ook onderstaande punten)	Laat ervaren veiligheid en gezondheid meewegen in de besluitvorming (afweging kosten/baten)
	Vergroot het bewustzijn van relevante instanties, beroepsorganisaties en middenveld over de gevolgen van schade voor veiligheid en gezondheid, vergroot kennis over signalering en aanpak en betrek deze partijen bij een plan van aanpak	A. Vergroot kennis over: • gevolgen schade voor veiligheid & gezondheid • type gezondheidsklachten ten behoeve van signalering klachten • doorverwijzing: maak per gemeente/dorp een lijst van contactpersonen/ instanties voor bewoners die zich onveilig voelen en/of psychische gezondheidsklachten ervaren B. maak bestaande zorgstructuur 1e lijn (huisarts/ POH-GGZ , JGZ), sociaal team en GGZ gevoeliger voor signalering klachten C. laat bestaande zorgstructuur handelingsalternatieven uitwerken voor omgaan met stress gerelateerd aan schadeafwikkeling (procedure kennis) D. Zorg voor doorverwijs routes naar bestaande zorgstructuren (bijv. van CVW taxateur naar gezondheidszorg) E. Besteed aandacht aan de sociale vaardigheden van degenen die met bewoners in contact zijn (bijv. via trainingen)
	Bied zorg aan alle bewoners die er behoefte aan hebben	Zorg op verschillende domeinen: • Herkenning en doorverwijzing van degenen met klachten • Het leren omgaan met stressoren (copingvaardigheden, leren omgaan met angstgevoelens) • Ondersteuning en behandeling voor hen die reeds gezondheidsklachten hebben
	Verschaf eerlijke en betrouwbare informatie door instanties die vertrouwd worden	• Geef duidelijkheid over de veiligheid van woningen • Wees helder en eerlijk over de risico's voor bewoners
	Verschaf garanties die zekerheid bieden voor individuen en voor de regio als geheel.	Voorbeelden: uitkoopregelingen, steun voor dorp en regio gerichte initiatieven (m.b.t. duurzaamheid, snel internet, vervoer etc.)
Betrek bewoners en sociale verbanden bij besluiten en aanpak	Betrek sociale netwerken binnen dorpen en buurten bij beleid en uitvoering	• Streef ernaar om mensen over hun eigen woning en hun eigen buurt te laten bestemmen

340206 0896

		• Faciliteer deze benadering door open en eerlijk te communiceren over wat bekend is en wat onzeker • Faciliteer bewoners bij het maken van ingewikkelde keuzes voor hun wijk • Voorkom meningsverschillen tussen buurtbewoners • heb oog voor de impact van maatregelen op zowel individuele bewoners als de buurt als geheel • Versterk waar noodzakelijk sociale verbanden
	Ondersteun bewonersinitiatieven	• Ondersteun gezamenlijke initiatieven van bewoners (bijv. m.b.t. versterking op dorpsniveau, schadeprocedures en reparatie)
Ontwikkel een integraal plan van aanpak	Stel een integraal plan van aanpak op voor de geconstateerde veiligheids- en gezondheidsproblematiek, in samenspraak met de organisaties die al op dit terrein actief zijn	Gericht op gezondheid, veiligheid & vertrouwen
	Wijs een instantie aan die **verantwoordelijk** is voor dit plan en de regie neemt in de uitvoering	• interdisciplinaire aanpak • partijen bij elkaar kunnen brengen • instantie heeft het vertrouwen van betrokken partijen (en bewoners)
Beperk de maatschappelijke gevolgen van (toekomstige) versterking	Wees alert op en onderzoek de gevolgen van de versterking - met name: • gezondheidsrisico's van de versterking (bijv. door verhuizing, inspecties, onzekerheid) • gevolgen voor gemeenschappen (sociale cohesie in buurten, dorpen) • ervaren veiligheid voor en na versterking	
	Verschaf duidelijkheid over het verschil tussen reparatie van schade, de aanpak van onveilige bouwelementen, verschillende vormen van inspectie en het versterkingstraject	

340206 0896

Referenties

Arrindell, W. A., & Ettema, J. H. (2003). *SCL-90 Symptom checklist: Handleiding bij een multidimensionele psychopathologie-indicator*. Lisse: Swets Test Publishers.

Berwick, D., Murphy, J., Goldman, P., Ware, J., Barsky, A., & Weinstein, M. (1991). Performance of a Five-Item Mental Health Screening Test. *Medical Care, 29*(2), 169-176.

Brandsma, M., Ekker, H., & Start, R. (2016). *De gaskolonie: Van nationale bodemschat tot Groningse tragedie.* Passage.

Cuijpers, P., & Schoevers, R. A. (2004). Increased mortality in depressive disorders: a review. *Current psychiatry reports, 6(6),* 430-437.

Cuijpers, P., & Smit, F. (2002). Excess mortality in depression: a meta-analysis of community studies. *Journal of affective disorders, 72(3),* 227-236.

Dalbert C. (1998) Belief in a Just World, Well-Being, and Coping with an Unjust Fate. In: Montada L., Lerner M.J. (eds) *Responses to Victimizations and Belief in a Just World. Critical Issues in Social Justice.* Springer, Boston, MA

Damveld, H. (2017). *Gas uit Groningen: vijf jaar na de aardbeving van Huizinge.* Groningen: SP.

Diniz, B. S., Butters, M. A., Albert, S. M., Dew, M. A., & Reynolds, C. F. (2013). Late-life depression and risk of vascular dementia and Alzheimer's disease: systematic review and meta-analysis of community-based cohort studies. The British Journal of Psychiatry, 202(5), 329-335.

Drury, J. (2012). Collective resilience in mass emergencies and disasters. In: S.A. Haslam, J. Jetten, & C. Haslam (Eds.). *The social cure: Identity, health and well-being* (pp. 195-210). Psychology Press.

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human relations, 7*(2), 117-140.

Folkman, S., Lazarus, R. S., Gruen, R. J., & DeLongis, A. (1986). Appraisal, coping, health status, and psychological symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology, 50(3),* 571.

Furer, J. W., König-Zahn, C., & Tax, B. (1995). *Het meten van de gezondheidstoestand. Beschrijving en evaluatie van vragenlijsten, 3.* Van Gorcum.

Holt-Lunstad, J., Smith, T. B., & Layton, J. B. (2010). Social relationships and mortality risk: a meta-analytic review. *PLoS Med, 7*(7), e1000316.

Impact (2014). *Multidisciplinaire Richtlijn psychosociale hulp bij rampen en crises.* Diemen: Stichting Impact.

Knol, M. J., Twisk, J. W., Beekman, A. T., Heine, R. J., Snoek, F. J., & Pouwer, F. (2006). Depression as a risk factor for the onset of type 2 diabetes mellitus. A meta-analysis. *Diabetologia, 49(5),* 837.

340206 0896

Langelaan, S., Bakker, A. B., Van Doornen, L. J., & Schaufeli, W. B. (2006). Burnout and work engagement: Do individual differences make a difference? *Personality and individual differences, 40*(3), 521-532.

Lenth, R. V. (2016). Least-squares means: the R package lsmeans. *Journal of Statistical Software, 69(1)*, 1-33.

Mykletun, A., Bjerkeset, O., Dewey, M., Prince, M., Øverland, S., & Stewart, R. (2007). Anxiety, depression, and cause-specific mortality: the HUNT study. *Psychosomatic medicine, 69(4)*, 323-331.

Mykletun, A., Bjerkeset, O., Øverland, S., Prince, M., Dewey, M., & Stewart, R. (2009). Levels of anxiety and depression as predictors of mortality: the HUNT study. *The British Journal of Psychiatry, 195(2)*, 118-125.

NAM (2016). *Gaswinning Groningen: Meet- en regelprotocol aardbevingen. Bijlage bij het Winningsplan 2016.* Downloadbaar via: Namplatform.nl

Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology, 41(1-2)*, 127-150.

Postmes, T., Stroebe, K., Richardson, J., LeKander, B., & Oldersma, F. (2016). *Veiligheidsbeleving, gezondheid en toekomstperspectief van Groningers: Wetenschappelijk rapport 1.* Heymans Institute, Rijksuniversiteit Groningen. Downloadbaar via: https://www.groningsperspectief.nl/wp-content/uploads/2016/07/Rapport-Gronings-Perspectief-1.pdf.

Postmes, T., Stroebe, K., Richardson, J., LeKander, B., Oldersma, F., Broer, J., & Greven, F. (2017a). *Veiligheidsbeleving, gezondheid en toekomstperspectief van Groningers: Wetenschappelijk rapport 2.* Heymans Institute, Rijksuniversiteit Groningen. Downloadbaar via: https://www.groningsperspectief.nl/wetenschappelijk-rapport-2/.

Postmes, T., Stroebe, K., Richardson, J., LeKander, B., Oldersma, F., Broer, J., & Greven, F. (2017b). *Veiligheidsbeleving, gezondheid en toekomstperspectief van Groningers: Wetenschappelijk rapport 3.* Heymans Institute, Rijksuniversiteit Groningen. Downloadbaar via: https://www.groningsperspectief.nl/wetenschappelijk-rapport-3/.

Postmes, T., LeKander, B., Stroebe, K., Greven, F., & Broer, F. (2017c). *Aardbeving en gezondheid 2016.* Groningen: GGD Groningen

Roest, A. M., Martens, E. J., de Jonge, P., & Denollet, J. (2010). Anxiety and risk of incident coronary heart disease: a meta-analysis. *Journal of the American College of Cardiology, 56(1)*, 38-46.

340206 0896

Rumpf, H. J., Meyer, C., Hapke, U., & John, U. (2001). Screening for mental health: validity of the MHI-5 using DSM-IV Axis I psychiatric disorders as gold standard. *Psychiatry research, 105(3),* 243-253.

Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., & Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science, 277*(5328), 918-924.

Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of organizational Behavior, 25*(3), 293-315.

SODM / Staatstoezicht op de Mijnen (2016). *Advies winningsplan 2016.* Den Haag: Ministerie van Economische Zaken.

TCBB / Technische Commissie Bodembeweging (2016). *Jaarverslag 2015.* Den Haag: TCBB.

Van der Kooy, K., van Hout, H., Marwijk, H., Marten, H., Stehouwer, C., & Beekman, A. (2007). Depression and the risk for cardiovascular diseases: systematic review and meta analysis. *International journal of geriatric psychiatry, 22(7),* 613-626.

Weinstein, M. C., Berwick, D. M., Goldman, P. A., Murphy, J. M., & Barsky, A. J. (1989). A comparison of three psychiatric screening tests using receiver operating characteristic (ROC) analysis. *Medical Care, 27,* 593-607.

Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: a quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological bulletin, 134*(4), 504.

Van Zomeren, M., Spears, R., Fischer, A. H., & Leach, C. W. (2004). Put your money where your mouth is! Explaining collective action tendencies through group-based anger and group efficacy. *Journal of personality and social psychology, 87,* 649-664.

340206 0896

rijksuniversiteit groningen

Onderzoek en Statistiek Groningen

GGD Groningen

Opdrachtgever

Nationaal Coördinator Groningen

Contactgegevens onderzoeksleiding

Prof. dr. T. Postmes en dr. K. Stroebe
Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen

Bezoekadres
Grote Kruisstraat 2/1
9712 TS Groningen

info@groningsperspectief.nl
www.groningsperspectief.nl
Twitter: Gro_Perspectief

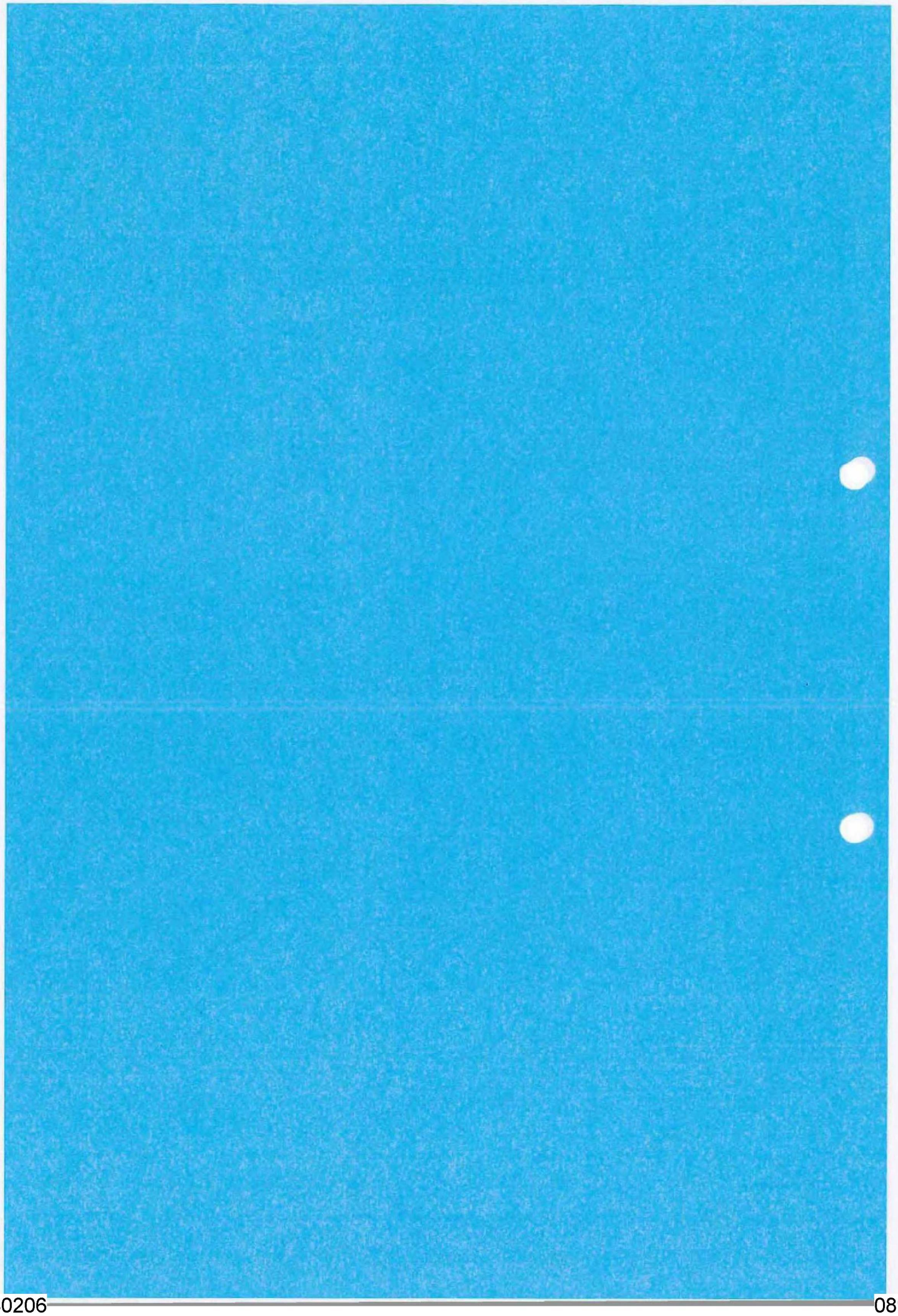

de Kinderombudsman.
wij laten van je horen

Vaste grond gezocht

Kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied

Nummer: KOM010/2017
Datum: 18 oktober 2017

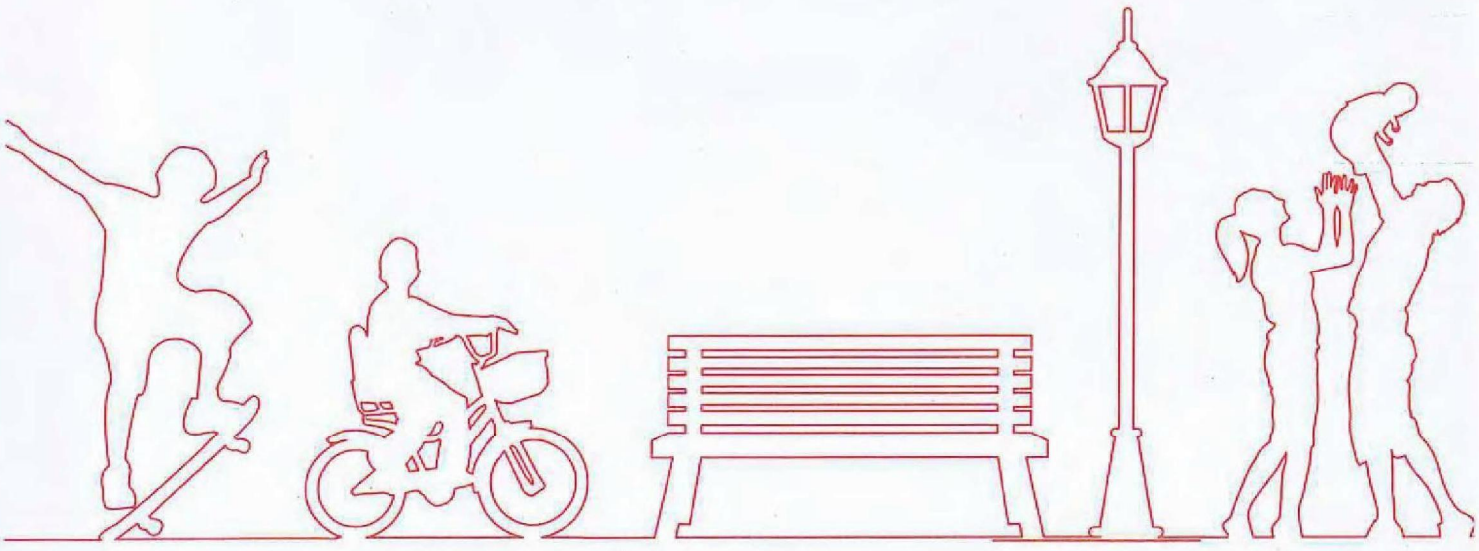

de Kinderombudsman.

VASTE GROND GEZOCHT
Kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied
Den Haag, 18 oktober 2017

Auteurs:
Alexandra de Jong
Rhea Verheul

Vormgeving figuren:
Creativa Design

INHOUD

KINDER- EN JONGERENSAMENVATTING 4

VOORWOORD 7

1 INLEIDING 8

1.1 AANLEIDING 8
1.2 WETENSCHAPPELIJKE STUDIES NAAR DE IMPACT VAN AARDBEVINGEN 9
1.3 BEVINDINGEN VOORONDERZOEK KINDEROMBUDSMAN 13
1.4 DOELSTELLING EN ONDERZOEKSVRAGEN 14
1.5 LEESWIJZER 15

2 KINDERRECHTENKADER 16

3 ONDERZOEKSOPZET 17

3.1 WERVEN VAN KINDEREN EN JONGEREN EN HET UITZETTEN VAN DE VRAGENLIJST 17
3.2 INTERVIEWS MET PROFESSIONALS EN BETROKKEN ORGANISATIES 20
3.3 RONDETAFELGESPREK 20
3.4 ANALYSE VAN DE RESULTATEN 20

4 WAT KINDEREN VERTELLEN 23

4.1 GESPREKKEN 23
4.2 VRAGENLIJST 27

5 WAT PROFESSIONALS VERTELLEN 33

5.1 GESPREKKEN 33
5.2 RONDETAFELGESPREK 39

6 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN 41

BIJLAGE 1. WIE DOET WAT IN HET AARDBEVINGSGEBIED 47

BIJLAGE 2. OPROEP NATIONALE OMBUDSMAN EN KINDEROMBUDSMAN AAN HET NIEUWE KABINET OVER GRONINGEN 54

BIJLAGE 3. TOPICLIJST INTERVIEWS KINDEREN 57

BIJLAGE 4. VRAGENLIJST 61

BIJLAGE 4. TOPICLIJST INTERVIEWS PROFESSIONALS 68

KINDER- EN JONGERENSAMENVATTING

De Kinderombudsman heeft van verschillende volwassenen die in de provincie Groningen werken gehoord dat kinderen en jongeren last kunnen hebben van de aardbevingen die zich daar regelmatig voordoen. Niet alleen door de aardbevingen zelf, maar ook door wat de aardbevingen veroorzaken: scheuren in gebouwen, mensen die moeten verhuizen of een school die verbouwd moet worden. Alleen heeft nog niemand echt gevraagd waar kinderen en jongeren nu last van hebben en hoe dit kan worden opgelost. Daarom heeft de Kinderombudsman besloten dit zelf te onderzoeken.

In dit onderzoek heeft de Kinderombudsman gekeken naar wat de gevolgen van de aardbevingen voor kinderen en jongeren zijn, hoe problemen moeten worden aangepakt en welke organisaties dit moeten doen.

De Kinderombudsman heeft dit onderzocht door kinderen en jongeren die in het aardbevingsgebied wonen en naar school gaan te interviewen. Er is met hen gesproken over wat er allemaal gebeurt in Groningen door de aardbevingen, wat ze daarvan merken, of ze hier last van hebben en wat er verbeterd moet worden. Ook is er een vragenlijst online gezet, waarin kinderen en jongeren vragen konden beantwoorden over hun leven.

De Kinderombudsman heeft niet alleen met kinderen en jongeren gepraat. Er is ook met volwassenen gesproken die met kinderen en jongeren werken, zoals hulpverleners en jongerenwerkers. Verder is er gesproken met medewerkers van organisaties die voor inwoners in het aardbevingsgebied opkomen en met medewerkers van organisaties die zich bezighouden met de schade door de aardbevingen of het verstevigen van huizen.

Wat heeft de Kinderombudsman gevonden?
De belangrijkste uitkomsten uit het rapport zijn:

- Er is te weinig aandacht voor de situatie van kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied. In onderzoek, de projecten die in het gebied worden opgezet en in de hulpverlening wordt er niet genoeg rekening gehouden met de gevolgen van de aardbevingen voor kinderen en jongeren.

- Een kleine groep heeft duidelijk klachten door de aardbevingen. Ze slapen slecht, hebben nachtmerries, zijn bang voor nieuwe bevingen, piekeren veel, hebben moeite met leren, zijn boos of juist heel stil, houden alles in de gaten of maken zich zorgen over hun toekomst. Kinderen en jongeren met een beperking en zieke kinderen en jongeren hebben vaker problemen door de aardbevingen.

- De meeste kinderen en jongeren vertellen als eerste dat het goed met hen gaat. Ze groeien op in een liefdevol gezin, gaan graag naar school en zijn tevreden over hun leven. Daarna vertellen ze over de zorgen die ze hebben. Dat ze soms boos zijn en last hebben van de aardbevingen, de scheuren in het huis, de

spanning bij hun ouders, het moeten verhuizen en het verstevigen van alle huizen in de buurt. Ze maken zich ook zorgen over hun toekomst en vragen zich af of er nog wel mensen willen wonen op de plek waar ze zijn opgegroeid.

- Volwassenen die met kinderen en jongeren werken maken zich zorgen om ouders die te druk zijn met de schade aan het huis, de verbouwing en de tijdelijke verhuizing naar een ander huis. Ouders kunnen dan soms niet meer goed voor hun kinderen zorgen. Ze zijn bang dat steeds meer ouders hulp nodig hebben en meer kinderen en jongeren hierdoor problemen krijgen.

- Sommige volwassenen zien meer problemen bij kinderen en jongeren dan anderen. Veel volwassenen zeggen bijna nooit met kinderen en jongeren over de aardbevingen en de gevolgen hiervan te praten. Ook kinderen en jongeren zeggen dat er weinig met hen wordt gespraat over de aardbevingen; niet op school, niet met ouders en weinig onderling. Het kan zijn dat een grotere groep problemen heeft, maar dat dit niet gezien wordt.

- Er zijn verschillende redenen waarom kinderen en jongeren wel of geen problemen hebben. Jonge kinderen zijn vaker angstig dan jongeren. Kinderen en jongeren die gehandicapt zijn of naar een speciale school gaan, hebben vaker problemen dan anderen. Ook kinderen van ouders die het moeilijk vinden om hun kinderen op te voeden hebben meer problemen. Verder kunnen geldproblemen in het gezin, het moeten verhuizen en de onzekerheid over het wel of niet verhuizen of verbouwen, leiden tot problemen bij kinderen en jongeren.

- Kinderen en jongeren krijgen weinig informatie over de aardbevingen, het herstellen van scheuren in het huis en het verstevigen van de huizen in de buurt. Dat maakt hen onzeker. Ze weten niet wat er gaat gebeuren. Deze informatie krijgen ze meestal alleen via hun ouders of verzorgers en dus niet van school of andere organisaties.

- Kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied hebben naast de zorgen over de aardbevingen, dezelfde wensen en ideeën als kinderen en jongeren in andere delen van Nederland: lagere werkdruk op school, meer aandacht en begrip door ouders, vrienden en op school en meer en betere sport- en uitgaansvoorzieningen in hun buurt.

Wat moet er volgens de Kinderombudsman gebeuren?

De Kinderombudsman vraagt de verschillende organisaties die in het aardbevingsgebied werken aandacht te hebben voor wat het beste is voor kinderen en jongeren en hun ontwikkeling. Het belang van het kind moet voorop staan. Daarnaast vindt de Kinderombudsman dat:

- Scholen, gemeenten en de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) kinderen en jongeren moeten informeren over de aardbevingen, het herstellen van scheuren in het huis, verhuizingen en het verstevigen van de huizen in de buurt.

- Gemeenten, scholen en hulpinstanties samen moeten kijken hoe ze beter kunnen herkennen dat kinderen en jongeren problemen ervaren door de aardbevingen.

- Wanneer kinderen en jongeren tijdelijk moeten verhuizen, ze in dezelfde omgeving moeten kunnen wonen en naar dezelfde school gaan. Ook moet het voor kinderen en jongeren duidelijk zijn wanneer ze gaan verhuizen en waar ze naartoe gaan en moet dit niet steeds weer veranderen. Hier moeten de NCG, maar ook de NAM en gemeenten voor zorgen.

- Er meer onderzoek nodig is om uit te zoeken hoeveel kinderen en jongeren problemen ervaren, wat de gevolgen zijn voor de ontwikkeling van kinderen en jongeren in de toekomst en welke kinderen en jongeren de meeste problemen ervaren en daarom meer aandacht verdienen.

- De Rijksoverheid de adviezen die al eerder door de Nationale ombudsman zijn gedaan zo snel mogelijk overneemt: minder gaswinnen, het sneller versterken van de huizen en duidelijker en minder ingewikkeld te doen over het vergoeden van schade door de bevingen.

VOORWOORD

Als Groningse heb ik de aardbevingen en de roep van burgers om gehoord te worden op de voet gevolgd. Ik heb me verbaasd over het feit dat er in de discussie maar weinig aandacht is geweest voor kinderen en jongeren. En dat terwijl er ongeveer 30.000 kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied wonen. We weten uit onderzoek dat de aardbevingen impact hebben op het welzijn van de volwassen inwoners van Groningen. Maar hoe het voor kinderen en jongeren is om op te groeien in het aardbevingsgebied, is niet eerder onderzocht. Daarom ben ik in het voorjaar een onderzoek gestart naar gevolgen van de aardbevingen in Groningen op de kinderen en jongeren die daar wonen. Mijn medewerkers en ik hebben gesproken met belangenorganisaties, professionals, verantwoordelijke partijen en natuurlijk met kinderen en jongeren.

Wat mij in de gesprekken met de kinderen en jongeren opviel, was hun terughoudendheid om over de aardbevingen en de gevolgen ervan te vertellen. De meeste kinderen en jongeren praatten niet makkelijk over de aardbevingen en deelden eventuele problemen pas wanneer we er gericht op doorvroegen. Een meisje dat in eerste instantie zei geen last te hebben van de aardbevingen, vertelde even later dat ze 's nachts soms bang is dat het huis instort. Ook viel mij op dat kinderen en jongeren de aardbevingen heel verschillend beleven. Het ene kind zegt nergens last van te hebben en de aandacht voor de bevingen zwaar overdreven te vinden, terwijl het andere kind vertelt bang te zijn om na een vakantie in een ingestort huis terug te komen. Hoe een kind op de aardbevingen reageert hangt af van veel factoren: of een kind kwetsbaar is of juist veerkrachtig, van nature angstig of juist stoer. Zeker zo belangrijk zijn de factoren buiten het kind waar het mee te maken krijgt: hoe loopt de schadeafhandeling thuis, is er onzekerheid rond een verhuizing, hoe reageren de ouders?

We zien gelukkig dat veel kinderen en jongeren uit het aardbevingsgebied aangeven dat het goed met ze gaat. Daar ben ik blij om. Maar er zijn ook kinderen en jongeren die veel last hebben van wat er speelt. Zo veel dat het hun welzijn en ontwikkeling in de weg zit. Met dit rapport willen we in kaart brengen welke mogelijke problemen kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied ervaren en wat de betrokken partijen kunnen doen om deze zoveel mogelijk te beperken. De kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied hebben het recht dat wij er alles aan doen om te zorgen dat zij zich veilig en prettig voelen en zich gezond kunnen ontwikkelen.

Ik wil alle kinderen en jongeren die ons hebben geholpen met dit onderzoek enorm bedanken. De kinderen en jongeren die hun verhaal aan ons hebben verteld en iedereen die de moeite heeft genomen om onze vragenlijst in te vullen. Ook dank ik de volwassenen die ik heb gesproken voor het delen van hun ervaringen en inzichten.

[redacted] 5.1.2e

Margrite Kalverboer
De Kinderombudsvrouw

1 INLEIDING

1.1 Aanleiding

De Kinderombudsman heeft in de afgelopen twee jaar verschillende signalen ontvangen over de situatie van kinderen en jongeren[1] in het aardbevingsgebied in Groningen. Professionals en bewoners maken zich zorgen om hun ontwikkeling. Gezinnen die voorheen goed functioneerden lijken nu ontwricht en sommige ouders worden volledig in beslag genomen door de schadeafhandeling. Daarnaast blijkt uit onderzoek dat een deel van de volwassenen met schade aan het huis, kampt met (geestelijke) gezondheidsklachten.[2] Wat het betekent voor kinderen en jongeren om in het aardbevingsgebied te leven is tot nu toe een onderbelicht thema. Het is niet bekend of zij problemen ervaren, welke dit zijn en waar zij behoefte aan hebben. Voor de Kinderombudsman zijn deze signalen aanleiding geweest om te onderzoeken wat de gevolgen zijn van de aardbevingen in Groningen voor kinderen en jongeren.

In dit hoofdstuk worden de aanleiding tot het onderzoek besproken als ook dat wat er in de literatuur bekend is over de invloed van rampen op kinderen. Tevens wordt er in een apart kader meer informatie gegeven over de aardbevingen in Groningen; hoe ze ontstaan, hoe zwaar ze zijn en hoeveel er hebben plaatsgevonden.

[1] In het Kinderrechtenverdrag wordt iedereen tot 18 jaar een kind genoemd. Kinderrechten gelden dus voor kinderen en jongeren die nog geen 18 zijn. In dit rapport wordt de aanduiding 'kinderen' gebruikt voor alle kinderen van 0 tot 12 jaar, en 'jongeren' voor jongeren tussen de 12 en 18 jaar.
[2] Postmes, T, Stroebe, K, Richardson, J., LeKander, B. & Oldersma, F. (2016) *Veiligheidsbeleving, gezondheid en toekomstperspectief van Groningers. Wetenschappelijk rapport 1.* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Over de aardbevingen in Groningen

Er wordt sinds de jaren zestig van de vorige eeuw aardgas gehaald uit de bodem in het Noorden van Nederland. Door de gaswinning daalt de bodem, soms heel geleidelijk, soms meer schoksgewijs. Dit laatste is een aardbeving.[3]

De eerste aardbeving als gevolg van de gaswinning werd geregistreerd in 1986 in de buurt van Assen. Het KNMI heeft sindsdien ongeveer 1000 aardbevingen in het Noorden geregistreerd.[4] De meeste bevingen zijn niet zwaarder dan 2.0 op de schaal van Richter[5]. Er zijn 14 bevingen geweest die zwaarder zijn dan 3.0.[6]

In vergelijking met aardbevingen op andere plekken in de wereld, vinden de bevingen door gaswinning relatief dicht bij de oppervlakte plaats. Daardoor zijn de bevingen vaak goed voelbaar, ondanks dat ze misschien niet hoog scoren op de schaal van Richter.[7]

Lange tijd werd verondersteld dat de gaswinning enkel heel lichte aardbevingen zou veroorzaken, die weliswaar vervelend, maar niet gevaarlijk zouden zijn. In oktober 2012 werd het Groningse dorp Huizinge echter opgeschrikt door een aardbeving van 3.6 op de Schaal van Richter.[8] In 2013 volgden meer relatief zwaardere aardbevingen.

Enkele maanden na de beving in Huizinge concludeerde het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) dat de kans op een zwaardere aardbeving dan 3,9 op de schaal van Richter binnen twee jaar 7% zou zijn. Tijdens een dergelijke beving kunnen mensen hun evenwicht verliezen, meubels omvallen en ontstaat er schade aan gebouwen.[9]

1.2 Wetenschappelijke studies naar de impact van aardbevingen

Er is in Nederland nog geen onderzoek gedaan dat zich specifiek richt op de situatie voor kinderen en jongeren en hen hier ook bij betrekt. In internationaal onderzoek naar de gevolgen van rampen, waaronder aardbevingen, zijn de gevolgen voor kinderen en jongeren wel onderzocht. Wetenschappelijk onderzoek naar de psychosociale gevolgen van de aardbevingen in Groningen heeft zich gericht op de impact op mensen van 16 jaar en ouder. Deze resultaten zijn ook voor dit onderzoek relevant, omdat ze inzicht geven in de impact van aardbevingen op ouders in Groningen en omdat het goed mogelijk is dat het type klachten dat volwassenen en kinderen en jongeren ervaren voor een deel overeenkomt. In deze paragraaf worden eerst de inzichten uit de internationale literatuur

---

[3] KMNI (z.j.). Uitleg over Aardbevingen door gaswinning. Geraadpleegd van https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/aardbevingen-door-gaswinning

[4] Idem.

[5] Dit is de meetschaal die de kracht van een aardbeving in een getal uitdrukt op basis van metingen op een seismogram (de registratie van de bodemtrillingen op een bepaald punt op de aarde). De zwaarste trilling die geregistreerd wordt, geldt als de kracht van de aardbeving. De schaal is logaritmisch: een toename van 1 op de schaal betekent dus een aardbeving die tien keer zo sterk is.

[6] Tilburg, van, A. (2017, 31 maart). Kaart: Aardbevingen 1986-2017. Geraadpleegd van https://demonitor.ncrv.nl/gaswinningsschade/kaart-aardbevingen-1986-2017-in-groningen-in-beeld

[7] KMNI (z.j.). Uitleg over Aardbevingen door gaswinning. Geraadpleegd van https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/aardbevingen-door-gaswinning

[8] KMNI (z.j.). Uitleg over Aardbevingen door gaswinning. Geraadpleegd van https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/aardbevingen-door-gaswinning

[9] Staatstoezicht op de Mijnen (2013, 22 januari). Brief over aardbevingen in de provincie Groningen aan de Minister voor Economische Zaken.

over de impact op kinderen en jongeren besproken. Vervolgens volgt een overzicht van de belangrijkste conclusies uit het onderzoek naar de impact op volwassenen in het Groningse aardbevingsgebied.

Internationaal onderzoek naar de gevolgen van rampen voor kinderen en jongeren
Internationaal wetenschappelijke onderzoek naar de gevolgen van rampen voor kinderen en jongeren richt zich voornamelijk op rampen waarbij gemeenschappen verwoest worden en dodelijke slachtoffers vallen. Deze situatie heeft zich in Groningen niet voorgedaan. Toch is het relevant om de bevindingen van deze onderzoeken hier te bespreken. Deze geven namelijk inzicht in wat stressvolle situaties voor kinderen en jongeren kunnen betekenen en geven een indicatie van de klachten die bij hen kunnen ontstaan en welke van invloed kunnen zijn op hun ontwikkelingsperspectief.

Rampen, zoals orkanen, aardbevingen en overstromingen zetten het leven van mensen volledig op zijn kop. Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze heftige gebeurtenissen een significant effect hebben op het welbevinden van kinderen en jongeren.[10] De reacties van kinderen en jongeren op de ramp kunnen worden onderverdeeld in twee fases. De eerste fase vindt meteen na de ramp plaats. Kinderen en jongeren zijn angstig, verward, verdrietig, maar ook opgelucht en blij wanneer belangrijke personen ongedeerd zijn. De tweede fase kan dagen of zelfs weken na de gebeurtenis tot uiting komen. Kinderen en jongeren kunnen terugvallen in gedrag dat bij een eerdere levensfase past, zoals bedplassen. Ook laten ze emoties zien als angst en verdriet, depressieve symptomen, vijandigheid, apathie, agressie tegen anderen, niet kunnen slapen en negatieve gedachten over de toekomst. Deze klachten zijn onderdeel van het normale herstelproces en kunnen enkele weken duren.[11] De meeste kinderen en jongeren hebben tijd nodig om de wereld weer als een veilige plek te ervaren.

Ouders hebben een grote invloed op het welzijn van hun kinderen. De reacties van ouders op de ramp, hoe zij hiermee omgaan, zijn van invloed op het functioneren en herstel van kinderen en jongeren.[12] Kinderen en jongeren hebben het moeilijk wanneer ouders emotioneel niet beschikbaar zijn of niet adequaat kunnen reageren op hun angsten. Veerkracht, het vermogen om goed om te gaan met problemen, lijkt dan ook vooral gevoed te worden door verzorgende ouders die hun kinderen zelfvertrouwen en sociale vaardigheden meegeven.[13]

De impact van een ramp op een kind wordt ook beïnvloed door de leeftijd van het kind en de mate van blootstelling aan de ramp. Jongere kinderen zijn het kwetsbaarst, omdat zij afhankelijk zijn van ouders, terwijl jongeren de ernst van de ramp beter begrijpen maar

---

[10] Madrid, P.A., Grant, R., Reilly, M.J., & Redlener, N.B. (2006). Short-term impact of a major disaster on children's mental health: Building resiliency in the aftermath of Hurricane Katrina. *Pediatrics, 117*, 448-453.
[11] Stafford, B., Schonefeld, D., Keselman, L. & Stewart, C.L. (2009). Module 9 The Emotional Impact of Disasters on Children and Families. In S. Berman (Red), *Pediatric Education in Disasters Manual* (pp. 283-319). Buenos Aires Argentina: American Academy of Pediatrics.
[12] Kassow, D.Z. (2006). *Children and Disasters: What you Need to Know*. Seattle, Washington: Talaris Research Institute. Geraadpleegd van http://www.parentingcounts.org/research/lorem-ipsum-dolor-sit-amet2
[13] Stafford, B., Schonefeld, D., Keselman, L. & Stewart, C.L. (2009). Module 9 The Emotional Impact of Disasters on Children and Families. In S. Berman (Red), *Pediatric Education in Disasters Manual* (pp. 283-319). Buenos Aires, Argentina: American Academy of Pediatrics.

tegelijkertijd betere vaardigheden hebben om hiermee om te gaan en een breder sociaal netwerk hebben.[14] Een ramp die een hele gemeenschap raakt doordat alle gebouwen beschadigd of onbruikbaar zijn leidt tot meer psychische problemen, dan een gebeurtenis met relatief weinig schade. Daarnaast heeft een opeenstapeling van ernstige gebeurtenissen grotere gevolgen dan één enkele gebeurtenis.

De meeste gezinnen zullen goed herstellen van deze stressvolle gebeurtenis met de hulp van familie, vrienden en hulpverlening. De hersteltijd hangt af van de ernst van de gebeurtenis, of evacuatie noodzakelijk was en de omvang van de schade. Sommige families pakken snel het dagelijks leven weer op, terwijl anderen te maken krijgen met het herstellen van hun huis, het inschakelen van professionele hulpverlening en financiële problemen.[15]

Aan de hand van bovenstaande literatuur kunnen we vaststellen dat verschillende factoren na een ramp van invloed kunnen zijn op het welbevinden van kinderen en jongeren. In onderstaand kader zijn deze factoren op een rij gezet.

Welke factoren zijn na een ramp van invloed op het welbevinden van kinderen en jongeren?

- **Leeftijd**: Grotere impact bij jongere kinderen dan bij jongeren
- Hoe groter de **ernst** van de gebeurtenis, hoe groter de impact
- Hoe groter de **blootstelling** aan de gebeurtenis hoe groter de impact
- Hoe geringer de **beschikbaarheid van de ouders** hoe groter de impact
- Hoe groter de **impact op de gemeenschap** hoe groter de impact
- Aanwezigheid van een **sociaal netwerk** reduceert impact
- Hoe groter de **omvang van de individuele schade**, hoe groter de impact
- Beschikbaarheid **van professionele hulpverlening** reduceert impact

Onderzoek in Groningen

De Onderzoeksraad voor de Veiligheid heeft in 2015 een rapport gepubliceerd over het handelen van de bij de gaswinning betrokken partijen tot 2013. Hieruit blijkt dat onder meer de veiligheid van de inwoners van het aardbevingsgebied onvoldoende aandacht heeft gekregen en dat burgers en lokale overheden onvoldoende geïnformeerd en betrokken werden. Hierdoor hebben veel burgers begin 2013 hun vertrouwen in de veiligheid van de gaswinning, de NAM[16] en de rijksoverheid verloren.[17] Sinds de

[14] Masten & Osofsky (2010). Disasters and Their Impact on Child Development. *Child Development, 81*, 1029-1039.
[15] Speier, A.H. (2005). *Psychosocial Issues for Children and Adolescents in Disasters.* U.S. Department of Health and Human Services.
[16] De Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM) is een samenwerkingsverband van oliemaatschappijen Shell en ExxonMobil dat de Groningen gasveld exploiteert. Meer informatie over de bij de gaswinning betrokken
[17] Onderzoeksraad voor de Veiligheid (2015). *Aardbevingsrisico's in Groningen. Onderzoek naar de rol van veiligheid van burgers in de besluitvorming over de gaswinning (1959-2014).* Den Haag: OvdV.

publicatie van dit rapport zijn veel organisaties opgericht die de problemen rondom schadeherstel en versterking moeten oppakken. Een overzicht van deze organisaties is opgenomen in **bijlage 1.**

Dat inwoners ergens terecht kunnen is een vooruitgang, maar vergroot ook het risico dat ze door de bomen het bos niet meer zien en vastlopen. In maart 2017 stelt de Onderzoeksraad voor de Veiligheid in een nieuw rapport dat de aanpak van de problemen nog te gefragmenteerd is. Er zijn zorgen over de complexe en bureaucratische schadeafhandeling en de communicatie over de grootschalige versterkingsoperatie die de komende jaren zal worden uitgevoerd.[18]

Ook de Nationale ombudsman spreekt in 2016 en opnieuw in 2017 zijn zorgen uit over de 'bestuurlijke spaghetti' die is ontstaan en de tekortschietende inspanningen van de Rijksoverheid om het vertrouwen te herstellen. De Nationale ombudsman beveelt de Rijksoverheid in een gezamenlijke oproep met de Kinderombudsman aan de gaswinning te beperken en zelf verantwoordelijkheid te nemen voor schadevergoeding en -herstel. Hierbij moeten ruimhartigheid, transparantie en maatwerk kernwaarden zijn. De oproep is opgenomen in **bijlage 2** van dit rapport.

Schade en versterking

De aardbevingen hebben gevolgen voor een groot aantal mensen. Sinds 2012 zijn circa 80.000 schademeldingen ingediend.[19] Bij al deze mensen zijn inspecties uitgevoerd om de schade te beoordelen, die tenminste enkele uren per keer duren. Sommige mensen hebben al vaker schade gehad en moeten deze procedure dus meermaals doorlopen. Als men het niet eens is over de oorzaak van de schade of de te betalen vergoeding, kan dit tot langslepende en tijdrovende procedures leiden. Daar komt bij dat mensen met schade regelmatig met het probleem zitten dat hun huizen financieel onder water staan en dus niet verkocht kunnen worden. In een aantal gemeenten hebben kinderen les in een noodgebouw omdat het oude schoolgebouw onveilig wordt geacht. De 1450 woningen die tot nu toe geïnspecteerd zijn in het kader van versterking moeten bijna allemaal worden versterkt. Voor een deel van de inwoners betekent dit, dat ze tijdelijk hun huis uit moeten. De aardbevingen hebben dus veel praktische en financiële gevolgen voor inwoners.[20]

Welbevinden

Het onderzoek naar de gevolgen voor het (psychisch) welbevinden van mensen uit het gebied heeft zich tot nog toe geconcentreerd op mensen vanaf 16 jaar. Met vier metingen kan het onderzoek van Gronings Perspectief een goed beeld schetsen van de

[18] Onderzoeksraad voor de Veiligheid (2017). *Aardbevingsrisico's in Groningen. Stand van zaken opvolging aanbevelingen.*Den Haag: OvdV.
[19] NAM (z.j.) Schade door aardbevingen in Groningen. Geraadpleegd van https://www.nam.nl/veiligheid-milieu-en-schade/schade-en-overlast/schade-door-aardbevingen-in-groningen.
[20] Nationale ombudsman & Kinderombudsman (2017). *Aan het nieuwe kabinet: Een fundament met scheuren. Stop met bouwen op wantrouwen en neem Groningers serieus.* Den Haag: Nationale ombudsman.

gezondheid, veiligheidsgevoelens en het toekomstperspectief van volwassen bewoners in het aardbevingsgebied.[21]

De metingen laten zien dat een deel van de volwassenen zich onveilig voelt en het gevoel heeft geen controle te hebben over het eigen leven. Ze zijn onzeker over de toekomst. Een gebrek aan vertrouwen in overheden en een gevoel van onrecht dragen hieraan bij. Daarnaast blijkt dat het hebben van schade (in de omgeving en thuis) van invloed is op de mate waarin bewoners zich veilig voelen.[22]

Dit gevoel van onveiligheid heeft vervolgens een negatieve invloed op de gezondheid van bewoners en beperkt het dagelijks functioneren (zowel fysiek als sociaal). Vooral bewoners die meerdere keren schade hebben geleden door de aardbevingen, hebben een grotere kans op stress-gerelateerde (geestelijke) gezondheidsklachten en gaan vaker naar de huisarts. In de periode tussen de twee metingen (juli 2016 t/m juli 2017) zijn de gezondheidsklachten toegenomen.[23]

Ondanks deze negatieve gevolgen zijn de meeste Groningers tevreden met hun leefomgeving. Daarnaast blijkt dat sociale cohesie een buffer is tegen een slechte gezondheid.[24]

1.3 Bevindingen vooronderzoek Kinderombudsman

Tijdens het vooronderzoek dat aanleiding is geweest tot dit onderzoek is gesproken met een aantal kinderen uit het aardbevingsgebied in de basisschoolleeftijd. Ook zijn gesprekken gevoerd met een burgemeester, wethouder en een raadslid uit gemeenten in de kern van het gebied, medewerkers van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG)[25] en Veiligheidsregio Groningen, twee jeugdartsen en een epidemioloog van de GGD en een onderzoeker van Gronings Perspectief.

Alle partijen met wie tijdens het vooronderzoek gesproken is, veronderstelden dat kinderen en jongeren last hebben van de situatie in het aardbevingsgebied. Opvallend is dat de jeugdartsen van de GGD de enige beroepsgroep vormden die ook echt aanwijzingen hadden voor problemen bij kinderen en jongeren. Zij zagen diverse problemen; met name externaliserende[26] gedragsproblemen bij jonge kinderen en

---

[21] Postmes, T, Stroebe, K, Richardson, J., LeKander, B. & Oldersma, F. (2016) *Veiligheidsbeleving, gezondheid en toekomstperspectief van Groningers. Wetenschappelijk rapport 1.* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
[22] Postmes, T, Stroebe, K, Richardson, J., LeKander, B., Oldersma, F., Broer, J. & Greven, F. (2017) *Veiligheidsbeleving, gezondheid en toekomstperspectief van Groningers. Wetenschappelijk rapport 2 & 3.* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
[23] Idem.
[24] Postmes, T, Stroebe, K, Richardson, J., LeKander, B. & Oldersma, F. (2016) *Veiligheidsbeleving, gezondheid en toekomstperspectief van Groningers. Wetenschappelijk rapport 1.* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen; Postmes, T, Stroebe, K, Richardson, J., LeKander, B., Oldersma, F., Broer, J. & Greven, F. (2017) *Veiligheidsbeleving, gezondheid en toekomstperspectief van Groningers. Wetenschappelijk rapport 3.* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
[25] Een nadere toelichting over de taken van de NCG en andere organisaties die zich richten op de aardbevingsproblematiek, is te vinden in bijlage 1.
[25] Voorbeelden van externaliserend probleemgedrag zijn agressie, driftbuien, ongehoorzaamheid en hyperactief gedrag.

depressieve klachten bij jongeren. De betreffende jeugdartsen noemden ook als specifieke uitingen bedplassen (bij jonge kinderen) en slaapproblemen.

De overige gesprekspartners hadden veel minder signalen van problemen bij kinderen en jongeren. De GGD heeft in augustus en september van 2016 in opdracht van de NCG navraag gedaan bij huisartsen in het gebied. Dit leverde geen bijzondere signalen op. De onderzoekers van de GGD hebben ook de totaalscore van basisschoolkinderen op een screeningsinstrument voor psychische problemen[27] gerelateerd aan de intensiteit van de aardbevingen op hun woonlocatie op postcodeniveau. Er is geen significante correlatie gevonden. De jeugdartsen en onderzoekers van de GGD noemden als mogelijke verklaring hiervoor de vermoedelijk geringe omvang van de groep die met grote problemen kampt, de grote diversiteit aan problemen en dat de totaalscore van het gebruikte meetinstrument (SDQ) onvoldoende sensitief is om deze problemen te signaleren. Het onderzoek van Gronings Perspectief[28] heeft in de derde onderzoeksronde vragen opgenomen over het welzijn en de toekomst van kinderen. Uit de resultaten blijkt dat volwassenen zich vooral zorgen maken over het toekomstperspectief van kinderen, en niet zozeer over een bedreiging van hun ontwikkeling of psychische problemen.

1.4 Doelstelling en onderzoeksvragen

Het onderzoek dat in dit rapport beschreven wordt, richt zich op de ongeveer 30.000[29] kinderen en jongeren die in het aardbevingsgebied in Groningen wonen. Het doel van dit onderzoek is om de aard van de problemen in kaart te brengen die kinderen en jongeren in Groningen als gevolg van de aardbevingen ervaren. Daarnaast is het doel duidelijkheid te scheppen over welke betrokken partijen en organisaties verantwoordelijkheid dienen te nemen bij het oplossen of verzachten van de eventuele problemen die kinderen ervaren.

De uitkomsten van dit onderzoek leiden tot concrete aanbevelingen voor partijen om de negatieve gevolgen van de aardbevingen voor kinderen te verminderen. De aanbevelingen hebben betrekking op nader onderzoek, preventie, signalering en interventie.

[27] Het gaat om de Strength and Difficiculties Questionaire (SDQ), die standaard in groep 2 en groep 7 van de basisschool wordt uitgevoerd.
[28] Onder de naam Gronings Perspectief onderzoekt de Rijksuniversiteit Groningen in opdracht van de Nationaal Coördinator Groningen de veiligheidsbelevingen, de gezondheid en het toekomstperspectief van de Groninger. Zie www.groningsperspectief.nl
[29] Gebaseerd op cijfers van het CBS over het jaar 2016, via statline.cbs.nl. Het gaat om kinderen en jongeren van 0 tot 18 jaar uit elf risicogemeenten: Appingedam, Bedum, Ten Boer, Delfzijl, Eemsmond, Hoogezand-Sappemeer, Loppersum, De Marne, Menterwolde, Slochteren en Winsum.

Dit leidt tot de volgende hoofd- en deelvragen van het onderzoek:

Hoofdvraag

Hoe kunnen betrokken organisaties en partijen de mogelijke problemen die kinderen ervaren door aardbevingen zoveel mogelijk beperken?

Deelvragen

- Welke problemen ervaren kinderen als (indirect) gevolg van de aardbevingen?
- Wat maakt dat kinderen wel of geen problemen ervaren?
- Welke organisaties of personen zijn verantwoordelijk voor het oplossen of verzachten van de problemen die kinderen kunnen ervaren?

1.5 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 belicht welke kinderrechten in het geding kunnen zijn bij kinderen en jongeren die met aardbevingsproblematiek te maken krijgen. De opzet van het onderzoek volgt in hoofdstuk 3 waarna hoofdstuk 4 ingaat op de resultaten. Kinderen en jongeren zijn middels een vragenlijst en interviews gevraagd naar de kwaliteit van hun leven en naar hun ervaringen met aardbevingen. De belangrijkste uitkomsten hiervan worden in hoofdstuk 4 uiteengezet. Ook professionals zijn bij het onderzoek betrokken. De uitkomsten van de interviews met professionals en een rondetafelgesprek met experts zijn beschreven in hoofdstuk 5. Tot slot volgen in hoofdstuk 6 de conclusies en aanbevelingen van de Kinderombudsman.

2 KINDERRECHTENKADER

De Kinderombudsman controleert of de rechten uit het Internationale Verdrag voor de Rechten van het Kind (IVRK) in Nederland worden nageleefd door de overheid, in het onderwijs, de kinderopvang, jeugdzorg en de gezondheidszorg.[30] De Rijksoverheid is verantwoordelijk voor de naleving van het IVRK.

De artikelen uit het IVRK zijn van toepassing op alle soorten beslissingen en op elk niveau van besluitvorming. Op de situatie van kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied zijn allereerst de kernartikelen van het IVRK (art. 2, 3, 6, 12 IVRK) van toepassing. De centrale gedachte van het IVRK is dat kinderen en jongeren in staat moeten worden gesteld zich zo goed mogelijk te kunnen ontwikkelen (art. 6 IVRK). Dit impliceert tevens dat het belang van het kind bij elk besluit dat een kind raakt een eerste overweging dient te zijn (art. 3 IVRK). Ook is essentieel dat kinderen en jongeren zelf betrokken worden bij het besluit (art. 12 IVRK) en dat alle kinderen en jongeren in dezelfde situatie gelijk behandeld worden (art. 2 IVRK). Wanneer er sprake is van conflicterende belangen dient het belang van het kind in de regel te prevaleren boven andere belangen.

De vier kernartikelen moeten worden in onderlinge samenhang worden toegepast. Daarnaast moeten de andere in het IVRK opgenomen artikelen vanuit de kernartikelen worden bezien. Alle artikelen uit het Kinderrechtenverdrag zijn van toepassing op iedereen onder de 18 jaar. In deze situatie zijn in het bijzonder de kinderrechten uit artikel 5, 18, 17 en 24 van belang.

Artikel 5 en artikel 18 bepalen dat ouders de primaire verantwoordelijkheid hebben voor de opvoeding en ontwikkeling van hun kinderen. De overheid treft passende maatregelen als ouders hierin ondersteuning nodig hebben. De overheid moet wanneer nodig ouders passende bijstand bieden bij de opvoeding en zorgen dat er hiervoor instellingen, diensten en voorzieningen zijn.

Artikel 17 gaat over het recht op informatie. Kinderen en jongeren moeten toegang hebben tot informatie die past bij hun leeftijd en ontwikkeling. De overheid dient dit te stimuleren. Tegelijkertijd moet de overheid kinderen en jongeren beschermen tegen informatie die schadelijk is voor hun welzijn.

Artikel 24 gaat over het recht van het kind op het genot van de 'grootst mogelijke mate van gezondheid' en op voorzieningen die dit bevorderen. De overheid moet ernaar streven dat alle kinderen en jongeren toegang hebben tot deze voorzieningen. *General Comment*[31] nummer 15 over het recht op gezondheid maakt duidelijk dat de overheid ook een verantwoordelijkheid heeft voor het creëren van een gezonde en veilige leefomgeving voor kinderen en jongeren.

---

[30] Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind, New York 20 november 2011; Trb. 1990,170; goedkeuring van de ratificatie bij wet van 24 november 1994, Stb 1994, 862.
[31] Een General Comment is een nadere uitleg van een onderdeel van het IVRK door het Kinderrechtencomité, de organisatie die toeziet op de wereldwijde naleving van het IVRK.

3 ONDERZOEKSOPZET

Er is gekozen voor een onderzoeksopzet waarbij zowel kwalitatieve als kwantitatieve data worden verzameld. Door middel van interviews met kinderen, jongeren en professionals is onderzocht welke problemen kinderen en jongeren ervaren in relatie tot de aardbevingen en wat er nodig is om deze aan te pakken. Daarnaast is er een vragenlijst voor kinderen en jongeren gebruikt om een breder beeld te krijgen van hun leven en hen zelf te laten aangeven wat er goed gaat in hun leven en wat er beter kan. Het onderzoek is afgesloten met een rondetafelgesprek met experts over conceptconclusies en -aanbevelingen.

3.1 Werven van kinderen en jongeren en het uitzetten van de vragenlijst

De kinderen en jongeren zijn via de scholen in het aardbevingsgebied benaderd om deel te nemen aan het onderzoek. Via de scholengemeenschappen is aan alle scholen in het aardbevingsgebied gevraagd een uitnodigingsbrief van de Kinderombudsman te verzenden aan hun leerlingen tussen de 10 en 18 jaar en hun ouders. In de brief is kinderen en jongeren gevraagd deel te nemen door een vragenlijst in te vullen en deel te nemen aan een interview. Ouders zijn met een aparte brief geïnformeerd over het onderzoek en hun is toestemming gevraagd voor deelname van kinderen jonger dan 16 jaar.

Interviews met kinderen en jongeren

Het doel van de gesprekken met kinderen en jongeren is om van hen zelf te horen hoe zij de aardbevingen en de gevolgen daarvan ervaren en welke oplossingen zij zien voor problemen. Kinderen en jongeren konden zichzelf opgeven voor een interview.[32] Op dit verzoek kwam weinig respons. Er is daarom een facebook campagne ingezet en hulp ingeschakeld van lokale organisaties om kinderen en jongeren te werven.

In eerste instantie is ingezet op het houden van groepsinterviews waarbij onderscheid is gemaakt tussen kinderen die wel last hebben en kinderen die geen last hebben van de gevolgen van de aardbeving. Op deze wijze kan onderzocht worden wat maakt dat sommige kinderen wel of juist geen last ervaren, zonder dat kinderen die zich voorheen niet druk maakten gealarmeerd worden door de verhalen van leeftijdsgenoten die wel problemen ervaren. Bij de werving bleek dat slechts een aantal kinderen vooraf aangaf last te ervaren van de aardbevingen. Besloten is om deze kinderen individueel te spreken en de overige kinderen in groepen te interviewen. Bij de individuele en groepsgesprekken is steeds dezelfde topiclijst gehanteerd. Deze lijst is gemaakt op basis van de bevindingen uit de wetenschappelijke literatuur over de gevolgen van rampen voor kinderen en jongeren en de bevindingen uit het vooronderzoek. De topiclijst is opgenomen in **bijlage 3**.

[32] Voor kinderen en jongeren jonger dan 16 jaar was ook toestemming van hun ouders nodig.

Vragenlijst

Naast de interviews is er ook een vragenlijst uitgezet om de kwaliteit van de leefomgeving van kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied in kaart te brengen. Dit is eerder gedaan tijdens de Kinderrechtentour.[33] De vragenlijst die toen is ingezet, blijkt een goed instrument te zijn om het leven van kinderen en jongeren te onderzoeken en wordt daarom ook in dit onderzoek gebruikt. De vragenlijst uit de Kinderrechtentour bevatte vragen over algemene kenmerken van de kinderen (bijvoorbeeld leeftijd, geslacht en woonsituatie), of ze in een kwetsbare groep vallen, een vraag over welk rapportcijfer zij hun leven geven, vragen over de 14 omgevingsvoorwaarden uit het *Best Interest of the Child model (BIC model)*[34] en vier open vragen.

14 omgevingsvoorwaarden

Het BIC-model beschrijft de 14 omgevingsvoorwaarden die nodig zijn om fijn, veilig en gezond op te kunnen groeien. In het blauwe kader op de volgende pagina zijn de 14 voorwaarden omschreven. Wanneer een of meerdere omgevingsvoorwaarden langdurig niet in orde zijn, heeft dit een negatieve invloed op de ontwikkeling van een kind.[35] Voor de Kinderrechtentour is een aangepaste versie van de bestaande *BIC-Self report*[36] ontwikkeld waarmee kinderen zelf kunnen aangeven hoe de kwaliteit van hun leefomstandigheden in de gezins- en omgevingssituatie is. Onderzoek naar de validiteit en betrouwbaarheid van de aangepaste BIC-S laat zien dat het een goed meetinstrument is.[37]

Kwetsbare groepen

In de vragenlijst zijn ook vragen opgenomen naar verschillende omstandigheden die van invloed kunnen zijn op het welzijn en de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Het gaat hierbij om situaties zoals thuis weinig geld hebben of het hebben van gescheiden ouders die niet goed met elkaar omgaan. Naast deze twee situaties is er ook gevraagd of er thuis problemen zijn, kinderen jeugdhulp krijgen, naar een school voor speciaal onderwijs gaan of gevlucht zijn uit een ander land.

---

[33] De Kinderombudsman, *Als je het ons vraagt. De Kinderombudsman op Kinderrechtentour*, 13 december 2016.

[34] Kalverboer, M. E., & Zijlstra, A. E. (2006). *Het belang van het kind in het Nederlands recht; voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief.* Amsterdam: SWP Uitgeverij.

[35] Zijlstra, A. E. (2012). *In the best interest of the child: A study into decision-support tool validating asylum-seeking children's rights from a behavioural scientific perspective* [S.l.]: s.nl.

[36] Kalverboer, M., Ten Brummelaar, M., Post, W., Zijlstra, E., Harder, A., & Knorth, E. (2012). The Best Interest of the Child-Questionnaire, reliability and validity: Preliminary data on the question where to live after detention or secure treatment?'. *Criminal Behaviour and Mental Health*, *22*(1), 41-52.

[37] Wierema, F. *Psychometrische Kwaliteit van de Aangepaste Best Interest of the Child-Self report. Psychometric Quality of the Adapted Best Interest of the Child-Self report*, scriptie RUG, 31 mei 2017.

De 14 omgevingsvoorwaarden

1. Verzorging

- Genoeg te eten en te drinken
- Genoeg kleding
- Genoeg slaap
- Een dokter wanneer het nodig is

2. Veiligheid bij jou in huis

- Je voelt je veilig bij jou thuis
- Er wordt bij jou thuis geen geweld gebruikt
- Er wordt bij jou thuis geen drugs gebruikt
- Er wordt bij jou thuis niet gescholden

3. Liefde en aandacht van jouw ouders of opvoeders

- Je voelt je door hen begrepen
- Ze hebben tijd voor je als je ze nodig hebt
- Je hebt een goede band met ze

4. Structuur, regels en ondersteuning

- Op een vaste tijd opstaan
- Elke dag naar school gaan
- Er zijn afspraken en regels waar jij je aan moet houden
- Er is iemand die je helpt als dat nodig is

5. Het goede voorbeeld krijgen van jouw ouders of opvoeders

- Ruzie wordt uitgepraat
- Ze leggen dingen uit als je iets niet snapt
- Ze zorgen goed voor zichzelf en anderen
- Ze hebben werk of doen vrijwilligerswerk

6. Interesse van je ouders of opvoeders in wat jij belangrijk vindt

- Je kunt je verhaal bij ze kwijt
- Ze luisteren naar jouw ideeën en wensen
- Je kan met iemand praten als je problemen hebt
- Je mag zelf kiezen wat je op een dag wilt doen

7. Opvoeding

- Er is altijd goed voor je gezorgd
- Er staat altijd iemand voor je klaar
- Je hebt contact met volwassenen die langere tijd voor je hebben gezorgd en belangrijk zijn voor je (bijvoorbeeld familieleden of pleegouders

8. Veiligheid in de buurt

- Je voelt je veilig
- Er is weinig ruzie in de buurt
- Er wordt niet vaak ingebroken
- Er is geen crimineel gedrag
- Er hangen geen vervelende mensen of jongeren rond

9. Respect

- Je wordt niet anders behandeld door andere kinderen (bijvoorbeeld door je geloof of hoe je eruit ziet)
- Je hebt het gevoel dat anderen rekening houden met wie jij bent
- Je hebt het gevoel dat je dezelfde kansen krijgt als andere kinderen

10. Andere volwassenen bij wie je terecht kunt

- Behalve je ouders of opvoeders zijn er andere mensen die jou helpen.
- Je kunt bij familieleden, buren, leraren of andere mensen terecht als je vragen hebt of extra hulp nodig hebt
- Je zit bij een sportclub of vereniging

11. School en vrije tijd

- Je vindt het niet vervelend om naar school te gaan
- Je krijgt op school genoeg hulp en steun, zodat je goed kunt leren
- Je krijgt de kans om in je vrije tijd de dingen te doen die je leuk vindt of waar je goed in bent

12. Contact met vrienden

- Je doet graag leuke dingen met je vrienden
- Je kunt goed met je vrienden opschieten
- Je voelt je begrepen door hen
- Ze houden rekening met wie jij bent

13. Het goede voorbeeld krijgen van mensen die jij kent

- Kinderen en volwassenen die jij kent zorgen goed voor zichzelf en voor anderen en helpen elkaar graag
- Kinderen en volwassenen die jij kent behandelen elkaar met respect
- Kinderen en volwassenen die jij kent hebben een positieve invloed op je

14. Zekerheid in je leven

- Je hebt vertrouwen in je toekomst
- Je woont langere tijd op één plek (niet vaak verhuisd)
- Als er iets verandert dan wordt dat met jou besproken
- Je bent niet plotseling van school gewisseld
- Er zijn geen grote dingen gebeurd in je leven die je moeilijk of vervelend vond

Open vragen
Naast gesloten vragen zijn er ook enkele open vragen in de lijst opgenomen. Bij deze vragen konden kinderen en jongeren zelf aangeven: 1. wat er goed gaat in hun leven, 2. wat er beter kan, 3. wat zij zouden doen als zij Kinderombudsman of Kinderombudsvrouw waren en 4. waar ze over willen meebeslissen en of dit al mag.

Voor dit onderzoek zijn een aantal vragen uit de vragenlijst van de Kinderrechtentour verwijderd omdat ze voor dit onderzoek niet relevant zijn. Het gaat om vragen over etnische achtergrond, provincie, het wonen in stad of dorp en kennis over kinderrechten. Er zijn twee vragen aan de lijst toegevoegd: er is gevraagd naar de postcode om zo de woonlocatie in het aardbevingsgebied te kunnen vaststellen en in een extra open vraag kunnen kinderen en jongeren iets vertellen over de aardbevingen en de gevolgen daarvan. De vragenlijst is opgenomen in **bijlage 4.**

3.2 Interviews met professionals en betrokken organisaties

Om meer inzicht te krijgen in de mogelijke problemen die kinderen ervaren en wat maakt dat zij wel of geen problemen ervaren vanwege de aardbevingen is ook gesproken met professionals. In de gesprekken is tevens de mogelijke rol van de organisaties besproken met betrekking tot het oplossen of verzachten van de problemen voor kinderen.

Er zijn hulpverleners, docenten, een aantal organisaties met een specifieke taak rondom de aardbevingsproblematiek en belangenorganisaties benaderd. De deelnemers zijn benaderd via contactpersonen van de betrokken organisaties.

Ook bij deze interviews is een topiclijst gebruikt die gebaseerd is op bevindingen uit het literatuuronderzoek en het vooronderzoek. Deze is te vinden in **bijlage 5**.

3.3 Rondetafelgesprek

De resultaten zijn in een rondetafelgesprek voorgelegd aan bestuurders en experts. Het doel van deze rondetafel is om de aanbevelingen te bespreken en waar nodig te wijzigen of aan te scherpen. Tevens is het doel met de verantwoordelijke partijen te verkennen hoe de aanbevelingen het beste kunnen worden opgepakt.

3.4 Analyse van de resultaten

De interviews
De topiclijst die bij de interviews gebruikt is, is leidend voor de analyse. Voor zowel de gesprekken met kinderen als de gesprekken met professionals zijn per onderwerp de antwoorden naast elkaar gelegd, gecategoriseerd en geanalyseerd.

De vragenlijst
Met behulp van verschillende statistische analyses zijn de antwoorden op de vragenlijst onderzocht. Hieronder wordt uitgelegd welke verbanden zijn onderzocht en welke statistische methoden hiervoor zijn gebruikt.

Representativiteit

Kinderen en jongeren hebben zelf gekozen de vragenlijst in te vullen. Hierdoor kan het zijn dat bepaalde groepen kinderen en jongeren over- of ondervertegenwoordigd zijn. Daarom is met behulp een chi-kwadraattoets beoordeeld in hoeverre de groep die heeft meegedaan op bepaalde kenmerken overeenkomt met de kinderen en jongeren die in de provincie Groningen wonen. Er is gekeken naar de kenmerken: geslacht, leeftijd en type onderwijs.

De omgevingsvoorwaarden

De kinderen en jongeren konden de 14 omgevingsvoorwaarden waarderen met de antwoordkeuzes onvoldoende, matig, voldoende en goed. Om in een oogopslag te kunnen zien of de omgevingsvoorwaarde goed of slecht beoordeeld is, hebben we de antwoordkeuzes gecodeerd. De antwoorden matig en onvoldoende hebben de score 0 gekregen en de antwoorden voldoende en goed de score 1. Wanneer de scores op de 14 voorwaarden worden opgeteld ontstaat er een totaalscore voor de kwaliteit van de opvoedomgeving. De score 14 betekent dat alle omgevingscondities goed of voldoende zijn en de score 0 betekent dat alle omgevingscondities matig of onvoldoende zijn.

De omgevingsvoorwaarden zijn verdeeld in zeven voorwaarden die over de gezinssituatie[38] gaan en zeven voorwaarden die over de omgevingssituatie[39] gaan. Dit zijn de zogenoemde subschalen. Wanneer de scores op deze voorwaarden bij elkaar worden genomen krijg je twee scores: één die de gezinssituatie en één die de omgevingssituatie waardeert.

Met behulp van beschrijvende statistiek zijn de resultaten op de totaalscore van de 14 omgevingsvoorwaarden, het rapportcijfer voor hun leven en de scores op de twee subschalen onderzocht. Er is gekeken naar de gemiddelden en naar hoe groot de verschillen tussen de antwoorden van de verschillende groepen zijn (de spreiding).

Bij de twee subschalen thuissituatie en opvoedomgeving is met behulp van een gepaarde t-toets onderzocht of er op een van de twee schalen beter wordt gescoord dan op de ander.

Verschillende groepen

Uit het literatuuronderzoek komt naar voren dat jonge kinderen meer problemen kunnen ervaren dan adolescenten. De literatuur onder zowel kinderen als volwassenen laat zien dat het hebben van schade het welbevinden van personen beïnvloedt. Tot slot laten de resultaten van de Kinderrechtentour zien dat kinderen die in de kwetsbare groepen vallen een lagere score geven voor de kwaliteit van de opvoedomgeving en het rapportcijfer voor hun leven.

---

[38] 1. Verzorging, 2. Veiligheid bij je ouders of opvoeders, 3. Liefde & aandacht van jouw ouders of opvoeders, 4. Structuur, regels en ondersteuning, 5. Het goede voorbeeld krijgen van jouw ouders of opvoeders, 6. Interesse van je ouders of opvoeders in wat jij belangrijk vindt en 7. Opvoeding.

[39] 8. Veiligheid in de buurt, 9. Respect, 10. Andere volwassenen bij wie je terecht kunt, 11. School en vrije tijd, 12. Contact met vrienden, 13. Het goede voorbeeld krijgen van mensen die jij kent en 14. Zekerheid in je leven.

Daarom zijn deze groepen verder onderzocht. Er is gekeken of de kinderen en jongeren in deze groepen positiever of negatiever scoren op de totaalscore voor de kwaliteit van de opvoedomgeving en het rapportcijfer. Dit is met een de Mann-Whitney U toets onderzocht.

Open vragen

Bij de analyse van de eerste vier open vragen is dezelfde codering in categorieën gebruikt als tijdens de Kinderrechtentour[40]. Op de antwoorden bij de extra open vraag waar kinderen iets konden vertellen over de aardbevingen en de gevolgen daarvan, waren de categorieën uit de Kinderrechtentour niet geschikt. Voor deze vraag zijn nieuwe categorieën gevormd door alle antwoorden te doorlopen en de antwoorden in verschillende thema's te groeperen. Enkele thema's zijn daarna samengevoegd tot overkoepelende categorieën.

Vervolgens is met behulp van beschrijvende statistiek beoordeeld welke categorieën het meest zijn genoemd.

[40] De Kinderombudsman, *Als je het ons vraagt. De Kinderombudsman op Kinderrechtentour*, 13 december 2016.

4 WAT KINDEREN EN JONGEREN VERTELLEN

4.1 Gesprekken

Hoe ziet de groep eruit?
Voor dit onderzoek zijn 15 kinderen en jongeren geïnterviewd. Soms in groepjes, soms één op één. Vijf kinderen en jongeren hebben zichzelf aangemeld voor een gesprek na het lezen van onze oproep; de anderen zijn door de organisaties Stut en Steun en jongerenwerk Delfzijl benaderd.

Alle kinderen en jongeren wonen in het aardbevingsgebied. Zeven van hen wonen in het centrum van het gebied, waar veel schade is. De leeftijd van de kinderen en jongeren varieert van 10 tot 20 jaar. Er hebben ongeveer evenveel jongens (7) als meisjes (8) meegedaan.

Wat merken de kinderen en jongeren van de aardbevingen?

Tijdens een aardbeving
Een aantal kinderen en jongeren heeft wel eens een aardbeving gevoeld. "Het ligt eraan wat je aan het doen bent. Als je bezig bent, heb je het niet snel door, want de meeste aardbevingen zijn maar heel licht. Maar ik ben er 's nachts een keer van wakker geworden." De kinderen en jongeren vertellen over lichte trillingen, geluiden die niet goed thuis te brengen zijn, kleine spullen die opeens omvallen en huisdieren die opeens onrustig worden. "Achteraf lees je dan online dat er weer een aardbeving is geweest."

Schade: thuis en op school
De meeste kinderen en jongeren hebben thuis schade door de aardbevingen. "Toen ik hier drie jaar geleden kwam wonen, waren er al een paar scheuren," vertelt een meisje, "maar er zijn er heel veel bijgekomen. Ik heb nu drie scheuren in mijn slaapkamer en beneden zitten er ook een paar. En in de keuken hebben we na een aardbeving lekkage gehad, daar zit nu schimmel." Een ander meisje vertelt dat de schuur bij hun huis zo sterk beschadigd was dat haar vader heeft besloten die grotendeels af te breken. Bij de overige kinderen en jongeren is er vooral sprake van een aantal scheuren op verschillende plekken in hun huis. Twee kinderen vertellen dat ze wel scheuren hebben, maar dat de inspecteurs hebben gezegd dat deze niet door de aardbevingen komen. Zelf zijn ze daar niet van overtuigd. "Ze hebben gezegd dat wij te ver weg wonen en dat het dus niet door de aardbevingen komt. Maar eerst zaten die scheuren er nog niet."

Ook op school is er schade. Een aantal kinderen en jongeren heeft les in een noodgebouw, of gaat naar een school die binnenkort zal worden afgebroken.

Schadeherstel en versterking
Een deel van de kinderen en jongeren weet niet zeker of er inspecteurs bij hen thuis zijn geweest en of er herstelwerkzaamheden zijn uitgevoerd. Anderen kunnen zich de inspecties juist goed herinneren. "Dan komen ze overal kijken, ook in je kamer. Dat duurt best wel lang." Bij een klein aantal kinderen en jongeren zijn al meerdere keren

inspecties uitgevoerd. Ook het uitvoeren van het schadeherstel zelf kan lang duren, zo ervaren de kinderen en jongeren. De meesten van hen die in het centrum van het aardbevingsgebied wonen geven daarnaast aan dat hun ouders veel tijd kwijt zijn met het regelen van schadeherstel. "Ze zitten soms 's avonds een hele tijd achter de computer, of aan de telefoon."

Ook als er niet in het eigen huis gewerkt wordt, hebben de kinderen en jongeren uit de kern van het aardbevingsgebied te maken met het schadeherstel. Een aantal jongeren vertelt over busjes die scheef parkeren, opstoppingen door al het bouwverkeer in voorheen rustige straatjes, een stoep die er zonder overleg werd uitgehaald en door het verkeer ontstane gaten in het wegdek.

Onrust bij ouders
De meeste kinderen en jongeren geven aan dat ze niet merken dat ouders veel last hebben van de aardbevingen, buiten het feit dat ze veel tijd kwijt zijn aan het regelen van zaken. Enkelen zeggen dat hun ouders veel met elkaar praten over de aardbevingen, veel met het controleren van scheuren bezig zijn, of bijvoorbeeld vaak naar de televisie-uitzendingen over dit onderwerp kijken en dan duidelijk geïrriteerd of geëmotioneerd raken. Eén meisje vertelt dat haar ouders erg bang zijn voor de bevingen en één van haar ouders zelfs mede daardoor op dit moment niet werkt.

Verhuizen
Vier kinderen en jongeren moeten binnenkort tijdelijk hun huis uit, al is nog niet precies duidelijk wanneer. De schade wordt dan hersteld en het huis wordt versterkt voor toekomstige aardbevingen.

Veranderingen in het straatbeeld
Kinderen en jongeren uit de kern van het aardbevingsgebied beschrijven hoe het dorp in de laatste jaren door de aardbevingen is veranderd. Er zijn oude, karakteristieke woningen gesloopt omdat ze veel schade hadden of in het kader van versterking. Er zijn huizen opgekocht door de NAM, die nog geen nieuwe bestemming hebben gekregen. "Het halve dorp staat in de steigers. En soms fiets ik langs van die oude, mooie schuren, die half zijn ingestort."

Wat doen de aardbevingen met kinderen en jongeren?

Gewend aan de situatie
De meeste kinderen en jongeren zeggen - in elk geval in eerste instantie - dat ze niet veel last van hebben van de aardbevingen. Dit geldt zeker voor de groep met weinig schade. Slechts twee kinderen geven direct aan dat de aardbevingen hun leven negatief beïnvloeden. Wel vinden de meeste geïnterviewde kinderen en jongeren dat het belangrijk is dat men in de rest van Nederland weet wat er in Groningen aan de hand is. "Ja, dat vind ik wel heel belangrijk," zegt een meisje. "Dus ja... misschien heb ik er onbewust toch meer last van dan ik dacht. We zijn er zo aan gewend, dat je er normaal

niet zo bij stil staat." Hieronder is kort beschreven van welke zaken kinderen en jongeren last (kunnen) hebben.

Angst en gevoel van onveiligheid

Kinderen onder de 12 jaar ervaren soms angst voor de aardbevingen. Drie kinderen vertellen dat ze zich wel eens bang voelen door de aardbevingen. Eén van hen zegt hierdoor ook slechter te slapen en zich moeilijker te kunnen concentreren op school. Een aantal anderen geeft aan kinderen of jongeren te kennen die wel eens bang zijn. De angst heeft niet alleen betrekking op de eigen veiligheid. De kinderen geven aan wel eens bang te zijn dat hun huis of de school instort, maar ook dat ze hun spullen kunnen kwijtraken. Een meisje vertelt dat ze, als ze op vakantie gaat, ook bang is dat haar huis misschien is afgebroken als ze thuiskomt. Een ander kind vertelt wel eens gehoord te hebben dat mensen na hun vakantie terugkeerden naar een leeg kavel, omdat de NAM hun huis had weggehaald. Dat deze angst feitelijk niet reëel is - de NAM laat niet zonder toestemming huizen slopen - maakt het voor kinderen in hun beleving niet minder waar.

Alle jongeren en kinderen en jongeren met weinig schade geven aan dat angst voor de aardbevingen voor hen geen rol speelt. Wel zorgt de leegstand van huizen voor gevoelens van onveiligheid. "Naast ons staan vijf huizen leeg," vertelt een meisje, "waarvan drie door de aardbevingen. 's Avonds wordt dat een hangplek, er gebeuren daar dingen. Het voelt nooit fijn om daar langs te fietsen."

Onzekerheid

Met name de kinderen en jongeren die (mogelijk) tijdelijk moeten verhuizen, geven aan dat ze moeite hebben met de onzekerheid die dit met zich meebrengt. "Ik wil heel graag weten waar ik naartoe ga en wat er gaat gebeuren. Ik wil wel graag naar een normaal huis. Daar denk ik 's avonds wel aan." De kinderen en jongeren zeggen dat de plannen vanuit de NAM al vaak veranderd zijn. "Dan moet er niet versterkt, en dan toch wel," vertelt een jongen. "Vier jaar geleden hoorden we voor het eerst dat we het huis uit moesten. Twee jaar geleden kwam er eindelijk een plan, en nu lijkt het erop dat we over een paar maanden moeten verhuizen." Een meisje dat in een huurhuis woont, weet nog niet zeker of ze wel naar dit huis kan terugkeren. Haar huizenblok van 12 woningen wordt vervangen door 10 grotere woningen, omdat de eisen aan huizen tegenwoordig anders zijn dan vroeger. Twee gezinnen zullen dus definitief ergens anders moeten gaan wonen.

Inbreuk op privéleven en overlast door werkzaamheden

Sommige kinderen en jongeren vinden het vervelend om zo vaak inspecteurs en bouwvakkers over de vloer te hebben. Ook dat er mensen op hun slaapkamer komen wordt door een aantal van hen als vervelend ervaren. Zowel thuis als op straat is er soms overlast door de werkzaamheden. De kinderen en jongeren begrijpen dat overlast erbij hoort, maar vinden dat er meer gedaan kan worden om die te beperken: "Het zou helpen als de mensen die komen repareren gewoon wat meer rekening houden met de mensen om zich heen."

Last van onrust bij ouders
Enkele kinderen en jongeren geven aan last te hebben van de spanning die bij hun ouders bestaat door de situatie. Ze vinden het vervelend als hun ouders zichtbaar aangedaan zijn door de aardbevingen, de schade en het proces van schadeherstel en zouden liever hebben dat het er thuis minder over gaat. Eén kind maakt zich grote zorgen over het welzijn van haar ouders.

Gevoel van onrecht
Bij veel van de kinderen en jongeren die zijn geïnterviewd bestaat, net als bij volwassen inwoners van het gebied, het gevoel dat hen onrecht is aangedaan. Dit geldt voor de kinderen en jongeren uit de kern van het gebied, maar ook voor een deel van degenen die in het buitengebied wonen. Ze hebben het gevoel dat de NAM en de overheid niet echt bereid zijn om alles te doen om de situatie op te lossen en voelen zich als Groningers in de steek gelaten.

Praten over aardbevingen
De meeste kinderen en jongeren praten thuis en op school niet vaak over de aardbevingen. Een aantal kinderen en jongeren met schade aan het huis vertelt dat ze er wel eens met hun ouders over praten. Eén kind geeft aan het er wel eens met opa en oma over te hebben. De kinderen en jongeren die in het aardbevingsgebied naar school gaan, zeggen dat er door docenten nauwelijks aandacht aan de bevingen wordt besteed. Van de vijftien kinderen en jongeren zeggen slechts drie wel eens met vrienden over de bevingen of schade te praten.

De geïnterviewde kinderen en jongeren hebben het liever niet vaak over de aardbevingen. Soms omdat het onderwerp hen gewoon niet zo interesseert, soms omdat het onderwerp ze onrustig maakt. "Dan moet ik er meer aan denken," geeft een meisje aan, "en dan heb ik daar op school last van." Wel bestaat bij een deel van hen een grote behoefte aan goede informatie over die zaken die hun eigen leven direct beïnvloeden. Het gaat dan met name over aanstaande versterkingsoperaties en schadeherstel.

Het leven en de toekomst in het aardbevingsgebied
Er is ook gevraagd hoe de kinderen en jongeren de regio als leefomgeving waarderen. Kinderen en jongeren die in dorpen wonen zijn erg positief over de rust en de ruimte en ook de natuur wordt als pluspunt genoemd. Jongeren uit Delfzijl zijn minder positief. Alle kinderen en jongeren geven aan dat er weinig te doen is in de regio.

Onzekerheid over de toekomst van de regio speelt voor meerdere kinderen en jongeren. Dit hangt samen met de aardbevingen, maar ook met andere ontwikkelingen, zoals de beperkte werkgelegenheid en beschikbaarheid van woningen voor jonge mensen. "Er moeten wel kansen zijn. Er verdwijnen ook veel mooie, oude huizen. Ik weet niet of mensen hier dan nog willen wonen."

Maatregelen

Een deel van de kinderen en jongeren heeft een uitgesproken mening over de maatregelen die in het aardbevingsgebied nodig zijn. Veel minder gas winnen wordt het vaakst genoemd. Het verminderen van de overlast tijdens schadeherstel en versterking wordt ook belangrijk gevonden, net als het daadwerkelijk een bestemming geven aan opgekochte huizen door de NAM. Een ouder meisje geeft aan dat ze aan haar ouders ziet dat het proces van schadeafhandeling veel frustratie met zich meebrengt en vindt dit daarom het grootste aandachtspunt.

4.2 Vragenlijst

Er zijn 15 scholengemeenschappen in het aardbevingsgebied aangeschreven. De bestuurders hiervan hebben al hun scholen in het aardbevingsgebied verzocht deel te nemen aan het onderzoek. Niet alle scholen hebben gehoor gegeven aan de oproep. Een veelgenoemde reden daarvoor was de naderende zomervakantie waarin nog veel gevraagd wordt van kinderen en jongeren in de vorm van toetsen en examens, maar ook allerlei uitjes om het einde van het schooljaar te vieren. Scholen wilden hun leerlingen niet extra belasten met deelname aan het onderzoek. Uiteindelijk hebben negen basisscholen en drie scholen voor voortgezet onderwijs de brieven verspreid onder hun leerlingen.

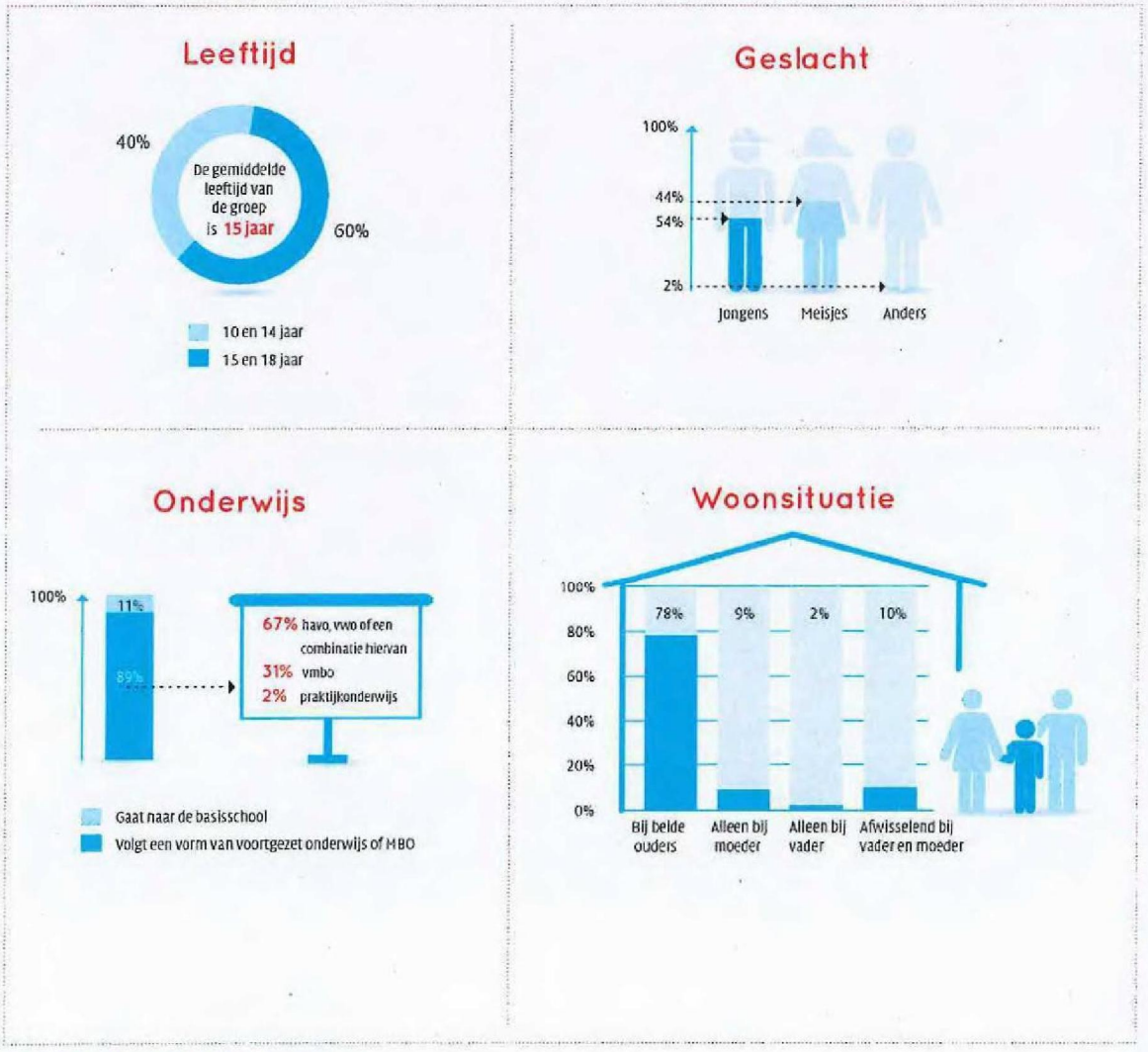

Figuur 1. Hoe ziet de groep eruit?

Kenmerken kinderen en jongeren

De vragenlijst heeft vanaf begin mei tot en met eind juli 2017 online gestaan. In die tijd hebben 183 kinderen en jongeren de vragenlijst ingevuld, waarvan 146 kinderen en jongeren alle vragen hebben beantwoord. De resultaten die hieronder worden besproken gaan alleen over de kinderen en jongeren die de hele vragenlijst hebben ingevuld. In **figuur 1** zijn de belangrijkste kenmerken van de deelnemers weergegeven.

Aardbevingen en schade

In **figuur 2** is te zien in welke gemeente de kinderen en jongeren wonen. De meeste kinderen en jongeren wonen in het kerngebied dat gehanteerd wordt door de NCG in hun Meerjarenprogramma.[41]

Zoals in **figuur 3** te zien is, geeft een ruime meerderheid (82%) van de groep aan dat hun huis schade heeft als gevolg van de aardbevingen. Bij een klein deel (15%) gaat het om enkelvoudige schade, terwijl 67% aangeeft dat de aardbevingen meerdere keren schade aan het huis hebben veroorzaakt. Slechts 8% van de groep heeft geen schade aan het huis en 10% weet het niet.

[41] NCG werkt aan het inspecteren en versterken van woningen en gebouwen in het aardbevingsgebied. Dit gebeurt in het gebied waar de risico's het grootst zijn, namelijk de kern van het aardbevingsgebied. Daarvoor geldt de zogenoemde 0,2 pga-contour van de seismische hazardkaart van KNMI van 2015 als uitgangspunt. Op 15 juni 2017 is er een nieuwe versie van de seismische hazardkaart gepresenteerd. Deze nieuwe versie heeft geen gevolgen voor de aanpak van Nationaal Coördinator Groningen (NCG). Het totale kerngebied is niet wezenlijk gewijzigd.

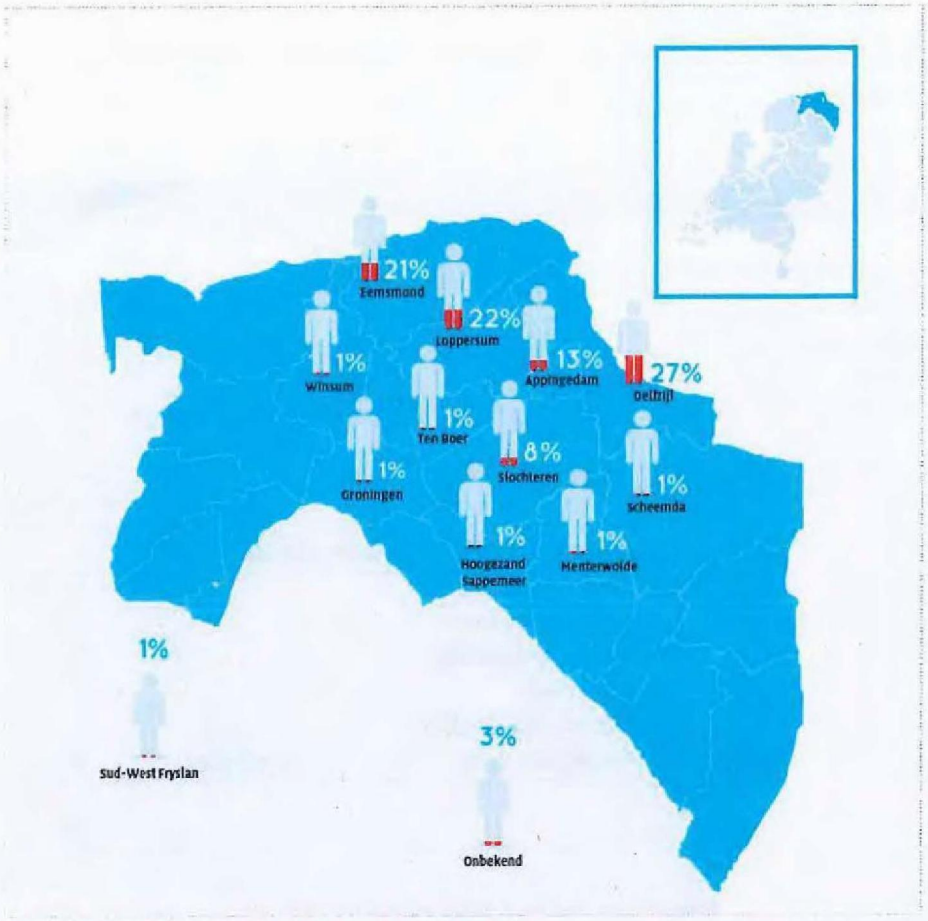

Figuur 2. Waar wonen de kinderen en jongeren?

Figuur 3. Heb je door de aardbevingen schade aan je huis?

Kinderen en jongeren in kwetsbare groepen

Van de 146 kinderen en jongeren hebben 23 gezegd in een of meer kwetsbare groepen te vallen. In **tabel 1** is te zien om welke groepen het gaat.

Tabel 1. Aantal kinderen en jongeren in kwetsbare groepen

			Aantal
Kinderen en jongeren die met één situatie te maken hebben			
Wij hebben thuis weinig geld			5
Er zijn thuis problemen			2
Ik krijg jeugdhulp			2
Mijn ouders zijn gescheiden. Ze kunnen ook niet meer normaal met elkaar omgaan			5
Ik ga naar een school voor speciaal onderwijs			0
Kinderen en jongeren die met meerdere situaties te maken hebben			
Weinig geld thuis	*& Gescheiden ouders*		2
Weinig geld thuis	*& Problemen thuis*		1
Weinig geld thuis	*& Speciaal onderwijs*		1
Problemen thuis	*& Jeugdhulp*		3
Problemen thuis	*& Gescheiden ouders*		1
Weinig geld thuis	*& Problemen thuis*	*& Jeugdhulp*	1
Totaal			***23***

Kinderen en jongeren met schade aan het huis door de aardbevingen

Een ruime meerderheid (82%) van de groep geeft aan dat hun huis schade heeft als gevolg van de aardbevingen. Bij een klein deel (15%) gaat het om enkelvoudige schade, terwijl 67% aangeeft dat de aardbevingen meerdere keren schade aan het huis hebben veroorzaakt. Slechts 8% van de groep heeft geen schade aan het huis en 10% weet het niet.

Representativiteit van de resultaten

De groep kinderen en jongeren is op basis van geslacht een goede afspiegeling van de populatie van de provincie Groningen, maar niet op leeftijd en onderwijs. Er is sprake van een oververtegenwoordiging van jongeren en van jongeren die havo/vwo onderwijs volgen. Dit maakt dat de resultaten van de vragenlijst niet representatief zijn voor alle kinderen en jongeren in de provincie Groningen.

Hoe gaat het met kinderen en jongeren in Groningen?

14 omgevingsvoorwaarden die de kwaliteit van de leefomgeving bepalen

De scores op de 14 omgevingsvoorwaarden geven een beeld van de opvoedingsomgeving van het kind. Gemiddeld zijn 13 omgevingsvoorwaarden voldoende of goed beoordeeld. Bij meer dan de helft (63%) van de kinderen en jongeren zijn alle 14 voorwaarden voldoende of goed. Bij 17% zijn 13 voorwaarden in orde en de rest (20%)

van de kinderen en jongeren heeft aangegeven dat er 12 of minder voorwaarden in orde zijn.

Een vergelijking tussen de twee subschalen laat zien dat kinderen en jongeren de gezinssituatie significant positiever beoordelen dan de omgevingssituatie. Maar liefst 88% geeft alle omgevingsvoorwaarden die over de gezinssituatie gaan een voldoende; voor de omgevingssituatie is dit 67%.

Cijfer voor het leven

De kinderen en jongeren zijn erg positief en geven hun leven gemiddeld een acht. Ongeveer 6% van de groep geeft zijn leven een onvoldoende (een vijf of lager). Gemiddeld geven zij hun leven een 3,9. Bij deze groep zien we ook dat de veertien omgevingsvoorwaarden significant minder goed beoordeeld worden. Gemiddeld zijn er acht omgevingsvoorwaarden voldoende of goed beoordeeld.

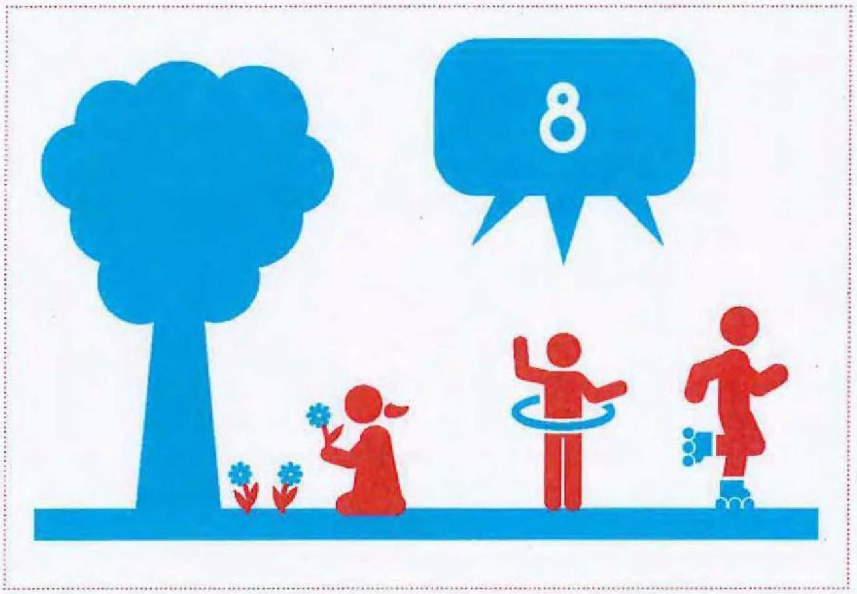

Kinderen en jongeren met schade aan het huis

Er blijkt geen significant verschil te zijn tussen kinderen en jongeren met en zonder schade aan het huis op de veertien omgevingsvoorwaarden en ook niet op het cijfer voor hun leven. Het lijkt erop dat het hebben van schade aan het huis voor de kinderen en jongeren in dit onderzoek geen invloed heeft op de kwaliteit van hun leefomgeving of hun welzijn. De groep kinderen en jongeren zonder schade aan het huis was echter klein (zie **figuur 3**), mogelijk te klein om een significant effect te vinden.

Kinderen en jongeren in een kwetsbare groep

Uit de analyse blijkt dat kinderen en jongeren die wel in een kwetsbare groep vallen significant lager scoren op de 14 omgevingsvoorwaarden en op het cijfer voor hun leven dan degenen die niet in een kwetsbare groep vallen. Hierbij zijn alle groepen samengenomen. Zoals **tabel 1** laat zien zijn de aantallen in de afzonderlijke groepen te

laag om hier analyses mee uit te voeren. We kunnen dus niet achterhalen welke situatie de meeste invloed heeft op de tevredenheid over de opvoedingsomgeving of het ervaren welzijn van kinderen en jongeren.

Wat vertellen kinderen en jongeren in de open vragen?
De antwoorden op de open vragen geven inzicht in waar het precies knelt of juist goed gaat in het leven van kinderen en jongeren. Er zijn veel verschillende thema's genoemd, te veel om te bespreken. Hier worden per vraag kort de drie belangrijkste thema's genoemd.

Wat vinden kinderen en jongeren fijn in hun leven?
Kinderen en jongeren vertellen vooral blij te zijn met de liefde en aandacht van mensen om hen heen (40%). Vrijetijdsbesteding (13%), het wonen in een fijn huis in een fijne buurt (13%) en naar school gaan (7%) worden ook veel genoemd.

Wat kan er beter?
Ook hier wordt school (25%) vaak genoemd. Met name de werkdruk en de ondersteuning en het aanbod in vakken zijn aandachtspunten. Veel kinderen en jongeren ervaren hierdoor stress. Daarnaast willen kinderen en jongeren graag de situatie thuis en de band met familieleden (11%) verbeterd zien en missen ze voorzieningen voor vrijetijdsbesteding (7%). Twee procent van de kinderen en jongeren zegt bij deze vraag dat de aardbevingen moeten stoppen.

Waarover meepraten / meebeslissen?
Kinderen en jongeren willen graag meepraten en meebeslissen over zaken die invloed hebben op hun leven. Belangrijke beslissingen in het gezin (17%), over verschillende zaken op school (15%) en over zaken die invloed hebben op hun toekomst (14%) worden ongeveer even vaak genoemd. Twee procent van alle deelnemers geeft aan dat ze willen meepraten over het winnen van gas en het slopen van monumentale panden.

Wat als je Kinderombudsman was?
Kinderen en jongeren hebben veel ideeën over belangrijke zaken die ze als Kinderombudsman zouden aanpakken. Het vaakst worden problemen met school (25%) en opleiding genoemd, maar ook armoede (9%) en onveiligheid in de gezinssituatie (8%) zijn belangrijke aandachtspunten. Vier procent zou iets aan de aardbevingen willen doen.

Nog iets vertellen over de aardbevingen?
Ongeveer 70% van de kinderen en jongeren wilde graag nog iets kwijt over de aardbevingen. Van hen is 58% negatief over de aardbevingen of daarmee samenhangende zaken zoals schade, gaswinning, de politiek of de NAM. Een kleinere groep (38%) geeft een meer neutrale toelichting. Zij vertellen bijvoorbeeld dat zij thuis schade hebben of wel eens een aardbeving hebben gevoeld, zonder hier een waardeoordeel over te geven. Vier procent van de kinderen en jongeren heeft kritiek op hoe de Groningers en de media omgaan met de situatie.

5 WAT PROFESSIONALS VERTELLEN

5.1 Gesprekken

De professionals die zijn geïnterviewd, zijn ofwel als hulpverlener of ondersteuner werkzaam in het aardbevingsgebied (jeugdgezondheidszorg, jeugdhulpverlening, schoolmaatschappelijk werk, jongerenwerk, pastoraal werk en jeugdpsychiatrie) ofwel betrokken bij de aardbevingsproblematiek (Commissie bijzondere situaties, Stut en Steun, Vereniging Groninger Dorpen, Groninger Bodembeweging, Onafhankelijke Raadsman). Er hebben uiteindelijk geen docenten deelgenomen aan het onderzoek. Desgevraagd vertelden een aantal schooldirecteuren dat het gebrek aan aanmeldingen vooral te maken had met het feit dat docenten geen signalen hebben van problemen bij kinderen en jongeren.

In totaal zijn er 25 mensen geïnterviewd. De volledige lijst met deelnemende organisaties is in onderstaand kader opgenomen.

Interviews: Deelnemende organisaties/professionals

- GGD (jeugdartsen en jeugdverpleegkundigen)
- CJG
- Commissie bijzondere situaties
- Onafhankelijke raadsman
- Schoolmaatschappelijk werk
- Jongerenwerkers
- Jeugdpsychiater
- Vereniging Groninger Dorpen
- Groninger Bodem Beweging
- Platform Kerk en Aardbeving
- Stut en Steun

Praten over aardbevingen

De meeste hulpverleners hebben regelmatig contact met kinderen of jongeren zelf. Een aantal jeugdartsen werkt voornamelijk met heel jonge kinderen en spreekt dus voornamelijk met ouders. Vrijwel alle hulpverleners en ondersteuners geven aan dat het onderwerp aardbevingen in hun gesprekken met kinderen en jongeren niet vaak ter sprake komt. Kinderen en jongeren beginnen er niet uit zichzelf over en de meeste hulpverleners vragen er zelden specifiek naar. Wel vragen zij standaard naar de thuissituatie en eventuele stress en problemen thuis. Jeugdartsen, jeugdverpleegkundigen en jeugdhulpverleners geven aan dat zij wel specifiek vragen naar de impact van (aanstaande) verhuizingen als zij weten dat dit speelt.

De overige professionals hebben voornamelijk contact met volwassenen in het gebied en spreken niet of incidenteel met kinderen en jongeren. Alleen de Commissie Bijzondere Situaties geeft aan dat de casemanagers regelmatig met kinderen en jongeren zelf spreken. Professionals spreken wel met enige regelmaat met ouders over hun kinderen, al is dit niet standaard onderwerp van gesprek. Gesprekken met volwassenen gaan in eerste instantie vaak over de praktische en materiële gevolgen van de aardbevingen. In de loop van een gesprek of in latere gesprekken komt vaak ook ter sprake wat de aardbevingen met hen doen. Ook vertellen volwassenen dan regelmatig over zorgen die zij hebben over hun kinderen.

Wat doen de aardbevingen met kinderen en jongeren?

Verschillen in signalering

Vertegenwoordigers van belangengroepen en professionals die zich voornamelijk richten op schadeafhandeling en versterking zeggen slecht zicht te hebben op de situatie van kinderen en jongeren. Zij hebben in hun werk immers slechts incidenteel met deze doelgroep te maken en spreken hier ook met volwassenen niet standaard over. De meesten van hen kennen wel een paar voorbeelden van kinderen en jongeren die duidelijk last hebben van de situatie.

Ook van de hulpverleners met wie we hebben gesproken geeft het merendeel aan hooguit een handvol kinderen en jongeren te kennen die duidelijk last hebben of ooit last hebben gehad door de aardbevingen. Ze hebben in de afgelopen jaren geen duidelijke toename gezien van probleemgedrag of psychosomatische klachten[42]. Ongeveer de helft van de hulpverleners heeft in aanloop naar het interview navraag gedaan bij collega's of professionals uit andere beroepsgroepen, zoals docenten en pedagogisch medewerkers. Daaruit zijn weinig signalen over problemen met betrekking tot de aardbevingen gekomen. Verschillende hulpverleners merken hierbij dat het in algemene zin lastig kan zijn om de precieze oorzaak of aanleiding van problemen te achterhalen en dat dit ook niet altijd nodig is om een kind te behandelen. "Als een kind wat drukker is, dan denk je niet direct aan de aardbevingen. Je probeert vooral het kind te helpen om zijn probleem te verminderen."

Een aantal professionals ziet duidelijk meer problemen. Een schoolmaatschappelijk werkster, een aantal jeugdhulpverleners en de Commissie bijzondere situaties geven aan regelmatig gezinnen tegen te komen waarvan één of meer kinderen duidelijk last hebben van de situatie. Een jeugdpsychiater vertelt dat opvallend veel kinderen en jongeren die zij onder behandeling had in de afgelopen jaren last hadden van een verergering van hun klachten, zonder dat dit verklaard kon worden door gangbare oorzaken zoals een scheiding van de ouders of verhuizing. Een jeugdverpleegkundige is op het werk weinig kinderen met problemen tegengekomen, maar kent deze privé wel. De jeugdartsen die

[42] Psychosomatische klachten zijn lichamelijke klachten die een psychische oorzaak hebben. Bijvoorbeeld buikpijn of bedplassen door stress en spanning.

tijdens het onderzoek geïnterviewd zijn, hebben slechts zeer incidenteel te maken met kinderen of jongeren met problemen vanwege de aardbevingen.

Duidelijke problemen bij beperkte groep kinderen en jongeren
De kleine groep kinderen en jongeren waarvan evident is dat zij last hebben van de aardbevingen, ervaart volgens de professionals diverse problemen. Zo kunnen zij last hebben van angstklachten en piekeren en als gevolg daarvan slecht slapen of zich slecht concentreren op school. Sommige, met name wat jongere kinderen, hebben last van nachtmerries en bedplassen. Ook probleemgedrag op school en schoolverzuim komen voor. "Maar je ziet ook wel dat ze zich teveel aanpassen, zich heel erg terugtrekken," aldus een hulpverlener. Een aantal kinderen en jongeren heeft last van ernstige controledrang die door de aardbevingen ontstaan of verergerd is. Een geïnterviewde vertelt over een jongen die elke dag alle kamers controleert op scheuren en een meisje dat slecht scoorde op haar cito-toets, omdat zij net in die periode haar huis uit moest en daar veel stress van ondervond. Voor een deel van de jongeren heeft de situatie, door de financiële gevolgen, effecten op hun kansen in de toekomst. 'Hier op een boerderij vlakbij woont een jongen van 18. Hij wil graag in de randstad studeren, maar hij weet ook dat hij het boerenbedrijf erft, dat onverkoopbaar is. Hij heeft nu al het gevoel dat hij vastzit.' Tenslotte zijn er kinderen en jongeren met astmatische klachten waarvan de aandoening verergerd is door met de aardbevingen samenhangende vochtproblemen in hun huis.

Veel gezinnen en de gemeenschap staan onder druk
Hoewel professionals meestal weinig signalen hebben van problemen bij kinderen en jongeren, merken zij wel op dat een groot aantal ouders en daarmee gezinnen door de aardbevingen onder druk staat. Dit speelt met name in gebieden waar veel schade is en voor gezinnen die te maken hebben met meervoudige schade. De schadeafhandeling neemt veel tijd in beslag. "Je moet dat allemaal naast je gewone leven en baan doen, maar het is eigenlijk een baan op zich." Ouders hebben hierdoor minder tijd voor hun kinderen.

Maar ook hun emotionele beschikbaarheid en opvoedkwaliteiten kunnen door de situatie worden beïnvloed. Frustratie over het soms moeizame schadeherstelproces, terugkerende inbreuk op de privacy, onzekerheid over de versterkingsoperatie en (mogelijke) verhuizingen en financiële zorgen spelen daarbij een rol. Een deel van de mensen is het overzicht volledig kwijt en bij veel mensen staat de hypotheek onder water. "Sommige mensen vertellen dat ze volledig geobsedeerd zijn door de schadeproblematiek," vertelt een geïnterviewde, "dat ze het er aan tafel continue over hebben. Een ander: "Zo is er iemand die al meer dan tien keer schade heeft moeten melden". Hij vertelde me dat hij soms agressief kan zijn, ook naar zijn kinderen toe." Sommige mensen hebben geen puf meer om nog leuke dingen te doen. In andere gezinnen is het onderwerp zo beladen dat er niet meer over gesproken mag worden.

Tenslotte zijn er mensen die bang zijn voor hun eigen veiligheid en die van hun kinderen. "We kennen grootouders die hun kleinkinderen niet meer bij hen thuis willen laten slapen en ouders die hun kinderen uit hun slaapkamers hebben gehaald en elders in het huis

hebben ondergebracht." De angst hoeft niet reëel te zijn om grote invloed te hebben op een gezin. "Ik herinner me een moeder die tijdens de beving een grote scheur in de muur had zien ontstaan. Haar baby had wit stof van het gipsen plafond op zijn wangetjes. Het huis was op zich niet onveilig. Maar dit was zo ingrijpend, die moeder bleef heel angstig en wilde echt weg uit het gebied."

De druk en spanning manifesteert zich niet alleen op het niveau van het gezin. De organisaties die zich specifiek bezig houden met de aardbevingsproblematiek uiten hun zorgen over de effecten van het schadeherstel en de versterkingsoperatie op de sociale cohesie. "Bij sommige mensen verloopt schadeherstel heel soepel, terwijl anderen er ontzettend aan moeten trekken. Dat wringt." Er is ongenoegen over ervaren verschillen in behandeling. "Als je zelf je huis tiptop hebt onderhouden, kan het steken als het huis van de buren die het onderhoud hebben laten liggen volledig opgeknapt wordt." Het gevoel onrechtvaardig behandeld te worden ten opzichte van buurtgenoten is een bedreiging voor de sociale cohesie. In sommige dorpen zien professionals splijting ontstaan. Zij zijn het erover eens dat kinderen en jongeren dit waarschijnlijk merken. Eén geïnterviewde heeft gehoord dat er kinderen van medewerkers van de NAM of CVW door anderen gepest worden, of niet mee mogen spelen.

Een andere zorg die een aantal professionals delen is het negatieve beeld van de overheid waarmee kinderen en jongeren in de regio mogelijk opgroeien. "Kinderen leren hier dat de overheid er niet voor hen is en ze in de steek laat. Ik vraag me af of zij later nog wel vertrouwen hebben in de overheid."

Oorzaken van problemen

Aan alle professionals die aangaven enig zicht te hebben op problematiek bij kinderen en jongeren is gevraagd welke factoren maken dat zij wel of geen problemen ervaren.

Aardbevingen?

De professionals denken dat problemen niet zozeer ontstaan door de aardbevingen zelf of angst voor toekomstige aardbevingen. "Kort na een aardbeving zien we wel een piek in vragen over kinderen die 's nachts wakker liggen, bang zijn om te gaan slapen," vertelt een jeugdhulpverlener, "maar dat ebt ook weer heel snel weg."

Rol ouders

De meeste professionals menen dat of een kind wel of geen last heeft van de bevingen, in grote mate samenhangt met hoe ouders ermee omgaan. Zij denken dat het vooral van belang is dat ouders de situatie niet teveel problematiseren. Als ouders er niet te zwaar aan tillen en positief blijven, zouden kinderen en jongeren er ook minder last van moeten hebben. Twee hulpverleners merken daarbij wel op dat het lastig is een goede balans te vinden tussen enerzijds niet problematiseren en anderzijds ook niet bagatelliseren van eventuele zorgen of problemen. Overigens stellen professionals ook dat ouders soms zo onder druk staan door de situatie, dat het niet realistisch is te verwachten dat zij hun kinderen hiervan kunnen afschermen.

Leeftijd, individuele kwetsbaarheid en multiproblematiek
Ook kenmerken van het individuele kind spelen volgens de meeste geïnterviewden een grote rol. Bijvoorbeeld leeftijd. "Jongere kinderen worden vooral beïnvloed door hun ouders, jongeren snappen meer zelf wat er aan de hand is," zegt een professional. Met name kinderen en jongeren die extra moeite hebben met verandering, zoals kinderen en jongeren met een verstandelijke beperking of autismespectrumstoornis, vormen volgens de professionals een risicogroep. Er zijn ook professionals die menen dat vooral kinderen uit gezinnen waar al problemen bestonden last zullen hebben van de aardbevingsproblematiek. Anderen stellen dat multiproblematiek weliswaar een risicofactor is, maar geen voorwaarde voor het ontstaan van problemen. Een lid van de Commissie bijzondere situaties vertelt: "Bij een groot deel van de gezinnen dat nu bij ons binnenkomt, speelt van alles. Schulden, psychiatrische problematiek, medische problemen, enzovoorts. Maar in het begin hadden we ook wel gezinnen waar voorheen niets mee aan de hand was, waarbij de problemen echt pas sinds de aardbevingen zijn ontstaan."

Verhuizingen
Veel professionals denken dat de verhuizingen een grote impact hebben op kinderen en jongeren. Zij verwachten dan ook dat de versterkingsoperatie in meer gezinnen zal leiden tot problemen dan zij tot nu toe hebben gezien. Daarbij speelt mee dat verhuizen in het kader van versterking, anders dan bij schadeherstel, geen volledig vrijwillige keuze is. Gezinnen moeten meewerken als de conclusie van een inspectie is dat er een acuut onveilige situatie is ontstaan of als de verhuurder van een huurwoning besluit dat versterking nodig is.

Jeugdhulpverleners vertellen dat de aardbevingsgerelateerde problematiek die zij zien, vrijwel altijd samenhangt met verhuizingen. "Ouders komen bij ons met de mededeling dat het niet goed gaat met het kind. Dan blijkt dat ze net een woningwissel hebben meegemaakt in verband met schadeherstel of versterking. Het gezin heeft onder hoogspanning gestaan en vaak zijn er ook relatieproblemen ontstaan. Dat heeft natuurlijk invloed op kinderen en jongeren." Een groot deel van de gezinnen herstelt weer goed na de verhuizing. "Het is een heel stressvolle situatie met veel onduidelijkheid, hobbels en emotie. Maar na een tijdje wordt het weer een stuk rustiger; nog niet helemaal over, maar het loopt weer." Een aantal professionals vertelt over problemen die soms ontstaan als de verhuizing niet goed wordt voorbereid of uitgevoerd. "Zo was er een gezin dat hun huis uit moest vanwege onveiligheid. Er was 20 km verderop een ander huis beschikbaar. Dat is geen goede oplossing met kinderen in de basisschoolleeftijd." Ook over de communicatie omtrent verhuizingen hebben meerdere professionals klachten gehoord.

Overige zorgen
Alle professionals hebben ook zorgen over andere factoren die in de regio spelen. Zo heeft de hele regio te maken met krimp, met als gevolg dat voorzieningen en werkgelegenheid verdwijnen. Dit heeft invloed op het toekomstperspectief van kinderen en jongeren in de regio. In een aantal dorpen en steden wonen veel mensen met een

lage opleiding en een laag sociaaleconomische status. De professionals menen dat de aardbevingsproblematiek in samenhang met deze factoren moeten worden aangepakt.

Maatregelen

Omdat professionals vaak meer zicht hebben op de problemen bij volwassenen dan bij kinderen en jongeren en men verwacht dat voor hun welzijn vooral het welzijn van hun ouders van belang is, noemt men vooral maatregelen die primair gevolgen hebben voor volwassenen. Het gaat bijvoorbeeld om het vergroten van de transparantie van de schadeafhandeling, ruimhartiger omgaan met herstelverzoeken en een andere bestuurlijke indeling waarbij de NAM niet betrokken is bij de schadeafhandeling en het ministerie van Economische Zaken op afstand komt.

Specifiek voor kinderen en jongeren zijn vier mogelijke verbeteringen genoemd. Allereerst stellen verschillende professionals dat er ingezet moet worden op het verbeteren van de voorzieningen in en kansrijkheid van de regio. Verschillende professionals denken dat het helpt als thuis en op school de aardbevingen niet teveel geproblematiseerd worden. Daarnaast vinden enkele professionals dat de signalering door docenten, hulpverleners en bijvoorbeeld vrijwilligers op sportverenigingen tekortschiet. Tenslotte stellen enkele professionals dat meer ingezet zou moeten worden op laagdrempelige hulp en ondersteuning - ook als er nog geen duidelijke problemen zijn - en dat hier extra financiële middelen voor nodig zijn.

Goede voorbeelden

De professionals noemen ook goede voorbeelden als het gaat om het signaleren en bieden van informatie, hulp en ondersteuning aan kinderen, jongeren en ouders die te maken hebben met de aardbevingen. In Loppersum werkt het Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG) samen met organisaties die eigenlijk meer op schadeproblematiek of versterking gericht zijn (zoals bewonersbegeleiders en medewerkers van de NCG). Doordat deze organisaties veel met gezinnen te maken hebben, kunnen zij ook problemen signaleren. Het CJG adviseert deze organisaties, zodat ze hun signalerende rol beter kunnen invullen. Door deze samenwerking is de kans groter dat problemen daadwerkelijk worden opgemerkt en hulpverlening kan worden ingezet. In Loppersum is daarnaast vooruitlopend op de versterking extra laagdrempelige ondersteuning ingeschakeld in de vorm van een zogenaamde inwonerondersteuner. Dit is een combinatie van maatschappelijk werker, mediator, buurtwerker en cliëntondersteuner.

Een medewerker van de Vereniging Groninger Dorpen is bezig met het opzetten van een platform voor kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied, waarin zij kunnen meedenken over de aardbevingsproblematiek maar ook initiatieven kunnen nemen om de algehele leefomgeving te verbeteren.

Tenslotte is het lesprogramma voor basisschoolkinderen over aardbevingen dat door de Veiligheidsregio Groningen is ontwikkeld regelmatig als goed voorbeeld genoemd. Het lesprogramma bestaat uit modules voor kinderen uit groep één tot en met groep acht en kan als geheel of in delen gevolgd worden. De modules gaan over aardbevingen,

veiligheid tijdens en na aardbevingen en emoties die de bevingen kunnen oproepen. Versterking en schadeherstel vormen geen onderdeel van het lesprogramma.

5.2 Rondetafelgesprek

Aan het rondetafelgesprek hebben bestuurders, vertegenwoordigers van belangenverenigingen, zorgverleners, onderzoekers en andere experts deelgenomen. De volledige lijst van deelnemende organisaties is opgenomen in onderstaand kader.

Tijdens het rondetafelgesprek is het onderzoek gepresenteerd en zijn de resultaten besproken. Ook de rol van de verschillende organisaties bij het oppakken van de problemen is ter tafel gekomen.

Rondetafelgesprek

Deelnemende organisaties/professionals

- NCG
- GGD
- Gronings Perspectief
- Kenniscentrum aardbevingen en duurzame ontwikkeling
- Kinderarts (sociale kindergeneeskunde)
- Kinder- en jeugdpsychiater
- Orthopedagoog/onderzoeker
- Commissie bijzondere situaties
- Onafhankelijke raadsman
- Groninger Gasberaad
- Vereniging Groninger Dorpen
- Groninger Bodem Beweging
- Wethouder Gemeente Loppersum
- Veiligheidsregio Groningen

Organisaties die zijn uitgenodigd, maar niet konden deelnemen

- CJG Gemeente Loppersum
- Ministerie van Economische Zaken

Alle deelnemende organisaties zijn van mening dat het belangrijk is dat er met het onderzoek van de Kinderombudsman aandacht is gekomen voor de situatie van kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied. De bestuurders zijn het erover eens dat de betrokken organisaties in de toekomst deze lijn moeten voortzetten.

Deelnemers vinden het opvallend dat het onderzoek laat zien dat bij veel kinderen en jongeren dezelfde zorgen en frustraties over aardbevingen spelen als bij volwassenen. De deelnemers herkennen verder dat er zorgen zijn over de beschikbaarheid van voorzieningen en het toekomstperspectief van kinderen en jongeren. Zij benadrukken dat naast de aardbevingen ook de bevolkingskrimp hierin een belangrijke factor is.

Ook de constatering dat kinderen en jongeren behoefte hebben aan goede op hen toegesneden informatie wordt breed herkend. Partijen geven aan dat de informatievoorziening voor volwassenen over schadeherstel en -versterking sterk verbeterd is, voor kinderen en jongeren wordt hier nog niet in voorzien. Wel heeft de Veiligheidsregio Groningen een lesprogramma over de aardbevingen ontwikkeld voor basisscholen. De vertegenwoordiger van de Veiligheidsregio Groningen merkt op dat het programma nog weinig gebruikt wordt nu ouders en docenten vaak bezorgd zijn dat het praten over aardbevingen vooral leidt tot angst en onrust bij kinderen. Partijen zien graag dat de Kinderombudsman met concrete handvatten komt om kinderen en jongeren op een goede manier te informeren.

Verschillende deelnemers noemen het verschil in signalering door professionals een opvallende bevinding. Er zijn diverse mogelijke oorzaken besproken, waaronder een gebrek aan capaciteit, kennis en uitwisseling van informatie tussen en binnen organisaties. Daarnaast waarschuwen enkele deelnemers dat wanneer er meer gesignaleerd wordt, de capaciteit en structuur voor hulpverlening niet toereikend zijn.

De noodzaak voor aanvullend onderzoek naar kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied is eveneens besproken. Bestuurders en experts hebben verschillende beelden over wat nodig is. Een aantal onderzoekers en hulpverleners heeft behoefte aan gericht onderzoek naar bepaalde kwetsbare groepen. Anderen geven aan dat de regio onderzoeksmoe is en vooral behoefte heeft aan slagkracht. Zij menen dat het onderzoek van de Kinderombudsman hiervoor voldoende richting geeft. Ook is besproken dat mogelijk niet zozeer nieuwe onderzoeksprogramma's nodig zijn, maar dat bestaande en geplande onderzoeksprogramma's voortaan standaard de situatie van kinderen en jongeren moeten meenemen. De NCG gaf aan dit als opdrachtgever van grote onderzoeken te kunnen initiëren. Daarnaast is besproken dat reeds verzamelde data, in het bijzonder de data uit Lifelines[43] en de longitudinale gegevens van een kliniek voor jeugdpsychiatrie, mogelijk ook goed geschikt zijn voor verder onderzoek naar deze groep kinderen en jongeren.

[43] Lifelines is een grootschalig bevolkingsonderzoek onder meer dan 165.000 inwoners in Groningen, Friesland en Drenthe. Deze groep bestaat uit drie generaties en wordt dertig jaar lang gevolgd. De verzamelde data wordt beschikbaar gesteld voor beleid en onderzoek. Voor meer informatie zie www.lifelines.nl

6 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Dit onderzoek is het eerste onderzoek naar de situatie van kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied in Groningen waarbij kinderen en jongeren actief betrokken zijn. De Kinderombudsman wilde zicht krijgen op de ervaringen van kinderen en jongeren met de aardbevingen en de gevolgen hiervan voor hen. Daarnaast is beoogd vast te stellen wat er moet gebeuren om eventuele schadelijke invloeden voor kinderen en jongeren te beperken. In dit hoofdstuk worden de conclusies en aanbevelingen gepresenteerd.

6.1 Conclusies

Te weinig aandacht voor kinderen en jongeren

De Kinderombudsman is dit onderzoek gestart omdat de situatie van kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied tot nu toe een onderbelicht thema is geweest. Het onderzoek laat zien dat een eenduidige visie en aanpak op de impact van de aardbevingen en hun gevolgen voor kinderen en jongeren in onderzoek, beleid, en hulpverlening ontbreken. De belangen van kinderen (art. 3 IVRK) en hun ontwikkelingsperspectief (art. 6 IVRK) worden bij beslissingen rondom de aardbevingsproblematiek onvoldoende vastgesteld en meegewogen. Informatievoorziening is vrijwel uitsluitend gericht op volwassenen (art. 17 IVRK). In hoeverre kinderen worden betrokken en geïnformeerd (art. 12 IVRK) hangt af van de werkwijze van individuele professionals.

Deelvraag 1: Welke problemen ervaren kinderen als (indirect) gevolg van de aardbevingen?

Kleine groep kinderen en jongeren met wie is gesproken heeft problemen als gevolg van de aardbevingen, professionals bevestigen dit beeld

De meeste kinderen en jongeren met wie is gesproken praten niet gemakkelijk over de aardbevingen en de last die ze van de aardbevingen hebben. Een deel van hen geeft in eerste instantie aan geen last te hebben van de aardbevingen; pas gaandeweg het gesprek kwamen hun klachten naar voren. Enkele kinderen rapporteren slecht te slapen, bang te zijn voor nieuwe bevingen en hun toekomst somber in te zien.

De meeste professionals zien bij een kleine groep kinderen zodanige problemen dat hun ontwikkeling hierdoor bedreigd wordt. Hulpverleners en andere professionals zien klachten als overmatig piekeren, verminderde concentratie en verminderde prestaties op school, (verergering van) probleemgedrag of juist sterk teruggetrokken gedrag, controledrang, slaapproblemen en nachtmerries. Bij relatief jongere kinderen is er soms sprake van bedplassen. Verder wordt aangegeven dat medische problemen (zoals astma) kunnen verergeren door bijvoorbeeld vochtproblemen in huis als gevolg van de aardbevingen. Voor de groep kinderen met problemen is hulp beschikbaar, al geeft een bestuurder van een gemeente aan dat de capaciteit beperkt is.

De meeste kinderen en jongeren rapporteren in de vragenlijst geen problemen
De meeste kinderen die de vragenlijst hebben ingevuld geven aan op te groeien in een liefdevol gezin, graag naar school te gaan, in een fijne buurt te wonen en in het algemeen tevreden te zijn over hun leven. Van de aardbevingen en de gevolgen daarvan lijken zij weinig last te hebben.

Zowel in de interviews als in de vragenlijst geven kinderen en jongeren aan overlast en frustratie te ervaren door de aardbevingen
Kinderen en jongeren spreken in de interviews over frustraties en zorgen die in direct verband staan met de aardbevingsproblematiek en het schadeherstel. Ze zijn ontevreden over het getouwtrek rondom schadeherstel, de wijze waarop herstelwerkzaamheden worden uitgevoerd en de overlast die hiermee gepaard gaat. Ze hebben ook last van de veranderingen in hun directe leefomgeving, zoals leegstand en de sloop van karakteristieke gebouwen en maken zich zorgen over hun toekomst. Ze vragen zich af of er straks nog wel mensen willen wonen op de plek waar zij zijn opgegroeid en waar hun families soms al generaties lang verblijven. Diverse kinderen en jongeren geven aan zich als Groningers in de steek gelaten te voelen. Dit beeld is ook terug te zien in de beantwoording van de vragen over de aardbevingen in de vragenlijst.

Veel gezinnen staan onder druk
Hoewel er slechts een kleine groep kinderen en jongeren met duidelijke problemen in beeld is, hebben professionals wel degelijk zorgen over de grote druk waar gezinnen onder staan. Een deel van de kinderen en jongeren die hebben deelgenomen aan het onderzoek vertelt dat dit ook voor hun gezin geldt. Kinderen en jongeren hebben te maken met ouders die in beslag worden genomen door de schadeafhandeling of zaken rondom de versterking en daardoor feitelijk en/of emotioneel minder beschikbaar zijn. Wanneer deze situatie voortduurt, kan een ongezonde of zelfs onveilige situatie ontstaan. Professionals verwachten bovendien dat de verplichte verhuizingen in het kader van de versterkingsoperatie tot een toename in hulpvragen zullen leiden, door de extra stress die deze met zich meebrengen. Ook signaleren professionals een afname in de sociale cohesie binnen de gemeenschap. Dit baart hen zorgen nu onderzoek van Gronings Perspectief laat zien dat sociale cohesie als buffer fungeert tegen gezondheidsklachten bij volwassenen ten gevolgen van de aardbevingsproblematiek.

Er zijn signalen voor onderrapportage
Dit onderzoek laat een opvallend verschil in signalering tussen hulpverleners zien. Veel professionals geven aan vrijwel nooit met kinderen en jongeren over de aardbevingen en de gevolgen hiervan te praten. Ook kinderen en jongeren geven aan dat er weinig met hen wordt gesproken over de aardbevingen, niet op school, niet met ouders en weinig onderling. Dit is extra problematisch omdat tijdens de interviews is gebleken dat kinderen en jongeren eventuele problemen die ze ervaren niet snel delen. Deze komen pas aan bod wanneer er gericht wordt doorgevraagd. Dat hier geen aandacht voor is ligt mogelijk in het feit dat volwassenen het onderwerp niet willen problematiseren en er daardoor weinig ruimte wordt gecreëerd voor kinderen en jongeren om zich hierover te uiten. Er

zijn dus duidelijke aanwijzingen voor ondersignalering van problemen bij kinderen en jongeren.

Deelvraag 2: Wat maakt dat kinderen en jongeren wel of geen problemen ervaren?
Dit onderzoek geeft geen volledig antwoord op de vraag welke factoren eraan bijdragen dat kinderen en jongeren wel of juist geen problemen ervaren. Wel zijn er aanwijzingen dat een aantal factoren dat uit de internationale literatuur bekend is, ook in Groningen van invloed is. Het gaat zowel om individuele eigenschappen van het kind zelf als om omgevingsfactoren. Deze laatste kunnen worden beïnvloed. Kinderen en jongeren met een reeds bestaande kwetsbaarheid, zoals een verstandelijke beperking of autismespectrumstoornis, zijn volgens veel professionals extra kwetsbaar. Daarnaast is leeftijd van belang; jonge kinderen hebben vaker last van angst dan jongeren en worden sterker beïnvloed door hun ouders. Beperkte beschikbaarheid en opvoedkwaliteiten van ouders, financiële problemen, het ervaren van langdurige onzekerheid en moeten verhuizen zijn externe risicofactoren.

Recht op informatie
Kinderen en jongeren hebben behoefte aan informatie over aardbevingen, schadeherstel en versterking die specifiek op hen gericht is. Hier hebben ze volgens het Kinderrechtenverdrag recht op (art. 17 IVRK).. Voor hun welzijn is een gebrek aan goede informatie en communicatie over aardbevingen, schadeherstel en versterking een risico. Er is een lesprogramma beschikbaar over aardbevingen dat door de Veiligheidsregio Groningen ontwikkeld is, maar dit wordt momenteel nog weinig door scholen gebruikt. Voor informatie over schadeherstel en versterking zijn kinderen en jongeren vooralsnog afhankelijk van ouders. Zij zijn vooral op zoek naar informatie die betrekking heeft op hun eigen situatie: Zijn mijn school en mijn huis onveilig? Wat betekent de versterking voor mij? Waarom duurt het zo lang? Wanneer ga ik verhuizen?

Deelvraag 3: Welke organisaties of personen zijn verantwoordelijk voor het oplossen of verzachten van de problemen die kinderen en jongeren kunnen ervaren?
De Kinderombudsman heeft knelpunten gesignaleerd op diverse terreinen. Informatie en communicatie richting kinderen en jongeren en signalering door hulpverleners en andere professionals schieten tekort. De huidige wijze waarop schadeherstel- en versterkingsprocedures zijn ingericht, leidt tot langdurige overlast en onzekerheid. Om de situatie van kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied te verbeteren, zijn inspanningen van professionals op al deze terreinen nodig. Per aanbeveling is aangegeven welke organisaties een rol hebben in de aanpak van specifieke problemen.

Veel overeenkomsten in overige zorgen en wensen met de rest van Nederland
Opvallend is dat de wensen van kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied op andere vlakken niet afwijken van de ideeën van andere kinderen en jongeren in Nederland. Bij de resultaten op de vier open vragen komen dezelfde positieve en negatieve punten naar voren als bij de vragenlijst die in het kader van de

Kinderrechtentour is uitgezet.[44] Ook wijzen kinderen en jongeren op dezelfde zaken die veranderd moeten worden om hun leven leuker te maken en hun toekomst te verbeteren: werkdruk op school, meer aandacht en begrip en meer/betere sport- en uitgaansvoorzieningen in hun buurt.

Het gebrek aan voorzieningen wordt ook in de interviews aangestipt, zowel door kinderen en jongeren als door professionals. In de gesprekken komen eveneens zorgen naar voren over het onzekere toekomstperspectief voor kinderen en jongeren in de regio. Dit heeft niet alleen met de aardbevingen te maken, maar ook met de bevolkingskrimp. Zij willen daarom graag dat in de regio geïnvesteerd wordt. Professionals geven aan dat de versterkingsoperatie hiervoor kansen biedt.

6.2 Aanbevelingen

De hoofdvraag van dit onderzoek luidde als volgt: Hoe kunnen betrokken organisaties en partijen de mogelijke problemen die kinderen en jongeren ervaren door aardbevingen zoveel mogelijk beperken? Met onderstaande aanbevelingen wil de Kinderombudsman hierover duidelijkheid scheppen.

1. **Weeg de belangen van kinderen en jongeren mee in alle beslissingen over gaswinning, herstel, versterking en de ontwikkeling van de regio**
   Het IVRK verlangt dat bij alle beslissingen die kinderen en jongeren aangaan, het belang van het kind (art. 3 IVRK) en hun ontwikkelingsperspectief (art. 6 IVRK) worden vastgesteld en meegewogen. Deze verantwoordelijkheid geldt altijd, voor overheden maar ook voor private partijen. Betrokken partijen dienen een – bij voorkeur gedeelde - visie te ontwikkelen op het integreren van de belangen van kinderen en jongeren in hun besluitvorming en werkwijze.

2. **Draag zorg voor goede informatievoorziening voor kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied, die is toegesneden op hun behoeften en ontwikkeling**
   De Kinderombudsman beveelt aan dat scholen aandacht besteden aan aardbevingen, schadeherstel en versterking en dat informatie ook via andere kanalen – bijvoorbeeld online of een persoonlijk aanspreekpunt voor kinderen en jongeren – toegankelijk is. Gezien de grote impact van verhuizingen, moeten met name kinderen en jongeren die gaan verhuizen actief geïnformeerd worden. Om kinderen goed te kunnen informeren, is het noodzakelijk om bij kinderen zelf na te gaan of de geboden informatie tegemoetkomt aan hun behoeften, Daarnaast is het van belang dat ouders handvatten aangeboden krijgen om met dit onderwerp over hun kinderen te praten. Dit is een gedeelde verantwoordelijkheid van de NCG, decentrale overheden en scholen.

[44] De Kinderombudsman, *Als je het ons vraagt. De Kinderombudsman op Kinderrechtentour*, 13 december 2016.

3. **Verbeter de signalering van aardbevingsgerelateerde problemen**
   De Kinderombudsman signaleert dat een eenduidige visie op signalering ontbreekt en beveelt daarom aan dat scholen en hulpverlenende instanties deze gezamenlijk ontwikkelen. De bevinding uit dit onderzoek dat kinderen en jongeren hun zorgen over aardbevingen niet snel delen, dient hierin te worden meegenomen. Betere signalering kan leiden tot meer hulpvragen. Wanneer voorzien wordt dat de huidige capaciteit en budgetten hiervoor ontoereikend zijn, beveelt de Kinderombudsman aan dat gemeenten, hulpverlenende instanties en de Rijksoverheid hierover met elkaar in gesprek gaan.

4. **Beperk zoveel mogelijk de onzekerheid en overlast door verhuizingen**
   Kinderen en jongeren zijn, naast goede informatievoorziening, ook gebaat bij continuïteit. De verplichting om te verhuizen is ingrijpend. Voorzie in een tijdelijke woning die zoveel mogelijk continuïteit mogelijk maakt: in dezelfde regio en in de buurt van dezelfde school, en liefst van vergelijkbare kwaliteit. Dit geldt zowel voor verhuizingen die in het kader van versterking noodzakelijk zijn als voor verhuizingen in verband met schadeherstel. In het bijzonder de NCG, maar ook alle andere partijen die bij deze verhuizingen betrokken zijn (NAM, gemeenten) dienen dit te garanderen.

   De Kinderombudsman merkt verder op dat het steeds aanpassen van de plannen en het tijdspad rondom de verhuizingen, veel onrust bij kinderen en jongeren veroorzaakt. Professionals die nu al als aanspreekpunt voor gezinnen over de verhuizing fungeren, zouden ook specifiek met kinderen en jongeren moeten spreken.

5. **Vervolgonderzoek voor een breder beeld**
   Het huidige onderzoek is te klein van opzet om de groep kinderen en jongeren die problemen ervaren volledig in beeld te brengen. Hierdoor is nog onduidelijk in welke mate problemen bij kinderen en jongeren voorkomen. Ook de langetermijneffecten van de aardbevingsproblematiek op de ontwikkeling van kinderen en jongeren is nog onbekend. Aandacht in vervolgonderzoek vanuit medisch, pedagogisch en sociologisch perspectief is hiervoor noodzakelijk.

   Daarnaast wijst dit onderzoek op een doelgroep van kwetsbare kinderen en jongeren die mogelijk meer problemen ervaren dan anderen. Nader onderzoek kan deze groep beter in kaart brengen.

   Aanvullend onderzoek kan bijdragen aan het gerichter inzetten van signalering, preventie en hulpverlening. De Kinderombudsman verwelkomt het idee om in alle lopende onderzoeksprogramma's, waaronder de programma's in opdracht van de NCG, aandacht te besteden aan kinderen en jongeren. Hierbij is van expliciet belang dat voldoende specifieke expertise en capaciteit worden vrijgemaakt. Ook de data die met LifeLines zijn verzameld bieden mogelijk waardevolle informatie.

6. **Pak eerdere aanbevelingen Nationale ombudsman aan het kabinet voortvarend op.**
De problemen van kinderen en jongeren zijn veelal te herleiden tot de aardbevingen zelf en de wijze waarop schadeherstel en versterking worden opgepakt. Kinderen en jongeren ervaren vaak dezelfde frustratie en onvrede als volwassenen en de druk die op gezinnen staat, kan de beschikbaarheid en opvoedkwaliteiten van ouders verminderen. Het IVRK verlangt dat de overheid ouders in staat stelt hun kind zo goed mogelijk op te voeden en hierin ondersteuning biedt wanneer dit nodig is (art. 5 en 18 IVRK). De Kinderombudsman is dan ook van mening dat de overheid een taak heeft in het verlichten van de druk op gezinnen. De conclusies zouden daarom extra reden moeten vormen om de eerdere aanbevelingen van de Nationale ombudsman aan het toekomstige kabinet uit de gezamenlijke oproep met de Kinderombudsman voortvarend op te pakken.

Voor ouders: Praten over aardbevingen

Ouders kunnen het lastig vinden om met hun kinderen over de aardbevingen, schadeherstel en versterking te spreken, omdat ze bang zijn dat dit tot angst en onrust leidt. Ze willen hun kinderen niet belasten. Uit onderzoek weten we dat kennis meestal juist niet leidt tot angst. Gebrek aan kennis kan ervoor zorgen dat kinderen en jongeren hun eigen waarheid gaan creëren. Bovendien blijkt uit de resultaten van dit onderzoek dat kinderen en jongeren vaak heel goed meekrijgen dat hun ouders zich zorgen maken.

Het is belangrijk om kinderen en jongeren de kans te geven om vragen te stellen en over hun angsten, ideeën en zorgen te praten. Het is niet erg als ze angstig zijn; dat is een normale reactie op een bedreigende situatie. Het helpt als kinderen en jongeren begrijpen wat er aan de hand is en hier open over kunnen praten op een moment dat zij prettig vinden. Ook willen kinderen en jongeren graag betrokken worden bij veranderingen waar zij direct mee te maken krijgen, zoals een aanstaande verhuizing of verbouwing aan het huis.

BIJLAGE 1. WIE DOET WAT IN HET AARDBEVINGSGEBIED

Inmiddels houdt een groot aantal organisaties zich bezig met problemen die als gevolg van de gaswinning ontstaan zijn. Het gaat zowel om organisaties die al een formele rol in het gebied hadden als om organisaties die specifiek voor de aardbevingsproblematiek zijn opgericht. Dit hoofdstuk beschrijft allereerst welke partijen betrokken zijn bij de gaswinning in Groningen. Vervolgens worden de belangrijkste partijen en procedures waar gezinnen met kinderen in verschillende situaties mee te maken kunnen krijgen beschreven en wordt een overzicht gegeven van belangenorganisaties die in het gebied actief zijn.

B1.1 Organisaties die betrokken zijn bij de gaswinning

De winning en verkoop van Nederlands aardgas is in handen van het zogenaamde **gasgebouw**: de publiek-private samenwerking tussen de Staat en een klein aantal private partijen. Het Groningen-gasveld wordt geëxploiteerd door de Nederlandse Aardolie Maatschappij (**NAM**) - een samenwerkingsverband van oliemaatschappijen **Shell** en **ExxonMobil**. Dit doet de NAM in opdracht van de **Maatschap Groningen**, waarin de NAM (60% eigendom) en staatsonderneming Energie Beheer Nederland B.V. (**EBN**, 40% eigendom) zitting hebben. Het **ministerie van Economische Zaken (EZ)** is de enige aandeelhouder van EBN.

De Maatschap Groningen neemt belangrijke beslissingen over onder andere de hoogte van de gaswinning. Dit doet de Maatschap in overleg met **GasTerra**, de onderneming die het gas opkoopt bij de Maatschap en vervolgens doorverkoopt aan de markt. Gasterra is eigendom van de Nederlandse staat en EBN (50%) en Shell en ExxonMobil (beide 30%). Het **Staatstoezicht op de Mijnen (SodM)**, ziet toe op de naleving van wet- en regelgeving bij de gaswinning. Deze toezichthouder valt onder het ministerie van EZ en heeft naast zijn toezichthoudende rol de taak om de minister te adviseren.

Hoe wordt het productieniveau bepaald?
Bij het vaststellen van het productieniveau zijn veel partijen betrokken. Uiteindelijk bepaalt de minister van EZ het maximale productieniveau en het College van beheer van de Maatschap Groningen het daadwerkelijke productieniveau.

Figuur B.1 laat zien op welke wijze wordt bepaald hoeveel gas zal worden gewonnen. Om een gasveld te mogen exploiteren, moet een bedrijf over een door de minister van EZ goedgekeurd winningsplan beschikken.[45] De NAM heeft het laatste winningsplan voor het Groningen gasveld op 1 april 2016 ingediend.[46] Hierin staan onder meer de voorgenomen omvang van de productie, de werkwijze, de verwachte invloed op bodemdaling en aardbevingen en de maatregelen die de NAM wil nemen om negatieve

[45] Op grond van art. 34, lid 1 Mijnbouwwet (Mbw).
[46] Het winningsplan en de bijbehorende documenten zijn te vinden op de website van de NAM: https://www.nam.nl/algemeen/mediatheek-en-downloads/winningsplan-2016.html.

effecten te verminderen of compenseren.[47] De minister van EZ betrekt adviezen van verschillende **adviesorganen** en **decentrale overheden** bij zijn beoordeling van het winningsplan.[48] In 2016 konden **burgers en organisaties** daarnaast voor het eerst zienswijzen indienen over het ontwerpinstemmingsbesluit, vooruitlopend op de wetswijziging van de Mijnbouwwet (Mbw) die dit vanaf januari 2017 verplicht zou stellen.[49]

In het definitieve instemmingsbesluit van september 2016 stelde de minister van EZ het maximale jaarlijkse productieniveau voor de vijf daaropvolgende jaren vast op 24 miljard kuub. Tijdens duidelijk koudere jaren dan gemiddeld mag maximaal 30 miljard kuub gas gewonnen worden. "Het is een productieniveau," zo schrijft de minister in het instemmingsbesluit, "waarbij naar verwachting het aantal aardbevingen de komende vijf jaar niet hoger zal zijn dan het huidige niveau (peildatum 2015) (...) "Een niveau van 24 miljard Nm^3 per jaar is volgens GTS voldoende om in een gemiddeld jaar op vlakke wijze in de behoefte van laag calorisch gas te voorzien."[50] In april 2017 besloot minister Kamp op advies van het SoDM het gaswinningsplafond voor de volgende winter met 10% te verlagen tot 21,6 miljard kuub.[51] Aanleiding vormde de toename van het aantal aardbevingen rond Loppersum. Voor veel Groningers is dit productieniveau nog veel te hoog.

GasTerra maakt als enige afnemer van het Groninger gas een inschatting van de benodigde hoeveelheid aardgas, waarna het College van Beheer van de Maatschap Groningen de definitieve omvang van de productie vaststelt. In de praktijk gaat het om één beslissing, aangezien het College van Gedelegeerde Commissarissen van GasTerra uit dezelfde personen bestaat als College van Beheer van de Maatschap Groningen: de president-directeur van Shell Nederland, de president-directeur van ExxonMobil Benelux en twee vertegenwoordigers van EBN.[52] In de afgelopen jaren lag het productieniveau hoger dan het huidige productieplafond van 24 miljard kuub, dus de verwachting is dat de daadwerkelijke productie de komende jaren rond dit niveau zal liggen.

---

[47] Het volume van gas wordt uitgedrukt in de eenheid normaal kubieke meter of Nm^3. Het door de NAM voorgestelde productieplafond in het winningsplan was 27 tot 33 miljard kuub. Bij dat productieniveau zouden leveringszekerheid en de veiligheid van bewoners in voldoende mate worden gewaarborgd.

[48] De adviesorganen die worden betrokken zijn het Staatstoezicht op de Mijnen (SoDM), de Technische commissie bodembeweging (Tcbb) en de Mijnraad. Voor meer informatie, zie https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gaswinning-in-groningen/winningsplan-hoe-gas-winnen-en-invloed-op-de-omgeving.

[49] Burgers en organisaties kunnen door een zienswijze in te dienen hun bezwaren over een ontwerpbesluit kenbaar maken. De overheid betrekt de zienswijzen bij haar besluitvorming, maar hoeft het ontwerpbesluit niet aan te passen of op alle zienswijzen afzonderlijk te reageren. Als burgers of organisaties een zienswijze hebben ingediend én zelf belanghebbende zijn – dat wil zeggen, het besluit beïnvloed hun eigen situatie negatief – kunnen ze tegen het besluit in beroep gaan bij de bestuursrechter.

[50] Minister van Economische Zaken. *Instemmingsbesluit winningsplan Groningenveld*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken. 30 september 2016.

[51] Tweede Kamer (2017). *Kort verslag debat 20 april 2017: Groningen: minder gaswinning, betere schadeafhandeling*. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verslagen/kamer_in_het_kort/groningen-minder-gaswinning-betere.

[52] Zie voor een handig overzicht van de besluitvormingsstructuur rondom de gaswinning de infographic van de Onderzoeksraad voor de Veiligheid: https://www.onderzoeksraad.nl/nl/gaswinning-infographic.

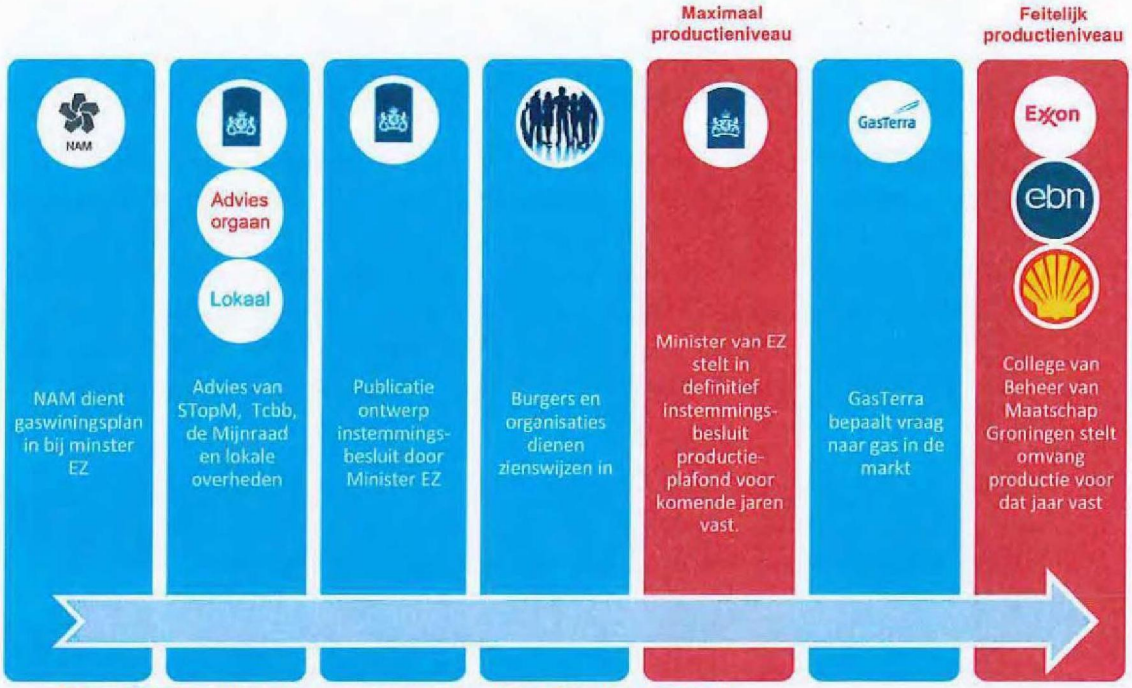

Figuur B.1 Besluitvorming over productieomvang Groninger gasveld

B1.2 Organisaties en procedures waarmee gezinnen te maken kunnen krijgen

Als er schade is aan het huis

Een groot aantal huizen in het aardbevingsgebied heeft schade. Sinds 2012 zijn circa 80.000 schademeldingen ingediend.[53] Als exploitant van het Groningengasveld is NAM aansprakelijk voor de schade die als gevolg van de aardbevingen ontstaat. In het verleden werden schademeldingen door NAM zelf onderzocht. Veel bewoners konden moeilijk verkroppen dat de organisatie die verantwoordelijk was voor compensatie van de schade ook verantwoordelijk was voor het beoordelen van die schade. Sinds eind 2015 worden de inspecties, in opdracht van de NAM, uitgevoerd door het voor dit doeleinde opgerichte **Centrum Veilig Wonen (CVW)**, met het doel NAM meer op afstand te zetten.

Als een woningeigenaar schade heeft en vermoedt dat dit door aardbevingen komt, kan hij of zij de schade melden op de website van CWV. Vervolgens komen inspecteurs van CWV de schade inspecteren. Zo'n inspectie duurt een aantal uur; soms zijn er meerdere inspecties nodig. Sinds juli 2017 bekijken de inspecteurs niet alleen de gemelde schade, maar controleren zij het hele huis op schades. Het verslag moet nu ook door de schademelder worden goedgekeurd. Als er na de inspectie opnieuw schade ontstaat, begint het hele proces van voor af aan. Mensen kunnen dus gelijktijdig meerdere dossiers hebben lopen.

[53] NAM (z.j.) Schade door aardbevingen in Groningen. Geraadpleegd van https://www.nam.nl/veiligheid-milieu-en-schade/schade-en-overlast/schade-door-aardbevingen-in-groningen.

Huurders kunnen schade niet direct melden bij CVW, maar moeten dit doen bij hun **woningcorporatie** of huisbaas. Een woningcorporatie meldt de schade eventueel bij CVW. In het oude proces deed de woningcorporatie ook wel zelf een inspectie.

In het verleden besloot CVW of er sprake was van aardbevingsschade en hoeveel er zou worden uitgekeerd. Deze zomer is echter besloten om ook CVW meer op afstand te zetten. Schades die na 31 maart 2017 gemeld zijn, worden nog wel opgenomen door een inspecteur van CVW, maar beoordeeld door medewerkers van het nog op te richten **Instituut Mijnbouwschade**. Er zal voor deze schades een nieuw schadeprotocol gelden, dat momenteel door de NCG en verschillende overheden en maatschappelijke partijen wordt ontwikkeld.[54] Wanneer het Instituut Mijnbouwschade van start gaat is nog niet bekend.

Mensen die aan de randen van het aardbevingsgebied wonen, komen tot dusver meestal niet in aanmerking voor vergoeding van de schade aan hun huis. De kans dat hun schade door aardbevingen veroorzaakt is, zou daarvoor te klein zijn.[55]

In april 2017 heeft de NAM aan veel huishoudens met schade die niet als aardbevingsschade erkend was eenmalig "als tegemoetkoming en om te komen tot een schone lei" een voucher van €1500,- aangeboden.[56] Met deze voucher konden zij aannemers betalen om de schade te herstellen. Huishoudens die zowel erkende aardbevingsschade als andere schade hadden, kregen voor de schade die als niet-aardbevingsgerelateerd was beoordeeld een voucher met een waarde tussen €1500,- en €5000,- euro. Acceptatie van de voucher betekende dat bewoners automatisch akkoord gingen en af moesten zien van een second opinion, contra-expertise of juridische procedures. Veel bewoners hadden kritiek op deze werkwijze, met name omdat de bedenktijd voor mensen met eenzijdig gesloten dossiers slechts acht weken was.[57]

---

[54] Het gaat om twaalf gemeenten in het aardbevingsgebied, provincie Groningen, het Rijk, Groninger Bodem Beweging en Gasberaad. Meer informatie is op de website van de NCG te vinden: https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/themas/s/schadeopname.

[55] Centrum Veilig Wonen. *Veel gestelde vragen: buitengebied*. Geraadpleegd van https://www.centrumveiligwonen.nl/veelgestelde-vragen .

[56] Centrum Veilig Wonen. *Schone lei*. Geraadpleegd van https://www.centrumveiligwonen.nl/schone-lei.

[57] Dagblad van het Noorden. *'Schone lei' NAM valt helemaal verkeerd*. Geraadpleegd van http://www.dvhn.nl/groningen/%E2%80%98Schone-lei%E2%80%99-NAM-valt-helemaal-verkeerd-22297131.html. Overige woningeigenaren hebben 12 maanden bedenktijd.

Als een huis mogelijk versterkt moet worden

In de komende jaren wordt een grootschalig versterkingsprogramma uitgevoerd om bestaande bouw aardbevingsbestendig te maken. Uiteindelijk moeten alle woningen in het aardbevingsgebied zodanig bouwkundig versterkt zijn, dat zij ook bij een zwaardere aardbeving lang genoeg overeind blijven staan om bewoners de gelegenheid te geven ongedeerd het huis te verlaten. De NCG heeft de regie over de versterking. Medewerkers van CVW inspecteren woningen om te beoordelen of deze versterkt moeten worden. Zij hanteren hierbij de voorlopige **Nederlandse Praktijk Richtlijn (NPR)** voor aardbevingsbestendig bouwen. Er zijn twee soorten inspecties. Een deel van de woningen wordt uitgebreid geïnspecteerd, waarna bij andere woningen van hetzelfde type een eenvoudige validatie-inspectie wordt uitgevoerd. De uitgebreide inspectie duurt twee dagen; de validatie-inspectie kan binnen een uur worden afgerond. De NCG heeft in verschillende gemeenten **versterkingspunten** ingericht waar bewoners terecht kunnen met vragen; ook krijgen alle gezinnen een eigen **bewonersbegeleider** als contactpersoon toegewezen. Er zijn geen bewonersbegeleiders die zich specifiek op kinderen richten.

Veel gezinnen kunnen tijdens de versterkingswerkzaamheden niet thuis blijven wonen. Zij worden tijdelijk elders ondergebracht of kunnen zelf op kosten van de NCG vervangende huisvesting regelen. Zo zijn in Appingedam zogenaamde twintig logeerwoningen gebouwd. Hierin zullen tijdens de stapsgewijze versterking verschillende gezinnen tijdelijk wonen.

Hoewel de NCG nadrukkelijk zegt de versterkingsoperatie zoveel mogelijk in overleg met bewoners te willen vormgeven, is meewerken geen volledig vrijwillige keuze. Gezinnen moeten meewerken als de conclusie van een inspectie is dat er een acuut onveilige situatie is ontstaan of als de verhuurder van een huurwoning besluit dat versterking nodig is.

Als de school versterkt moet worden

De verwachting is dat alle **scholen** in het aardbevingsgebied uiteindelijk versterkt zullen moeten worden. Omdat de regio ook te maken heeft met krimp, zal het versterkingsprogramma gebruikt worden om hierop in te kunnen spelen. Van de 101 scholen in het aardbevingsgebied, worden er 41 bouwkundig versterkt en zullen de overige gebouwen niet langer gebruikt worden als school. Er zullen daarnaast 29 nieuwe scholen gebouwd worden.[58] Het informeren van ouders en kinderen is een taak van **schoolbesturen** en **gemeenten**.

Als mensen hulp nodig hebben bij procedures

Zeker voor mensen met meervoudige schade bestaat het risico dat zij door de bomen het bos niet meer zien. Zij kunnen hulp zoeken bij **Stut en Steun** met allerhande vragen over schadeherstel en versterking.[59] De medewerkers van het steunpunt beantwoorden

[58] Zie voor meer informatie de themapagina over dit onderwerp van de NCG: https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/themas/v/versterken-scholen.
[59] Zie voor meer informatie de website van Stut en Steun: https://www.stutensteun.nl/.

vragen, begeleiden bewoners bij procedures en kunnen mensen doorverwijzen. Stut en Steun wordt betaald door het ministerie van EZ, maar hoeft geen inhoudelijke verantwoording aan EZ af te leggen.

Als partijen het niet eens zijn

Als woningeigenaren het niet eens zijn met het oordeel over de oorzaak van de schade of de hoogte van het schadebedrag, dan kunnen zij op kosten van de NAM een **contra-expert** inschakelen. Er zijn verschillende bedrijven die contra-expertise aanbieden. Het rapport van de contra-expert wordt meegenomen in een gewijzigd aanbod van CVW. Als dit niet tot een bevredigend resultaat leidt, kunnen bewoners zich sinds mei 2016 wenden tot de **Arbiter Bodembeweging**. Dit is een geschillencommissie die is ingesteld door de NCG en bestaat uit oud-rechters. De NAM en CVW verbinden zich in principe aan de uitspraak van de arbiters; woningeigenaren kunnen als zij het niet met het oordeel eens zijn naar de **rechter** gaan. In complexe gevallen zijn ook casemanagers van de NCG betrokken, die vóór de zaak aan de Arbiter Bodembeweging wordt voorgelegd een bemiddeling kunnen opstarten.

Als mensen andere klachten hebben

Als woningeigenaren klachten hebben over de schadeafhandeling of versterking, kunnen zij deze sinds 1 april 2013 voorleggen aan de **Onafhankelijke Raadsman**. De Raadsman probeert klachten vanuit een bemiddelende rol op te lossen en kan aanbevelingen doen aan de organisaties die bij schadeafhandeling en versterking betrokken zijn. Ook brengt hij elk half jaar een rapportage uit waarin hij algemene trends signaleert en algemene aanbevelingen doet.[60] De Raadsman behandelt zowel procedurele klachten (over bijvoorbeeld de communicatie of afhandelingstermijnen) als inhoudelijke klachten (bijvoorbeeld over het schadebedrag of de herstelmethodiek).

Als kinderen hulp nodig hebben

Als kinderen door de aardbevingen of de gevolgen daarvan fysieke of psychische klachten ontwikkelen, kunnen gezinnen hulp of zorg inschakelen via de **huisarts** of het **wijkteam.** Soms zien de ouders niet dat een kind een probleem heeft, maar wordt dit wel op **school**, door jeugdartsen of jeugdverpleegkundigen van de **GGD** of bijvoorbeeld een **sportvereniging** opgemerkt. Daarvoor is het wel noodzakelijk dat deze partijen weten op welke signalen zij moeten letten.

Als er grote problemen ontstaan

Bewoners die vanwege medische en financiële redenen extra hulp nodig hebben bovenop bestaande compensatieregelingen kunnen door de burgemeester van hun woonplaats, de Onafhankelijke Raadsman en de Nationaal Coördinator Groningen worden aangemeld bij de **Commissie Bijzondere Situaties**.[61] Deze commissie heeft een vangnetfunctie voor mensen bij wie de nood echt hoog is. De toelatingscriteria zijn streng; er moet sprake zijn van aardbevingsschade, financiële problematiek én medische,

---

[60] Alle rapportages van de Onafhankelijke Raadsman zijn op zijn website te vinden: http://www.onafhankelijkeraadsman.nl/rapporten/.

[61] Zie voor meer informatie de website van de Commissie Bijzondere Situaties: https://www.vangnetbijzonderesituaties.nl/.

psychische of sociale problematiek. Er zijn geen beleidsregels op basis waarvan de commissie moet handelen. In elke zaak wordt maatwerk geleverd, juist omdat het een laatste vangnet is. De commissie kan bijvoorbeeld een huis laten opkopen, een financiële bijdrage betalen, tijdelijk vervangende woonruimte regelen of (financiële) coaching regelen.

B1.3. Belangenorganisaties

Er zijn veel verschillende organisaties die de belangen van Groningers in het aardbevingsgebied behartigen. Hier worden er twee genoemd. Het **Groninger Gasberaad** vertegenwoordigt verschillende maatschappelijke organisaties in het aardbevingsgebied.[62] De **Groninger Bodem Beweging** is in 2009 door inwoners van het aardbevingsgebied opgericht om op te komen voor de belangen van leden die door de aardbevingen schade ondervinden en richt zich de laatste jaren ook nadrukkelijk op veiligheid van inwoners van Groningen.[63] Het Groninger Gasberaad en de Groninger Bodem Beweging nemen deel aan de maatschappelijke stuurgroep die de NCG adviseert over te nemen maatregelen rondom schadeherstel en versterking.

[62] Zie voor meer informatie de website van het Groninger Gasberaad: http://gasberaad.nl.
[63] Zie voor meer informatie de website van de Groninger Bodem Beweging: http://www.groninger-bodem-beweging.nl/.

BIJLAGE 2. OPROEP NATIONALE OMBUDSMAN EN KINDEROMBUDSMAN AAN HET NIEUWE KABINET OVER GRONINGEN

Deze oproep inclusief achtergronddocument is hier te vinden.

Aan het nieuwe Kabinet:
Een fundament met scheuren. Stop met bouwen op wantrouwen en neem Groningers serieus!

"We zitten hier niet te wachten op sprookjes ", Er zit een gepantserd plafond tussen noodkreten van ons Groningers en waar deze bij de overheid terechtkomen", "Er zat een ziel in mijn huis", de inwoners van het Groninger aardgasgebied zijn boos, teleurgesteld en voelen zich door de overheid in de kou gezet. Zij beseffen heel goed de omvang en complexiteit van de aardgaswinning en de gevolgen daarvan. Maar het fundament van vertrouwen tussen burgers en overheid vertoont inmiddels grote scheuren. Terwijl er de komende jaren nog heel veel moet gebeuren (zoals versterking van de huizen en voorbereiding op mogelijk nieuwe aardbevingen). Vertrouwen is het cement van elke relatie en daarom een noodzakelijke voorwaarde om samen te werken aan de toekomst in het gaswinningsgebied. De Kinderombudsman en Nationale ombudsman maken zich dan ook grote zorgen. De gesprekken die wij de afgelopen weken met inwoners van het Groninger aardgasgebied voerden, laten een diepe indruk achter. Groningen heeft Nederland nodig, inwoners van het Groninger aardgasgebied vragen zich af of Nederland voor hen nog wel een veilig thuis is.

De gevolgen van de aardbevingen hebben een grote impact op het dagelijks leven. Mensen ervaren de regie over hun eigen leven kwijt te zijn. Ze hebben geen grip meer op de veiligheid in hun eigen huis, dorp en het gebied waarin ze wonen; kunnen niet voor een andere baan kiezen omdat hun huis onverkoopbaar blijkt of maken zich zorgen over de veiligheid van hun kinderen. Mensen geven aan dat zij zich aan de kant voelen staan, als het gaat om het afhandelen van de schade aan hun huis en de manier waarop daarmee wordt omgegaan: "Het gaat in een tempo van een slak die achteruit loopt"; "Er is geen ruimte voor maatwerk".

Veel Groningers hebben het vertrouwen in de overheid verloren. De overheid is er voor de burger. En niet andersom. Burgers rekenen op een betrouwbare overheid. Zodra de overheid de burger uit het zicht dreigt te verliezen en mensen in de verdrukking komen, dan spreekt de Nationale ombudsman de overheid hier op aan.

We staan aan het begin van nieuwe kansen. Nieuwe kansen, met een nieuw aan te treden kabinet. We moeten leren van voorgaande jaren en daar lessen uit trekken. Groningers verdienen een volmondig "Ja, wij staan dichtbij u" en een haarscherpe, concrete blik op de toekomst. De Groningers in het aardgasgebied willen dat u voor hen voelbaar en concreet maakt naar welke toekomst zij kunnen uitkijken.

Zonder fundament van vertrouwen is er geen basis voor een constructieve, toekomstgerichte relatie; waarin mensen er op kunnen rekenen dat afspraken worden nagekomen en zij elkaar in woord en daad oprecht in de ogen kijken. Er is een onwerkbare situatie ontstaan, terwijl er de komende jaren nog heel veel moet gebeuren.

Daarom acht ik concreet het volgende noodzakelijk:

1. **Herstel van vertrouwen**
   Wees betrouwbaar in gedrag en woorden. Erken oprecht en met compassie dat wat er in Groningen is gebeurd, gebeurt en nog gaat gebeuren. Bied ruimte voor emoties, luister naar de verhalen en neem de bewoners serieus. Wees niet de laatste die luistert!
2. **Verantwoordelijkheid bij de Rijksoverheid**
   Geef concreet invulling aan de zorgplicht van de rijksoverheid voor de inwoners van Groningen, die geconfronteerd worden met de lasten van de gaswinning en aardbevingsproblematiek.
   Neem actief de verantwoordelijkheid voor de gevolgen van de gaswinning en pak de rol aanspreekpunt te zijn voor Groningers op. En neem de schadevergoedingen en het schadeherstel zelf ter hand.
3. **Veiligheid inwoners voorop**
   Stel de veiligheid van de inwoners voorop. Zet in op en vaart achter versterking van huizen en ga na op welke manier de gaswinning substantieel kan worden verminderd. Alleen op die manier laat de overheid zien de zorgen van bewoners van Groningen over hun veiligheid serieus te nemen en de veiligheid van inwoners bij komende aardbevingen zoveel mogelijk te garanderen.
4. **Ruimhartige schadevergoeding en herstel**
   Maak een gemakkelijke, coulante en onafhankelijke procedure om schade van inwoners te vergoeden of herstellen. Daarbij is het van belang dat er één procedure is om te voorkomen dat inwoners de weg kwijt raken of van het kastje naar de muur worden gestuurd.
   Beoordeel de schadegevallen vanuit een menselijk en ruimhartig uitgangspunt, heb aandacht voor het gegeven dat een huis voor de bewoner meer waarde heeft dan alleen het financiële aspect en ga uit van vertrouwen in de betrokkene.
5. **Transparantie**
   Wees transparant over de risico's en de gemaakte keuzes om de schijn van willekeur te voorkomen. Verstrek duidelijke informatie over procedures, activiteiten, verbanden tussen diverse betrokken instanties en overlegvormen. Maak vooraf duidelijk op welke manier burgers eventueel in bezwaar of beroep kunnen gaan tegen een besluit of op welke wijze zij een klacht in kunnen dienen.

6. Maatwerk

Verbeter de mogelijkheden voor inspraak en participatie sterk. Inwoners dienen in belangrijke mate inspraak te hebben bij de keuzes die rond de versterking of het herstel van hun woning gemaakt worden.
Breng de zorgplicht in de praktijk en bied inwoners die hun woning niet kunnen verkopen wegens de verstoorde woningmarkt de helpende hand.

Zorgen van De Kinderombudsman

Ongeveer 30.000 kinderen en jongeren wonen in het aardbevingsgebied. Voor deze kinderen is nog maar weinig aandacht geweest. Onderzoeken en acties van de betrokken partijen richten zich vooralsnog op de gevolgen voor volwassenen. De situatie van kinderen is niet onderzocht. De Kinderombudsman heeft verschillende signalen ontvangen dat de gevolgen van de gaswinning ook een schadelijke invloed hebben op de ontwikkeling van kinderen.

Vanwege deze zorgen heeft De Kinderombudsman vorige week een onderzoek geopend naar de gevolgen van de aardbevingen voor kinderen.

De Kinderombudsman ziet er op toe dat in Nederland de rechten van het kind worden nageleefd. In de uitvoering van deze taak geeft hij gevraagd en ongevraagd advies aan de overheid en private organisaties. De Kinderombudsman roept daarom het nieuwe kabinet op om bij de aanpak van de gaswinningsproblematiek het Kinderrechtenverdrag na te leven. Het belang van het kind (art. 3 IVRK), het recht op leven en ontwikkeling (art.6 IVRK) en het recht om gehoord te worden (art. 12 IVRK)) zijn daarbij van bijzonder belang.

Den Haag, 5 april 2017

Met vriendelijke groet,
de Nationale ombudsman,

5.1.2e

Heinier van Zutphen

Met vriendelijke groet, 5.1.2e

5.1.2e

Margrite Kalverboer
de Kinderombudsvrouw

BIJLAGE 3. TOPICLIJST INTERVIEWS KINDEREN

1. Algemeen/feitelijke informatie		
Vraag	**Suggesties**	**Antwoord**
Waar wonen jullie?		
Waar gaan jullie naar school? Is er iemand die in een noodgebouw naar school gaat?		
Hebben jullie wel eens een aardbeving meegemaakt?		
Hebben jullie schade aan jullie huis?		
Is er iemand van jullie die tijdelijk zijn huis uit moet?		
Is er bij jullie huis iets versterkt? Zijn er schade-experts en/of bouwvakkers in huis geweest?		
Zijn jullie ouders in gesprek (geweest) met de NAM over schade?		

2. Last/problemen die kinderen ervaren		
Vraag	**Suggesties**	**Antwoord**
Hebben jullie wel eens last van de aarbevingen?	- Gedragsproblemen - Angst - Neerslachtigheid - Somatische klachten - Slecht slapen - Slecht presteren op school	
Is dat nu anders dan vroeger? Heb je er nu meer last van of minder?	- Aantallen - Ernst	

3. Oorzaken, risicofactoren en beschermende factoren		
Vraag	**Suggesties**	
Als je wel eens last hebt, waar komt dat dan vooral door?	- Angst voor aardbevingen - Schade hebben aan huis/ernst schade - Moeten verhuizen, ergens anders moeten slapen - Stress bij ouders - Gedoe bij afwikkeling - Gevoelens van onrechtvaardigheid - Onveiligheid schoolgebouw	
Sommige mensen menen dat aardbevingen vooral voor problemen zorgen als er toch al zorgen waren thuis. Bijvoorbeeld omdat er weinig geld is, of omdat iemand ziek is. Hoe denken jullie hierover?		
Kennen jullie andere kinderen die last hebben van de aardbevingen?		
Hebben jullie een idee waarom sommige kinderen wel last hebben van aardbevingen, en anderen niet?		

4. Praten over aardbevingen		
Praten jullie thuis wel eens over de aardbevingen zelf, de gevolgen van aardbevingen en de gevoelens die jullie daardoor hebben?	- Wat je moet doen	
Praten jullie op school wel eens over de aardbevingen zelf, de gevolgen van aardbevingen en de gevoelens die jullie daardoor hebben?		
Zouden jullie er meer of minder over willen praten?	-	

5. Maatregelen		
Vraag	**Suggesties**	**Antwoord**
Welke maatregelen zouden kinderen helpen om zich veiliger en prettiger te voelen – in verband met de aardbevingen?	- Het winnen van veel minder gas - Het stopzetten van de gaswinning - Versterking van huizen en scholen - Krijgen van informatie - Keuren van huis op veiligheid - Onafhankelijk onderzoek - Aanbieden laagdrempelige psychische hulp - Zelf maatregelen nemen in huis (kasten vastzetten, ergens anders slapen)	
Welke maatregelen zouden andere mensen helpen om zich veiliger en prettiger te voelen – in verband met de aardbevingen?	- Het winnen van veel minder gas - Het stopzetten van de gaswinning - Versterking van huizen en scholen - Krijgen van informatie	

	- Keuren van huis op veiligheid - Onafhankelijk onderzoek - Aanbieden laagdrempelige psychische hulp - Zelf maatregelen nemen in huis (kasten vastzetten, ergens anders slapen) - Standaard screening - Meer bespreken op school - Training van professionals om problemen te signaleren	

6. Overig		
Hoe vinden jullie het om in deze regio te wonen?	-	
Zijn er andere dingen (los van de aardbevingen) die in de regio moeten veranderen?	-	
Wat moeten mensen in de rest van Nederland weten over aardbevingen?	-	

BIJLAGE 4. VRAGENLIJST

Wat fijn dat je onze vragenlijst wil invullen!

We willen je graag eerst een paar vragen stellen over jezelf. Daarna zullen we iets vragen over je leven, wat er goed gaat en wat er beter kan. Aan het einde van de vragenlijst vragen we wat jij zou willen veranderen voor kinderen in Nederland. Ook kun je hier nog iets vertellen over hoe jij de aardbevingen hebt beleefd.

Wie ben jij en hoe is jouw situatie?

1. Ik ben een:
☐ Jongen
☐ Meisje
☐ Anders

2. Hoe oud ben je?
...

3. Ga je naar school?
☐ Ja, ik ga naar de basisschool
☐ Ja, ik ga naar de middelbare school of het mbo
☐ Nee, ik werk
☐ Nee, ik ga niet naar school en heb geen werk
☐ Anders, namelijk ...

[Als bij de vorige vraag 'Ja, ik ga naar de basisschool' is ingevuld, verschijnt vraag 4a. Als 'Ja, ik ga naar de middelbare school of het mbo' is ingevuld, verschijnt vraag 4b]

4a. In welke groep zit je?
☐ Groep 6
☐ Groep 7
☐ Groep 8

4b. Welk type school volg je?
☐ Praktijkonderwijs
☐ Vmbo basis of vmbo kader
☐ Vmbo gl of vmbo tl
☐ Mbo-1 of mbo-2
☐ Mbo-3 of mbo-4
☐ Havo
☐ Vwo
☐ Anders, namelijk ...

5. Waar woon je?

☐ Bij mijn beide ouders
☐ Bij mijn vader
☐ Bij mijn moeder
☐ Wisselend bij mijn moeder en vader
☐ Bij mijn pleeggezin
☐ In een instelling
☐ In een asielzoekerscentrum (azc) of gezinslocatie
☐ Anders, namelijk …

6. Wat is je postcode?

…

7. Heb je door de aardbevingen schade aan je huis?

☐ Nee
☐ Ja, 1 keer
☐ Ja, meerdere keren
☐ Weet ik niet

8. Geldt één van de punten hieronder voor jou? Vink die dan aan. Je mag meerdere hokjes aanvinken.

☐ We hebben thuis weinig geld
☐ Er zijn thuis problemen
☐ Ik krijg jeugdhulp
☐ Mijn ouders zijn gescheiden. Ze kunnen ook niet meer normaal met elkaar omgaan
☐ Ik ga naar een school voor speciaal onderwijs
☐ Ik kom uit een ander land en ben naar Nederland gevlucht

We willen je graag iets vragen over jouw recht op een goed leven en een goede ontwikkeling. Als kind moet je een fijn leven kunnen hebben en goed kunnen opgroeien. Daarvoor zijn een heleboel dingen nodig.

Hieronder lees je wat er allemaal nodig is om fijn, veilig en gezond op te kunnen groeien. Kun je aankruisen wat er goed gaat en wat er minder goed gaat in jouw leven?

Je kan bij elke vraag uitleggen waarom je dit vindt, maar dat hoeft niet.

9. Verzorging	Goed ☐	Voldoende ☐	Matig ☐	Onvoldoende ☐

Hiermee bedoelen we:
- Genoeg te eten en te drinken
- Genoeg kleding
- Genoeg slaap
- Een dokter wanneer het nodig is

Wil je daar iets over vertellen?

...

10. Veiligheid bij je ouders of opvoeders	Goed ☐	Voldoende ☐	Matig ☐	Onvoldoende ☐

Hiermee bedoelen we:
- Je voelt je veilig bij jou thuis
- Er wordt bij jou thuis geen geweld gebruikt
- Er wordt bij jou thuis geen drugs gebruikt
- Er wordt bij jou thuis niet gescholden

Wil je daar iets over vertellen?

...

11. Liefde en aandacht van jouw ouders of opvoeders	Goed ☐	Voldoende ☐	Matig ☐	Onvoldoende ☐

Hiermee bedoelen we:
- Je voelt je door hen begrepen
- Ze hebben tijd voor je als je ze nodig hebt
- Je hebt een goede band met ze

Wil je daar iets over vertellen?

...

12. Structuur, regels en ondersteuning	Goed ☐	Voldoende ☐	Matig ☐	Onvoldoende ☐

Hiermee bedoelen we:
- Op een vaste tijd opstaan
- Elke dag naar school gaan
- Er zijn afspraken en regels waar jij je aan moet houden
- Er iemand is die je helpt als dat nodig is

Wil je daar iets over vertellen?

...

13. Het goede voorbeeld krijgen van jouw ouders of opvoeders	Goed ☐	Voldoende ☐	Matig ☐	Onvoldoende ☐

Hiermee bedoelen we:
- Ruzie wordt uitgepraat
- Ze leggen dingen uit als je iets niet snapt
- Ze zorgen goed voor zichzelf en anderen
- Ze hebben werk of doen vrijwilligerswerk

Wil je daar iets over vertellen?

...

14. Interesse van je ouders of opvoeders in wat jij belangrijk vindt

Goed	Voldoende	Matig	Onvoldoende
☐	☐	☐	☐

Hiermee bedoelen we:

- Je kunt je verhaal bij iemand kwijt
- Ze luisteren naar jouw ideeën en wensen
- Je kan met iemand praten als je problemen hebt
- Je mag zelf kiezen wat jij op een dag wilt doen

Wil je daar iets over vertellen?

...

15. Opvoeding

Goed	Voldoende	Matig	Onvoldoende
☐	☐	☐	☐

Hiermee bedoelen we:

- Er is altijd goed voor je gezorgd
- Er staat altijd iemand voor je klaar
- Je hebt contact met volwassenen die langere tijd voor je hebben gezorgd en die belangrijk voor je zijn (bijvoorbeeld familieleden of pleegouders)

Wil je daar iets over vertellen?

...

16. Veiligheid in de buurt

Goed	Voldoende	Matig	Onvoldoende
☐	☐	☐	☐

Hiermee bedoelen we:

- Je voelt je veilig in de buurt
- Er is weinig ruzie in de buurt
- Er wordt niet vaak ingebroken
- Er is geen crimineel gedrag
- Er hangen geen vervelende mensen of jongeren rond

Wil je daar iets over vertellen?

...

17. Respect

Goed	Voldoende	Matig	Onvoldoende
☐	☐	☐	☐

Hiermee bedoelen we:

- Je wordt niet anders behandeld dan andere kinderen (bijvoorbeeld om je geloof, om hoe je eruit ziet, omdat je arm of rijk bent, of omdat je een handicap hebt)
- Je hebt het gevoel dat anderen rekening houden met wie jij bent
- Je hebt het gevoel dat je dezelfde kansen krijgt als andere kinderen
- Je kunt alleen zijn wanneer jij dat wilt
- Jouw ouders, opvoeders of anderen,

lezen niet zomaar mee met je WhatsApp-gesprekken, e-mails of brieven

Wil je daar iets over vertellen?

...

18. Andere volwassenen bij wie je terecht kunt

Goed ☐ Voldoende ☐ Matig ☐ Onvoldoende ☐

Hiermee bedoelen we:

- Behalve je ouders of opvoeders zijn er andere mensen die jou helpen. Bijvoorbeeld andere familie, buren of leraren.
- Je kunt bij familieleden, buren, leraren of andere mensen terecht als je vragen hebt of extra hulp nodig hebt
- Je zit bij een sportclub of vereniging

Wil je daar iets over vertellen?

...

19. School en vrije tijd

Goed ☐ Voldoende ☐ Matig ☐ Onvoldoende ☐

Hiermee bedoelen we:

- Je vindt het niet vervelend om naar school te gaan
- Je krijgt op school genoeg hulp en steun, zodat je goed kunt leren
- Je krijgt de kans om in je vrije tijd de dingen te doen die je leuk vindt of waar je goed in bent (bijvoorbeeld sport, muziek, toneel, scouting of skateboarden).

Wil je daar iets over vertellen?

...

20. Contact met vrienden

Goed ☐ Voldoende ☐ Matig ☐ Onvoldoende ☐

Hiermee bedoelen we:

- Je doet graag leuke dingen met je vrienden
- Je kunt goed met je vrienden opschieten
- Je voelt je begrepen door hen
- Ze houden rekening met wie jij bent

Wil je daar iets over vertellen?

...

21. Het goede voorbeeld krijgen van mensen die jij kent	Goed	Voldoende	Matig	Onvoldoende
	☐	☐	☐	☐

Hiermee bedoelen we:

- Kinderen en volwassenen die jij kent zorgen goed voor zichzelf en voor anderen
- Kinderen en volwassenen die jij kent helpen elkaar graag
- Kinderen en volwassenen die jij kent behandelen elkaar met respect (zijn aardig voor elkaar)
- Kinderen en volwassenen die jij kent hebben een positieve invloed op je

Wil je daar iets over vertellen?

...

22. Zekerheid in je leven	Goed	Voldoende	Matig	Onvoldoende
	☐	☐	☐	☐

Hiermee bedoelen we:

- Je hebt vertrouwen in je toekomst
- Je woont langere tijd op één plek (niet vaak verhuisd)
- Als er iets veranderd dan wordt dat met jouw besproken
- Je bent niet plotseling van school gewisseld
- Er zijn geen grote dingen gebeurd in je leven die je moeilijk of vervelend vond .

Wil je daar iets over vertellen?

...

23. Welk cijfer geef jij aan jouw leven?

☐ 1 ☐ 6
☐ 2 ☐ 7
☐ 3 ☐ 8
☐ 4 ☐ 9
☐ 5 ☐ 10

24. Wat vind je fijn in jouw leven?

(Bijvoorbeeld bij jou thuis, op school of in jouw buurt)

...

25. Wat kan er beter, om jouw leven (nog) leuker te maken?

(Bijvoorbeeld bij jou thuis, op school of in jouw buurt)

...

26. Waar wil jij graag over meebeslissen in jouw leven?

(Bijvoorbeeld bij jou thuis, op school of in jouw buurt)

...

27. Mag je daar nu al over meebeslissen?

☐ Ja, altijd
☐ Ja, meestal wel
☐ Soms wel, soms niet
☐ Nee, meestal niet
☐ Nee, nooit

Margrite Kalverboer, de Kinderombudsvrouw, zet zich in voor alle kinderen in Nederland. Ze wil graag van jou horen waar ze kinderen mee kan helpen.

28. Als jij Kinderombudsman of Kinderombudsvrouw was, wat zou je dan willen veranderen voor kinderen in Nederland?

...

29. Is er nog iets over de aardbevingen of de gevolgen van de aardbevingen wat je aan ons wilt vertellen?

...

Bedankt voor het invullen!

Meedoen aan de interviews?
In kleine groepjes gaan we ook nog praten met kinderen en jongeren over de gevolgen van de aardbevingen. Wil jij hieraan meedoen? Geef je dan op door een e-mail te sturen naar OnderzoekGroningen@dekinderombudsman.nl

Op de hoogte blijven?
Wil je mails ontvangen over de resultaten van de vragenlijst en het onderzoek? Ook dan kun je ons
een e-mail sturen!

BIJLAGE 4. TOPICLIJST INTERVIEWS PROFESSIONALS

1. Achtergrond, contact met kinderen en werkwijze		
Vraag	**Suggesties**	**Antwoord**
Met hoeveel kinderen uit het gebied heeft u (professioneel) contact gehad?		
Hoe vaak spreekt u met kinderen uit het gebied?		
Welke leeftijden?		
Hoe vaak spreekt u over (gevolgen van) aardbevingen met kinderen?	- Voor docenten: Ook specifiek over veiligheid op school?	
Spreekt u wel eens met ouders of andere volwassenen over de gevolgen voor kinderen?		
Als het onderwerp ter sprake komt, op wiens initiatief is dit meestal?	- Ouders - Kinderen - Uzelf	
Wat wordt er precies besproken als het over de (gevolgen van) aardbevingen gaat?	- Schade/veiligheid gebouwen - Recente bevingen - Gevoelens - Handelingsperspectief - Contacten met instanties - Effecten op gezin	

2. Last/problemen die kinderen ervaren		
Vraag	**Suggesties**	**Antwoord**
Ken je kinderen die door de (gevolgen) van aardbevingen problemen hebben? Hoeveel (absoluut, percentueel)?		
Om welk type problemen gaat het, per leeftijdsgroep?	- Gedragsproblemen - Angst - Neerslachtigheid - Somatische klachten	
Hoe heeft dit zich ontwikkeld in de tijd? Neemt het toe of af?	- Aantallen - Ernst	
Denkt u dat de problemen toe of af zullen nemen?	- Aantallen - Ernst	
Door wie worden problemen gesignaleerd? Denkt u dat ouders/docenten/ hulpverleners voldoende alert zijn?	-	

3. Oorzaken, risicofactoren en beschermende factoren		
Vraag	**Suggesties**	
Wat zijn de belangrijkste oorzaken van de problemen die kinderen ervaren?	- Angst voor aardbevingen - Schade hebben aan huis/ernst schade - Moeten verhuizen, ergens anders moeten slapen - Stress bij ouders - Gedoe bij afwikkeling - Gevoelens van onrechtvaardigheid - Onveiligheid schoolgebouw	
Sommige mensen menen dat aardbevingen vooral voor problemen zorgen als er toch al problemen waren in een gezin (de druppel die de emmer doet overlopen). Hoe denkt u hierover?	-	
Heeft u een idee waarom sommige kinderen in een vergelijkbare situatie wel last hebben van aardbevingen, en anderen niet? Wat zijn beschermende factoren/risicofactoren?	-	

4. Problemen die volwassenen ervaren		
Vraag	**Suggesties**	**Antwoord**
Wat kunt u ons, vanuit uw eigen expertise, vertellen over problemen die volwassenen ervaren en de invloed op de gemeenschap?	- Gezondheid - Emotioneel/psychisch - Materiëel	
Hoeveel mensen zitten door de aardbevingen in een moeilijke situatie?		
Heeft u een idee waarom sommige mensen in een vergelijkbare situatie wel last hebben van aardbevingen, en anderen niet? Wat zijn beschermende factoren/risicofactoren?		

5. Maatregelen		
Vraag	**Suggesties**	**Antwoord**
Welke maatregelen zouden mensen helpen om zich veiliger en prettiger te voelen – in verband met de aardbevingen?	- Het winnen van veel minder gas - Het stopzetten van de gaswinning - Versterking van huizen en scholen - Krijgen van informatie - Keuren van huis op veiligheid - Onafhankelijk onderzoek - Aanbieden laagdrempelige psychische hulp - Zelf maatregelen nemen in huis (kasten vastzetten, ergens anders slapen)	
Welke maatregelen zouden kinderen helpen om zich veiliger en prettiger te voelen – in verband met de aardbevingen?	- Het winnen van veel minder gas - Het stopzetten van de gaswinning - Versterking van huizen en scholen - Krijgen van informatie - Keuren van huis op veiligheid - Onafhankelijk onderzoek - Aanbieden laagdrempelige psychische hulp - Zelf maatregelen nemen in huis (kasten vastzetten, ergens anders slapen) - Standaard screening - Meer bespreken op school - Training van professionals om problemen te signaleren	
Wat kan uw organisatie doen om de situatie voor kinderen te verbeteren?		
Wat kan uw organisatie doen om de situatie voor inwoners te verbeteren?		

6. Overig		
Is er nog iets anders wat u ons wilt vertellen?	-	

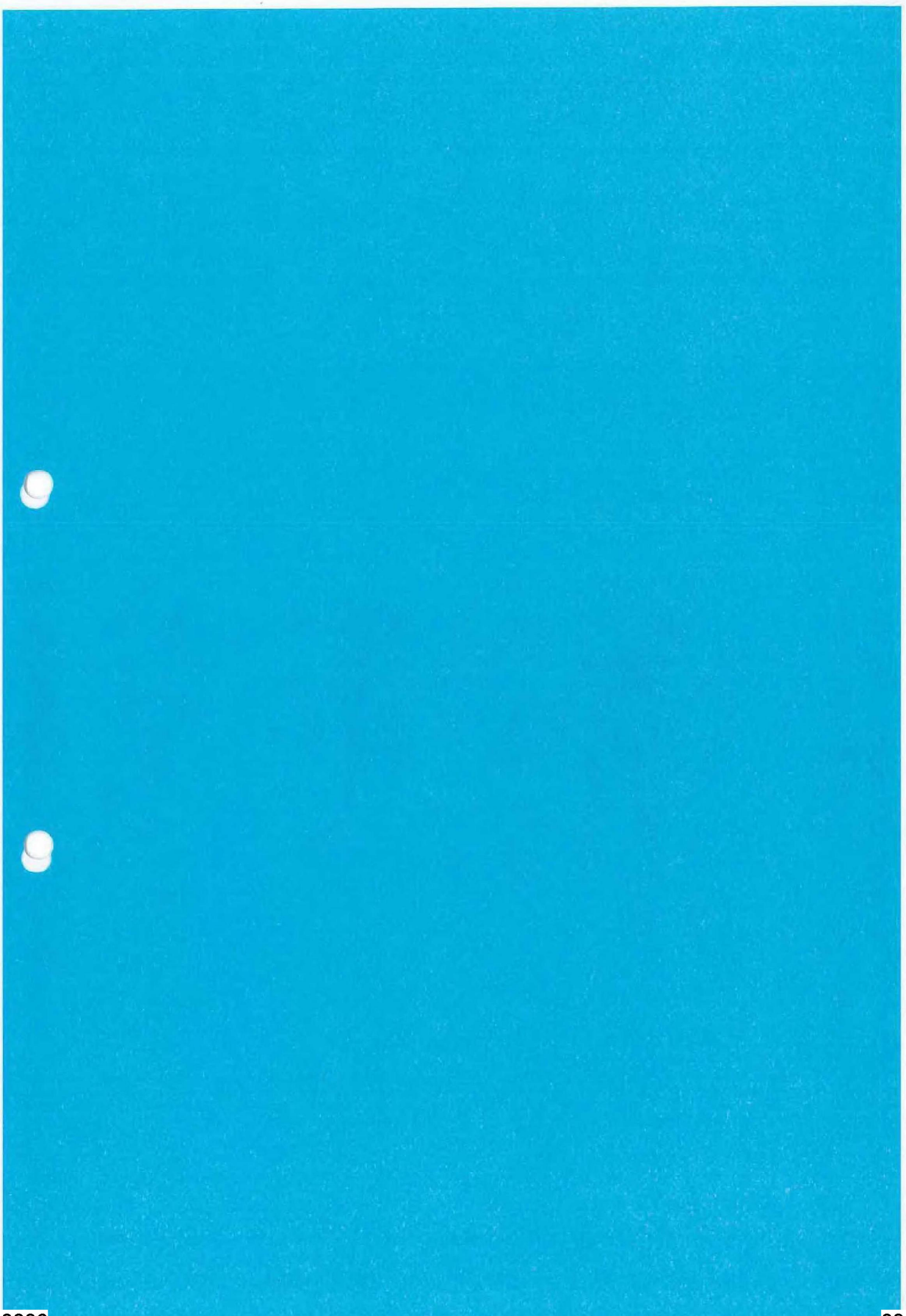

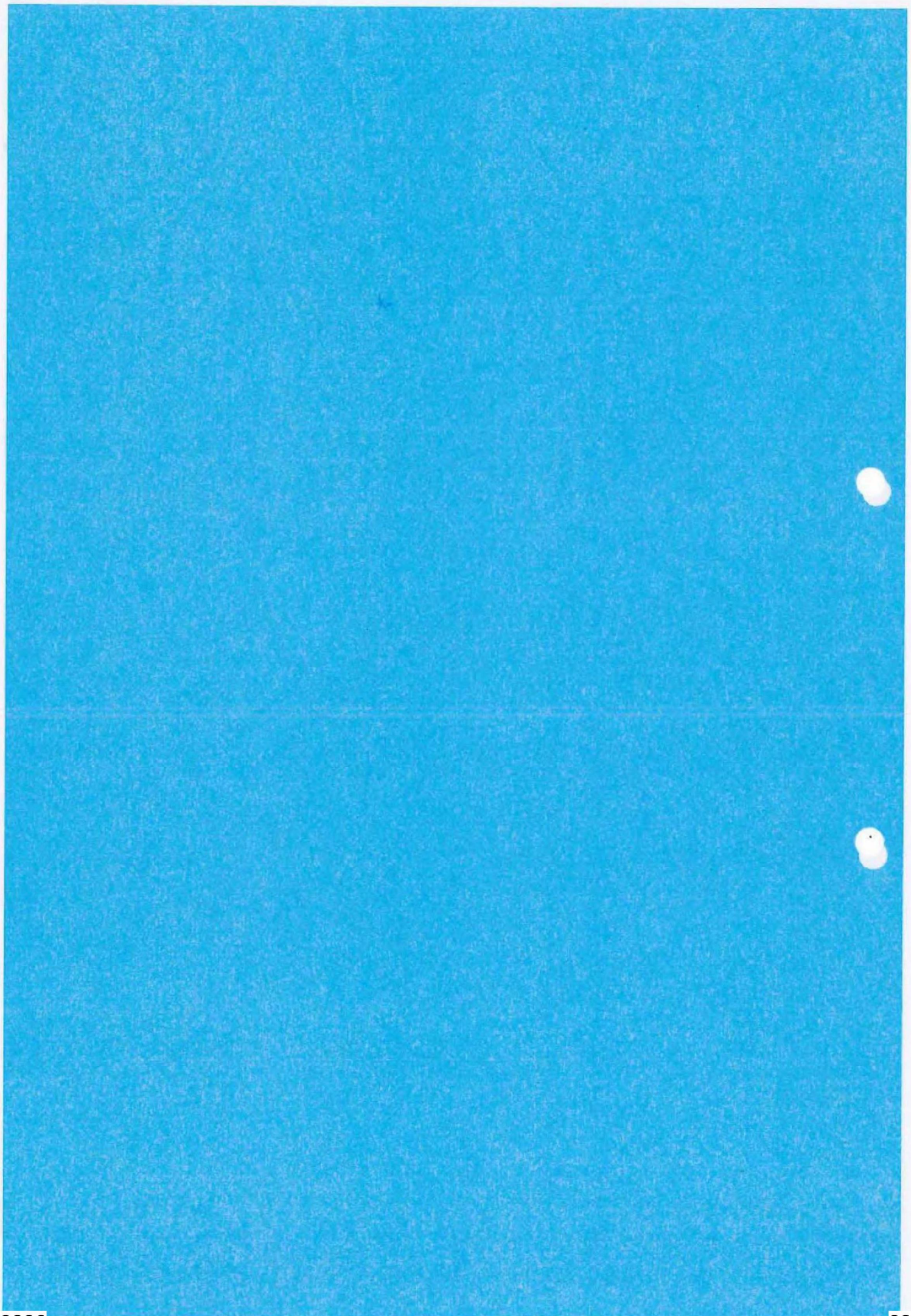

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Binnenhof 4
2513 AA DEN HAAG

Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie
Directie Regio

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001003214369000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/ezk

Ons kenmerk
DGBI-DR / 19008824

Datum 16 januari 2019
Betreft Reactie op brief van maatschappelijke organisaties en colleges

Geachte Voorzitter,

Het Groninger Gasberaad en de Groninger Bodembeweging hebben samen met de colleges van B&W van 7 gemeenten in Groningen en het college van de provincie Groningen uw Kamer een brief gestuurd waarin zij een oproep doen met oog op het aanstaande debat Schade en Versterken. Met deze brief geef ik reactie op de vijf adviezen uit de brief. Hiermee kom ik tegemoet aan het verzoek van het lid Van der Lee tijdens de Regeling van Werkzaamheden van 15 januari jl.

Schadeafhandeling
In de brief worden veel zorgen geuit over het tempo van schadeafhandeling. De Technische Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG) en ikzelf delen deze zorgen. De TCMG voert op dit moment versnellingsmaatregelen door, zoals de inzet van meer schade-experts. Deze maatregelen leiden tot een hoger aantal opnames en besluiten. De volledige effecten van de maatregelen zullen vanaf eind februari zichtbaar worden. De Kamer wordt eind februari geïnformeerd over de voortgang. Ondertussen blijf ik met de TCMG doorlopend zoeken naar verdere versnellingsmogelijkheden De voorstellen voor verdere versnelling van de schadeafhandeling uit de brief van de regionale partijen worden daarbij ook meegenomen. Hierbij zullen vooral de praktische consequenties van de voorstellen bekeken worden, zoals de uitvoerbaarheid en beschikbaarheid van gegevens.

Versterking
Daarnaast gaat de brief in op de rol van de NAM en de financiering van de versterking. Ik wil benadrukken dat de NAM op afstand is gezet en geen rol meer heeft in de beoordeling van de mate waarin huizen aan de veiligheidsnorm voldoen, noch in de uitvoering van de versterking.
De NAM is wel verantwoordelijk voor de kosten van de uitvoering van de veiligheid. Ik heb daartoe op 22 november 2018 de Interim betalings-overeenkomst versterken gesloten met NAM (Kamerstuk 33529, nr. 535). Kern daarvan is het niet langer aan de NAM is om te bepalen wat nodig is voor de veiligheid, maar dat wel alle kosten van de versterking door de NAM gedragen worden. Er is dus geen vast of beperkt budget voor de veiligheid: NAM betaalt alle kosten die nodig zijn om de versterkingsoperatie uit te voeren.

340206 0896

De colleges en de maatschappelijke organisaties vragen van mij de garantie om de benodigde middelen in te zetten vóór 1 februari. Dit is gebeurd. De Interim betalingsovereenkomst versterken met NAM biedt de garantie voor de middelen die nodig zijn voor de versterking. Zo heeft conform deze overeenkomst het CVW inmiddels de opdracht gekregen om te starten met inspecties van woningen met een verhoogd risicoprofiel. Hiermee kan in het eerste halfjaar van 2019 de opname en beoordeling van bijna 3000 adressen worden uitgevoerd. Versterking wordt betaald door NAM; voor aanvullende ambities, zoals in het kader van gebiedsontwikkeling, is het geld van het Nationaal Programma Groningen beschikbaar gesteld.

De gemeenten maken de lokale versterkingsplannen. Daarmee voeren de gemeenten regie op de lokale inpassing van de versterkingsopgave en wordt lokaal maatwerk benut. Gemeenten hebben ruimte om de versterkingsaanpak te verbinden aan andere opgaven, zolang dit niet ten koste gaat van het tempo van versterken van onveilige woningen.

Verder wordt erop aangedrongen dat alle eigenaren van panden die geïnspecteerd zijn in 2017 en 2018 recht hebben op een versterkingsadvies. Met de bestuurders in Groningen heb ik op 20 september specifieke afspraken gemaakt over de implementatie van het advies van de Mijnraad. In die afspraken is ook rekening gehouden met reeds gewekte verwachtingen voor twee specifieke groepen. Zo zijn afspraken gemaakt om de batch 1588 toch volledig uit te voeren ook al hebben vanuit het oogpunt van veiligheid slechts een deel van de huizen de hoogste prioriteit. Ook de batch 1467 wordt onverkort uitgevoerd.

Ik begrijp dat sommige mensen wiens huis al was geïnspecteerd graag expliciet uitsluitsel willen hebben over hun veiligheid, zelfs als hun huis in de nieuwe situatie niet meer risicovol is. Dit is een begrijpelijke wens. Dit mag uiteraard de aanpak van de wel risicovolle woningen niet vertragen. Ik heb de NCG gevraagd hoe dit in de planning kan worden meegenomen.

Governance

De governance, en de rol van het voorgenomen onafhankelijk instituut, leidt ook tot vragen. Partijen uit de regio zijn van mening dat het onafhankelijk instituut dat moet gaan beoordelen wat er nodig is voor de veiligheid slechts het doel kan hebben vast te stellen of een gebouw voldoet aan de veiligheidsnorm en de gemeenten verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van hun eigen versterkingsplan.

Zoals u weet, rust op mij als minister van EZK wettelijk de zorgplicht voor de veiligheid als gevolg van de aardgaswinning in Groningen. De veiligheid wordt het best geborgd door een instituut met experts dat onafhankelijk en zonder invloed van partijen vaststelt welke woningen versterkt moeten worden, met welke omvang (maatregelen, kosten) en binnen welk tijdpad. Ik zie vervolgens, binnen de kaders van de veiligheid, een dominante rol voor de gemeenten voor me in de uitvoering, bijvoorbeeld als opdrachtgever. Daarbij mogen de kosten niet leidend zijn.

340206 0896

Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie
Directie Regio

Ons kenmerk
DGBI-DR / 19008824

Uitgangspunt is dat gemeenten de ruimte krijgen om, op basis van de randvoorwaarden die het onafhankelijk instituut op objectniveau vaststelt, de plannen lokaal in te passen en te combineren met overige maatregelen zolang dit niet ten koste gaat van de veiligheid. De uitvoeringsorganisatie krijgt een belangrijke regisserende rol in dit proces. Over de vraag wie de uitvoeringsorganisatie gaat aansturen ben ik samen met de minister van BZK nog met de regionale overheden in gesprek, waarbij mijn inzet is heldere verantwoordingslijnen en doorzettingsmacht te organiseren.

Tot slot, er wordt opgeroepen om voor samenhang te zorgen tussen schade en versterken. Dit is mijn bedoeling. Schade kan betekenis hebben voor versterking, en tijdens de versterkingsoperatie kunnen schades worden weggewerkt, dus waar dit zich voordoet moet het gezamenlijk uitvoeren van schadeafhandeling en de versterkingsopgave mogelijk zijn. Ik zal de NCG vragen om dit in de procedures in te regelen. Gisteren heeft de NCG hierover overleg gevoerd met TCMG. Er is afgesproken om de samenwerking te versterken.

Eric Wiebes
Minister van Economische Zaken en Klimaat

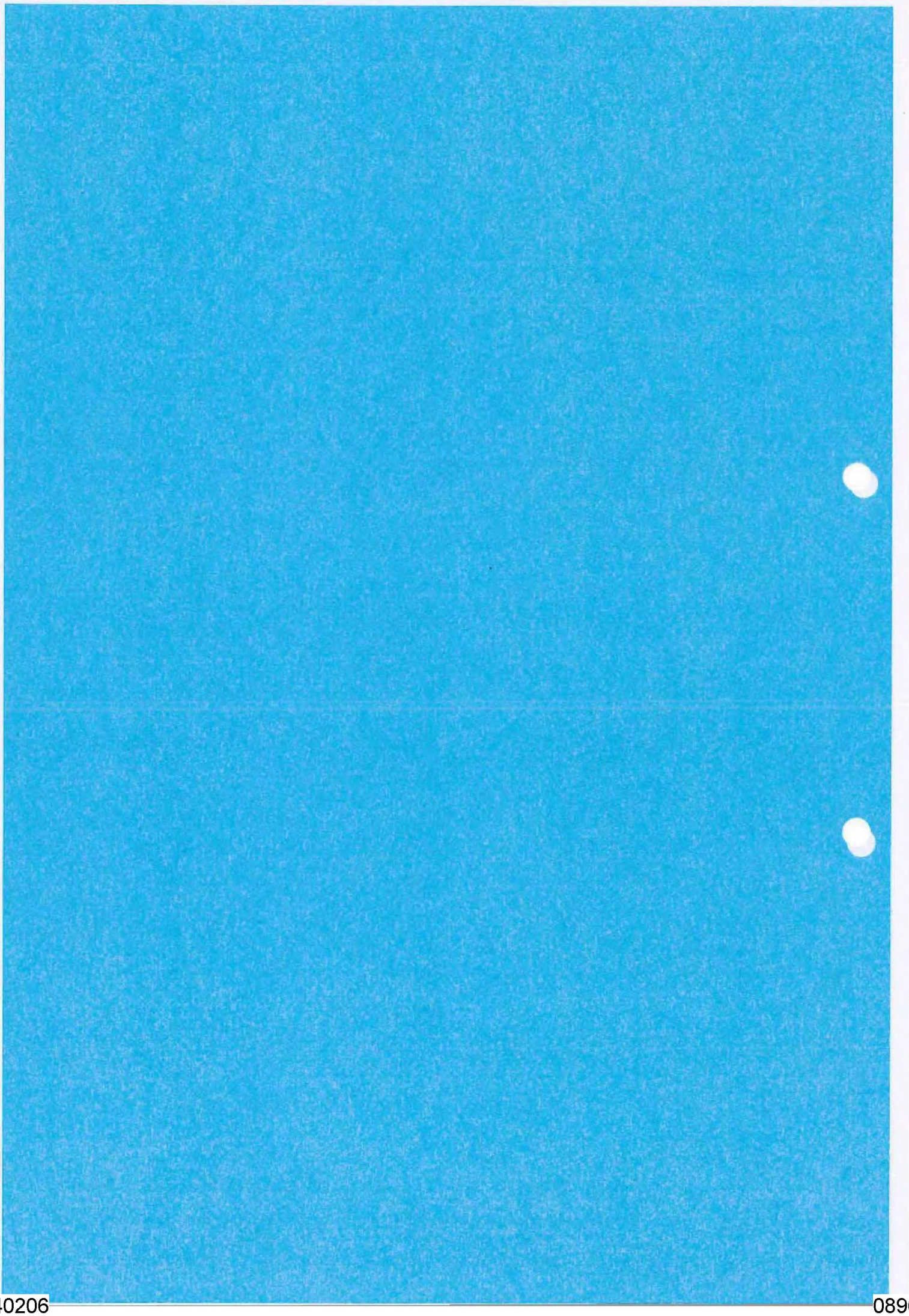

Minister Wiebes zet Tweede Kamer op verkeerde been met cijfers over beoordelingen versterking

- 11 maart
- 11 maart
- Johan de Veer
- Groningen

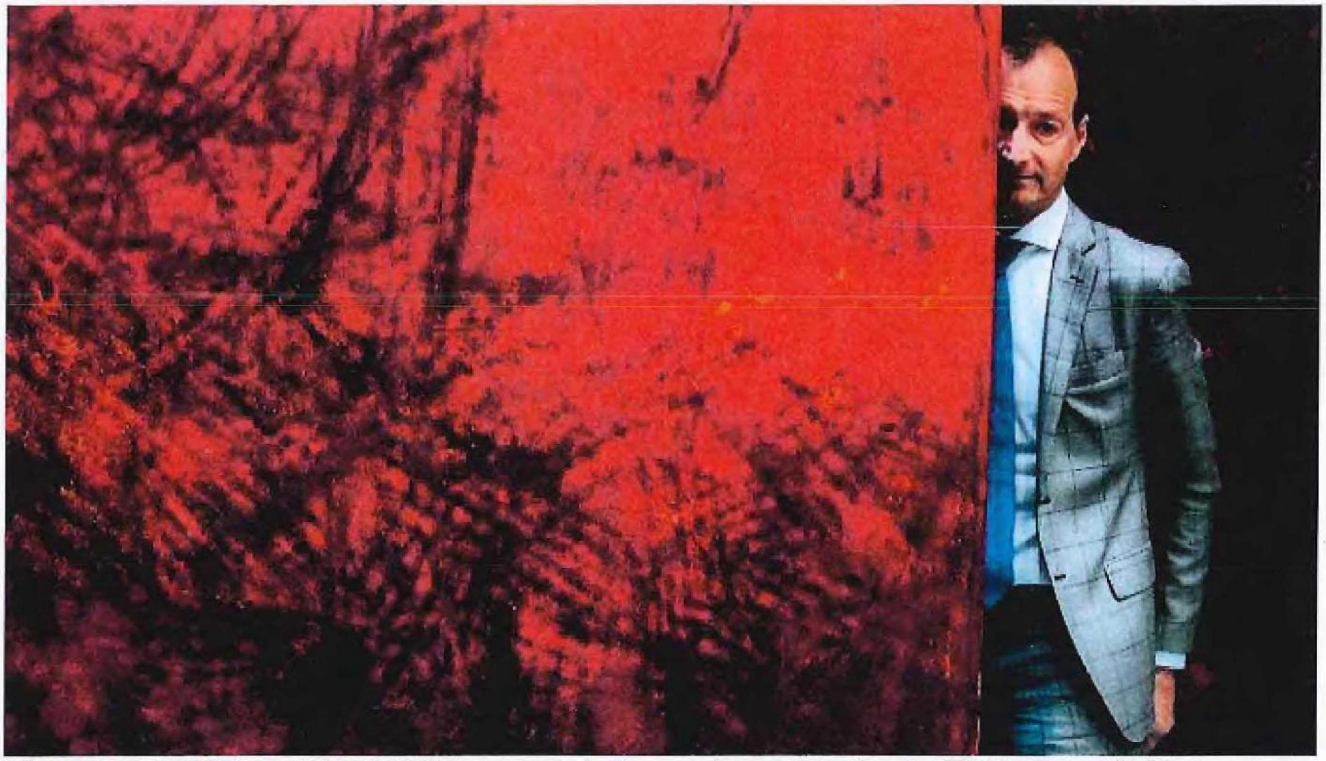

Minister Eric Wiebes (VVD) tijdens een debat over de gaswinning in 2018. Foto: ANP / Jerry Lampen

Direct dit artikel delen:

- Facebook
- Twitter
- E-mail

Minister Eric Wiebes van Economische Zaken kan zijn belofte aan de Tweede Kamer, dat in het eerste half jaar van 2019 bijna 3000 adressen in het Groningse bevingsgebied worden opgenomen en beoordeeld voor versterking, niet waarmaken.

Dat blijkt uit een vertrouwelijk memo van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG), dat 6 maart is gestuurd aan Groningse bestuurders. In dat bericht gaat de NCG uit van 900 tot 1200 beoordelingen van adressen voor het gehele jaar 2019.

Tweede Kamer andere informatie gegeven

Dat is beduidend minder dan Wiebes op 22 januari in een brief aan de Tweede Kamer heeft gemeld. Daarin stelt de minister dat de NCG en het Centrum Veilig Wonen (CVW) moeten zorgen dat de opname en de beoordeling van 3000 adressen in het eerste half jaar van 2019 wordt uitgevoerd. Hij heeft daarvoor werkorders gegeven.

Te weinig deskundigheid beschikbaar

Anderhalve maand na de Kamerbrief trapt de NCG in samenspraak met het Centrum Veilig Wonen (CVW) in het memo op de rem. Bij gebrek aan voldoende deskundigheid kunnen de aantallen die de minister de Tweede Kamer voorspiegelt, niet worden gehaald. Voor het beoordelen van huizen, oftewel het uitrekenen en bepalen wat er met een woning moet gebeuren, is te weinig deskundigheid beschikbaar.

ADVERTENTIE

Blue Billywig Video Player

Volgens de NCG is het wellicht mogelijk om hooguit in 2021 tussen de 2400 en 2800 beoordelingen van woningen te doen in het bevingsgebied. Dat lukt alleen als de benodigde mankracht dit jaar nog wordt verhoogd van 275 naar 600. ,,Dit groeiproces is nu nog niet voorspelbaar", aldus de NCG.

Volgens de NCG kunnen dit jaar 4000 opnamen worden gedaan, maar dat is een inspectie en iets anders dan een beoordeling van welke maatregelen voor de veiligheid moeten worden genomen.

Advertentie

Blue Billywig Video Player

'Groningers nog langer in onzekerheid'

PvdA-Kamerlid Henk Nijboer is verontwaardigd. ,,Dit is heel slecht nieuws voor Groningen, want mensen worden voor de zoveelste keer langer in onzekerheid of hun huis veilig is. Minister Wiebes beloofde in de eerste helft van 2019 voor 3000 adressen helderheid. Na een inspectie zouden zij te horen krijgen of hun huis aan de veiligheidsnorm voldoet en zo niet wat er moet gebeuren."

Nijboer vindt het onbegrijpelijk dat anderhalve maand later blijkt dat deze belofte niet kan worden nagekomen. ,,Dat schaadt het vertrouwen, vergroot de onzekerheid en dat rekent de PvdA de minister zwaar aan. Het gedraai met de versterking duurt door toedoen van de minister nu alweer jaren. Daaraan moet zo snel mogelijk een einde komen."

'Zaken veel te rooskleurig voorgesteld?'

Het Groningse Kamerlid wil opheldering van de minister. Klopt het dat Wiebes de zaken in januari veel te rooskleurig heeft voorgesteld? Hoe kan het dat er zo'n groot verschil is tussen wat u eind januari aan de Tweede Kamer meldde en wat u begin maart in de regio bespreekt? Heeft u de boel wel onder controle?"

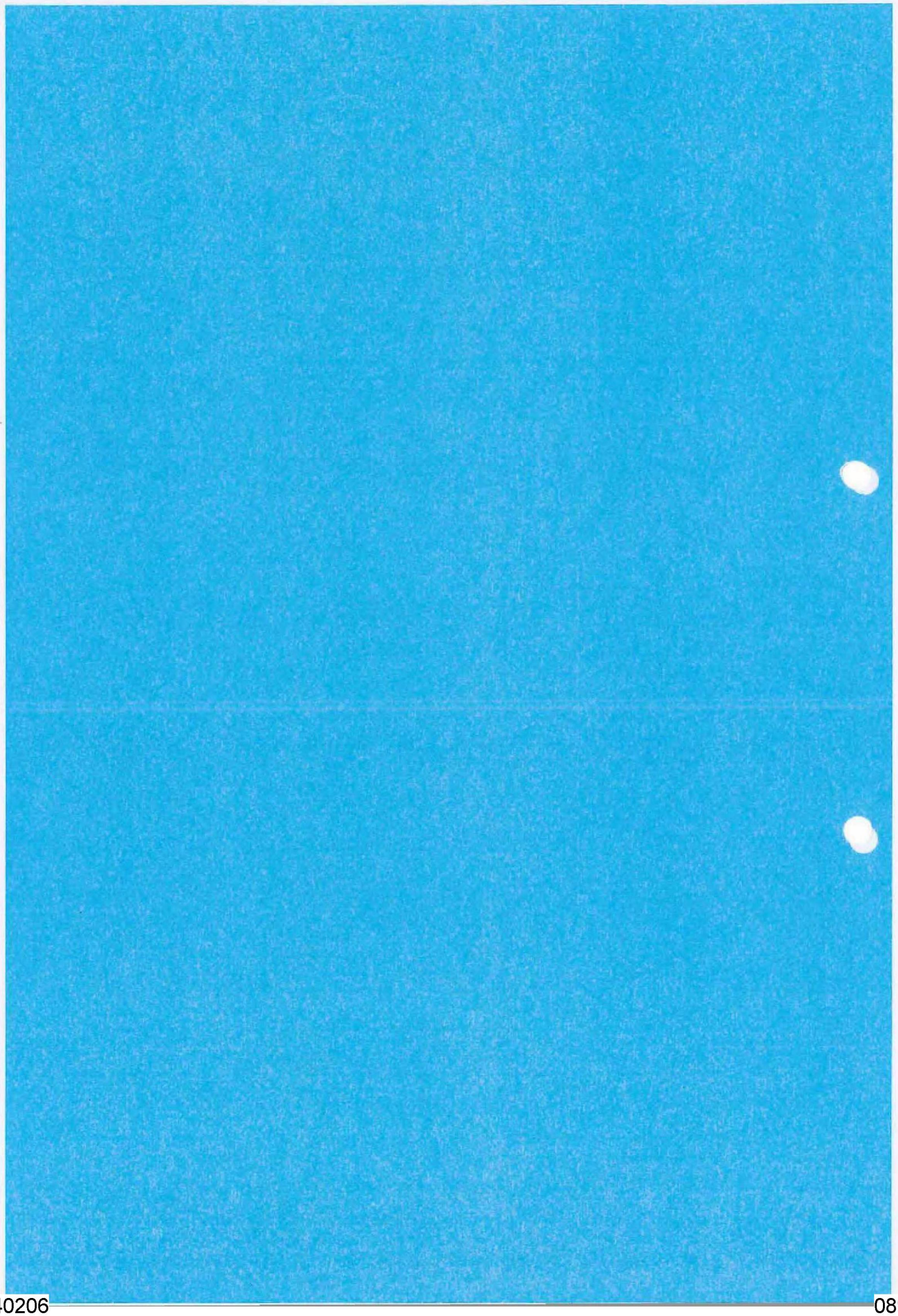

50x Ik Wacht

Terwijl in Den Haag de eerste voorbereidingen worden getroffen voor een parlementaire enquête naar de gaswinning, zitten nog steeds duizenden Groningers in onzekerheid. De serie *Ik Wacht* van *Dagblad van het Noorden* portretteert die Groningers. Zij vertellen over het gesteggel met de instanties, over hun angsten, over hun teleurstellingen. Hoe ze wachten tot hun kleinkinderen weer veilig kunnen blijven logeren. Vandaag staat de vijftigste aflevering op pagina 21 van deze krant. Vijftig portretten, vijftig huizen met scheuren, vijftig wachtenden. Alle afleveringen zijn online te vinden via: www.dvhn.nl/ikwacht

'Randstad snapt eindelijk dat het echt zo erg is'

Patriecia Kolthof

Vijftig portretten, vijftig huizen met scheuren, vijftig wachtenden. De vijftigste Ik Wacht is een feit, maar de serie is nog lang niet klaar. Wat betekent de serie voor de deelnemers?

Dominee Tsjalling Huisman uit Zeerijp speelde de hoofdrol in de eerste aflevering van Ik Wacht. Hij vertelde over de scheuren in de veertiende-eeuwse kerk en over de schade aan de pastorie. Zijn thuis dat nog steeds niet is geïnspecteerd. Hij kreeg veel reacties na de publicatie van zijn verhaal. „Vrijwel alleen positief. Veel mensen herkenden zich in mijn verhaal."

Op Twitter worden de portretten veelvuldig gedeeld en lezers laten geregeld reacties achter. Zo schrijft Bea Blokhuis: 'Pas door de serie Ik Wacht kan ik na jaren vrienden uit de Randstad overtuigen dat het niet om mijn privéprobleem gaat, maar dat het echt zo erg is.'

Marc Verschuren, oud-wethouder van de gemeente Winsum, noemt de serie aangrijpend. Anderen noemen de verhalen indrukwekkend, bijzonder en interessant.

Niet iedereen is positief. Zo stond gisteren een ingezonden brief in de krant van Wim van der Zanden uit Westerbroek. Hij vroeg zich af wat de nieuwswaarde is van de serie. 'Je bereikt hiermee dat de lezers aardbevingsmoe worden en het niet meer interessant vinden en dus niet meer lezen.'

Het is een sentiment dat vaker geuit wordt. Is het niet teveel? Is het nog wel interessant? Is het niet meer van hetzelfde?

„Ja, dat is misschien voor een buitenstaander zo, dat snap ik best", zegt Nienke Bastiaans. Zij vertelde haar verhaal in aflevering 2. „Wij worden zelf ook moe van het onderwerp. Maar als je er middenin zit, heb je geen keus." Het portret van Bastiaans stond op 9 januari in de krant. Ze krijgt bijna twee maanden later nog steeds reacties op het interview. „De artikelen maken de problematiek persoonlijk. Dat vind ik heel mooi."

Dominee Huisman kan zich voorstellen dat lezers er misschien moe van worden. „Dat komt omdat het zo'n moeras is. De mensen die erin zitten hebben geen handvatten om eruit te komen."

Volgens Klaas en Janny Ebels, aflevering 43, is de serie juist heel belangrijk. Zij kregen reacties uit het westen van het land nadat zij hun verhaal op sociale media deelden. „Blijkbaar dringt het daar nu een beetje door wat er gaande is in Groningen. Ik denk dat deze serie een grote bijdrage levert aan het 'gehoord' worden."

Het *Dagblad van het Noorden* wil de serie daarom voortzetten. In ieder geval tot de honderdste aflevering, die we rond die tijd op een bijzondere manier willen markeren. Er zijn immers nog veel meer wachtenden die gehoord moeten worden.

Bert Wagendorp over DvhN-serie Ik wacht: 'Vijftig keer hetzelfde verhaal duidt op strategie'

🕒 24 minuten geleden • Groningen (https://www.dvhn.nl/groningen/)

Bert Wagendorps column over de ellende in Groningen. Foto: DvhN

'Eén mens kan de zaken aandikken en overdrijven, maar vijftig keer hetzelfde verhaal duidt op strategie.' Volkskrant-columnist Bert Wagendorp kan na lezing van de DvhN-serie *Ik wacht* niets anders dan concluderen dat het herstel in Groningen getraineerd wordt.

Wagendorp schrijft in zijn column (https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/die-parlementaire-enquete-van-2025-als-groninger-zou-ik-er-niet-te-veel-van-verwachten~b0a8a6b9/) donderdag over Groningen, de parlementaire enquête en de

f (https://www.face

serie Ik wacht van Dagblad van het Noorden die Groningers portretteert die in de aardbevingsellende zitten. 'Kafka op het Hogeland', hadden ze hem ook kunnen noemen, zegt de schrijver over de serie.

'Overheid als criminele bende'

'Gewone Groningers, geïnterviewd over hun ervaringen met de afhandeling van aardbevingsschade. Mensen die in de shit zijn beland vanwege een huis op de verkeerde plek', schijft Wagendorp. 'Uit hun verhalen rijst het beeld op van de overheid als criminele bende die murw gebeukte burgers desnoods jarenlang van het kastje naar de muur blijft sturen – als er maar niet hoeft te worden betaald.'

(https://www.dvhn.nl/groningen/Ik-wacht-vijftig-portretten-vijftig-huizen-met-scheuren-vijftig-wachtenden-24235184.html)
In Ik wacht stond deze week onder anderen de 77-jarige akkerbouwer Sijbrand Nijhoff (https://www.dvhn.nl/groningen/Ik-wacht-49-Sijbrand-Nijhoff-uit-Zijldijk-24232398.html) uit Zijldijk centraal. 'Je wordt met leugens uitgemaakt voor leugenaar', zegt hij over de gang van zaken rondom de schade-afhandeling.

Ik wacht: vijftig portretten, vijftig huizen met scheuren, vijftig wachtenden

Lees verder

'Krankzinnig maken'

De schade aan de klassieke kop-hals-rompboerderij van Nijhoff werd door een taxateur geschat op 8 ton, de NAM biedt tot dusver niet meer dan 70 mille. Ook na een eindeloze reeks inspecties en procedures blijft een akkoord ver uit zicht.

Wagendorp ziet overeenkomsten met de andere geïnterviewden in de serie en herkent een patroon. 'In de verhalen komen steeds dezelfde elementen voorbij: er zit opeens een enorme scheur in de muur van je huis, de gevel dreigt eruit te vallen of het dak staat op instorten; er komt iemand langs namens NCG, TCMG, CVW of NAM – of onder welke vlag de ellendeling ook maar opereert. Die kijkt even rond en verklaart dan als eerste inzet voor de schadevergoedingsonderhandelingen dat het een typisch gevalletje achterstallig onderhoud betreft. Daarna bevindt de bewoner zich opeens in een horrorscenario dat erop is gericht hem krankzinnig te maken.'

Ik wacht gaat door

(https://www.face(https://twitter.com/intent/tweet?text=[illegible]

Ik wacht (1): Dominee Tjalling Huisman uit Zeerijp

8 januari • 19 februari • Mannus van der Laan
• Groningen (https://www.dvhn.nl/groningen/)

Voorganger Tjalling Huisman in de Jacobuskerk van Zeerijp. Foto: Jan Zeeman

Een jaar na de aardbeving in Zeerijp wachten nog altijd vele Groningers op een oplossing voor de schade aan hun huis. DvhN lanceert Ik Wacht, een serie over Groningers in het bevingsgebied die het zat zijn. Vandaag aflevering 1: Dominee Tjalling Huisman uit Zeerijp.

Dominee Tjalling Huisman (57) van Zeerijp herinnert het zich als de dag van gisteren. Een jaar geleden zat hij thuis in de pastorie aan de

(https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=http://www.dvhn.nl/groningen/Ik-wacht-1-Dominee-Tjalling-Huisman-uit-Zeerijp-21

Jacobuskerk. „Ik zat hier aan tafel in de keuken en hoorde ineens een harde klap. Ik dacht: wat is dat? Ik herkende het niet gelijk als een aardbeving. Dat duurde een paar seconden."

Dat kwam door zijn zoon, die uit de woonkamer kwam. „Normaal houdt hij het hoofd koel. Als het hard stormt op zee, blijft hij rustig op zijn telefoon kijken. Maar nu reageerde hij geschrokken, omdat het houtwerk in de woonkamer kraakte. Toen ben ik gelijk naar buiten gelopen om te kijken naar de kerktoren. Die stond gelukkig nog overeind. Er kwamen mensen uit de kerk, die zeiden: 'Was dit nu een aardbeving?' Ook zij hadden alleen een klap gehoord en niks voelen bewegen. Daarna begon het circus."

Scheuren in houtwerk

De schade aan de pastorie, die dateert van 1861, valt volgens hem mee. Er zitten wat scheuren in het houtwerk. Maar anders dan de meeste andere panden in Zeerijp is zijn huis nog steeds niet geïnspecteerd, 'waarschijnlijk omdat het een monument is'. „De schade aan de kerk is volgens mij erger. In de toren zat al een scheur, maar die is groter geworden. Bij zo'n kerkgebouw uit veertiende eeuw is dat doodzonde."

Huisman heeft er na een jaar wachten weinig vertrouwen meer in. Minister Eric Wiebes vindt hij 'volstrekt onbetrouwbaar'. „In het tv-programma *Zomergasten* speelde hij mooi weer. Van een voormalig streekgenoot (presentator Janine Abbring, red.) kreeg hij een podium. Ze heeft haar best gedaan, maar je moet natuurlijk nooit een zittend politicus uitnodigen."

Administratieve rompslomp

In de uitzending beweerde Wiebes dat hij het voor Groningen zou regelen. Maar het gemeentebestuur en de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) zitten volgens hem met de handen in het haar. „Ze moeten handelen volgens het nieuwe stramien van de minister. Feitelijk kunnen ze weinig doen voor de

(https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=https://www.rtlnieuws.nl/node/4...

gedupeerden. De mensen zijn ondertussen moedeloos omdat ze al jaren aan het lijntje worden gehouden met veel administratieve rompslomp en juridisch touwtrekken. Ze leven in een kafkaiaanse wereld."

Hij weet wel wat er moet gebeuren. Er moet zo snel mogelijk worden doorgepakt met de versterking van woningen die zijn aangemerkt als onveilig. En dan niet op basis van de berekening van Wiebes, maar op die van eerdere inspecties, dus niet 1500 maar 22000 huizen. „Ook ergert het mij dat de NAM nog steeds een rol op de achtergrond speelt. De minister speel het goed. Hij verwijst alles door naar de gemeenten en de provincie. Zelf blijft hij buiten schot. De Tweede Kamer pikt dat."

Duidelijkheid

De inwoners van Zeerijp verlangen volgens hem zo snel mogelijk naar duidelijkheid en een voortvarende aanpak van hun problemen. „Aan de andere kant willen we dat de aardbevingen ophouden. We hebben een prachtig dorp, waarin mensen op een mooie manier met elkaar samenleven. We willen heel graag ons normale leven weer oppakken, dat is het overheersende gevoel."

***

Ben je het wachten ook zat? Doe mee!

Ben je het wachten op Wiebes ook zat? Vanaf deze week publiceert DvhN elke dag een kort verhaal over een Groninger die rap een oplossing wil. Wil je je verhaal ook delen? Mail naar groningen@dvhn.nl (mailto:groningen@dvhn.nl).

Lees hier alles over: IK WACHT (/DOSSIER/IK-WACHT)

(https://www.fa (https://www.[illegible]

Ik wacht (2): Nienke Bastiaans uit Zeerijp

9 januari • 19 februari • Maaike Borst (/auteur/maaike-borst)
• Groningen (https://www.dvhn.nl/groningen/)

„Het is tijd om iets terug te geven", zegt Nienke Bastiaans. „Payback time. Er is hier zo vee vandaan gehaald." Foto: Jan Zeeman

Een jaar na de aardbeving in Zeerijp wachten nog altijd vele Groningers op een oplossing voor de schade aan hun huis. De DvhN-serie Ik Wacht gaat over Groningers in het bevingsgebied die het zat zijn. Vandaag aflevering 2: Nienke Bastiaans uit Zeerijp.

Ik wacht

Leeftijd: 48 jaar

Woonplaats: Zeerijp

Ik wacht!

Een jaar na de beving in Zeerijp

DAGBLAD SERIE

Beroep: afdelingshoofd bij de economiefaculteit van de RUG

Hoeveel schade: herstel 50.000, versterking 30.000

Waar wacht u op? „Uitslag van een meting in mijn huis. En vooral op duidelijkheid. Blijft mijn huis staan of wordt het gesloopt?"

Hoelang wacht u al? „Op die uitslag sinds mei 2018. Op duidelijkheid over de toekomst al sinds de beving bij Huizinge in 2012."

Wat betekent dit voor uw leven? „Verwarring, onzekerheid, machteloosheid. Ik heb hier niet om gevraagd. Je voelt je heel klein in dit overweldigende spel van politieke belangen."

Wacht u ook? Mail naar groningen@dvhn.nl.

'Het is hier zo puur en kwetsbaar'

„Het is tijd om iets terug te geven. Payback time. Er is hier zo veel vandaan gehaald."

Nienke Bastiaans heeft het gevoel alsof ze in een foute film is beland. Als ze door haar dorp loopt ziet ze de enorme scheur in de kerk. Het verlaten huis omgeven door bouwhekken. Gesloopte panden. De wapperende linten rond de speeltuin die is afgebroken om plaats te maken voor de bouw van de aardbevingsbestendige school - wat weer is vertraagd door asbest in de grond.

„Het is geen gezicht. Zo desolaat."

Chaos compleet

In december was Bastiaans bij de 'beroemde' bijeenkomst over de aardbevingsproblematiek van de gemeente Loppersum in Zeerijp. „Niets was meer duidelijk. Niemand kreeg antwoord. De chaos was compleet. Toch bleef iedereen heel redelijk. Deze regio blijft zo lang aardig. En dan loop je naar buiten en zie je van die beveiligingsmannen staan. Dat voelt zo beroerd."

(https://www.dvhn.nl/groningen/Ik-Wacht-Dominee-Tjalling-Huisman-uit-Zeerijp-24032050.html)

Ik wacht: Dominee Tjalling Huisman uit Zeerijp

Lees verder

Bastiaans, van oorsprong Fries, woont in het oudste huis van Zeerijp. Op de gevel staat 1663. Een witgeschilderde boerderij met een fruitboomgaard. Ze viel in 1994 volledig voor die plek en kocht het huis. „Het was onbewoonbaar, je kon door het dak naar buiten kijken, er was geen riolering, het was heel, heel oud. Ik zag het als een oud vrouwtje dat moest worden opgeknapt."

Golven

Vanuit haar slaapkamer, die tegen de altijd al scheef hangende voorgevel aan, kan ze bij sommige bevingen het hele huis zien golven. Ze is een tijd bang geweest, toen er veel bevingen waren. Inmiddels niet meer. Het is een tijd geleden dat ze er een voelde. Tijdens de zware beving met het epicentrum in Zeerijp was ze aan het werk in de stad Groningen.

Haar huis is vaak opgelapt de afgelopen jaren. Scheuren zijn hersteld, voegen gerepareerd, muren gestuct en geverfd. „Eerst schadeherstel, daarna versteviging." De vooroverhangende gevel werd versterkt ('daar werden die mannen van de NAM toch wel een beetje zenuwachtig van') en de oude schoorstenen vervangen door lichtgewicht exemplaren ('heb je ineens zo'n lelijke piemel op je huis').

Zelfbescherming

(https://www.facebook.com/...)

Dat gebeurde allemaal nog vóór de beving in Zeerijp. Daarna, in mei 2018, is het hele huis grondig nagemeten. Het rapport van de meting kregen ze meteen. Maar op de uitslag, duidelijkheid over wat dit betekent voor de toekomst van het huis, moeten ze anderhalf jaar wachten. Die komt ergens eind dit jaar.

Of misschien ook niet.

Bastiaans weet het niet meer. Want in diezelfde periode kwam minister Wiebes met het plan om de gaswinning terug te schroeven en met het verhaal dat die hele versterkingsoperatie opnieuw moest worden bekeken. Wat dat betekent voor haar huis? En wat voor waarde de uitslag van dat rapport dan nog heeft? Of dat überhaupt nog komt?

„Ik heb geen idee. Ik verdiep me niet zo goed in alles. Ik ben de tel kwijt van al die regelingen en loketten. Het is uit zelfbescherming denk ik. Om er niet de hele tijd mee bezig te zijn. Je wilt ook gewoon leven."

De NAM-locatie bij Loppersum en Zeerijp. Foto: Archief DvhN/Peter Wassing

Vrees voor sloop

(https://www.f[illegible]

Onveilig voelt ze zich de laatste tijd niet meer. Wel leeft ze in de angst dat haar huis uiteindelijk gesloopt moet worden. „Ik kan het me niet voorstellen. Maar anderen overkomt het ook. Plotseling wordt je huis onveilig verklaard en moet je eruit."

Ze probeert daarom om haar huis op lijst van karakteristieke panden van Loppersum te krijgen. Dan is het beschermd tegen sloop. „Ik begrijp eigenlijk niet dat het er niet op staat. Blijkbaar hadden we eerder bezwaar moeten maken. Ik heb het er in december nog met de wethouder over gehad."

Ook daar wacht ze dus nog op.

Zo prachtig en zo kwetsbaar

Belangrijk nog dan haar eigen huis, is voor haar de toekomst van het gebied. „Dat is zo prachtig, zo simpel en puur en tegelijk ook zo kwetsbaar. Dit komt nog bovenop de krimp. Daarom zeg ik: geef iets terug."

Iedereen praat wel over investeren in het gebied maar Zeerijp merkt er niks van. „Ik snap dat het ingewikkeld is, maar doe dan in ieder geval alvast iets kleins. Iets dat zichtbaar is. Een mobiele bibliotheek. Een ontmoetingsplek. Zet die toestellen uit de speeltuin weer ergens neer. Dan kunnen we eindelijk weer eens over iets leuks praten, in plaats van altijd maar over vervelende dingen."

Lees hier alles over: IK WACHT (/DOSSIER/IK-WACHT)
AARDBEVINGEN (/DOSSIER/AARDBEVINGEN-IN-GRONINGEN)

Maaike Borst

Journalist. Columnist. Dagblad van het Noorden.

ff (https://www.f[illegible]

DAGBLAD VAN HET NOORDEN
(http://www.dvhn.nl)

Ik wacht (3): Itamar Kool uit Westerwijtwerd

10 januari • 19 februari • Inki de Jonge
• Groningen (https://www.dvhn.nl/groningen/)

Itamar Kool: ,,We weten nog steeds niet hoeveel het ons gaat kosten en of we dat wel kun bijbetalen. Wat niet vaststaat, staat niet vast. " Foto: Jan Zeeman

Een jaar na de aardbeving in Zeerijp wachten nog altijd vele Groningers op een oplossing voor de schade aan hun huis. De DvhN-serie 'Ik wacht' gaat over Groningers in het bevingsgebied die het zat zijn. Vandaag aflevering 3: Itamar Kool uit Westerwijtwerd.

Ik wacht

(https://www.facebook.com/ (https://twitter.com/

Leeftijd: 68

Woonplaats: Westerwijtwerd

Beroep: Filmmaker

Hoeveel schade: Onbekend. ,,Op het moment dat we besloten voor sloop en nieuwbouw hebben we dat niet meer bijgehouden."

Waar wacht u op? ,,Op het financiële deel. Wat gaat het kosten, wat wordt de vergoeding."

Hoe lang wacht u al? ,,Vanaf 2016."

Wat betekent dit voor uw leven? ,,Tja, ik voel me toch geen slachtoffer. Ik zoek mijn recht en dat duurt weliswaar lang, maar dat gaat nou eenmaal zo in deze samenleving. Ik heb de hoop en verwachting dat het goed komt, ik denk dat de instanties niet van kwade wil zijn. Dat gevoel wil ik overbrengen. Binnenkort ga ik vloggen over Overschild, waarmee ik de Groningers wil inspireren. Wat we hier nodig hebben is perspectief."

Wacht u ook? Mail naar groningen@dvhn.nl.

'Wat niet vaststaat, staat niet vast'

Filmmaker Itamar Kool keek naar de tv-uitzending over de grote Postcodeloterijprijs in Glimmen. Hij stelde zich voor wat dat zou betekenen in de straten aldaar: de buren wel een lot, jij niet.

,,En eigenlijk", zegt hij, ,,is deze hele versterkingsoperatie te vergelijken met deze loterij. Jij wel, je buurman niet. Kun je je voorstellen wat dat in de toekomst gaat doen met deze provincie? Tweedracht. Menselijke ongelijkheid, onderlinge nijd tussen de degenen waarvan het huis wel versterkt wordt en zij

(https://www.

Vertragingstactiek

,,Leendert Klaassen, onafhankelijk raadsman, waarschuwde er al voor, en ik denk dat hij gelijk kan krijgen als er niet iets wordt gedaan. Dit plan van Wiebes om de versterking te herzien en te prioriteren is natuurlijk een prachtige vertragingstactiek. Over een paar jaar zullen ze zeggen: het valt nu wel weer mee met de bevingen, we laten de versterking verder voor wat het is. Maar ze moeten echt iets regelen voor mensen die buiten het traject vallen. Om mij haal je er toch wat extra gas uit en je geeft al die winst aan het Noorden."

Zelf behoort hij tot de Groningers die opgelucht kunnen ademhalen: het huis in Westerwijtwerd dat hij samen met zijn partner Eveline van Duyl bewoont, wordt gesloopt en herbouwd.

(https://www.dvhn.nl/groningen/Ik-wacht-Nienke-Bastiaans-uit-Zeerijp-24036976.html1)
Tenminste. Als alles doorgaat.

Ik wacht: Nienke Bastiaans uit Zeerijp

Lees verder

Dood gevogelte

Kool doet verslag van zijn perikelen als vlogger voor RTV Noord. In augustus vorig jaar verscheen hij verbijsterd in beeld: Ik geloof dat het toch doorgaat, zei hij aarzelend. Hij was destijds te verbaasd om al blij te zijn, wat als het weer een levenloze mus zou blijken?

Aan dood gevogelte was de afgelopen jaren geen gebrek geweest, vanaf het moment in 2012, toen hij dacht dat er een vrachtwagen tegen zijn huis reed en het een aardbeving bij Huizinge bleek te zijn.

'Dat bedrag is te laag'

,,Er waren scheuren en die werden onmiddellijk door de NAM hersteld. Ik weet nog dat de aannemer een offerte van 5.000 euro maakte en dat de taxateur toen zei: 'dat bedrag is te laag.' Pas toen het met duizend euro werd

Maar de uitbouw naast de woonkamer was flink aan het verzakken. ,,Dus we huurden in 2015 een architect in en die zei: je moet aardbevingsbestendig bouwen, anders heb je straks een mooie uitbouw en mietert de rest van je huis in elkaar."

,,Wij naar het Centrum Veilig Wonen voor het project Versterken op Bestelling. Er kwamen controles, 3D scans, er werd geboord tot dertig meter diep, er kwam een rapport met duizend pagina's. Maar het ene deel van het huis was wel stevig en het andere niet, dus kwamen ze met een 'seismische knip'."

Raar

Maar dat was zo duur. Of ze niet wilden kiezen voor sloop en nieuwbouw. Wilden ze wel. Een ontwerp werd gemaakt.

,,En toen kwamen de procedures. Over de vergoedingen, de marktwaarde, de herbouwwaarde, maar: het zou snel gebeuren. En ineens hoorden we niks meer. Toen zijn we naar het NCG overgestapt. Daar konden we eindelijk de dossiers inzien. Dat kon bij het CVW niet, raar toch dat het bij de ene instantie niet en de andere instantie wel kan?"

Op 29 april besloot minister Wiebes de versterkingsplannen te herzien,,Onze bouwbegeleider mailde eerst: de verbouwing gaat door . Twee dagen later kregen we een mail: het staat on hold. Ik had de advocaat al gebeld. En toen die brief: het gaat gewoon door." Hij lacht. ,,Wat je gewoon noemt."

Potdomme

Van de minister heeft hij geen hoge pet op. ,,Dat CVW liep achter, Wiebes sprak over 'bestuurlijk falen van onnederlandse proporties' en richtte in no time het TCMG op. Daar hebben ze in een half jaar 25 schades afgehandeld, ze hebben het alleen maar slechter gedaan, potdomme."

Nog is het wachten niet voorbij. ,,We weten nog steeds niet hoeveel het ons gaat kosten en of we dat wel kunnen bijbetalen. Wat niet vaststaat, staat niet vast."

https://www.f[redacted]

order2cash.com | The single platform to manage your entire order to cash cycle. LEARN MORE

4 weken vanaf €1,25 per week (https://abonneer.dvhn.nl/proef) 0 km (/verkeer)

Ik wacht (4): Hans Sauerborn uit Zeerijp

11 januari • 19 februari • Gerdt van Hofslot • Groningen (https://www.dvhn.nl/groningen/)

Foto: Jan Zeeman

Direct dit artikel delen: (https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=https%3A%2F%2Fwww.dvhn.nl%2Fgroningen%2FIk-wacht-4-Hans-Sauerborn-uit-Zeerijp-22206206.html)

Een jaar na de aardbeving in Zeerijp wachten nog altijd vele Groningers op een oplossing voor de schade aan hun huis. De DvhN-serie Ik wacht gaat over Groningers in het bevingsgebied die het zat zijn. Vandaag aflevering 4: Hans Sauerborn uit Zeerijp.

Ik wacht

Naam: Hans Sauerborn

Leeftijd: 69

Woonplaats: Zeerijp

Beroep: Filmmaker

Hoeveel schade? Sauerborn heeft twee keer een schade gemeld. Er zijn verschillende schades gerepareerd, vooral voegwerk. Het huis is nu onderdeel van het programma Eigen Initiatief, waarbij de Nationaal Coördinator tweehonderd woningeigenaren zelf de versterkingsmaatregelen aan hun huis laat regelen.

Waar wacht u op? ,,We wachten nu op de berekeningen van de constructeur aan ons huis. Onze verwachting is dat het uiteindelijk wordt gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Maar zekerheid hebben we nu niet en dat gaat nog geruime tijd duren."

Wat betekent dit voor uw leven? ,,Ik ben geen slachtoffer, dat laat ik niet gebeuren. Gelukkig zitten we in dit programma, dan gebeurt er tenminste iets."

Wacht u ook? Mail naar groningen@dvhn.nl.

'Gelukkig kan ik goed relativeren'

Zijn keurig onderhouden vrijstaande huis op een steenworp afstand van Zeerijp ziet er patent uit. Kozijnen strak in de verf, de voegen allemaal netjes gevuld tussen het fraaie roodbruine baksteen van de muren, die – eerlijk is eerlijk – hier en daar wel uit het lood staan. De monumentale rode dakpannen maken het helemaal af.

Alleen de schoorsteen detoneert. Hij is nep: metaal met steenstrips. Hans Sauerborn zucht. ,,We moesten die schoorsteen per se laten vervangen. Van ons had dat helemaal niet gehoeven, vooral omdat we helemaal niet weten wat er uiteindelijk met het huis gebeurt. Als het wordt gesloopt, is het zonde van de moeite. Maar er viel niet over te praten, de originele schoorsteen moest en zou eraf. Dat heeft een lieve duit gekost."

Relatief weinig schade

Net als veel bewoners van het Groninger gasgebied zag de gepensioneerde bedrijfskundige de afgelopen jaren een stoet experts, bouwkundigen, begeleiders en taxateurs komen en gaan. Enkele malen meldde hij schade, de eerste keer na de zware beving bij Huizinge in augustus 2012.

,,We hadden na Huizinge ineens scheuren in het huis. En her en der lagen de voegen eruit. De schade die we hebben gemeld, is na veel vijven en zessen afgewikkeld. Er is onder meer op een aantal plekken gevoegd. Ze hebben in de muur ook wokkels gebruikt en daar is het niet beter van geworden. Op die plek ging het weer scheuren. Maar toch, al met al hebben we relatief weinig schade gehad tot nu toe."

Ik wacht: Itamar Kool uit Westerwijtwerd

Lees verder

(https://www.dvhn.nl/groningen/Ik-wacht-Itamar-Kool-uit-Westerwijtwerd-24041579.html)

Programma

Toch is het de vraag of zijn stulpje er over een paar jaar nog staat. De inwoner van Zeerijp doet sinds medio 2017 mee aan een programma waarbij een kleine groep huiseigenaren zelf de regie mag voeren over de versterking van hun woning. Hij verwacht dat het huis, dat hij in 2001 kocht en zeer grondig opknapte, uiteindelijk tegen de vlakte gaat omdat de versterking te kostbaar wordt.

Aanvankelijk zag het er somber uit voor Sauerborn. Dit voorjaar maakte minister Eric Wiebes bekend dat het programma waaraan Sauerborn meedeed werd bevroren met het oog op het verder dichtdraaien van de gaskraan. Althans voor de woningeigenaren die nog geen versterkingsadvies voor hun huis hadden.

,,Twee weken later hadden we dat advies. Dat was net te laat dus. Maar we lieten het er niet bij zitten en trokken aan de bel. Uiteindelijk kregen we onze zin. Wiebes stuurde later alle betreffende huiseigenaren een brief dat ze toch verder konden met het programma."

Zekerheid laat op zich wachten

Inmiddels is de woning van Sauerborn geïnspecteerd, getaxeerd en is een constructeur aan de slag. ,,Er zijn drie opties: versterken, sloop en nieuwbouw of verkoop aan de NAM. We gaan uit van de tweede optie. Maar zekerheid hebben we niet en dat gaat nog wel even duren."

,,Die onzekerheid vervelend. Het moet niet te lang duren, want ik ga al richting de zeventig. Maar ik zie het als een project, een uitdaging. Dat is mijn anker. Soms ben ik nijdig, als het tegenzit of als er weer vertraging is. Maar ik laat me niet kapotmaken. Gelukkig kan ik goed relativeren. Ik ben absoluut geen slachtoffer. Dat laat ik niet gebeuren."

Om hem heen ziet hij mensen afhaken. ,,Velen zijn murw. Geen wonder, ze voelen zich belazerd. Alle huizen hier zijn al geïnspecteerd, maar nog niemand heeft bericht gehad. Dat duurt nog een jaar."

Lees hier alles over: IK WACHT (/DOSSIER/IK-WACHT)

Direct dit artikel delen:

Toon reacties

LEES MEER

Ik wacht (5): Marleen Samplonius-Ottens uit Appingedam

12 januari • 19 februari • Erik van der Veen
• Groningen (https://www.dvhn.nl/groningen/)

Marleen en Henk Samplonius: ,,Liefst zouden we rechtstreeks in nieuwbouw trekken, dat is ons het gunstigst." Foto: Jan Zeeman

Een jaar na de aardbeving in Zeerijp wachten nog altijd vele Groningers op een oplossing voor de schade aan hun huis. De DvhN-serie Ik wacht gaat over Groningers in het bevingsgebied die het zat zijn. Vandaag aflevering 5: Marleen Samplonius-Ottens uit Appingedam.

Ik wacht

f (https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=https://www.dvhn.nl/groningen/Ik-wacht-5-Marleen-Samplonius-Ottens-uit-Appingedam-23000206.html)

Ottens

Leeftijd: 49

Woonplaats: Appingedam

Hoeveel schade: ,,Tot twee keer toe scheuren in binnen- en buitenmuren. De eerste keer is de schade nog redelijk vlot hersteld. De tweede schademelding is in kaart gebracht bij een uitgebreide veiligheidsinspectie ten behoeve van eventuele versterking van het huis, maar na bijna een jaar nog altijd niet afgehandeld."

Waar wacht u op? ,,We wachten natuurlijk vooral op de uitkomst van de inspectie van vorig jaar. Dat is heel spannend. Moet het huis worden versterkt danwel gesloopt, of is het toch veilig? En die tweede schademelding moet dus nog worden afgehandeld. Dan gaat het om scheuren in onder meer de voorgevel en het trappenhuis."

Wacht u ook? Mail naar groningen@dvhn.nl.

'Extra onrust in een toch al onrustig gezin'

Het was de ozb-taxateur die ze er op wees. ,,Er zitten scheuren in uw muur en dat zijn geen gewone krimpscheuren." Zelf hadden ze toen nog niks in de gaten, zegt Marleen Samplonius-Ottens. Met de alarmerende constatering van die ene inspecteur denderden ze het aardbevingsdossier in dat nu al bijna drie jaar hun leven beheerst.

Na de eerste scheur gingen ze zelf maar eens grondig op onderzoek uit. ,,En dan ontdek je van lieverlee steeds meer. Door het hele huis. Uiteindelijk hebben we een hele lijst ingediend voor herstel. Ik moet zeggen: dat ging nog redelijk vlot . Na alle verhalen over moeizame onderhandelingen met de NAM, had ik veel meer problemen verwacht."

Heel anders werd het toen het Appingedamse koophuis waar ze in 2012 neerstreken met hun jonge gezin, met honderden anderen werd aangewezen voor 'versterkingsinspectie'. Vrijwel tegelijkertijd doken de eerste nieuwe scheuren op. In januari vorig jaar werd hun woning van onder tot boven nageplozen. Of het huis versterkt moest worden, zouden ze snel horen.

Ik wacht: Hans Sauerborn uit Zeerijp

Lees verder

(https://www.dvhn.nl/groningen/Ik-wacht-Hans-Sauerborn-uit-Zeerijp-24046447.html)

Na het besluit van Wiebes

Of nee, meldde de Nationaal Coördinator Groningen drie maanden later per brief: na het besluit van Wiebes om de Groningse gaskraan in 2030 dicht te draaien, moesten de conclusies over hun woning nog even opnieuw tegen het licht worden gehouden. In september konden ze uitsluitsel verwachten.

,,Maar in september van welk jaar zeiden ze er niet bij'', zegt echtgenoot Henk nu schamper. ,,Sindsdien is het oorverdovend stil'', constateert hij. Zoals heel het aardbevingsgebied wonen de Samploniusjes in een huis dat onveilig is verklaard maar dat mogelijk toch niet is volgens de nieuwste inzichten over de Groninger bodem die wel of niet tot rust komt door Wiebes aanvankelijk zo feestelijk onthaalde gasbesluit.

Hele leven 'on hold'

,,Feitelijk staat je hele leven 'on hold'", zegt Henk. De aardbevingsproblematiek en de voortdurende onzekerheid waarmee ze gepaard gaat, is sowieso al geen pretje. Laat staan met een jong gezin, van wie de oudste kampt met storingen in het autistisch spectrum en motorische problemen. Uitgerekend de slaapkamer van Henk junior (14) moest binnen de constructie van het huis extra grondig worden geïnspecteerd en het werk zat ook nog tegen.

(https://www.f[illegible]

,,Juist degene die daar het slechtst mee kan omgaan", zegt Marleen. ,,Toen hebben we wel even alle zeilen moeten bijzetten om de rust in de tent te bewaren." Dochters Heleen (9) en Margriet ('bijna 11') dealen makkelijker met zulke verstoringen van de dagelijkse orde, maar op school in versterkingswijk Opwierde-Zuid krijgen ze het 'gedoe' mee.

Ze houdt haar hart vast

,,Het geeft extra onrust in een toch al onrustig gezin", stelt Marleen. Nu is het even rustig omdat er al een jaar niks gebeurt, maar ze houdt haar hart vast nu het versterkingsgeweld dit jaar weer zal beginnen. Al kan dat voor hun nog wel even duren. Eerst is Opwierde-Zuid aan de beurt, daar begint de operatie eind dit jaar. Hun buurt van circa vierhonderd rijtjeshuizen is officieel geen onderdeel van die wijk, al ligt het er pal tegenaan. ,,Ik benijd de mensen daar niet", zegt Marleen. ,,Ik loop dagelijks mijn ronde als postbezorger in de wijk en zie hoeveel spanning het geeft."

Hebben ze vertrouwen in een goede afloop of zetten ze zich schrap? ,,Eerst zien dan geloven", zegt Henk. ,,Ik ben er niet gerust op." Het kan alle kanten op, maar of het ook de goede kant is? De mooiste boodschap waarop ze kunnen hopen, is misschien wel dat hun huis toch al die tijd gewoon veilig was. Versterken betekent maandenlang wonen in een wisselhuis.

,,Wij hebben nog niet de emotionele band met deze plek als buurtgenoten die hier hun kinderen groot hebben gebracht. Liefst zouden we rechtstreeks in nieuwbouw trekken, dat is voor ons gezin het gunstigst. Maar wat er ook uitrolt: als het maar duidelijk en tijdig wordt gecommuniceerd. Dan kunnen we ons er tenminste op instellen."

Lees hier alles over: IK WACHT (/DOSSIER/IK-WACHT)

ff (https://www.f

Ik wacht (6): Gepke van der Leest uit Spijk

14 januari • 19 februari • Groningen (https://www.dvhn.nl/groningen/)

Gepke van der Leest aan de eettafel in haar oude en karakteristieke huis in Spijk. Foto: Ja

Een jaar na de aardbeving in Zeerijp wachten nog vele Groningers op een oplossing voor de schade aan hun huis. DvhN lanceert Ik Wacht, een serie over Groningers die het wachten zat zijn. Vandaag aflevering 6: Gepke van der Leest uit Spijk.

Ik wacht

Naam: Gepke van der Leest

Ik wacht!

Een jaar na de beving in Zeerijp

DAGBLAD SERIE

Leeftijd: 61

Woonplaats: Spijk

Beroep: Eigenaar B&B, bedrijfskundige

Hoeveel schade: ,,Ik durf het bedrag voor de versterkingsoperatie niet eens te noemen.''
Waar wacht u op? ,,Op de NAM, die de vaststellingsovereenkomst moet tekenen.''

Hoe lang wacht u al? ,,Sinds 2016.''

Wat betekent dit in uw leven? ,,Ik heb er veel verdriet van gehad. Ik heb mijn studie psycho-oncologie moeten afbreken. En je thuis moet veilig zijn. Dat gevoel is er niet.''

Wacht u ook? Mail naar groningen@dvhn.nl.

Het lange wachten op 'straks'

De wind ritselt door de kale takken van de leilindes voor bed&breakfast Stee en Stoetje. Gepke van der Leest kijkt ernaar. En naar de geschoren heggetjes voor de deur. ,,Moet allemaal weg'', zegt ze. ,,Voor de steigers. Straks.''

'Straks'. 'Binnenkort'. 'Spoedig'. Hoe vaak heeft ze die woorden niet gehoord, sinds ze zich in maart 2016 meldde bij de Nationaal Coördinator Groningen (NCG).

(https://www.f

Jugendstilplafond

Ze heeft gekozen voor versterking van haar in 1905 gebouwde woning, een pand met oude eikenhouten vloeren, een jugendstilplafond in de gang, glas-in-loodramen, een huis dat ze met zoveel liefde -en tweeënhalve ton- had opgeknapt, dat laat je versterken, niet afbreken, ben je gek.

Ik wacht: Marleen Samplonius-Ottens uit Appingedam

Lees verder

(https://www.dvhn.nl/groningen/Ik-wacht-Marleen-Samplonius-Ottens-uit-Appingedam-24053108.html)

En nu, drie jaar later, vraagt Gepke van der Leest zich af: 'Straks'; wanneer is dat eigenlijk?

,,Wachten", zegt ze. ,,Het legt je lam. Ik dacht toestemming van de NAM te hebben gekregen, maar op het laatste moment wilden ze de vaststellingsovereenkomst niet tekenen. Dus daar is het wachten op."

Heft in eigen hand

Lang verhaal kort.

In 2016 stapte ze naar de NCG en schreef zich voor het project Heft in Eigen Hand, dat maatwerk beloofde aan de gedupeerden. ,,Mijn voorgevel helde naar voren als gevolg van een bomexplosie net na de tweede wereldoorlog, ik wilde weten of mijn huis veilig was. Dus ik liet mijn huis doormeten door de NCG. En toen ging de trein rollen", zegt ze. ,,Langzaam. Heel langzaam."

Gestript

Ze schrok van het rapport: alle muren moesten gestript en werden 20 centimeter dikker, alleen de buitenmuren bleven bestaan, het dak moest eraf en versterkt worden, de keuken vervangen. Haar huis was niet veilig. ,,En elke keer werd er weer iets gewijzigd vanwege voortschrijdend inzicht. Over alles moet je in gesprek. Maatwerk hè? Dus daar ging veel tijd in zitten."

Keukentafel

Ze zit aan haar grote keukentafel, waar ze maandenlang delibreerde met de mannen die het wisten: de bouwbegeleider NCG, de aannemer, de calculator, de architect, de constructeur, de bewonersbegeleider.

,,De bouw zou in september 2017 beginnen", zegt ze. ,,Maar dat werd december 2017. En toen uitgesteld naar februari 2018."

En toen?

Werd het stil. Er had zich een groot stuwmeer aan dossiers gevormd. ,,Ik zat ergens in die molen. Dat duurde het hele jaar lang."

Ze mailde. Belde. ,,En ze nemen niet op. Ze drukken je weg. Dan krijg je een smsje: Kan ik je later bellen? Doen ze nooit."

Geen inkomsten

Het gaat hier, benadrukt ze, niet alleen om haar huis, maar ook om haar inkomen van het bed&breakfast Stee en Stoetje. ,,Ik heb contracten met de Eemshaven afgezegd en als mijn huis wordt verbouwd, kan ik er een jaar niet in. Dat betekent inkomstenderving. "

Het is precies die inkomstenderving die de NAM niet wil vergoeden. ,,Ze zeggen: ga maar naar de NCG, daar hebben ze een potje voor het midden- en- kleinbedrijf. Maar dit is een particuliere B&B, daar kom ik niet voor in aanmerking."

Raamposter

Voor het raam heeft ze een poster gehangen, waarop ze eventuele gasten wijst op het feit dat dit aardbevingsgebied is. ,,De bouwbegeleider van de NCG zei: uw huis is niet veilig. Ik zei: maar kan ik dan geen gasten ontvangen? Hij zei: boek maar gewoon door tot de datum bekend is. Maar als er iets gebeurt, kan de NAM zeggen; u wist toch dat het niet veilig was? Ze dekken zichzelf in."

(https://www.f[illegible]

Moeras

Zo waadt ze door een moeras van naar elkaar verwijzende instanties. Ze heeft een advocaat ingeschakeld. Ze ziet de contouren van een rechtszaak tegen de NAM opdoemen. ,,Maar de NAM heeft tijd", zegt ze. ,,En heel veel geld."

Geld. Ze kan er treurig van worden als ze bedenkt hoeveel adviseurs er wel geld hebben gekregen, mensen die aan haar keukentafel zaten bijvoorbeeld. Het heeft haar uit haar slaap gehouden. ,,Ik moest op zeker moment tegen mezelf zeggen: dit gaat niet je leven beinvloeden. Je bent alleen maar bezig met dingen waar je niet mee bezig zou moeten zijn."

Wachtkamer

Dat laat onverlet dat ze, net als al die andere gedupeerden, veroordeeld is tot de wachtkamer. Ze heeft geen afwijzing, maar ook geen toestemming, dat wil zeggen: geen vaststelling van de toewijzing van de toestemming, klem tussen de instanties die de telefoon niet opnemen. Een mens zou van minder knetter worden.

,,Ik heb wel eens gedacht: ik verkoop de hele kwinte, maar dan krijg ik zo'n laag bedrag, dan blijf ik met schuld zitten. Ik kan geen plannen maken. Ik kan geen kant op."

Dus zit Gepke van der Leest in haar liefdevol opgeknapte huis met het jugendstilplafond in de gang en de leilindes voor de deur.

En wacht. Op 'straks'.

Lees hier alles over: IK WACHT (/DOSSIER/IK-WACHT)

f (https://www.f[redacted]

4 weken vanaf €1,25 per week (https://abonneer.dvhn.nl/proef) 0 km (/verkeer)

Ik wacht (7): Ger Warink uit Loppersum

15 januari • 19 februari • Mannus van der Laan
• Groningen (https://www.dvhn.nl/groningen/)

Ger Warink. Foto: Jan Zeeman

Direct dit artikel delen: (https://www.facebook.com/sharer.php?u=https%3A%2F%2Fwww.dvhn.nl%2Fgroningen%2FIk-wacht-7-Ger-Warink-uit-Loppersum-DVHN20170215.html)

Een jaar na de aardbeving in Zeerijp wachten nog altijd vele Groningers op een oplossing voor de schade aan hun huis. DvhN lanceert Ik Wacht, een serie over mensen in het bevingsgebied die het zat zijn. Vandaag aflevering 7: Ger Warink uit Loppersum.

Ik wacht

Naam: Ger Warink

Ik wacht!
Een jaar na de beving in Zeerijp
DAGBLAD SERIE

Leeftijd: 56

Woonplaats: Loppersum

Beroep: eigenaar muziekwinkel

Hoeveel schade: diverse schades aan het huis, onder meer als gevolg van verzakking door de aardbevingen. De schades worden geschat op minstens een half miljoen euro.

Waar wacht u op: ,,Ik wacht op de versterking van het huis op grond van het versterkingsrapport, waarin is uitgegaan van de richtlijn van 2015.

Wat betekent dit voor uw leven? ,,Het heeft mijn leven in de war geschopt, ongevraagd. Het is zonde van je energie, die je ook in andere zaken had kunnen stoppen."

Wacht u ook? Mail naar groningen@dvhn.nl.

De gevel van de muziekwinkel van Ger Warink aan de Lagestraat in Loppersum staat helemaal schuin. Warink wijst ernaar alsof het de gewoonste zaak van de wereld is. Alsof hij gewend is aan de aardbevingsellende, die hij voor de kiezen heeft gehad. Maar dat is schijn. ,,Ik krijg medicatie voor de hartritmestoornissen die ik ervan heb gekregen."

Ger Warink (56) is geen onbekende aan het aardbevingsfront. Hij is een spreekbuis van de gedupeerden, die talrijke keren in de media en in de politiek zijn zegje heeft gedaan. Tijdens het interview laat hij een koffer zien vol documenten over schades die hij heeft gehad. Daarin past ook nog net een ordner met het versterkingsadvies van 376 pagina's die hij vorig jaar kreeg.

Reparatie volgde op reparatie

In 2006 heeft hij de eerste schade gemeld. Hij was naar eigen zeggen een van de eersten die ermee naar buiten trad. Reparatie volgde op reparatie. Maar die konden niet voorkomen dat het verval van zijn karakteristieke pand, van oorsprong een koperslagerij, onverminderd doorgaat.

Het pand is aan het verzakken. Daardoor lopen de vloeren niet recht meer. Ter compensatie heeft hij onder een kast blokjes gelegd. Deuren en ramen zitten ook scheef. De schuifdeuren tussen voor- en achterkamer lopen evenmin soepeltjes. Aan de bovenkant sluiten ze aan, beneden rest er een kier van minstens een centimeter. ,,Mijn aannemer heeft gezegd: 'Dit ga ik niet meer aanpakken. Ik kan niet eens een offerte maken om dit allemaal te repareren."

Achterhuis

Het achterhuis uit 1925, dat nu dienst doet als opslagplaats en garage, heeft hij enige jaren geleden zelf versterkt. Aan de binnenzijde heeft hij op vernuftige wijze een metalen frame aangebracht. ,,Maar ondanks dat het gebouw versterkt is, verschijnen er wel scheuren in de muren. Zo is in de achtergevel door de beving van Zeerijp nog een verticale scheur gesprongen."

(https://www.dvhn.nl/groningen/Ik-wacht-Gepke-van-der-Leest-uit-Spijk-24057215.html)

Na Zeerijp is de schade nog niet opgenomen. Hij heeft wel een brief ontvangen 'met de mededeling dat het even duurt'. ,,Het zal er wel mee te maken hebben dat ze te weinig experts hebben. Ik geloof het wel zo langzamerhand."

Ik wacht: Gepke van der Leest uit Spijk

Lees verder

Herbouwwaarde

Het versterkingsrapport dat hij vorig jaar kreeg geeft volgens hem aan dat de kosten ontzettend hoog gaan worden. ,,Dan heb je het zo over een half miljoen euro. De herbouwwaarde is 525.000 euro volgens de verzekering."

Maar het advies kreeg uiteindelijk geen fiat van minister Wiebes. Het pand moet volgens de nieuwe richtlijn worden bekeken. ,,Die zal veel lichter blijken dan de norm uit 2015 waarmee dit huis in eerste instantie is gecontroleerd."

Gaskraan

De minister gaat ervan uit dat de aardbevingen minder worden nu de gaskraan bij Loppersum is dicht gedraaid. Daardoor zouden er minder huizen verstevigd moeten worden. ,,Voor een nieuw huis gaat dat misschien op, maar dit huis heeft al 760 bevingen meegemaakt. En de bodem is hier al 47 centimeter gedaald. Daar kun je met de beste wil de van de wereld niet de nieuwe norm op loslaten."

Verder is het pand volgens hem onveilig, hoewel de gemeente dat bestrijdt. ,,Doordat mijn pand geen verhoogd onveiligheidsrisico heeft, kom ik achteraan in de rij te staan. Ze gaan eerst de onveilige en licht verhoogde, onveilige panden aanpakken. Het is een drama."

Dit huis heeft al 760 bevingen meegemaakt

Kantelen

Buiten wijst Warink op de kantelen op zijn voorgevel. Bij de laatste beving brak er een stuk af. ,,Die moet je niet op je hoofd krijgen." Hij heeft het afgebroken stuk steen aan Freek de Jonge gegeven tijdens diens tentoonstelling in het Groninger Museum. ,,Gedurende de hele expositie heeft dat daar gestaan."

Zeerijp heeft in elk geval opgeleverd dat de gaskraan bij Loppersum dicht is, vindt hij. ,,Nu is het allemaal politiek. Het gaat alleen maar over geld. Er gaat zomaar zeventig miljoen euro naar het Forum in Groningen. Overal gaan enorme bedragen heen en wij zitten hier maar. Al is het misschien niet zo, maar de schijn hebben ze tegen. Hoe moet ik positief zijn?"

Lees hier alles over: IK WACHT (/DOSSIER/IK-WACHT)

Direct dit artikel delen:

DAGBLAD VAN HET NOORDEN
(http://www.dvhn.nl)

Ik wacht (8): Tineke Bieringa-Spakman uit Delfzijl

16 januari • 19 februari • Inki de Jonge
• Groningen (https://www.dvhn.nl/groningen/)

Tineke Bieringa-Spakman in haar keuken waar de scheur achter de kastjes steeds breder
Foto: Jan Zeeman

Een jaar na de aardbeving in Zeerijp wachten nog vele Groningers op een oplossing voor de schade aan hun huis. DvhN lanceert Ik Wacht, een serie over Groningers die het wachten zat zijn. Aflevering 8: Tineke Bieringa-Spakman uit Delfzijl.

Ik wacht

(https://www.f[illegible]

Naam: Tineke Bieringa-Spakman
Leeftijd: 61
Woonplaats: Delfzijl
Beroep: doktersassistente dermatologie in het Ommelander Ziekenhuis
Hoeveel schade: ,,In elk geval meer dan de 416,02 euro die mij nu is toegezegd. Belachelijk bedrag."
Waar wacht u op? ,,Op een second opinion."
Hoe lang wacht u al? ,,Sinds mijn tweede schademelding in 2016."
Wat betekent dit in uw leven? ,,Ik ben bang dat de kastjes naar beneden komen en ik vond die beving in 2013 angstaanjagend. Maar dat er hier huizen op instorten staan en mensen nog steeds wachten, vind ik verschrikkelijk. Zij moeten geholpen worden, dat is belangrijker dan dit."

Wacht u ook? Mail naar groningen@dvhn.nl

'Ik laat het hier echt niet bij zitten'

Tineke Bieringa, geboren Spakman, wil over een ding even duidelijk zijn: ,,De boel staat niet op instorten. En ik wil mezelf niet vergelijken met al die Groningers die wel in die situatie zitten."

De schade aan haar huis valt, relatief gezien, mee. Er zitten scheuren in, dat is wat anders dan de gestutte huizen die ze in Loppersum en Appingedam heeft zien staan.

Maar toch. Een scheur is een scheur. Er zit een in het plafond boven de keukentafel, die was in 2015 nog dichtgemaakt, je zag er toen niks meer van, maar nu is de scheur terug. En er zijn meer: in de garage, in de slaapkamermuren, boven de hoek van het keukenblok.

Verontrust

Wat haar het meest verontrust is de scheur in de tegels boven de kraan. ,,De man die hier in 2015 kwam, wees me erop, maar ik had die schade niet gemeld, dus hij kon niets doen. Hij zei nog: nou, de volgende keer dan maar. Ik zei: Dat zal toch niet?"

Wel dus.

,,Die scheur bij de tegels wordt steeds breder", zegt Tineke Bieringa-Spakman. Ze kijkt naar de keukenkastjes boven en onder de gootsteen. ,,Ik vertrouwde het niet, dus ik ben op een ladder geklommen om boven de kastjes te kijken. De scheur loopt van onder naar boven."

Achter de ramen van de bovenste keukenkastjes staan glazen in het gelid. Dat maakt een hoop herrie als dat allemaal naar beneden komt, en ze moet er niet aan denken dat er dan juist een kleinkind bij de gootsteen staat. Maar dat is juist wel waar ze aan denkt. ,,Zo'n grote scheur in de muur, die steeds breder wordt, dat kan toch nooit goed zijn, ik ben bang dat die kastjes naar beneden komen."

Een k*-gevoel

Angst is ook wat ze voelde toen ze in 2013 tv zat te kijken en er een beving kwam, waardoor ze het gevoel kreeg dat ze met stoel en al de grond in werd getrokken. ,,Dat was echt een k*-gevoel, zo griezelig, dat wens ik niemand toe."

In januari 2014 deed ze haar eerste schademelding bij de NAM. ,,In april kwam er iemand langs, in juli kreeg ik een contactpersoon toegewezen, in januari 2015 was de schade hersteld." Dat was dat.

Maar de bevingen namen niet af en de scheuren maakten hun rentree. In 2017 maakte ze opnieuw melding van schade, dit maal bij de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen. ,,Ik was een dag te laat, anders had ik nog gewoon bij de NAM terecht gekund."

Ze wachtte. ,,Ik hoorde maar niks, ik dacht, nou dat schiet lekker op, maar in augustus 2018 kwamen er twee mannen langs, een maakte foto's van het hele huis en de ander zei bij een aantal scheuren dat het niet aan de bevingen kon liggen."

En twee cent

Weer brak een periode van stilte aan, die uiteindelijk doorbroken werd.; in november plofte aanbod voor schadevergoeding op de mat: 461,02 euro,. Zegge: vierhonderd-één-en-zestig euro en twee cent.

'Daar komen ze niet mee weg'

Tineke Bieringa-Spakman wil over een tweede ding ook even duidelijk zijn: ,,Daar komen ze niet mee weg. Ik moet dat hele keukenblok weg laten halen, die muur laten herstellen, ik ben alleen aan voorrijkosten al de helft van dat geld kwijt. Ik ben toch niet achterlijk?"

Dus heeft ze maar even gebeld. ,,Om bezwaar aan te tekenen moest ik een zienswijze indienen, zeiden ze, dat heb ik gedaan. Ik wil een second opinion."

Dat was november vorig jaar.

En daarna werd het weer stil.

,,Het zal wel weer een jaartje later worden", zegt Tineke Bieringa gelaten – maar niet heus: ,,Ik laat het hier echt niet bij zitten."

Ik Wacht: Ger Warink uit Loppersum

Lees verder

(https://www.dvhn.nl/groningen/Ik-Wacht-Ger-Warink-uit-Loppersum-24061144.html)

Lees hier alles over: IK WACHT (/DOSSIER/IK-WACHT)

Toon reacties